

Юлія, або Запрошення до самовбивства

Павло Загребельний

Павло Загребельний

ЮЛІЯ

або

ЗАПРОШЕННЯ ДО САМОВБИВСТВА

Роман

Пригода перша

АЗІЯ

О батьку битв!
Ми кігті царя на війні!
Нащо ввергаєш нас в гірку скорботу?
Немає притулку мені.
(З китайської книги "Шицзин")[1]

Але наші душі і дух —
Там, де наші знамена,
Де гримлять бої — без відзнак
І кується безоглядна вірність.
Езра Паунд. Піднебесна

Ребром долоні капіташа рубонув по денцю пляшки, горілка в тісній посудині злякано підстрибнула до вузької шийки, біло скаламутилася і мовби аж закипіла, картонна затичка, розламуючи тонку сургучеву запечатку, вилетіла з отвору, дрібні холодні бризки приснули на голі Юльчині руки, від несподіванки жінка злякано скрикнула, тоді засміялася, лукаво повела оком:

— Капіташо, не хуліганьте!

— Хуліганчики-вуркаганчики, — пробурмотів капіташа, урочисто виставляючи так хвацько відкорковану ним пляшку посеред круглого столика, точно по центру світляного кола, утворюваного тьмавою електролампочкою (мабуть, двадцяти-п'ятиватка, як у казармі), що по-сирітському тулилася в глибині круглого шовкового абажура з довгими китицями. Абажур був червоний, китиці жовті, тому й світло від лампочки мінилося химерними кольорами: червоним, жовтим, оранжевим, — але на продубленій азіатським сонцем шкірі капіташиного обличчя всі ці кольори вмирали, самознищувалися, і зачудований Шульга ніяк не міг збагнути, чи то перед ним справді капіташине обличчя, а чи капіташин брезентовий чобіт, "пустельний варіантик", як хвалився капіташа.

— Як будем вживать: з горлечка чи з підручних сервізиків? — поспитав капіташа.

— Я ж вам сказала: не хуліганьте! Яке ще мені горлечко? — Юлія спурхнула з ослінчика, заторохтіла посудом коло плити. — Ось тут дві узбецькі піали, а оце й склянка для капіташі.

— Такечки-та-ак! — забулькав горілкою в підставлені Юлією посудини капіташа. — Ви п'єте з лейтенантиком на брудершафтик піалами, а капіташі — гранчак в зуби? Капіташу, значить, відлучаємо, як бичка від корови? А хто виконував ваше бойове завданнячко, дорога Юліє? Кому сказано було привести лейтенантика і хто його привів? Питаннячко!

Капіташа любив вживати зменшувальні форми слів. Шульга був знайомий з ним вже кілька днів, а й досі не міг збагнути таємниці такого слововживання. Чи то капіташа був малописьменний (вислужився з рядових), чи просто негідник... Тоді як же така жінка могла вже при першому випадковому знайомстві давати капіташі свою адресу, запрошувати в гості? Ну, вона запрошувала їх обох і навіть мовби найперше його, Шульгу, як земляка, та однаково ж присутність капіташі теж малася на увазі, і не просто так собі на увазі, а, сказати б, зі значною перевагою, першим номером, бо адресу сказано капіташі і запросини теж передавалися через нього, хоч ніби і на двох.

Ще вчора Шульга, як йому здавалося, зовсім не переймався випадковою пригодою і випадковим знайомством з чорнявою міліціонеркою. І майже не заздрив капіташі, який з демонстративною урочистістю готувався до побачення з вродливою Юлією. Запрошувала на побачення ніби їх обох, але капіташа вирішив, що то тільки форма ввічливості, бо який же з молодесенького лейтенантика мужчина і що йому робити там, де вже буде справжній мужчина, тобто капіташа. Отож не було мови про те, що Шульга йтиме туди, куди вирушатиме капіташа, і Шульга, власне, і не мав ніяких підстав заперечувати. Але капіташа чи то з вродженого демократизму (він невтомно хвалився своїм робітничим походженням: "рабочая косточка!"), чи то, щоб познущатися з молоденького лейтенанта, примусив Шульгу здійснити разом з ним весь урочистий ритуал приготувань до вечірнього побачення. Найперше потягнув до гарнізонної лазні, де вони доволі хлюпосталися з цинкових тазиків — "шайок", заскочили навіть до парної, де Шульзі з незвички здалося, що його тіло ось-ось вибухне від пекельного жару, а коли після холодного душу кинулися до роздягальні, то двері, крізь які вони зовсім недавно вільно пройшли сюди, тепер були хоч і не зачинені або забарикадовані, але буквально заткнені. В дверях, заповнюючи весь проміжок між одвірками, стояла велетенська дівуля з старшинськими "секіями" на петлицях гімнастерки, які червоно зблискували з-за розстебнутого коміра ватяної кухвайки, розстебнутого не через спеку, бо й що спека цій дівулі, раз вона вирядилася сюди в ватяну кухвайку, а розстебнутий, щоб хоч трохи поменшити, випустити на волю сили, які розпирали зсередини і кухвайку, і гімнастерку, і взагалі все, що було на дівулі-старшині. Шульга мимоволі подумав, що ця дівуля, мабуть, і зодягалася щоранку не сама, а її запихала в обмундирування ціла рота солдат. Все на ній тріщало, лопалося, розповзалось по швах: товста кухвайка на велетенських півкулях грудей, командирське

діагоналеве галіфе на грандіозних стегнах і ще грандіозніших сідницях, округлих слонячих литках, і навіть сизо-сіра (теж командирська) шапка-вушанка так само не могла вмістити в собі велетенської головешки з рудим "перманентом" і злякано з'їхала набакир. На підлозі між широко розставленими кирзяками старшина мала відро, повне якоїсь масної гидоти, а в правій руці стискала розтріпаний квач на довгій держалні і тим квачем, щоразу занурюючи його у відро, тицяла з розгону чоловікам поміж ноги, цілячись у той кущик. Що повинен прикривати природний сором, а насправді не прикриває, а тільки ще дужче увиразнює, і дівуля з особливим залассям добиралася квачем уже й не до кущика, а до того, що він мав би прикривати, добиралася і ще й прокручувала квачем туди й сюди, щоб уже ота суміш карболки, бензину чи й ще там чого обпекла все так, що ніжна шкіра стане облазити і повисне шкураттям.

— Ану! — гриміла дівуля. — Підходь, не сачкуй! Нічого мандавошок по всьому гарнізону розносити! Давай! Підставляй!

— Ну, екземплярчик! — ахнув капіташа, уздрівши цю караючу гарнізонну бабину. — Габаритики тільки для тебе, лейтенант! Скажи?

Шульга справді був такий заввишки, як і дівуля-старшина, але ж по-юначому тонкий, гнучкий і, звісно ж, не такий безсоромно цинічний. І, зніяковіло ховаючись за спиною в капіташі, він обома руками затуляв те, що споконвіку затуляють чоловіки навіть од самих себе, наближався й не наближався до дверей, заткнутих отим страховиськом, проклинав у душі всіх інтендантів Радянського Союзу, всіх тилкових пацюків, усіх чинодралів, що ховаються від фронту і вигадують тут собі всіляку службу аж до отакої лазні, бо старшина з квачем стала на вході до роздягальні не самочинно ж, а поставлена якимсь вищим чином, над яким сидить ще вищий, а над тим ще й ще...

— Ти, старшина, не дуже безобразничай, — спробував погамувати службістську запопадливість володарки квача капіташа. — Перед тобою старший за званням, капітан. Так що попрошу!

— Капітан? Го-го! — — На капіташу хлюпонула мало не з самого дна пекельна рідина з гасом-бензином, карболкою-олінафтом, може, хлорним вапном і чи не з сірчаною кислотою. — В мене всі отакі капітани знаєш де? Та й не самі капітани, а й маєри або й вище, щитай! Ну! Підставляй свого свинячого хвостика!

І тут вона побачила Шульгу, і перекинула на нього весь той гнів і всю зневагу, які мірялася обрушити на капіташу, але не встигла, бо той вчасно зорієнтувався і миттю змінив дислокацію, просто кажучи, втік, щойно отримавши порцію дезінфекції-вівісекції.

— А ти що там затуляєш? — заgrimіла діва-воїтелька на Шульгу. — Прибери руки! Не такі хери бачила! Ану ж підходь!

На нього вона вилила чи й не все відро, і Шульга, проскакуючи повз мучительку, скреготнув зубами:

— Ну, стерво, попалася б ти мені на...

Не встиг договорити, бо вже був у роздягальні, але й не зміг би докінчити своєї погрози, бо сам не знав, де б же "попалася" йому отака дівка. Хіба що на танкодромі, як

мішень для його танкової гармати? Суто чоловічої досвідченості ще не мав, тож грозився діві-старшині просто за інерцією.

Сміятися з цієї жорстоко-кумедної пригоди? Але ж при старшому за званням не посмієшся. І хоч капіташа сам заявив, що вони з Шульгою просто друзі, без звань і чинів, та все ж субординація...

— Ну, Ташкентик! — бурчав капіташа по дорозі до гуртожитку командирського резерву САВО[2], де вони мали залізні коєчки в довгій і вузькій, як труна, кімнаті на дванадцять гавриків. — Ну, городок хлібний!

— Та хіба це Ташкент з такою дезінфекцією? — спробував захистити узбецьку столицю Шульга. — Це все, мабуть, військовий комендант витіває.

— Комендантик-інтендантик, — вмить перекинувся з Ташкента на осоружну військову владу капіташа. — Це ж ваш хохольчик, як там його? Бойко, Божко чи й сама Божая мати? А всі хохли службісти — батька рідного за секіль на петлицях продадуть! І ти ж, лейтенанте, службіст?

— А ви, капіташо? — поспитав Шульга.

— Ми свої шпали заробляли чесненькою службочкою! — похвалився капіташа.

А сам уже місяць огинався в резерві САВО, нанюхуючи блат, щоб уникнути фронту. Він і над Шульгою з першого дня їхнього знайомства (цілком випадково Шульга опинився на сусідній з капіташиною койці) спробував узяти шефство, обіцяючи тепленьке місце в глибокому тилу, але Шульга заявив, що прибув до штабу САВО зовсім не за тим, після закінчення танкового училища його залишали викладачем матчастини, він же бомбардував командування рапортами про бажання бути на фронті, на передовій, і таки переміг своєю, сказати б, патріотичною впертістю.

В гуртожитку капіташа, хоч і поохкуючи від "дезінфекції" і посилаючи прокльони кухвайчаній російській діві з квачем, далі став згтовлятися до вечірнього побачення, право на яке узурпував лише на підставі військової субординації, проти чого, власне, Шульга заперечувати не міг і не вмів. Капіташа голився трофейною безпечною бритвою (леза "Rotbart bebe"), оббризкувався трофейним одеколоном "Kolnische wasser", надягав новісіньку трофейну білизну з німецького дерев'яного шовку (Шульга знав, що капіташа на фронті не був, з самого початку війни ошивався в найглибшій тилу, та водночас якимсь таємничим чином здобував навіть тут для себе все трофейне — від помазка до вовняного кавалерійського набрюшника і наплічника тірольських стрільців, пошитого з оленьчої шкіри), загортав у цупкий папір плаката "Родина-мати зовет" іранські солодощі — халву, рахат-лукум, інжир, пляшку англійського шері-бревді, дві пляшки нашої питомої "Московської" сорокаградусної, ох, капіташо, ох, повелитель Середньої Азії, великий Тамерлан, звитяжні царські генерали Скобелев і Горчаков, радянський полководець Михайло Васильович Фрунзе і вождь усіх народів Йосиф Віссаріонович Сталін!

Але капіташа не рвався в нащадки звіролютих попередників, він хотів бути скромним і красивим, зготувавшись належним чином, він "зробив ручкою" Шульзі, сказав: "Привітаннечко-дожиданнячко", — і щез у таємничій п'їтмі ташкентських

глинистих лабіринтів.

Шульга спав, і йому снилися кавуни. Рябі херсонські, смугасті мелітопольські, білі сахарні довгасті кримки, полтавські "тумани", повна дніпровська баржа кавунів, баржу прибило до берега, на березі стоїть він, Шульга, і кавуни котяться з баржі просто йому на голову, він пробує ухилитися, але кавунів так багато і котяться вони з баржі так навалю, що уникнути зіткнення незмога, круглі тугі ядра б'ють його в спину, межі плечі, штурхають, торсають, штурляють...

— Лейтенант, лейтенант! — висвистувало капіташине шепотіння над сонним Шульгою. — Підйомчик, лейтенанте! Дамська тривога! Ну?

Шульга виламувався зі сну, як з вічних арктичних льодів. Ще не звик до лейтенантства, в тілі жила пам'ять курсантської знемоги, яка знає тільки два найсолодші бажання: заправити "матчасть" у харчоблоці і придавити шпака в постелі хвилин на шістьсот. Коли його не змогли розбудити навіть кавуни, то що йому капіташа?

Але капіташа був упертий, як робітничий клас, що прямує до раю комунізму.

— Підйомчик! — майже ласкаво, але настирливо вишепочував він у вухо Шульзі. — Підйомчик по тривозі! Дамська тривога, лейтенанте. Коли така жінщина жде, гріх спати на посту. Ну?

— Ну? — не розплющуючи очей, поспитав Шульга.

— Пустий номер! Капіташі од ворот поворот.

— Де? — Шульга ще ніяк не міг виборсатися зі сну.

— Твоя землячка. Красунечка-міліцанерша. Губи бантиком, жопа вузликом, капіташі двері не відчинила. Я ж вас обох запрошувала, а ви сам та один? А де мій земляк? Приведіть його, тоді впускаю... Фокус: капіташу міняють на лейтенанта! Небувале явище. Так що давай, підйомчик! Потрібна взаємовиручка.

Шульга ніяк не міг второпати, що треба капіташі.

— Взаємовиручка?

— Ну!

— І що?

— Треба вдвох.

— Вдвох? Коли?

— Ну! Щоб не втратити оперативний момент. Негайно!

— Оце зараз?

— Ну!

— Так ніч же!

— Що ніч, коли жде така жінщина!

— А патрулі?

— Короткими перебіжками, використовуючи рельєф місцевості!

— Ні, — сказав Шульга, одвертаючись спиною до капіташі, — сьогодні не піду нікуди. І взагалі...

— Що взагалі? — злякався той. — Ти що, лейтенанте, вона ж сказала!

— Я вже сплю, — заявив Шульга.

— Такий же ударчик пропаде! Ну, лейтенанте!

Шульга не відповідав. Вдав, що спить, хоч насправді не спав і знав, що вже не засне до самого ранку. Чув, як, стиха лаючись, шамотається коло своєї постелі капіташа, як одразу ж, щойно впавши на коєчку, засвистів носом, тоді мимоволі відбіг думкою до тої молодой міліціонерки, яка виявилася землячкою (може, так тільки назвалася?) і в якої капіташа, одразу ж скориставшись моментом, видобув і адресу, і згоду на побачення, згода була мовби для капіташі, а тепер виходить...

Ташкент — місто безладне, добре і водночас страшне, тут усе можливе. Невидиме, затаєне життя узбеків, які десь злякано туляться в своїх глиняних халупах, схованих за товстими глиняними дувалами; ще затаєніше і водночас кипуче аж до клетотняви життя штабів, що перетасовують щодня й щогодини полки й цілі дивізії, женуть крізь велетенські безмовні простори Азії (на фронт! на фронт!) ешелон за ешелonom, а навзамін приймають нові та нові ешелони поранених-перераних, калічених-перекалічених, вмираючих і вже вмерлих у далекій путі захисників Вітчизни, мужніх воїнів, усіх, хто чесно виконав свій патріотичний... Ах, патріотичний, патріотичний. "Родина-мать зовет, вставай, страна огромная, все для фронта, все для победы", і Ташкент став велетенською перевалкою для незмірно далекого фронту (тут навіть не було вночі маскування світла, бо німецькі бомбардувальники не могли подолати азіатських просторів), а тоді, може, через свою добрість ще й перевалкою для нелічених тисяч нещасних розбитків, біженців, жертв війни (названих з веління Москви, може, й самого Сталіна, химерним словом "евакуйовані"), які не знати як і коли, мовби за одну ніч, упали на Ташкент, заповнили всі його вулиці, площі, тихі скверики під крилатими чинарами, обсіли вокзал і всі під'їзні залізничні колії, рвучись їхати ще далі, кудись у безвість, втікати, ховатися, рятуватися... їхати вже не було куди і не було чим, люди гнили в зимових ташкентських тумайах, вмирали від голоду, від безнадії, від тифу, та червона "Родина-мать", що з плаката "звала" тільки на фронт, про цих нещасних і упосліджених дітей своїх не дбала, забула, відцуралася від них, може, й навіки, військове командування турбувалося тільки здоров'ям своїх підлеглих, а тому ніяких контактів з цивільним населенням, щоб запобігти інфекціям, солдатів не випускати, з казарм, командирам суворо заборонено відвідини кінотеатрів, магазинів, базарів, усіх місць масового скупчення людей, бо здоров'я захисників Вітчизни понад усе, кожен, хто надягнув військове обмундирування, — золотий фонд, військові кадри повинні бути збережені будь-що для того, щоб стати на захист, виконати свій патріотичний...

Військовий комендант Ташкента майор Бойко несамовитів у своїй патріотичній запопадливості. Комендантські патрулі металися по місту вдень і вночі, хапали необачних командирів, вели до комендатури, де їх ганяли стройовою підготовкою, аж поки з'являвся сам майор Бойко і виносив свій присуд: кому мести двір комендатури, про кого рапорт командуванню, а кого й на гауптвахту до цілковитого з'ясування. Шульга з капіташею вже побував у гостинного коменданта, їх зачистили на вокзалі, куди капіташа повів Шульгу вимінювати в поляків армії Андерса горілку на хліб.

Годували в командирському резерві за нормами запасного полку: жити будеш, але співати не захочеш і взагалі нічого не захочеш. Але капіташа не падав духом. Він весь час щось викомбінував, деś щось купував, перепродував, міняв-перемінював, водив Шульгу на міський базар, де вони заправлялися сметаною (якась солодкувата і підозріло пахла вівцею), знав навіть кілька підпільних шашличних (шашлики, може, й не з баранини, а з їжака, та однаково ж м'ясо!), а тоді намовив уночі податися на вокзал, де йшла запекла мінба з солдатами польської армії генерала Андерса, яка стояла неподалік од Ташкента, в Янги-Юлі. Чомусь так виходило, що в поляків був надлишок горілки, а в нас хоч і не надлишок, та все ж якийсь там "запас хліба", і капіташа хвалився, що вже кілька разів здійснював досить вдалі операції з добуванням випивки, а коли є випивон, то вже закусон знайдеться сам по собі.

До вокзалу вони добралися благополучно, і три півлітраки капіташа виміняв у бравого андерсівського капрала теж благополучно, та саме тоді їх і зацапали. Два автоматники і старший лейтенант з кобурою (і не порожньою?) на широкому ремені, а Шульга й капіташа, звісно ж, беззбройні і злісні порушники суворих наказів командування, їх притарабанили до комендатури, у дворі вже було десятка півтора таких самих порушників, лейтенантів, капітанів, майорів, навіть один підполковник, щоправда, не стройової, а інженерної служби. Черговий по комендатурі, кривоносий похмурий капітан, з червоною пов'язкою на рукаві, поставив затриманих у дві шеренги, пройшовся перед ними туди й сюди, зупинився перед підполковником.

— Товаришу підполковник, займіться з затриманими стройовою підготовкою!

— Стройовою? — підполковник розгубився. — Але ж я інженер! Може, хтось інший?

— Ви старший за званням. Займіться. До приходу коменданта міста майора Бойка,

— До приходу? — спитав хтось з задньої шеренги. — А коли ж він прийде?

— Коли треба, тоді й прийде. Вранці.

— А нам що — до ранку стройовою?

— Може бути, що й цілий день ще, — похмуро гмикнув капітан і попрямував до будинку комендатури.

— Я думаю, для початку непогано б перекурчик, — запропонував підполковникові капіташа.

— Перекур? Ви так думаєте? А й справді! Я не проти. Як би це краще зробити? — зрадів підполковник.

— Дуже просто, — великодушно прийшов йому на виручку капіташа. — Оголошується перекур на невизначений час! Розбігайся хто куди!

А сам смикнув за рукав Шульгу, киваючи на яскраво освітлені ворота комендатури.

— Там же вартовий, — пошепки застеріг Шульга капіташу.

— А ти бачив, з яким він гвинтарем?

— Ну... гвинтівка — як гвинтівка...

— Англійська дровеняка! Союзнички роздобрилися. Вона не стріляла вже років з двісті. Ще відтоді, як англійці завойовували Індію. Ну, а тепер з неї сам комендант Ташкента не стрельне. Давай, перебіжечками!

— А коли вартовий здійме тривогу?

— З вартовим буде порядчок! Тримайся капіташі!

Гвинтівка справді була не рідна трьохлінійка, а чужа, довжелезна, мало не двометрова, вже й не гвинтівка, а середньовічна пищаль, вартовий мовби й забув про цю так звану зброю, всі сподівання покладаючи на силу свого становища та дужого молодого голосу.

— Стій! — гукнув він назустріч втікачам. — Куди? Без дозволу не можна!

— А в нас перепусточка, — сказав ласкаво капіташа. — Лейтенанте, покажи вартовому перепусточку! Оту, що в тебе під шинеллю. З білою печаточкою. У майора Бойка які печатки на перепустках? Сині? Хімічні? А в нас біла. Ну, лейтенант ще молодий, він трохи встидається, то я й сам. Давай, боєць, держи! Ти ж до фронту ще не доїхав, а ми з лейтенантом вже звідти. І ця наркомівська прямо з фронту, так і знай! Ну, ховай, ховай, а ми потопали!

Він майже силоміць всунув солдатів у кишеню шинелі півлітрівку, махнув Шульзі рукою, закликаючи не відставати, і пригинці вискочив за ворота, в збавчу темряву ташкентської ночі.

— Ну, вискочили! — потираючи долоні, приахкував капіташа. — Ну, лопух цей твій землячок-майор! Хоч і хохол, і служба, а лопух! Особові посвідчення треба у всіх затриманих відбирати — отоді кранти! А він: стройова підготовка! Та я на стройовій підготовці капіташею став з одними тримісячними курсами, а він мене хотів злякати стройовою! Цей твій майор Бойко! Він того майора десь у начальства з зубів видер, а я — своєю собственной рукою, як в "Інтернаціоналі"! Думаєш, лейтенанте, я тобі заливав про "рабочую косточку"? Ми скопські, це так, але ж я з самої столиці нашої Родіни, з Москви. Кінчиться війна, подарую тобі книжку "Как мы строили метро имени Л. М. Кагановича". Станцію "Площадь Революции" знаєш? Не був у Москві? Там на тій станції робочий клас з бронзи, фігурочки — будь здоров! І, значить, як спустишся ескалатором, то по праву руку перший бронзовий гегемон — з мене ліпили! А тоді: ударники труда — на зміцнення кадрів Червоної Армії! І мене з бригадирів на курси комскладу, і через три місяці — кубаря на петлиці! Ясно, лейтенанте, який золотий кадр капіташа! А отакі гвинтарі, як в отого чубука на прохідній, у мене в Фергані на озброєнні були. Я там три місяці учбовою ротою командував. Кував кадри для фронту. Знаєш, які кадрики? На передовій капітани полками командують, а тут мені всучили цю роту і напхали самих "казанків". Керівний склад: секретарі райкомів, голови райвиконкомів, начальство з кишлаків, колгоспів, радгоспів, лікарі, вчителі, агрономи. Інтеліхенція... Ну, здрастуй — пожалуста! А на всі мої команди: "Нікуя не понімай". Як же "не понімай", раз ти двадцять років запупирював тут політику радянської влади і більшовицької партії? Ти ж хапав чини й тугрики за що? За красиві очі чи за найпередовішу політику? А наша політика якою мовою? "Я русский бы выучил только за то, что им разговаривал Ленин". Ну, Ленін же тобі не узбек! А ти думаєш, вони мені що? "І увсьо равно, аріш капітаніш, нікуя не понімай". Хоч вішайся з такою публікою! Я ж стройовий командир Червоної Армії, а не Миклуха-Маклай і не Надія Костянтинівна

Крупська, моє діло навчитгі цю публіку штикового бою, а не пудагогіку розводити. Який штиковий бій! Вони всі штики від отих гвинтарів повідчіпляли і втихаря — своїм ханумам, ішаків попідхвістю штрикати! Кожен припер з собою по два сидоряки — ішак не доведе, стільки там понабехкувано! В одному сидорі халати, чапани, тюфяки, одіяла, все на ваті, стьобане-перестьобане, так наче узбека в Арктику женуть лапу смоктати з білими ведмедями, а в другому сидорі урюк, кишмиш, фісташки, пшеничні перепічки, курдючне сало, я там знаю! Чайники мідні й череп'яні, піали, тралі-валі.... Тут стройова, заняття по стрілецькій зброї, гвинтарі ці колонізаторські — ні стрельнеш з нього, ні розбереш, ні збереш, сержанти мої метаються туди-сюди, лейтенантики, як оце ти, портупеї поправляють, хорохоряться, чобітками іранськими брезентовими (пустельний варіант) пристукують, а рядового складу чортма! Хануми узбецькі на ішаках як мухи — не відженеш. І кожна заарканює свого, я там знаю кого, і вже тобі не учбова рота, а циганський табір, пообтулюються чапанами, палять вогнища, димлять, гріють чаї. Сізу, п'ю шай. І ні в зуб! Нікуя не понімай... Значить, розрахуночок який? Клеїти з себе придурків і тягти тут волинку до кінця війни! Ну! Азія хитра, а капіташа ще хитріший. Мені командування план: не три місяці, а три тижні! Як три тижні, так я перейменую свою учбову роту на маршову — і тю-тю! За такі заслуги що положено капіташі? Орден положено! Хто може перехитрувати Азію? А капіташа перехитрував! А твій землячок майор хотів злякати капіташу колонізаторським гвинтарьом!

Звісно,, капіташа не міг похвалитися фронтовою досвідченістю, що звело б його перед очима Шульги мало не на захмарні височини (Шульга теж ще не був на фронті, але вже знав, що таке німецькі бомби, переживши страхітливий нічний наліт "хейнкелів" на станцію Касторна, де тоді стояв ешелон їхнього училища, яке евакуювалося з Чугуєва під Харковом до далекого незнайомого Чирчика в глибинах Азії), але й про Свої, здавалося б, малозначні тиллові пригоди капіташа вмів розповідати, з таким геройствуванням і, сказати б, хвацькою насмішкуватістю, що гріх було не захоплюватися такої молодій, довірливій душі, якою була душа щойно спеченого лейтенанта-танкіста.

В жиловому тілі капіташиному мовби вигніздювалися цілі оберемки чортів, які не давали капіташі ні спокою, ні перепочинку, пхали його сліпо, безтямно, зловорого до вчинків нерозважливих, небезпечних, безглузвих, а то й геть злочинних, навіть уві сні капіташа не вгамовувався: стогнав, скрикував, метався і все ніби зривався кудись бігти, геройствувати, безумствувати. На ранок після їхньої пригоди в комендатурі Шульзі не те що прокидатися, а навіть очей розплющувати не хотілося, так би й лежав хоч і цілий день, як побитий. Але капіташа став торсати свого молодшого товариша ще до підйому, гудів над вухом настирливо і подивовано:

— Лейтенанте, ти що? Спиш на посту? Давай підйомчик та мотнемося на базар! Півдня ж бігати по штабах — треба сметанкою заправитись, підзарядити батарейки! Ну!

— А патрулі? — спробував відраяти його Шульга.

— Патрулі ще сплять. Що нам патрулі! Нам треба продовжувати своє життя. А для

нього, як сказав один великий учений, треба зрошувати кишечник молочно-кислими бактеріями. Сметанкою! Ти ж сметанку любиш? По-моєму, сметанку й вигадали терплячі хохли, бо яка б ще нація могла витерпіти, поки молоко вистоїться на сметанку!

Шульзі було ліньки встрявати в суперечку з капіташею, ліньки було навіть ображатися на "хохла" або хоч спробувати обізвати капіташу "кацапом" для дотримання паритету, з тяжким відчуттям побитості в усьому тілі він насилу підвівся, вмивався й зодягався сонний, кілька кварталів, які треба було пройти від їхнього гуртожитку до ташкентського базару, теж. плентався слідом за капіташею майже сонний і, здається, остаточно прокинувся лише від гамору, штовханини і клекотняви базарної, а може, від несподіваної зустрічі, яка перевернула йому душу, а згодом і ціле життя.

Тяжкий вологий туман завис над базаром, над усім Ташкентом, так ніби zostався він тут від зими навіки, не підвладний ні весняним вітрам, ні весняному сонцю, і в тому сірому тумані на його чорному дні кублилися в розбагненій липкій глині люди, вівці, віслюки, кури, диміли вогнища, громадилися величезні паки, лантухи, мішки, оберемки дров, в'язки сіна, купи величезних, як ночви, динь, заплетених у рогожані кошики, облагороджуючи цей тисячолітній падол, сяяв золотими очима урюк, білий кишмиш прозирав крізь неймовірну занедбаність солодкими прозорими слізьми, круглобокі гранати, мовби сполоскані в темній крові, нагадували про понурі часи віковичного ханського зарізяцтва, пронизливі жовті скрики хурми тамувалися спокійними згуками першої зеленини, окропленої нічними підгірськими росами, тоді серед цієї, здавалося б, безнадійної приземленості знезацька виростили в строкатій каламуті вузькі, на одну дошку, пожолоблені від літніх спек довжелезні столи, заставлені темними глеками з різнобарвними шербетами, завалені цілими горами халви і рахат-лукуму, волохатими бурдюками, повними густого токаю, медвяно-солодкими плетінками в'ялених динь-кавунджаків, а далі знов суцільна багнюка, затоптаність і покидиша, дика мішанина золотих плодів землі і людської недолі, щоб згодом знов тихим острівцем несподіваної чистості зіп'ялися на непевних дерев'яних підніжках вузькі, на одну дошку, вибілені до крейдяного полиску несамовитим узбецьким сонцем столи, а на них ирозквд і врозсип, на вагу й на розлив молоко — овече, коров'яче, верблюдяче, сир і бринза, верблюдячий кисляк чал, баранячий лій і коров'яче масло, овечі курдюки і сметана, і над усім неповторний дух, знаний або тільки згадуваний ще з дитинства теплий дух корівника, овечої отари, зеленої трави, маминої цицьки, дух самого життя в його найперших початках і глибинах.

Шульга й далі перебував ніби в снах, просувався в поплутаних лабіринтах базару, як сомнамбула, ведений чи то сліпим чуттям, чи то голосом капіташі, який почувався тут великим завойовником, всемогутнім повелителем, золотосяйним ханом, богдыханом і мало не самим пророком Мухамедом. Не обтяжуючи себе надмірними знаннями, перекидаючи на язиці всього лиш півдесятка слів: уртак, курсак, урюк, кишмиш, ішак, — капіташа вже й не йшов, а витанцьовував по базару, недбало знічев'я кидав навсібіч:

"Урюк — почім?" "Кишмиш — почім?", "Фісташка — почім?" і тисячолітні узбеки, що куняли на молитовних килимах, закутані в товсті ватяні чапани, не знаючи жодного російського слова, не розуміючи ніяких запитань, не бачачи своїми вічно приплющеними очима цього надокучливого чужинця, а тільки відчуючи його настирливу присутність, пробуджувалися на мить від віковичної зневаги до не свого світу і мовби не своїм голосом, а голосом мало не самого шайтана відгукувалися на кожне капіташине "почім?":

— Сто рублей! Сто рублей! Сто рублей!

Все тут було "сто рублей", початкова ціна, не для продажу, а для зтяжливого, зтятого торгування, і сметана теж була "сто рублей", не знати: чашка, кухоль, літр чи й цілий збан, але капіташа, вибравши найчистішу з перекупок (безсмертне плем'я їхнє, випередивши, мабуть, і циган, вже добралось й сюди), виторгував дві банки сметани зовсім дешево (звісно ж, не без криків про те, що вони з лейтенантом фронтовики, доблесні захисники, проливали свою кров і знов проливатимуть), і вже можна було піднести банку і, поволі смакуючи, вмочити губи, як тут між капіташею й Шульгою неждано з'явилась особа, сказати б, зовсім стороння, їхню таку гармонійну нероз'єднаність було роз'єднано доволі рішуче, і суворий (але й гарний незмірно) жіночий голос пролунав для обох докірливо і з загрозою:

— Ну, що мені з вами робити, товариші командири? Кликати патруль?

Шульга від несподіванки мало не захлинувся сметаною (вона не відзначалась надмірною густістю), а капіташа ніби тільки й ждав того жіночого голосу, вмить відставив банку, тернув по губах, накукурічився і замуликав чергову свою пісеньку, яких він мав, здається, на всі найнесподіваніші випадки життя: "Чей-то знакомый, родной силуэт, синий берет, синий жакет, скромная юбка, девичий стан, мой мимолетный роман..." Пісенька була безглузда, неадекватна серед цього азіатського розгардіяшу, та водночас ніби й доречно, бо й дівочий стан, і синій берет (щоправда, міліцейський, з великою червоною зіркою), і синя шинеля (теж міліцейська), коротка, як жакет, і, мабуть, справді скромна спідничка, що оповивала тугі дівочі стегна, все було так, як вимуgiував зальотник-капіташа, але ніби й не так, а ще якось, одразу й не збагнеш, бо перед очима в тебе тільки синій туман, який не розвіюється від капіташиного блазнювання, а щодалі стає щільнішим, і крізь той туман, пропікаючи тобі душу, палахкотять червоним вогнем безсоромні жіночі губи.

— Ми з лейтенантом думали, що ви знайшли нас тут, щоб побажати приємного апетиту, — далі придурювався капіташа, — а ви нам щось там про патрулі та патрулі!

Жінка-міліціонер щосили намагалась zostаватися стражем порядку, та й годі.

— Приємного апетиту хай уже вам побажає комендант міста майор Бойко, — суворо мовила вона.

— Майор Бойко? Ми з лейтенантом саме вчора нанесли йому дружній візит!

— То вас уже ловили патрулі?

— Нас? Це ми з лейтенантом ловимо! Ви бачили коли-небудь такого мужчину, як я, або такого бравого танкіста, як мій друг лейтенант? До речі, мене ви можете звати

просто капіташею. Для інтимності. Лейтенант Шульга — лейтенант, а я капіташа. А ви?

Жінка мимоволі усміхнулася (безсоромними, дико безсоромними губами!), забула про міліцейську суворість, сказала майже ласкаво:

— Юлія.

— Яке ім'я! Яке ім'я! — заахкав капіташа. — Така жінщина і таке ім'я! Та ще, дивись, і землячка! Правда ж, землячка? Я з столиці нашої Родіни Москви, а лейтенант хохол. Ти звідки, лейтенанте, забув тебе спитати, з Києва?

— З Запоріжжя, — сказав Шульга.

— Правда? — Тепер його знетямлювали не тільки безсоромні губи, а й чорні очі, які з такою чарівною недогадливістю зазирали, здавалося, в саму душу лейтенантові і тільки скаламучували її, не помічаючи, що в ній коїться. — Тоді земляки. Бо я теж запорізька.

— Не я казав? — торжествував капіташа. — "Встретились мы в баре-ресторане..." Капіташа завжди б'є без промаху! Таке діло годиться обмити. Не сметанкою, а чимось міцнішим. Думаю, ми домовимося, шановна Юліє? Від вас тільки ваша ласкава згода і адресочка. Самий лиш натяк, пунктирчиком: вулиця-шмулиця, арик такий-то, самотньо поставлене тутове дерево. Лейтенант не заперечує!

— Правда? — знов поглянула вона на Шульгу (хоч йому здавалося, що Юлія не відривала од нього погляду). — Лейтенант не заперечує?

Вона ждала його відповіді, а він мовби зацікавився, не міг спробувати не те що на слово — на щонайменший звук, він був убитий червоними безсоромними губами, стояв без віддиху, без духу, стовбичив, ніби бовван глиняний.

— Ну, коли лейтенант не заперечує, то записуйте... А тільки я сьогодні чергую допізна... Мій напарник попросив підмінити...

— Що таке — пізно? — зіакричав радісно капіташа, наскрябуючи в своїй планшетці адресу Юлії. — Для капіташі такого поняття не існує взагалі. Час, простір, рух — це стихія, в якій капіташа живе і розвивається! Як у пісні відомого вам німецького композитора: "Движенье! Движенье!". І ви в цьому пересвідчитесь, дорога Юліє, ви ще визнаєте капіташу і, запевняю вас, не пошкодуєте!

Юлія й далі дивилася не на капіташу, а тільки на Шульгу, а Шульга й далі німотствував і був ніби здерев'янілий, тоді вона ласкаво усміхнулася, зітхнула:

— Ну, що мені з вами робити? Давайте хоч виведу вас з базару, бо ще й справді натрапите на патруль.

Капіташа був у захваті: час для його залицянь продовжується і продовжується! А залицяння — це найперше жартівливість, іронія, ледь помітна насмішкунатість.

— То ви нас проконвоюєте? — прискалив ласе око капіташа.

— А що ж? І проконвоюю!

— І сюрчок у вас мається?

— В мене он і наган є, — Юлія показала на незграбну брезентову кобуру на ще незграбнішому широкому брезентовому поясі, що нахабно схоплював її тонку (навіть грубе міліцейське сукно не могло приховати) талію. — І сюрчок є, а не було б, то

позичила б у лейтенанта. Як, лейтенанте, позичили б мені свого командирського сюрчка?

Шульга спаленів на виду, розгублено мацав свій командирський, з бронзовою пряжкою пояс, ремінні наритники портупей, де в спеціально пришитій кишеньці мав бути роговий сюрчок для подання команд у нестандартних ситуаціях; як пишався ще місяць тому новеньким командирським обладунком, оцим рипливим ремінняччям, складеною в гармошку, як ковальські міхи, сумкою, тонюсінькою планшеткою з целулоїдними прозорими нутрощами нарозхрист, навіть компасом на чорному вузькому ремінці, бо й компас теж був своєрідним атрибутом влади, правом посилати когось кудись в напрямку, який визначатимеш ти сам, своєю командирською волею. Завчений, затверджений, засвоєний і усвідомлений за час навчання в танковому училищі світ мав для Шульги точно визначену ієрархію і субординацію, вибудовувався, як багатопверховий дім, в якому горішні поверхи, звісно ж, належали людям військовим, захисникам Батьківщини, і тільки їм, а все, що при землі і ще нижче, до сутеренів, до глибин, — то якісь там цивільні, люди невиразних занять і ще невиразнішого становища, другий і третій сорт, просто населення, і міліція, хоч і мала зброю і якусь там владу, теж належала до населення, ніколи не могла піднятися до вищих рівнів, і коли, здавалося б, простий роговий сюрчок в новій командирській амуніції слугував ознакою неабиякого рангу, то сюрчок міліцейський був звичайнісіньким примітивним знаряддям, що не мало нічого спільного з майже священним символом військової влади. Але що влада з усіма її символами, що субординація, що золоті й червоні шеврони на рукавах, що генеральські лампаси, що всі армії світу, коли тобі вісімнадцять років, а поряд її безсоромні губи, і ти безпорадний, безпомічний перед нею, ти годен хіба що на капітуляцію, ти ладен сховатися за свій училищний танк номер тридцять дев'ять (сьома рота, третій батальйон), за рудого верблюда посеред ташкентського базару, за сірого ішака, що куняє над оберемком сухої люцерни, за обгорнені темними запиналами клітки з перепелами, звідки линули розгублені погуки: "Спать пайдьом? Спать пайдьом! Спать пайдьом!".

— Наш товариш лейтенант ще молодий, правда ж, Юліє? — далі розщебечувався капіташа. — Йому рано спати на посту, а от нам...

Юлія не підхоплювала капіташиних жартів, не відгукувалася на його натяки, тільки сміялася з якоюсь затаєною безсоромністю і мовби сторонилася капіташі, непомітно, але вперто тримаючись ближче до Шульги, іноді аж небезпечно й загрозливо близько, так що йому здавалося, ніби його огортає тепло її тіла. Шульзі назавжди запам'яталася серпнева жарота азіатських просторів, у які торік влетів їхній ешелон з залізними танками на відкритих платформах, тоді здавалося, ніби горить повітря, горить небо, горить залізо, а тепер ось він горів уже й сам, і на такому повільному вогні, що на ньому перетлів би й камінь. А тут ще капіташа, мов шкідливий чортик у пеклі, знай підкладав дрівець, розкочегарював, роздмухував нестерпний вогонь, приносив Шульгу в жертву, безсовісно користаючись його недосвідченістю, несміливістю, юнацькою сором'язливістю, грав у третього зайвого, вірив у свою безкарність і безпрограшність;

як оті базарні махлярі в кості, в наперсточок, в шеш-і-беш, в очко, буру, три листики.

І тому Шульга відітхнув з полегкістю і навіть мовби зрадів, коли вони нарешті zostалися самі, і звелів собі забути Юлію, не думати про неї, не згадувати, не вступати в суперництво з капіташею, звільнившись від бажань, надій і страхів...

І йому це вдавалося цілий той день і, може, вдавалося б і далі, коли б не прибіг уночі капіташа і не розштурхав його зі сну.

Півдня бігав Шульга по штабах, сподіваючись, що вже вийшов йому наказ відбути на фронт і вже ввечері сяде він у поїзд Ташкент — Москва, і не буде ні капіташі, ні гріховного вогню в тілі, ні згадки про чорняву молоду жінку з безсоромними губами. Але наказу не було, і капіташа мало не силоміць поволік Шульгу, як барана на заріз, у чорну азіатську ніч, у тисячолітню глину старого міста, в безвісті лепрохідця заморок, тупиків, у жагу й нетерпіння, у сором, сором, сором...

— Ти не дрейф, лейтенанте, — заспокоював Шульгу капіташа. — Все буде чин чинарьом! Капіташа знає діло. Тобі вона для чого? Для декорації. Жінчина не може без декорації, їй треба театру, треба пограти тобі на нервах, на жилах і сухожиллях, без цього вона не може. Ти ще молодий, не знаєш жінчин, а капіташа все знає... І на місцевості капіташа орієнтується — сам бачиш! Просуваємося точно по азимуту. Можеш звіритися по своєму компасу. Знаєш секрет розгрому німців під Москвою? Найбільша військова таємниця, але тобі розкрию. Генерал Жуков, коли товариш Сталін доручив йому командування обороною Москви, видав таємний наказ: усіх, хто пересувається не на захід, а на схід, розстрілювати без суду на місці! Хоч ти на сто метрів пройшов не туди, відхилився від азимуту, — розстріл! Ідеш за поповненням — давай на захід, там тобі буде поповнення! Треба тобі боеприпаси — вперед, на захід, знайдеш боеприпаси в розташуванні супротивника! Потрібна перев'язка? Перев'яжуть, коли виб'єш фашиста з його траншей! Велике діло, коли є такий генерал, як Жуков, а в кожного командира доблесної Червоної Армії на руці компас з точною магнітною стрілкою!

Шульзі кортіло спитати капіташу, чому ж він огинається в глибокому тилу і не рветься на фронт з своїм безвідмовним компасом, та він не встиг цього зробити, бо магнітна стрілка привела їх туди, де вже вчора побував капіташа, провела крізь темний двір за глухим глиняним дувалом, побіля зліплених з глини ніби геть безвіконних і бездверних халуп, вивела до однієї з таких самих халуп, але вже з дверима, та й не одними, а з двома вузькими — надвірними, що вели до вузьких довгих сіней, і широкими — до кімнати, до Юліїного пристанку, до її житла, гнізда, сховку.

— Давай, стукай! — пошепки звелів капіташа, обачливо тримаючись позад Шульги, так ніби лякався, що Юлія знов не захоче відчиняти йому дверей.

Шульга стукнув у двері несміливо, ледь чутно, він ще не знав, що за ними довгі сінці і ще одні двері з товстих старих дощок, може, він ще сподівався на чудо, на те, що Юлія не почує його тихого стуку, що, може, її сьогодні тут немає, затрималася на чергуванні, і тоді не буде зниклої, не буде сорому, не буде нічого...

Та жінка мовби стояла за надвірними дверима, мовби ждала того ледь чутного

стукоту, бо одразу й озвалася, кинувши коротке, стривожене, але й з нотками ждання і надії:

— Хто?

— Я. Лейтенант.

— О, Боже! — Двері вмить відчинилися, ніжне лице забіліло в темряві. — Лейтенант? Сам?

— А капіташа, виходить, примусовий асортимент? — вискочив, як джин з глека, з-за спини в Шульги капіташа. — Номер не пройде! Капіташа — скрізь головна дійова особа! Скрізь і завжди!

І він рвонувся поперед Шульги, цілячись, мабуть, обійняти жінку або хоч доскочити до неї першим, але промахнувся, Юлія вислизнула з його чіпких рук, вдоволена своєю меткістю, тихо засміялася:

— Не хуліганьте, капіташо!

І слідом за цією напівжартівливою пересторогою відчинилися ще одні двері, вже до кімнати, у світло, в сухе тепло і в жіночий дух, низькі (Шульзі довелося пригинати голову), але широкі двері, з графітно-сірого дерева шовковиці, двері без порога, просто в глину — глиняна долівка, глиняні стіни, глиняна плитка під стіною, — але вже не в одноманітно темну, як знадвору, а всю в розкритих азійських барвах: нестерпно жовту, синю, як небесна лазур, вохристу, білу. Кімната була ніби й простора, але через занадто низьку стелю здавалася тісною. Враження тісноти ще посилювалося від великого шовкового абажура з довгими китицями, що нависав над невеликим круглим столом, і від ситцевої ширмочки на дерев'яній рамі, яка відгороджувала (не ховаючи, щоправда, від очей) дерев'яний тапчанчик з Юліїною постіллю, і від "гардероба" біля самих дверей: кілька дерев'яних кілочків, забитих у стіну, на кілочках синя, мов лампадка, міліцейська шинель, берет, мундир, ще там щось з одягу, все це прикрито смугастим цупким простирадлом, — може, щоб не пускати до помешкання казенного духу від прілого сукна.

Шульга й капіташа втулили свої шинелі на ті кілочки, Юлія показала їм на грубі саморобні дзиглі довкола столу, попросила сідати, метнулася сюди-туди по кімнаті, забряжчала посудом біля плити, швидко й зграбно пересувалася з освітленої частини кімнати в затемнену, а тоді знов у освітлену, і обидва чоловіки — кожен по-своєму — змогли нарешті побачити перед собою не сповиту в міліцейське сукно службову особу, а молоду, буйнотілу жінку, в коротенькому ситцевому халатику без рукавів, в халатику, який мовби й не прикривав, не приховував жіночих принад Юлії, а ще більше увиразнював, увипуклював їх. Благенька тканина, ніби одяг голого короля з дитячої казки, перед голодними чоловічими поглядами сама собою знищувалася і не ставала на заваді бачити те, що хотілося бачити їм обом: звабливу шию, виткі руки, високі груди, тугий зад, дужі ноги, але й те, що так чи інакше лишалося під захистом легенької вдягачки, теж не почувалося в поневоленні, воно все вигойдувалося, випорскувало, вистрілювало, вигравало кожним м'язом, кожною жилочкою, кожним нервом — і вогонь тільки прицільний, тільки на згубу, тільки на знищення, безжальний

і безпощадний, з усіх систем і калібрів. Гострі груди рвуть лискучий атлас ліфчика, цілячись у тебе, мов зенітки, від погляду на м'язистий плаский живіт в грудях виникає тужливе відчуття тривоги, як на танкодромі перед учбовими стрільбами, коли ти ще не знаєш, чи сам перший стрельнеш по супротивнику, чи стрельне він по тобі; а ще ж щомиттева загроза вступу до бою резерву головного командування: розложистих стегон, стуманілих очей, ледь розхилених соковитих губ, які світяться таким пожадливым блиском, що Шульга не наважувався бодай крадькома позирнути на них, мерщій нахилився над дзигликом, незграбно, з грюкотом посунув його до себе, під себе, не сів, а майже впав тяжко й незрушно, наче мав камінний зад.

Він запам'ятав оті Юліїні губи ще з базару. Тіло її було там сповите грубою міліцейською шинеллю, і недосвідчене око Шульги чи й запримітило б під казенним сукном жіночі буйнощі, але губи були мовби сигналом повабу, закликом, зойком безсоромності, він тоді весь здригнувся від самого лиш погляду на них і тепер лякався навіть згадки про той погляд свій і про те здригання.

Що буде далі? Що буде і як?

Юлія щось говорила; може, щоб не чути капіташиних теревенів, не дати йому розбазікуватися, звісно ж, починала з погоди, з гнилої ташкентської зими, тоді про якогось прокурора, якому належить і оця хатка з усією обставою, і все, що на садибі, прокурор справжній бай, у нього чотири дружини, хоч офіційно значиться тільки одна, щоб уникнути фронту, він зі шкури пнеться, догоджаючи начальству, тому й хатки оці здає міліції під квартири, Юлії він до того ж симпатизує як жінці, пробує залицятися, знайшов для неї оцей столик, подарував шовковий абажур, провів електрику, сьогодні, ніби вгадавши, що в неї можуть бути гості, приніс цілого півбарана і чотири пляшки токайського вина, і баранина свіжа, молода, соковита, одразу видно, яка то баранина. Бо коли старий баран, то м'ясо має синій, темний колір, воно тверде, жилаве, вкрите грубим шаром жовтого лою, зате ягняче м'ясо має ясно-червоний колір, жир білий і ніжний, нерви тонкі. Вона тільки тому й згодилася прийняти від прокурора його дарунок (звісно, нічого і ніколи не обіцяючи навзаєм!), що м'ясо з молодого баранчика, а не з старого барана, бо старих баранів вона терпіти не може ще змалку, в них у степу овець було повно, і Юлія добре знається на цих справах...

На капіташу не діяли ніякі натяки.

— Баранинка? — розкладаючи на столі свої дари, так необачно відторгнуті вчора Юлією, просторікував він. — Баранинка — це пречудово! Молода баранинка для столу, а старий баран для молодії овечки. Старий баран вівці не поспе. А молодий? Молодий тільки на харчі. Вот приведем пример, свистит милиционер, старушка, испугавшись, подошла. Свистка не слухали, закон нарухали, извольте, бабонько, платите штраф тарых! Це у відомій революційній пісеньці. А в нас? Що ми маємо в нас? Лейтенант — він молодий, а капіташа ніби вже й старий. Але ж наш лейтенант просто лейтенант, а капіташа що? Капіташа дещо має. Деякі делікатеси, раритети, тралі-валі. Горілочка звідки? Горілочка від самого генерала Андерса! У вас, прекрасна Юліє, винце від прокурорчика, а в нас горілочка від... До такої горілочки годиться присісти...

Без вас не можемо, дорога хазяєчко! Просимо, просимо, просимо!

Він спробував поставити дзиглика для Юлії так, щоб самому опинитися між нею і Шульгою, але жінка чи то добре знала таємницю круглого столу, а чи просто відчула підсвідоме, хоч як там було, та в капіташі нічого не виходило: кожен з трьох неодмінно опинявся між двома іншими, коло не знало порядковості прямої лінії, тут могла грати роль тільки відстань, але що капіташа підсовував Юлін дзиглик, щоб наблизити її до себе і віддалити від Шульги, то вона з лукавим усміхом і відсовувала дзигля так, щоб бути на однаковій відстані між двома чоловіками, а то й трохи ближче до лейтенанта.

— Значить, од капіташі далі й далі, а до лейтенанші ближче-ближче? — вдав з себе гірко ображеного капіташа.

— Так ми ж земляки! — засміялася Юлія. — Може, нам треба поговорити з лейтенантом. Правда ж, лейтенанте? Ви справді з Запоріжжя?

— З Запоріжжя, — підтвердив Шульга.

— А я з Кам'янки. На Дніпрі, навпроти Нікополя. Знаєш?

— Чув, але бути не доводилось.

— У нас там скіфські кургани. Вчені весь час розкопки вели. Один казав мені, ніби я на скіфську жінку схожа. Є в мені щось скіфське? Учений казав, ніби очі в мене жадібні. Ти бачив мої очі, лейтенанте?

— Обстановочка виходить з-під контролю й стає загрозливою! — вигукнув капіташа. — Завіса підіймається, перша дія починається!

Ребром долоні капіташа рубонув по денцю пляшки, горілка в тісній посудині злякано підстрибнула... І холодна горілка бризнула на оголені Юліїні плечі, аж у Шульги сипонули мурашки по шкірі, а капіташа, вмиць зорієнтувавшись, кинувся ніби обтирати гарячі плечі жінки, сам же норовив обняти ті плечі або хоч одне плече або коли й не обняти, то хоч доторкнутися пожадливим шкарубким пальцем, а Юлія вигнулася всім тілом, відсунулася від капіташі, знов небезпечно скоротивши відстань між нею і Шульгою, і грайливо насварила пальчиком: "Капіташо, в мене тут не хуліганять!", але на капіташу вже ніщо не впливало, він був у своєму репертуарі, ах, у вас не хуліганять, хулі нам кулі, коли нас і дріб не бере, а випити нам треба чи не треба, бо як же не випити жінці з такими плечима, а нам біля такої жінки і таких плечей, плічок а чи плечиків, як співається у відомій революційній пісеньці: "Бирюзовые колечики ах да раскатились по лугу, ты ушла, и твои плечики скрылись в ночную мглу", і він, мов фокусник, з точністю до одної бульки налив горілку в дві піали і гранчасту склянку (робітничо-селянська посудина, продукт Великої Жовтневої революції), в білій порцеляновій долоньці піали горілка втратила всю свою загрозливість, зате в склянці спінилася холодним зміїним шалом, немов капіташині очі, і капіташа підняв склянку навпроти світла, навпроти своїх крижаних очей, може, щоб ще дужче заморозити алкоголь своїм поглядом, і промуркотів: "Горілку треба пити, доки вона холодна, а жінку — доки гаряча", — а тоді, не даючи Юлії часу для образи або заперечення, майже проспівав: "Ніхто так за вас не вип'є, прекрасна Юліє, як вип'є ваш добровільний раб капіташа!" — "Мені рабство не потрібне, — заявила Юлія. —

Коли вже пити, то тільки за перемогу над фашистами!" — "А ми це й мали на увазі, — не розгубився капіташа. — Бо що таке перемога над фашистами? Це такі прекрасні жінчини, як ви, Юліє! Лейтенант, лейтенант, хромові сапожки, підтримуй капіташу! Взаємовиручка в бою!" І Шульга вимушений був дурнувато кивати головою, мовчки пити гідку горілку, смертельно заздючи капіташі з його неперевершеною сміливістю, зухвальством і нахабством у поводженні з жінками, бо сам Шульга з жінками не мав ніякого досвіду, для нього це був сором і сором відвертий, як безсоромні Юліїні губи, а дика жага, яка хоч і роздирала його молоде тіло, залишалася прихованою, затаєною, вона була ніби ті цнотливо стулені Юліїні коліна під коротеньким халатиком, ніби її притискувані до повних грудей округлі руки, ніби самі ті груди, до часу сховані й затиснуті, але щомиті готові вибухнути справжніми вулканами згуби і пропаду.

— Стукнемо ще одну пляшенцію по її кругленькому задочку! — коли вони випили першу пляшку, заявив капіташа, і знов бризкала перелякана рідина на розкішні жіночі плечі, і знов плавала в мертвій білості піали, як очі утопленика, а в капіташиній склянці вже й не крижаніла поглядом василиска, а мовби аж сичала по-змійному, і тости й напівтости тепер проголошував не тільки капіташа, а й Юлія, а тоді щось ніби мимрив і Шульга, який хоч і не п'янів, бо ніяка горілка не могла його взяти поруч з такою жінкою, та водночас відчував себе чи то сонним, чи то отруєним якоюсь солодкою отрутою, що ставала дедалі солодшою, нестерпно солодкою від пекучої гіркої рідини, яку щедро хлюпав йому в білу піалу капіташа, мабуть, сподіваючись вивести з строю, знешкодити ймовірного суперника і навіть у гадці не маючи, що цією пекельною рідиною не гасить, а лиш ще дужче й дужче роздмухує те вогнище, на якому згорять усі сподівання. "Ай, який же дурний капіташа! — сміючись, шепотіла на вухо Шульзі Юлія. — Він і досі не збагнув, що ми земляки. Ай, який же дурний!" і знов підсовувала свого дзиглика ще ближче до Шульги, а капіташа заявляв протест і домагався відновлення статус-кво, з допомогою командирського циркуля розмірював стіл на три рівні сектори, метушливо розсував три дзиглі по тих секторах, а все кінчалося тим, що він знов лишався в холодній самотині, ті ж двоє невідомим чином опинялися в такій небезпечній близькості, що між ними ось-ось могла б не те що пролетіти іскра, а навіть спалахнути могутня вольтова дуга. Привчений до прямолінійного мислення і до ще прямолінійніших дій, капіташа не знав убивчої підступності кола, цього символу вічності, але й безвиході, безконечної обітниці, але й марноти сподівань, з п'яною настирливістю він знов і знов намагався здолати непоступливість круглого столу, розірвати зачароване коло, розпростати, випрямити його, щоб нарешті розташувати учасників задуманої ним гри саме так, як задумувалося: він, капіташа, посередині, по праву руку від нього Юлія, по ліву — лейтенант, якому відведено роль третього зайвого, бо коло капіташі кожен мужчина неминуче стає третім зайвим, — тому капіташа спершу трохи здивувався, несподівано виявивши, що на заваді його тактичним планам стає примітивна геометрія, ідіотський круглий стіл, може, й навмисне подарований Юлії якимсь там прокурорчиком-нацменом, після здивування настало збентеження, яке змінилося

відвертою рознервованістю, капіташа пробував скоротити відстань між ним і Юлією, а жінка щоразу мовби відкочувалася від нього по крутій дузі столу і була знов далеко, ще далі, ніж мить тому, від капіташі, але набагато ближче, загрозово ближче до лейтенанта, капіташа втрачав терпець, він рвався до Юлії, як Магеллагі до Індії, але для Магеллана Земля несподівано виявилася кругла, тому Індія не давалася йому до рук, услизала в таємничу кривизну планети, а для капіташі несподіваною була не круглість столу, а його власна безпорадність перед цією геометрією, і він ніяк не хотів змиритися з поразкою, вперто йшов на штурм, знай командував Шульзі: "Лейтенант, міняємо дислокацію! Короткими перебіжками до мене! Так! Ближче! Щільніше! А тепер займай кругову оборону, а капіташа організує розвідницькі пошуки!..." Він ішов на зближення з Юлією, полишивши Шульгу в "круговій обороні" третього зайвого, але вже за мить жінка знов мало не тулилася гарячим плечем до шорсткого сукна нової лейтенантової гімнастерки, а капіташа вже вкотре хапав облизня.

— Лейтенанте! — кипів капіташа. — Чого ж мовчиш, лейтенанте! Скажи! Ну!

— Капіташо, не чіпайте лейтенанта! — грайливо насварювалаея пальчиком Юлія.
— Не хуліганьте, капіташо!

А до Шульги й не озивалася і, хоч щоразу підсовувалася загрозово близько, таки витримувала відстань, щоб не доторкнутися до лейтенанта, так само тримала свої круглі коліна міцно стуленими, так само, притискуючи лікті до боків, полохливо схрещувала руки на грудях, захищалася від капіташі, а може, й від Шульги.

Шульга теж мовчав, бо до капіташі говорити було ліньки, а до Юлії страшно, тому він тільки усміхався трохи розгублено, трохи боязко, лякаючись необережним словом або необачним порухом сполохати видиво майже неземного блаженства, яке незримо витало над ним, щойно він опинився у світляному колі від шовкового абажура, блаженство чи тільки передчуття, вгадування блаженства, а може, тільки солодка омана, обіцянка без здійснення, перемога без нагороди, тепер усе в ньому було суцільним жданням, неймовірним, майже нелюдським напруженням, з незанихнутих глибин народилися мідні звірі давньовічної Азії — шумерійські леви Рільгамеша, крилаті ассирійські бики, хижі гепарди мідійських царів, — риком своїм і ревінням шматували Шульзі душу і тіло, пробуджували в його крові все зачасне й стидке, все те, що ховаємо не тільки від людей, а й від самого Бога, що залишаємо лише для самих себе, для тих гріховних високих спалахів духу й плоті, коли бодай на коротку мить поєднуємося з вічністю, чуємо в собі її урочисті дзвони: дивну, майже неземну млюсть, дику хтивість, розкіш і знемогу від самої думки про сподівання — несподіване, панічну тривогу і страх, що нічого не буде, нічого не станеться, нічого, нічого, нічого...

— Між іншим, — сказав капіташа таким чітким голосом, що його почув навіть Шульга крізь свою затуманілість, — між іншим і до речі, прекрасна Юліє, я вловлюю тактичний момент, однак перед тим слід було б перекурити.

Він ляпнув на стіл між посудом до пиття, шматками армійського (вісімсот грамів на добу) хліба, сіро-синіми узбецькими мисочками з холодною бараниною, зелениною, золотим урюком і жовтогарячими плодами хурми плескату картонну коробку цигарок

"Казбек", дикий вершник на дикому скакуні, волохата бурка, волохата папаха на тлі двох піднебесних снігових вершин, три карбованці п'ятнадцять копійок, ознака належності до найвищих радянських сфер, бо "Казбек" курять радянські генерали, радянські наркоми і радянські генії, вище вже немає нічого, вище тільки "Герцеговина Флор", яку курить товариш Сталін, але то вже вершина недосяжна, а "Казбек", попри всі його наркомівсько-генеральські ранги, може ось так собі опинитися в руках капіташі, бо він кадровий командир Червоної Армії (а відомо ж: "Ат тайги до британских морей Красная Армия всех сильнее!"), столично-московський житель ("Кремлевские звезды над миром горят, повсюду сияет их свет"), найголовніше ж: капіташа над усіма капіташами, і цим усе сказано.

— То як? — Постукуючи міцним нігтем по цигарковій коробці, яструбиним оком націлівся в Юлію капіташа. — Ви дозволите, прекрасна Юліє? У вас тут курять?

— На жаль, капіташо, нічого не вийде, — пограла очима Юлія, непомітно поклавши свою ліву руку на стіл так, щоб Шульга коли й не вхопив її пожадливо або доторкнувся, то принаймні побачив і зробив потрібні висновки, хоч належні висновки, о Боже, будь-які висновки, але ж нарешті, нарешті, нарешті! — У мене тут не курять!

— Навіть фіміаму? — демонструючи геть несподіваний рівень знань для примітивного піхотного командира, здивувався капіташа.

— А що це таке? — не збентежилася Юлія.

— Ну, — капіташа, хоч який був п'яний, спромігся ще на сяку-таку ерудицію, — фіміам — це як ладан! Ви ж знаєте, що таке ладан, прекрасна Юліє? Ладаном кадять у церкві, а я "Казбеком" у вашій, так би мовити...

— Я ж вам сказала: в мене тут не курять! Я не переносю цього смороду. Хочете — за двері! Можна й у двір!

— Ну-ну! — капіташа, розповзаючись по безконечній дузі столу, спробував порятувати свою гідність. — Коли так... Коли ви така не... не... то капіташа... Ви думаєте, капіташа — хам?... Капіташа — це... І я вам доведу і... Ось тільки покурю... Ми з лейтенантом покуримо, а тоді... Лейтенанте, короткими перебіжками на перекур! Ти мене чуєш, лейтенанте?

— Лейтенант залишиться тут, — сказала Юлія, допроваджуючи капіташу до дверей, — лейтенант некурящий. Хіба ви цього не знаєте, капіташо?

Десь у Кремлі був Сталін, десь був Комітет Оборони, над усіма нещасними військовослужбовцями загрозливо роїлися генерали, полковники, коменданти, інтенданти, начальники гарнізонів, більші й менші начальнички, а тут, у цій глиняній узбецькій халупі, найверховнішим з усіх головнокомандуючих була оця жінка з безсоромними губами, вона володарювала тут неподільно, впевнено і, сказати б, весело, гаразд відаючи силу і привабу свого тіла, яке для чоловіків у всі часи було найвищою вершиною влади.

Капіташа ще спробував порятувати те, що вже безнадійно втонуло в жорстокому морі жіночої нещадності.

— Я вже йду, прекрасна Юліє, — харамаркав він, зигзагами просуваючись до

дверей із старої шовковиці. — Я вже йду і не йду. Бо що? Бо капіташа — це вам не якийсь там чмур, чалдон чи Кандалакша. Капіташа дивиться і робить висновки. Ось нас тут троє. Всі ми задоволені й дуже щасливі, бо всі в глибокому тилу. Знову-таки всі ми щасливі, бо молоді, але не дуже задоволені, бо лейтенантові хочеться бути не тут, а на фронті, на передовій. Далі можна сказати, що всі ми задоволені, але не дуже щасливі, і тут все залежить від того, кого ви, прекрасна Юліє, виберете: неперевершеного капіташу чи цього нещасного, як узбецька глина, лейтенантика?

Вона вибрала його, Шульгу! Може, й уся світова історія залежала від того, кого вибрала жінка, а чоловічі імена, якими значаться віки, всі оті царі, імператори, президенти, полководці, генії — то лиш оздоба до імен жіночих.

— Ну ж бо, капіташо, ну ж бо! — мало не виштовхувала за двері капіташу Юлія.

— Я вже йду, вже пішов. Лейтенанте, залишаєшся старшим по гарнізону. Порядочок у танкових військах! Капіташа курне — і назад. Капі...

Шульга вже не чув його слів. Тільки ревіння мідних биків, дзвін крові, нетерплячий стогін молодого тіла... Бачив, як рвучко причинилися двері, навік проковтнувши капіташу, як безгучно проповз по їхній сірій площині товстий брус засува, вже не побачив, а відчув, як метнулася від дверей Юлія, гарячою хмарою огорнула Шульгу, приголомшила, оглушила, знятимила; і голі виткі руки довкола його шиї, і безсоромні вогнисті губи на його невмілих губах, і нетерплячий шепіт: "Ну, йди ж до мене, йди до мене, йди до... йди...", — і тонкі вмілі пальці на гудзиках його гімнастерки, на ремнях, на... "Боже ж ти мій, яке все на тобі нове-новісіньке: і гімнастерка, і галіфе, і портупей, і чоботи, і сам ти новий-новісінький, найновіший для мене, най..." — мовби вся ніжність світу зосередилася в цьому жіночому голосі, і Шульга не знав, чим відповісти, чим відплатити за несподіваний дарунок долі, найбільший і найнеймовірніший дарунок, його юнацьке тіло з невмілою, незграбною вдячністю відкривалося назустріч тому дарові, але й цього було досить для ласкавого досвідченого жіночого тіла, ніжність світу пролягала між ними полиновими просторами Азії, буйними садами, залитими срібlistим місячним сяйвом, екзотичними ароматами святощів, гріха і насолод, лихоманка нетерплячості тіпала їхні тіла, намір здійснення поєднував їх ще тільки в уяві, а не насправді, вони тяжіли одне до одного, як два розпечені небесні тіла, вони смакували наперед небесною насолодою злиття, але якась незрима перепона ще стояла на заваді, природні жести всемогутньої плоті пригальмовувалися не знати й якою силою, тиша перед бурею, завмирання перед стрибком, стиск пружини перед розприсненням, а тим часом триває велика гра темних сил, доторки, дотики, обійми, шепоти, шовкові руки гладять твою шкіру, і шовкове волосся, і... та й знов ніяких обітниць, не лунають невиразні застороги, немає страху, породжуваного примітивною добропорядністю...

Те, що тривало мовби віки цілі, насправді вимірювалося кількома хвилинами. Вона так вміло й швидко роздягнула Шульгу, що він не встиг ні здивуватися, ні засоромитися, тоді ситцевий жовтогарячий халатик пролетів по кімнаті, мов райська пташка, і десь зачепився чи то за ширмочку, чи, може, й за шовковий абажур, Юлія

залишилася в голубенькій комбінації, такій короткій, що вона більше відкривала, ніж прикривала. "Ну! — нетерпляче зашепотіла жінка. — Ну! Іди ж сюди, йди до мене, йди до..." І вони опинилися за ширмочкою, на вузькому ложі, де вже незмога зникнути, немає місця для відступів, де існує тільки єдиний вихід: обмінятися тілами, обмінятися, поєднатися, злитися, щоб скинути з себе тягар болісної жаги, визволитися від неї, стати вільними і нарешті щасливими й радісними...

Вона впустила його до себе, білі гарячі ноги, гарячі стегна, майже неземний вогонь, якого Шульга ще не знав, якому не вмів дати ради, від якого спалахнув, мов сухий листок, і вмить згорів, вибухнув, вистрілив мимо цілі, ганебно скапітулював перед жінкою, зганьбився, осоромився незавжди, навіки і мовби вмер для неї...

Він рвонувся, щоб утікати, щезнути, мерщій нести звідси свій сором, але Юлія з несподіваною силою в її ніжних руках встигла впіймати втікача, затримала його, ласкаво попровадила назад у постіль, обпечатуючи поцілунками його лице, шию, груди, накривала легеньким марселевим одіяльцем, шепотіла: "Ну, чого ти, дурненький! Це ж нічого, це не страшно, полеж трошки, заспокойся, нікуди тебе не пущу, бо ти тепер мій, будеш мій, хлопчику... лопчику-опчику... полеж отак, а я зараз, я швидко..."

Її шепіт ще розлунювався в нього у вухах, а Юлії вже не було, сором налягав на Шульгу тяжким туманом, і крізь той туман чи й бачив він що а чи тільки привиджувалося: і те, як промайнула голоного по кімнаті Юлія, і зникла в темряві, і сірі широкі двері з шовковиці відгородили її від Шульги, сховали, мовби вкрали...

І одразу за дверима пролунали голоси, тоді запала тривожна тиша, а тоді почалося якесь темне вовтузіння, стуки-перестуки, щось таке нестерпне й страшне, що Шульга одразу ожив, стрепенувся й обурився, рвучко відкинув одіяльце, як був голий, двома стрибками допав до дверей, вдарився в них плечем, але двері не піддалися, мабуть, з того боку був так само міцний дерев'яний засув, як і зсередини, гукати до тих за дверима Шульзі було соромно, задкуючи, він добрався до постелі, сховався під одіяльцем, накрився з головою — нічого не бачити, нічого не чути, нічого не знати, а в тілі щось стогнало й скімлило, і мідні бики ревіли з несамовитою силою, і коли Юлія знов з'явилася в кімнаті (сама, без капіташі!) і грюкнула міцним дерев'яним засувом, Шульга ладен був стрибнути на неї вже там, біля дверей, але він стримав себе, завмер, затамував віддих, заплющив очі, стиснув кулаки так, що нігті вп'ялися в шкіру, лежав, слухав, як Юлія брязкотіла чайником біля плити, як дзюркотіла водою над тазиком біля вмивальника, чув навіть шерех вафельного рушничка по її тілу, чув її легку ходу, її летюче наближення, її віддих, дух її тіла, в якому нічого не залилося, не втрималося від закислого духу капіташиної шинелі, найдивовижніше ж (може, то теж велика містика таємничої Азії?): вкритий з головою, не розплющуючи очей, він побачив, що Юлія простягає до нього свої округлі ніжні руки, і з радісним, диким нетерпінням, зриваючи з себе одіяльце, вистрілив їй назустріч своїми дужими, загребущими лапами, вхопив, притягнув до себе, під себе, в себе, вона вже була в ньому, а він був у ній, нарешті в ній, нарешті, нарешті, яке щастя, яка гордість, яка сила, вогонь у ній палахкотів ще більший, і Шульга згорів і вибухнув знову так само швидко, як і перед

тим, але тепер вибухнув у ній, в ній, вдарив тугим, потужним струменем в її ніжну беззахисність, в її трояндові квітники, в її ароматні сади і зостався в тих садах і між тими трояндами, між їхніми шовковистими пелюстками, лишався в щасливих жіночих стогонах, в солодкій знемозі, в радісній вичерпаності всіх сил, яка давала неймовірне відчуття безмежної свободи для тіла... "Ой, мій хлопчику... лопчику... опчику... чику... ку... — лоскотала його вухо своїм гарячим шепотом Юлія. — Ох, ти ж мій стахановцю! Ти ж мене вже замучив, а й ще мучиш, іще й іще... виконуєш і перевиконуєш... О Боже! Чи я ж думала про таке щастя? Хоч і думала ж, думала!.. Як тільки побачила тебе там, на базарі... Ще тільки ви проходили крізь арку... головний вхід... Всі військові пробираються на базар тихцем, бояться патрулів, а ви напролом... І ти — над усіма!.. Як побачила: мій Василь! Знаю ж, що вбитий, перед моїми очима бомба розірвалася, а тут ніби воскрес... Я тоді так і пішла за тобою, як на ниточці... А ти наче й не помітив... До мене чоловіки так і липнуть, як мухи, а ти холодний як лід... Якби не отой капіташа, то не знаю, чи я б і підступилася до тебе... А тепер ти мій, хлопчику... лопчику... лоп... Ну, чого ж ти мовчиш? Або ні: так краще! Мовчи, мовчи, краще отак, отак, так, та..."

Він і сам тепер знав, що слова зайві. Навіщо слова, коли він має таку жінку, коли він нарешті став мужчиною, справжнім, сильним, майже всемогутнім, і все його тіло сміється й співає, а йому у відповідь сміх і спів жіночого тіла, і нестерпна ніжність, і гарячий шепіт, і запаморочення, і повільний сон, мов радісна смерть...

Він проспав усе на світі. І любов, і щастя, і життя. Коли прокинувся, був сам у постелі. Може, нічого й не було вночі? Але чужа глиняна оселя, і теплий дух жінки ще огортає його, і незабутнє жіноче тіло горить у ньому, а він горить у тому тілі, і гарячий жіночий шепіт лоскоче його вуха... хлопчику... лопчику... опчику...

Він зістрибнув з постелі, хапав білизну, одяг, чоботи, вночі не помітив більмастого віконечка (може, було затулене), тепер бачив за каламутними шибками гулясті присадкуваті стовбури тутових дерев, вузенький арик, мабуть, відведений від того арика, який в'юнився вздовж вулички, що по ній вони вчора в темряві пробиралися з капіташею, знов бачив жовту азійську глину, в якій тут народжуються, живуть, сплять, помирають, у глині сміються, й співають, і плачуть, п'ють чай і щять дині й виноград, люблять жінок і заколисують дітей... І він теж у цій глині любив жінку, мав жінку, володів жінкою, як хан, як золотий богдыхан, як мідний ассирійський бик...

На столі була записка від Юлії: "Снідай бараниною, підігрій чаю. Я на чергуванні, сьогодні дві зміни. Буду пізно. Приходь після десятої. Ц., твоя Юлія. Двері візьми на засув. Тут не крадуть. Ще раз ц."

Цілує і ще раз цілує, з цими поцілунками, що розлунювалися в усьому його тілі, Шульга промчав крізь глиняну замороку старого міста, майже закохано позирав на ще вчора такі осоружні однопверхні будівництва колоніальних кварталів, де її нудних затрапезних особнячках розташувалися і потрібні йому штаби з військовими чинодралами, які ховаються тут від фронту і варять воду з таких відважних патріотів, як лейтенант танкових військ Роман Шульга, він і по штабах сьогодні ходив звеселений, так ніби передчував, що в одному з тих колоніальних будинків жде його те, чого він так

настирливо домагався...

"На ваше имя получено предписание..." Предписание, предписание, предписание! Протягом найближчих п'ятнадцяти днів з'явитися в розпорядження штабу Західного фронту, місто Бронниця Московської області... Штаб фронту... в розпорядження... Зима, на фронт, на фронт, а на пероні люди... вірші Сосюри ще з шкільної парти, а тепер і ти сам на фронт, на фронт... А чому аж п'ятнадцять днів до тої незнаной Бронниці? Бо далеко, бо велетенські простори Азії, а поїзди ходять повільно, їхати довго і тяжко... Що йому довго і що йому тяжко? Він літав по штабних кімнатах, як на крилах... "Предписание", проїзний літер, продовольчий атестат, грошове забезпечення, сухий пайок і навіть пачка командирського тютюну з медвяним запахом (можна подарувати капіташі на прощання й на пробачення за...). Але день був короткий, штабні чиновники з'їли його до решти, до командирського гуртожитку, щоб спакувати заплічник, насилу добрався, капіташі не застав, лишив йому пачку тютюну й записку, а ще ж треба було в старе місто до Юлії, хоч і знав, що її не буде вдома, але ж хоч залишити записку, попросити, щоб писала йому (куди? На яку поштову скриньку? Сам же ще не знав), пообіцяти, що писатиме їй з фронту щодня, по кілька разів на день, перед кожним боєм, і після бою, і в часи затишшя, і (як писатиме, коли не знає навіть її прізвища, а в тих глиняних вуличках ні назви, ні номерів, нічого!...).

На поїзд він мало не запізнився, місць уже не було, сердита молода провідниця впустила його в своє службове купе ("Дуже вже ти гарний, лейтенанте!"), а тоді прийшов за чаєм артилерійський капітан і сказав, що в нього є "резерв головного командування" — вільна полиця, саме для такого хлопця, як лейтенант. Щастило Шульзі на капітанів.

Вночі проїздили вузлову станцію Ариць, Шульга, заглиблений у свої внутрішні переживання, був байдужий до того, де вони їхали, яка там станція, йому хоч Урсатівська, хоч Янги-Юль, хоч навіть Самарканд, Бухара, а то й Хіва, занесена пісками, але його доброзичливий сусід, артилерійський капітан, який навиліт знав усе, що їх жде попереду, завчасно розштурхав Шульгу, попередив: "Будь наготові, лейтенанте, зараз Ариць, а там у станційному буфеті можуть давати спирт!". І вони бігли разом з такими, як і самі, в холодній темряві до примітивної споруди, яка гучно звалася вокзалом, товпилися в тісній черзі перед заплъованим буфетом, простягали через дерев'яний бар'єр засняділій гладкій бабезі червоні тридцятки, хапали гранчасті склянки з синюватою рідиною, переливали її в себе з жадібною покvapливістю, задихаючись, безпорадно хапали зсудомлено роззявленим ротом повітря, тоді, переборовши мало не смертельний спазм, радісно хекали, підстрибом летіли, знов долаючи непривітну холодну темряву, до своїх вагонів, з їхньою залізною тугою, з кам'яновугільно-залізничним духом, з теплом майже домашнім для всіх цих безпритульних чоловіків, що давно вже забули про рідну домівку і не знали, чи їй зазнають коли-небудь великого щастя повернення, здійснення отої тужливої надії, про яку ще зовсім недавно співав Шульзі капіташа: "И на поезде в мягком вагоне я к тебе, дорогая, примчусь...".

Він тулився на короткій вагонній полиці, десь під самою вагонною стелею, безглузда полиця впоперек вагона, впоперек руху, так що тебе ніби перепиллює цим упертим, безнастанним залізним рухом і ти не належиш собі, а якійсь невідомій сліпій силі, що вхопила тебе і несе кудись, тягне, і ти нічого не можеш вдіяти так само, як не міг тоді зупинити жінки з молодим, розпаленим тілом, коли вона сховалася від тебе за широкими дверима з шовковиці, сховалася до капіташі, до іншого чоловіка, до... бо ти виявився безсилим, ти зганьбився, капітулював, вибухнув, знищився, самознищився... Залізний поїзд рвався в темні далекі простори, а Шульга мовби відкочувався на своїй поперечній полиці назад, знов до Ташкента, знов до початків Азії, до своєї найбільшої ганьби і, може, найбільшого блаженства...

Вчорашня ніч у Ташкенті була страшна своєю грубістю, соромом, дикою хіттю і безконечним блаженством. Спершу сором від юначого безсилля перед жінкою, тоді розгубленість, згодом сліпа лють на неї і на капіташу, безсилий відчай від отого темного вовтузіння по той бік сірих широких дверей з шовковиці, звідки проривалися лиш поодиночі звуки, але кожен з них здатен був коли й не вбити Шульгу наповал, то принаймні довести до шалу й божевілля: то сухий шерех по дереву, так ніби капіташа торсав об двері своєю грубою шинелиною, то сопіння капіташі, то скрики Юлії, то знов шерехи, тупання, стукіт...

І коли він розпачливо вдарився у двері, то старе дерево не піддалося, а по той бік і далі колотилося, муцювалося, катувало Шульгу зойками пристрасті, і вже він був повергнутий, як розстріляна мішень на танкодромі, і лежав, конаючи, занурюючись у відчай, западаючи в азійські глинища чужих пристрастей, страждань і радощів, вмираючи і не маючи змоги вмерти, так ніби сподівався на вибавлення, на чудо, на те, що ось вона буде біля нього, знов доторкнеться, приторкнеться, воскресить і животворить, і вона справді прийшла і воскресила, ледь доторкнувшись гарячими пальчиками до потаємного і простогнавши зраділо, в захваті: "Боже, яке чудо!".

— А капіташа? — ревниво спитав він.

— Відправила. Тепер нам ніякий чорт не завадить.

— Як же ти його відправила? Ти там... з ним...

— Дала відкупного. А ти ж думав як? Від мене тільки й ждуть відкупного. — Вона черкнула голими грудьми по його обличчю, обцілувала шию, лице, плечі, руки. — Ти ревнуєш? Я ж учора йому сказала: поки не приведеш лейтенанта, не підпущу до себе! Ну! А він взяв і привів тебе. Такий твій капіташа. Дурний чи добрий, я й не знаю... А ти ревнуєш? Ай, дурненький! Він же, капіташа, був, та й нема, а ти... Ну, йди до мене! Чи й досі ревнуєш? Не поспішай ревнувати. І ніколи не поспішай зі мною! Чуєш? Не пос... Не... Не... Мій хлопчику... лопчику... опчику... чику... — Вона лоскотала його вухо своїм шовковим шепотом, той лоскіт прокочувався вже ніби й не по великому тілу Шульги, а по всьому довколишньому простору, між землею і небом, і Шульга здригався в солодких конвульсіях і не знав, хто він, що він, навіщо він і взагалі навіщо все на світі і навіщо світ, Ташкент, Чирчик з його каламутною несамовитою річкою, запацьорені танки, генерал Чистяков, бронебійні й осколочні набої, ідіотські параграфи військових

Статутів, священний обов'язок перед Вітчизною... а Юлія шепотіла йому, що немає строків і призначень, немає часів і обмежень, а є тільки вона для нього, а він для неї, і на цьому замикається весь світ, а над тим світом стоїть Азія, якої нікому не дано ні збагнути, ні поконати, ні розбити на уламки, бо все падає в уламках до її страхітливого вічного підніжжя, зветься ж воно: жіноче підніжжя. Тої ночі Юлія втаємничила його в дух і сутність Азії, хоч жила там зовсім недовго, удвічі менше, ніж він, але він за ці півроку, власне, і не бачив і не знав нічого про загадкову Азію, окрім її всюдисущої і всепоглинаючої глини, його танкове училище, ніби в чарівному сні, було взяте й перенесене всемогутньою рукою вождя з вогненного краю війни, з-під Харкова, сюди, під Ташкент, до маленького Чирчика, і відокремленість од світу для всіх курсантів і їхніх командирів позосталася в Азії така сама, як була в Європі, вони й далі могли знати лиш те, що належалося за суворими військовими статутами, і зовнішній світ для них, по суті, не існував, Юлія ж натомість, хоч і в короткім часі, не скована ніякими обмеженнями, навіть за ті два-три місяці, що жила в Ташкенті, в Азії, в цьому зовсім новому й несподіваному світі, змогла збагнути основні його закони, загадкові настрої, тисячолітні ритми, а може, й затаєні, незбагненні пристрасті, його шал і божевілля. Все це далось їй хоч, може, й не легко, але, зрештою, просто, бо була жінкою не просто з далекої України, а ще з незмірно віддаленішої Скіфії, а жінка — це Азія в усій її величі, загадковості, химерності й підступності; чоловіки ж, коли судити про них згідно з статутом внутрішньої служби Червоної Армії, — істоти примітивні, одноклітинні, нездатні сприймати довколишній світ інакше як у командах начальників і розпорядженнях усіх тих, хто поставлений вище.

— В тебе вже були жінки? — спитала вона.

— М-м-м...

— Тобі скільки років?

— Дев'ятнадцять, — збрехав він.

— Який молоденький! А я вже стара. Ай, стара! Мені, знаєш, скільки? Двадцять! І в мене донечка є. Галя.

— Донечка? — Він надто спокійно сприйняв цю звістку. Чого не бачиш, тому не віриш. — Не вигадуй! Де в тебе могла взятися донька?

— Ой, дурний! Та я ж була замужем! Вася — мій чоловік. Прикордонник. Начальник застави. Був лейтенант, як оце ти, а тоді старший лейтенант і начальник застави в Білорусії. І я з ним там була в перший день війни... Ти думаєш, "...Київ бомбили, нам объявили, что началась война..."? Нас бомбили ще до Києва, ще темно було в лісі і на заставі... як гахнули перші бомби, Василь зірвався з постелі, крикнув: "Застава, в ружье!" — а мене у вікно, бо перед домом же бомби, я, як була в комбінації, тільки й ухопила ридикюль з документами, бо на заставі ми жили завжди напоготові, плаття в другу руку і боса, а Василь ще навздогін крикнув, щоб держалася осторонь доріг, бо там бомбитимуть і обстрілюватимуть, мені крикнув, а сам просто під бомби і там і зостався, і вся застава, це вже мені аж у Москві сказали, геройською смертю, але своєї землі ні п'яді, а мене в евакуацію, вроді вдова героя війни і вроді хтозна й що,

тепер страшно й згадати...

Вони знов сиділи біля круглого столу, але вже без капіташі, голі, як мати народила, щасливі й нещасні однаково, пили горілку, вино, дивилися одне на одного і не вірили в те, що відбувається з ними, несміливі доторки, приторки, ледь чутні дотики і незбагненна ніжність і захват аж до нестямності.

Знов лихоманка була Юлію, але тепер не лихоманка нетерплячки, а страшних спогадів, і Шульга обережно обіймав її і ніжно гладив голову, лице, груди, гладив і цілував, заспокоюючи, а їй треба було згадувати, радіючи, жахаючись, звільняючись, очищаючись...

Василя вона зустріла в поїзді, їхала до тітки в Синельникове, а він теж у Синельникове, прямо з своєї застави женитися... Тоді була мода на прикордонників, пісня "Катюша" була, "и бойцу на дальнем пограничье от Катюши передай привет...", дівчата з усього Союзу писали в Москву охоронцям кордону, а там уже ті листи пакували і цілими торбами розсилали по заставах. Василеві теж дісталось скільки там листів, а в кожному ж фотокартка — вибирай, яку хоч, він і вибрав Катюшу з Синельникового і цілий рік з нею листувався, і вже така любов по пошті, що домовилися вони про одруження, і ото він їхав з своєї застави в Білорусії на станцію Синельникове до коханої Катюші, якої ніколи не бачив, а я їхала до тітки в гості, бо закінчила десятий клас і не знала, що мені робити, а тітка була агрономом у радгоспі, то мама мене й послала побути в тітки, порадитися, і я їхала, людей у поїзді не дуже й багато, ввійшла я в вагон, сіла між двома тітками, а навпроти лейтенант-прикордонник, такий, як оце ти, високий, чорнявий, красивий, молодий, як побачила я його, так і вмерла, а він на мене дивиться і теж мов сам не свій, дозвольте поцікавитися: ви далеко ідете? В Синельникове. І я в Синельникове. Я кажу: в мене там тітка. А він каже й не каже, хто там і що в нього в Синельниковому, бо прикордонник же, і воєнна тайна, і... а жінки торохтять обабіч мене, почом семечки в Дніпропетровську на Озьорці, а він слухає та все усміхається так, як оце ти, аж наче засоромлено, і питає мене, чи могла б сказати, як мене звуть, яке ім'я, я кажу: Юлія, а він каже: Василь, а тоді так несміливо, хоч і лейтенант, і прикордонник, хоч і границя на замку, питає, чи не могла б я вийти з ним постояти отам біля вікна, щоб поговорити, а я вже готова за ним у вогонь і в воду, що там мені якесь вікно, і якийсь вагон, і якась станція Синельникове! Ну він усе мені чесно: і про заставу, і про листи, і про Катюшу на фотографії, і про "Расцветали яблони и груши", а тоді взяв мене за руки, як оце ти, а мене як молнією вдарило... Ну, й не доїхали ми до станції Синельникове, злізли на станції Ігрень, зразу за Амуром, на другім боці Дніпра за Дніпропетровськом, там, в Ігрени, кажуть, шамашедчий дом, і ми обоє були як шамашедчі, вернулися в Дніпропетровськ, а тоді в Нікополь, через Дніпро і в Кам'янку, до моєї мами, і Василь по стойці "смірно": дозвольте взяти в законні жони вашу доньку Юлію, обіцяю любити її вірно і... А через рік знайшлася в нас донечка, та тільки я така дурна, так рвалася до Василя на заставу, що в мене молоко в грудях пропало, ну, я мамі залишила Галю, а сама в Білорусь, а через місяць воно й почалося... І коли ото Василь героїською

смертю, а мене аж в оцю Азію... Боже ж мій, Боже!.. Там кров, там смерть, а тут як звірі... Я думала, всі чоловіки на війні, а тут їх ще більше, ховаються од фронту і все для себе, до себе, під себе... Жінці хоч лягай і помирай. Всі тебе хочуть, всі на тебе... А я хіба не можу хотіти для себе? Хіба я не людина? І як побачила тебе, так мене мов у груди вдарило: Василь мій, Василько, Васюня!.. А ти про себе й нічого... Вдень я б тобі теж нічого не розповіла, а вночі можна... Вночі можна все. Правда ж?

Та ніч мовби й не кінчалася ніколи і тепер тривала далі вже в залізному бігові поїзда, що мчав крізь безмежжя Азії, крізь темряву, крізь тьму, бо Азія — це і є тьма просторів, пустель, віків, тисячоліть. Після склянки спирту в нічній Арісі Шульга проспав цілий день, а коли прокинувся, знову була чорна ніч, промерзлі за довгу зиму на лютих казахстанських морозах рейки на безконечних перегонах, і древні казашки на полустанках з твердими грудками баранячого лою і сушеною бараниною, темною, як мумії фараонів, і дика туга в темних просторах, і непогамовна хіть вирватися з залізного вагона і по шпалах назад до безладного глиняного міста на безіменну глиняну вуличку в теплий жіночий дух за дверима з сірої шовковиці, до гарячого знадливого тіла, до знетями, до цілонощного солодкого вмирання...

Тоді, після бігання по штабах, коли нарешті знов опинився в глиняній хатинці і не застав там Юлії (не міг застати, та все ж сподівався), хотілося впасти під дверима з шовковиці і вмерти від розпуки, бо нащо жити, нащо кудись їхати, нащо якийсь там священний обов'язок, нащо все... Він сів біля круглого столика, мовби ще сподіваючись на чудо, на те, що ось поруч зродиться Юлія, досить лиш простягнути руку, але рука його безсило падала, натрапляючи на холодну порожнечу, і всі речі в кімнаті були холодні й байдужі, і холодні й байдужі були обкарнані тутові дерева, брудний арик, глина за тьмавим більмастим віконечком, а вода в арику, коли вже Шульга вийшов з хатини і став над тією узбецькою водою, була якась свинцево-сіра, брудна, мертва. Він гірко усміхнувся — в цих ариках було все: водопровід, каналізація, цивілізація. І мертва вода. А він вирушав у пошуках води живої. Яке знування! Хіба могло тепер для нього бути десь життя без Юлії?

Він соромився признатися їй, що не мав ще жінки, не знав, не вмів нічого з нею робити, потопає у соромі, може, тому так злякався тоді на базарі, побачивши її червоні безсоромні губи... У його рідному Великому Лузі ще зовсім малим він бігав на верхні вулиці, де старші хлопці й дівчата влаштовували танці, тоді, вже в ремісничому, їздив у Кічкас, а то й на лівий берег, вчився танцювати й сам, але ще не вмів до пуття, навчався в танковій спецшколі, куди його взяли одразу до дев'ятого класу, як відмінного електротехніка, і там готували в майбутні командири Червоної Армії, командири ж повинні були знати й уміти все, знайомитися й танцювати з дамами і вести з ними розумні бесіди, до них на танці запрошували дівчат із сусідньої десятирічки, і Шульга познайомився з одною з них і одразу закохався, а вона, мабуть, закохалася в нього, бо ні з ким після того вечора більше не хотіла танцювати, а тільки з ним, і нарешті він одважився спитати її про ім'я, сказавши перед тим, що його звуть Романом і що він з Великого Лугу, де живуть його батьки, і що батько його Данило

будував Дніпрогрес, тоді вона сказала, що її батько інженер на трансформаторному, а її звуть Уляна, але це так записано в метриках, а звуть усі Уля, ні в кого з дівчат такого імені й немає, а в нього теж ім'я рідкісне, бо вона й не чула, що когось з хлопців звали Романом. Шульга не сказав Улі нічого, дотанцював з нею, потихеньку пішов з танців і більше туди не ходив.

Бо його маму звали Уляною.

Відтоді Шульга став боятися жінок і їхніх імен.

У Борисоглібську вночі на їхній ешелон була справжня навала жінок з розбомбленого поїзда з евакуйованими. Солдатики, пустіть, допоможіть проїхати хоч трохи, доїхати... Шульга вартував на платформі з танками. Стояли на посту вдвох з Дробахою, маленьким чернігівцем, з розбишацькими безбарвними очима. Коли на їхню платформу стали проситися дві молоді жінки, Шульга строго кинув: "Не можна! Заборонено. Бойова техніка!" Дробаха ж не тільки не забороняв, а сам подав руку одній, а тоді й другій жінці, допоміг дістатися на платформу, одвів їх од Шульги, про щось перемовлявся-домовлявся, тоді ховав жінок під брезентами, якими вкриті були танки, підбіг до Шульги, зашепотів: "Ну, Шульга, порядок у танкових військах! Я домовився! Сказав: доведемо їх до Волги. А вони щоб нам за це... Ти з отою нижчою, бачив, яка вона тілиста... а я хочу спробувати високу. Як ти хочеш? Першим? Тоді я постою на посту. Давай, Шульга!". Шульга мало не вбив його, але стримався, мовчки відвернувся, відійшов од Дробахи, закам'яніло став на краю платформи. "Ну, чудик! — захихотів Дробаха. — Ну, ти даєш, Шульга! Ну, коли так, то постережи, а я під брезент!"

В Чирчику вони з Дробахою ходили кілька разів "у самоволку", простіше кажучи, втікали, щоб бодай кілька годин поблукати по місту, геть озвірівши від вбивчого училищного режиму — щодня дванадцять годин занять і чотири години самопідготовки, теорія й тактика, стрільба на танкодромі, чищення-перечищення "матчасті" (спробуй відмити танк од проклятущої азійської глини!) — меткий Дробаха знав уже всі входи й виходи в невеликому місті, знав, як обминати комендантські патрулі, знав, де можна поласувати смачненьким і навіть смикнути чогось міцного, до узбецьких дівчат, щоправда, Дробаха не зміг підібрати ключика, бо узбечки жили мовби в якомусь іншому світі ("Азія! — зневажливо вигукував маленький чернігівець. — Дим, туман, тьма — нічого не видно!"), але тут повно було евакуйованих, які працювали на фабриках, і Дробаха повів Шульгу познайомити з "своїми" дівчатами, вони опинилися в такому самому глиняному дворі, як і. в Юлії в Ташкенті, кілька халуп, арик, тутові дерева, виноград, урюк і кілька дівчат, але всі якісь ніби пригнічені, маленькі, дрібненькі, з Дробахою вони велися вільно, він клав руку на плече то одній, то другій, тоді сховався за виноградним плетивом з одною з дівчат, а Шульга соромився, і його сором'язливість мовби передавалася дівчатам, вони не наважувалися наблизитися до нього, може, він був для них занадто великий, громіздкий, тому не такий приступний, як Дробаха...

Там жінки з молодими соковитими тілами були від нього на відстані руки, і він не

протягнув руки, не знав, як здолати ту відстань, а тепер ладен був вириватися з поїзда і бігти назад цілі сотні кілометрів, назад до Юлії, до єдиної жінки на світі, до свого життя, бо життя було тільки там, з нею, а попереду тільки смерть, небуття, відчай і порожнеча...

Щастя, що вона тоді перед ранком приспала Шульгу і він не чув, як Юлія йшла на чергування, а то ще й не знати, чи зміг би він розлучитися з нею взагалі. Бо коли прокинувся і побачив, що сам у глиняній кімнаті, побачив за віконцем сумний арик і ще сумніші узбецькі шовковиці, а тоді доплентався до дверей, де на стіні висіла його новенька командирська шинеля з двома рядками лискучих мідних гудзиків, а поруч було порожнє місце, де ще зовсім недавно висіла її шинеля, міліцейська ряднина, синя, як лампадка, казенна вдягачка з чужого плеча, з чужим духом і потом, та однаково ж її, Юліїна, річ, і він готовий був тепер вдихати той дух, як райські аромати, аби лиш відчувти ледь вловимі залишки тепла Юліїного неповторного тіла...

Вночі вона стогнала, плакала, задихалася:

— Не відпущу тебе нікуди!

— А фронт? — нагадав їй Шульга.

— І на фронт не пущу!

— Що ж мені — в дезертири?

— Чи я знаю! Будеш тут, зі мною, а я з тобою. Тут тебе не знайде ніяка сила. Я й сама себе тут чи й знайшла б, коли б шукала. Ні вулиці, ні дому, ні назви, ні номера, сама глина... А з тобою і глина вже як золото, як мед, і ти в мені наче найсолодший мед...

— Хіба б я не хотів zostатися з тобою? — сказав він. — Хіба б не забув про все на світі?

— Чом же не забудеш? Хіба я не така, як тобі треба?

— А совість? — тихо поспитав він.

— Я коли рвалася від мами на заставу до Василя, то думала не про совість, а про любов.

— А може, любов і є совість?

— Ти чув про Ромео і Джульєтту? — спитала вона несподівано.

— Щось чув, але не знаю.

— Вони любили одне одного і вмерли одне біля одного, бо для них любов і була, як ти оце сказав, совість. Мабуть, була совістю. Може, й у нас з тобою так. Ми ж Роман і Юлія, а це однаково, що Ромео і Джульєтта... Хоч я й не Юлія, коли казати правду...

— Не Юлія? Як же це?

— Казала тобі про того вченого, що розкопував у нас у Кам'янці скіфські кургани. Щоліта приїздив. Молодий такий, чорнявий, як ти, а з борідкою, як у його професора. І звали його, як тебе, Романом. Я ще була п'ятикласницею, а він мене вже помітив і мамі моїй казав: "Оце ж моя невістонька, як виросте, попрошу її руки". І мене перейменував. Бо моє ім'я Уляна, а всі звали Уля, Улька, і він сказав: чом же Уля, коли Юля. І мовляв, ми з нею як Ромео й Джульєтта — Роман і Юлія. І привіз мені прочитати про Ромео і

Джув'єтту... Може, коли б я не зустріла в поїзді Василя, то... А тепер зустріла тебе...

Шульга не сказав їй, що його матір звать Уляною, не розповів про свій перший ляк перед повторенням маминого імені в чужій дівчині, бо тепер уже все було зовсім інакше, тепер все вкладалося не тільки в земні, але й у небесні призначення й назначения, все знайшло виправдання і прощення в цій жінці, в її подвійному імені, в її ще не знаній до кінця душі і в її ще незнанішому тілі, перед незвіданими глибинами Шульга ставав цілковито безпорадний, розгублений і зрозпачений.

Лише в поїзді він збагнув, що не знає про Юлію нічого, крім її подвійного імені. Не знає навіть прізвища. Ота прикордонна історія? Одна з легенд війни. Скіфська Кам'янка на Дніпрі? Теж, мабуть, легенда, як і археолог, що закохується в чорняву п'ятикласницю. Та все це не мало ніякого значення, і взагалі ніщо не мало ніякого значення поряд з його дикою тугою за цією жінкою, що виникла на коротку мить в його розтріпаному юнацькому житті, війнула відьомськими чарами, знетямилася своїм несамопитим тілом і зосталася, щезла десь у глибинах Азії, може, й назавжди, а він тупо і сліпо мчить в оцьому залізному поїзді в далеку Європу, ошалілу від страшної війни, від людської люті й ворожнечі, сам ошалілий і знесамовитілий, як дикий звір, загнаний у сталеву клітку, в чоловічій нестямі рветься до бою, до подвигу, може, й до смерті як до найвищого спалаху свого життя, до найбільшого блаженства, тоді як справжнє блаженство, захват і радість од добровільного солодкого вмирання, од нез'ясованого щастя, все те, що подарувала йому загадкова жінка серед темної азіатської ночі, віддаляється від нього з кожним перестуком вагонних коліс, западає в тисячолітній морок Азії, поглинається її нелюдськими просторами без сліду, без тям, без милосердя.

Артилерійський капітан, фронтовик з бойовим орденом на гімнастерці, добрий, як усі досвідчені люди, опікувався Шульгою, попереджував про зупинки поїзда, кликав на казахський торг, радив, що купувати. В Арісі він зумів прихопити спирту й про запас у дві обшиті сукном трофейні баклагі і тепер час від часу "пригощав" свого молодшого співбрата, і Шульга, який ще й досі не вийшов з чаду тої ночі з Юлією, знов п'янів дужче і дужче і знов був ладен зістрибнути з поїзда і по шпалах добиратися до далекого Ташкента, знайти глиняне пристанище Юлії, вдаритися всім тілом об широкі тверді двері з сірої шовковиці, простягнути руки до неї, до її тіла, розкішного, пахучого, смачного, як паска... А коли вона вже забула його? Коли там той узбецький прокурорчик або капіташа? І прокурорчика, і каліташу, хоч би хто там був, — знищити як клас! І все, що довкола Юлії, нищити жорстоко, безпощадно, за всіма приписами правил стрільби для Червоної Армії! Все понищити, щоб zostалися тільки вони вдвох, він, Шульга, і Юлія, Юля, Юля, Юля... Та то був лиш несвідомий поштовх, нездійсненне бажання, незмірно гірка солодкість неможливого, бо над усім тим в гранітній непохитності підіймалися і вивисувалися нірність, відданість, честь, священний обов'язок, і залізний поїзд, що сліпо прогромлювався крізь полинову темряву Азії, співав непрошено й незвано мовби запорукою тих високих держішних чеснот, ще вчора таких прекрасних і жаданих, а сьогодні нестерпних, ненависних і ворожих.

Він хотів повернутися, але знав, що вже не буде вороття, ніколи не буде, бажання шматували душу, сповнювали її тугою, як за втраченим раєм, а тіло було безсиле, ліниве, незрушне, він перебував у якомусь напівсонному стані, виривався з гою сну на короткі миті, вискакував з вагона, щось купував, щось комусь казав, бігав на станціях за кип'ятком, захилювався від жорстких ударів морозного повітря, тоді знов западав у сплячку, в марення, в царство Юлії, в недосяжне, навіки втрачене царство, бо між ними тепер пролягла безсніжна мільйоннолітня цілина, скута лютими морозами, і стугонять рейки під сталевими колесами, і одноманітність, безнадійна й безкрайня, і туга, ще безмежніша, ніж ці верблюдячі степи, ніж уся погорблена тисячоліттями Азія.

За Уралом він побачив сніг і зрозумів, що бура Азія закінчилася, і зрадив, та водночас і вжахнувся від думки про Юлію: адже вона лишилася там, в Азії, і тепер втрачена для нього, може, й навіки...

І не ймовірна смерть на фронті вжахнула його (бо хто ж думає про смерть, жадаючи бою?), а лиховісна, нелюдська роз'єднаність материків, континентів, заселених людьми, незбагненна дія сліпих ворожих сил, які жорстоко рвуть найтонші, найніжніші сув'язі між людьми, між їхніми душами, рвуть і самі душі без надії на їхнє поєднання, зцілення, порятунку... Народжений у Європі, він вертався до неї, в чар свого походження, свого буття і своїх надій, це був його континент, його земля, його сніги, берези, сосни, тополі, трави, великі повільні ріки з теплою водою, і вже тепер Шульга знав, що його рідний континент знов заволодів ним навіки і ніколи нікому не віддасть його, не відпустить нікуди й нізачо. І до Азії теж ніколи й ніколи! Але ж Юлія в Азії? О, прокляття всім материкам і континентам, людській роз'єднаності, сваволі непрошених і недовідомих сил, що некликано керують нашим життям, хоч би як там вони звалися: влада, віра, рід, вітчизна, обов'язок...

Тоді в ньому ще не було увиразнення цих думок, а тільки якась каламуть, колотнеча в душі, могутні поштовхи природних сил рвали його назад, в глибини Азії, де лишилося найдорожче і найсолодше з досі знаного ним, а залізний голос обов'язку кликав і вів туди, де вирішувалися судьби народу, де вирішувалася доля самого життя, і не тільки на цих двох навіки злютованих грандіозними геологічними силами материках, але й на всім світі, на всій Землі.

Але жінка може заступити всі материки й континенти! Що йому Азія, що йому Європа? Юлія, Юлія, Юлія!

З тої далекої ташкентської ночі почалося руйнування його тіла і його душі, руйнування, яке він помилково сприйняв за початок свого справжнього народження, розквіту, чоловічої зрілості. Ще не знав тоді зовсім простих речей. Танкіст не може залишатися в своєму танку вічно, хіба що буде вбитий. Бій починається і кінчається, і ти виходиш з броньованої машини в незахищений світ, сповнений небезпеками і загрозами. Так і з жінкою. Вона для тебе як танк для короткого бою, як поїзд, що рано чи пізно прийде до станції призначення, чи літак, який конче повинен долетіти до аеродрому і приземлитися, сісти в кінцевому пункті.

На всьому лежить тінь кінця. А він тоді ще не знав цього, збагнув надто пізно, коли

вже не міг нічим зарадити.

Та чи й можна зарадити?

Пригода друга

ЄВРОПА

Страшна ненависть,
та любов страшніша.

З ненависті любов.

В. Шекспір.

Ромео і Джульєтта

До Теплице Шульгу підвозив на трофейному "Адлері" балакучий майор, командир окремого трофейного батальйону. Шульга й не чув ніколи, що є такі частини. Ну, трофейники, ну, там похоронна команда, щось господарче, але щоб цілий трофейний батальйон!

— Я, брат, при штабі фронту, — хвалився майор, — моя посада, знаєш, тягне на генеральську! У тебе що? Окремий автобатальйон? Танкова заправка? Теж тягне на полковника. Так що не дрейф! Кажеш, бойовий танкіст? А поглянь на себе. Рука як їроплан. Ти ж і в люк не влізеш. З госпіталю?

— З госпіталю.

— Я й бачу. Ні ординарця з тобою, ні шоферюги. Тепер же майорам положені ординарці. Он у мене Гриша, бачив? Він і шофер, і ординарець, і заступник по політчастині. Як я недошпокаю якоїсь немочки, так він уже тут, як уродився! Ти, мабуть, в госпіталі немочок перешпокав ого!

— Госпіталь у Польщі. В Кракові.

— Ну, полячки ще апетитніші! Що за жінчини! А які ж горді!

— Ми в монастирі. Госпіталь у монастирі. Там самі монашки.

— Монашки? Все життя мріяв! Знаєш, як ото в повісті Пушкіна. Зима, мороз, завірюха, гусарський офіцер заблукав, прибився до брами монастиря, стукає, йому відчиняють, і він опиняється... Мужчина і сорок молодих монахинь! Га? Уявляєш, майор?

— Я не читав Пушкіна.

— Та, може, це й не в Пушкіна. Яка різниця? Головне: здорово ж як! Зима, мороз, монастир, молоді монашки... Тебе тут в цьому Теплице куди?

— Я й сам не знаю.

— Ну, то знаю я. Ці заправщики вічно на станціях товчуться. Цистерни сюди-туди, наливають, виливають, переливають... Мої трофейники теж там отаборилися. Ждуть, куди здійснити стрибок: на Прагу чи на Дрезден. Дрезден завтра вже буде наш і Прага теж завтра — хоч розірвися! Ну, а ти в резерві. У танкістів по півтори заправки, дійдуть і до Праги, і до самої Австрії. Ну, майоре, будь! Як сказано в поета Симонова: "Майор привез мальчишку на лафете". От я тебе й привіз. Я майор, і ти майор, а тільки ти ще "мальчишка"... поруч зі мною, раз досі не шпокнув жодної немочки. Ну, будь шпок!

Ліва рука в Шульги не згиналася ще як слід, стояла кроквою перед грудьми, в

госпіталі йому сконструювали якісь шини, щоб підтримувати руку, він їх викинув, начхати на ці шини, на медицину, на глибокий тил і прифронтову смугу, війна кінчається, і треба бути на її передньому краї, а все решта до однієї і до всіх інших деталей і запасних частин, він танкіст, бойовий офіцер, його танкова армія штурмує останні редути, то де ж, питається, бути майорові Шульзі?

Штабісти, побачивши Шульжин "їроплан", прочитавши госпітальні "препроводиловки", запхнули його в якийсь зачуханий автобатальйон невиливайок-переливайок, і не під Дрезденом, не під Прагою, де все кипіло, а в якомусь Богом і людьми забутому Теплице, що звалось так по-чеськи, а на німецьких картах було Тепліцом, хоч верть-круть, хоч круть-верть, не один чорт, як там воно зветься, місто сіре, як німецька казарма, камінні будинки, камінні вулиці, камінне життя, де ж наші танки, чом вони не потрошили і не розтрошили цієї камінності, а тепер він змушений бути тут, може, й до кінця війни, яка, власне, закінчилася, раз взято нашими військами фашистське лігво разом з ошалілим фюрером і його бандою, але ще не здаються запеклі гарнізони розбомбленого дощенту американськими "літаючими фортецями" Дрездена і останньої надії збісілого фюрера — Бреслау, і оточеної танками групи "Центр" генерал-фельдмаршала Щернера Золотої Праги...

Ніч, крізь яку вони їхали з "трофейним" майором, потопала в чорних потоках дощу, на ранок дощ ущух, але все довкола ще вкривала сіра запона: сіре небо, сіра земля, сіре місто з важкими сірими будинками, що нависали над вузькими вулицями, мов нагадування про вчорашню сіро-камінну жорстоку владу, яка тут панувала. Брудно-сірий був вокзал Теплице, сірі німецькі товарняки на рейках, сірі вузькі перони і навіть самі рейки — все це вже не дивувало Шульгу, та коли в сірому залі вокзального ресторану з-за сірого столу, вкритого сірою скатертиною, підвівся присадкуватий капітан з сірою лисиною і сірими вусами і відрепортував: "Начальник штабу батальйону капітан Сухоруков", — Шульга мимоволі тернув себе по очах: чи він не божеволіє, а може, "трофейний" майор, який усю дорогу пригощав трофейним німецьким ромом, підмішав у питво якоїсь отрути, і тепер у нього щось з очима, довколишній світ втратив усі барви, залишивши тільки сіру?

Сірий капітан пробував репортувати, але Шульга втомлено відмахнувся.

— Давайте без формальностей, капітане. Ви тут чоловік досвідчений, а я як курка в борщ — ні сном, ні духом. Всю війну в танку, а тепер на заправку. А вся вина в оцій моїй руці. Ви мені скажіть: чого воно тут у вас усе таке сіре? Давно вже воно таке?

— Так ми ж тільки вчора сюди передислокувалися, — розвів руками Сухоруков. — Я ще й хазяйства всього не бачив. Разом будемо дивитися де й що.

— Я звик до двох речей, — сказав Шульга. — Перше: наявний особовий склад і бронетехніка, друге: карта. Як у нас тут з цим?

— Та як? Бронетехніки в нас немає, але всілякої техніки по саму зав'язку! Щодо карти, то карта є. По секрету кажучи, я на неї ніколи й не дивлюся, але є. Що є, то є. Можу презентувати.

Вчасно зауваживши, якою тяжкою каламуттю хлюпнуло в темних майорових очах

при слові "презентувати", капітан мерщій розкрив свою планшетку, видобув звідти карту.

— Дозвольте, товаришу майор, вашу планшетку.

— Берете мене за каліку, капітане?

— Вважайте це просто дружнім жестом.

— Ну, коли так, дякую. Що тут у нас на карті?

— Правду кажучи, я на ці карти... У мене головне що? Повне забезпечення пальним бойової техніки. Буде пальне — буде капітан Сухоруков. Не буде — здеруть шкіру з живого. Покійний мій командир майор Стрельцов теж сповідував цю віру.

— Що з ним сталося?

— Підірвався на протитанковій міні. їхав студебекером. Від машини — навіть не молекули, а самі атоми. Ну, а від людей... Прекрасна смерть.

— Безглузда.

— А може, безглузде — це і є прекрасне?

Шульга не відповів. Усі ці лисі запасники — занадто великі мудрагелі для таких бойових офіцерів, як він. Послухати, якої б заспівав цей лисий капітан на полі під Прохорівкою! Але там їх ще не було, там були такі молоді, малоосвічені лейтенанти, як Шульга, була тисяча залізних танків з одного боку ("тигри", "пантери", рейнметали, самохідки-фердинанди) і тисяча з другого (тридцятьчетвірки, каеси і йосеси), були цілі легіони нещасних бронебійників, танкових десантників, приречених на загибель автоматників, була смерть мільйона або й двох чи трьох мільйонів молодих — і ніхто ніколи не полічить їх, не заплаче над ними, не розкаже світові про їхні душі, їхню красу, велич і їхню безмежність.

— Ех, капітане, капітане, — зітхнув Шульга, вкладаючи в свою планшетку карту, вмоштуючи її непокаліченою рукою вміло, вправно, швидко, — ми з вами люди з різних матеріалів, капітане. Я знав тільки бойові карти, для вас ніякі карти не мали значення, а було щось інше, я темний чоловік, без особливої освіти, ви, запасники, прийшли на фронт після всіх там — я знаю? — інститутів-університетів, може, щоб просвітити нас, темних і непросвіщених, прочитати ці клятві карти життя і смерті по-новому, з незвіданих висот, а тепер ось я чую, що всі ці карти вам до фіги, до лампуцьки й до фені, а мені, тільки мені знов треба їх прочитувати, вивчати і чорти його батька що там ще з ними робити.

Карта бойового офіцера. Він знав тільки таку карту і ніякої іншої. Перетин планшетки завжди припадає саме на лінію розокремлення позицій наших і ворожих. Рішучі червоні стріли пронизують мляві заокруглення, боязкі пунктири, непевну ламанину синіх ворожих позначок. Зосередження, скупчення, концентрація для удару, розгортання бойових порядків, потужна воєнна мисль поєднує силу натиску, мудрі прозріння, передбачливість і обачливість. Розвіддані. Основні сили ворога, резерву, склади боєпостачання, бази, комунікації. Напрямки ударів тільки в один бік. Фронт уже не повертається, не кусає себе за хвіст, бойові лінії не зникаються з тилом, з бардаком сорок першого і сорок другого покінчено назавжди, демаркаційна лінія між невдачами

й успіхами пролягла твердо і надійно... Шульга зник мати справу з картами бойовими. Ніякої топографії і географії. Місцевість тільки як плацдарм. Стратегія і тактика, все наочне, дотичне, здійсненне, — все залежить од твоєї рішучості, відваги, від твого вміння. Впорядкованість тільки видима, тимчасова, рівновага хистка, непевна, бо щойно здійсниться удар — і все ламається, трощиться, нищиться, летить шкереберть... А тут була суцільна географія. Знаки гірських вершин, від яких, мов кільця диму з цигарки небалого курця, розпливалися лінії горизонтальні: лісові масиви, річки, джерела, озера й ставки, населені пункти, долини, шосейні шляхи і залізничі, стежки й путівці, а замість звичних означень різних груп військ, командних пунктів, схем дальності, напрямків головних і вдаваних ударів, — лише якісь кружала, прямокутники, октаедри й декаедри, заштриховані ділянки, плетиво прапорців, так само різнобарвних, різної форми, розміру й значення.

— Що це за циганський празник? — здивувався Шульга. — Де тут війська? Де що?

— Для нас головне — схема комунікацій, — спокійно пояснив капітан.

— Слухай, капітане, — зручніше вимощуючи на столі свій "їроплан", зітхнув Шульга. — Не заперечуєш, щоб ми були на "ти"? Бо однаково ж в одному екіпажі тепер доведеться. Не заперечуєш? Ну, от і гаразд. Ти мене зрозумій. Я три роки на передовій. Ну, крім того часу, що в медсанбатах і госпіталях. І за ці три роки в мене перед очима два кольори. Два! Червоний і синій. Свої і чужі. Ми і ворог. Наступ, удар, розгром, перемога — і вперед, на захід. А тут? Зелене, жовте, лимончики-апельсинчики. Не карта — циганська спідниця!

— Союзники, — усміхнувся капітан. — Третя сила. Між Європою і Азією.

— Азія? Це що?

— Ми з тобою.

— Я не Азія.

. — А хто ж ти? Ми азіати, скифи. Як у поета? "Да, скифы мы, да, азиаты мы, с раскосыми и жадными очами...".

— Не треба мені про жадібні очі, капітане. Давай про щось інше...

— Хазяйство будеш оглядати? Воно в нас, вважай, мало не від Дрездена до Праги. У танкістів головне — всю силу в кулак, а в нас навпаки: розосереджуватися, розпорошуватися, щоб противник не міг захопити все одразу. Ну, та це ясно, задача для дітей.

— А ми так і сидітимемо в оцьому голодному ресторані?

— Вже обладнується штаб. Тягнуть зв'язок, тідвозять все для життєзабезпечення. Ось, тут, на карті, позначено. Окремо розташований водяний млин. Західна околиця Теплице. В місті не можна. Треба мати оперативний простір. Млинок там — пальчики обсмокчеш. Справжній фольварок. І дві хазяєчки, дві сестрички — сюрприз і приз для переможців! Я ще в контакт не входив, тільки рекогносцировка, з пташиного польоту, але, думаю, увечері ми...

— Яке тут населення? Чеське?

— Та де! Судетські німці. Генлейнівці. Чехів вони звідси за законом Архімеда. Від

нас би всі рвонули на захід, але не встигли. Конєв застукав зненацька. Речі твої, майоре, де?

— Там, де повинні: в речмішку.

— Не дуже ти доробився на війні, як бачу.

— Після визволення України грошовий атестат пересилаю матері, а самому що треба?

— Ну, тепер твоє майно в окремо розташованому водяному млині.

— Але без мародерства? — примружився Шульга.

— Без мародерства! Ми ж не такі, як отой майор Соловейчик, що привіз тебе сюди. Його мародери вже захопили курортну зону. Тут повно лікувальних джерел. Трофейники зразу туди: це для маршала Конєва! Снились йому ваші водні процедури! Ну, а ми подалі від "шума городского"... Думаю, тобі сподобається, майоре. Ти який житель — не столичний, не з — Києва?

— З Запоріжжя, але не з самого міста, а з окремо розташованого дому. Так що ти вгадав, капітане.

— Після госпіталю саме те, що треба! — потер долоні капітан, мабуть, не так думаючи про свого нового командира, як про самого себе.

На вокзалі вони затрималися майже до вечора. Контакт з військовим комендантом, з начальником перевезень, з німецьким начальником станції (німець над усе ставив професійний обов'язок і чесно виконував вказівки нових господарів), вісті з телеграфу (телеграф функціонував, як і за гітлерівців), з телефонного вузла зв'язку, від радистів. Понад тисячу радянських танків, зминаючи німецьку оборону, йшли на Прагу, танкові армії Рибалка і Лелюшенка, корпуси Полубоярова і Фоміних, мільйонну групу армій "Центр" генерал-фельдмаршала Шернера було розчленовано, розпанахано, зім'ято протягом одного лиш того дня, комендант Бреслау генерал Нікгоф, який планував саме того травневого дня прорвати оточення і вийти на з'єднання з Шернером, капітулював, Дрезден ще тримався (кому потрібні ці руїни після ідіотського американського бомбардування!), але війська Конєва вже вийшли на його околиці і взяли Мейсен, та так акуратно, що не розбили там жодної посудини із славетної саксонської порцеляни.

Шульга мовби й сам був присутній повсюди, де точилися бої. Вперше він опинився в ролі свідка, йому рапортували, до нього стікалися вісті про успішні просування, вдалі маневри, рішучі прориви, і вперше за всю цю страшну й криваву війну він з жахом відчув усю облудність свого становища, ролі стороннього свідка, який мимоволі виходить мало не на головні ролі (американська пісенька "Как хорошо быть генералом!"), розумів, що зраджує своїх товаришів броні і товаришів борні, затесавшись між цими допоміжними військовими структурами, між тисячократно зневаженими тиловиками, але що він міг удіяти, що мав робити?

— Ти мене зрозумій, капітане, — сказав Шульга Сухорукову. — У вас уся служба така: слухати і робити висновки. А я весь там. Ну, а тут... Ти ж розумієш: це тільки моя оболонка. Тіло, плоть, муть. Мабуть, мені треба б напитися, щоб скинути з себе всю цю муть.

Перед цим вони вже обідали разом з військовим комендантом, старшим лейтенантом залізничних військ і підполковником — начальником військових перевезень, покликали й начальника станції, сивого переляканого німця, пили сталінські сто грам, їли прекрасну гречану кашу з польової кухні, з американською тушонкою, тоді, "відзначаючи" нові й нові переможні вісті, в коротких проміжках між командами й розпорядженнями, які віддавав капітан Сухоруков од імені майора Шульги, вони в тій самій компанії, а згодом у товаристві нових і нових командирів якихось (Шульга зроду не чув про такі!) окремих, особливих, надзвичайних, секретних і страшенно секретних частин, підрозділів, груп, команд пили німецький шнапс, коньяк, ром, чеське й німецьке пиво, знов наш рідний спирт із сталінських фронтових пайків, тоді з'явилися навіть батареї пляшок словацького білого вина, а лисий Сухоруков крутився довкола Шульги, мов диявол-спокусник, знай наливав, підливав, вибігав з сірого ресторанного залу, щоб дати потрібні розпорядження, знову вився над молодим майором, мов чорний ворон, шепотів йому мовби одразу в два вуха:

— Майоре, ти мене чуєш? Я твій начштабу! Твоя права і твоя ліва рука. Твій мозок і всі твої члени! З капітаном Сухоруковим можеш спати спокійно, майоре! Ти хохол, а всі хохли чубаті. А я лисий. Лисі хитрі, але в лисих є велике чуття тактики. Ти знаєш, кого ти замінив? Підполковника Чутая. Теж хохол і теж чубатий, як оце ти. Кадровик, училище, тралі-валі, а без капітана Сухорукова хто він? Нуль. Бо не він інженер-автомобіліст, а Сухоруков!

— Слухай, ти, інженер-автомобіліст, — наставив на Сухорукова свій "їроплан" Шульга, — ти можеш заткнутися і сказати мені: поїдемо ми сьогодні в отой окремо розташований водяний млин чи не поїдемо? Матиму я нарешті свій так званий розпроклятий штаб чи не матиму?

— Ми вже поїхали! — радісно викрикнув лисий Сухоруков. — Єдина проблема — це проблема транспорту. Пропоную на вибір: танк-тридцятьчетвірку, німецький бронетранспортер, трофейний "опель-адмірал" або американський веселий і демократичний джип.

— Джип відкритий? — спитав Шульга.

— Як оце ресторанне блюдо! — засміявся Сухоруков.

— Тоді в джипі. Можемо їхати?

— "Приказ начальника — закон для подчиненого", — затанцював довкола нього лисий капітан. — Ми вже їдемо, їдемо, їдемо, а що буде — побачимо, не завбачивши й не передбачивши!

Машинка справді була як блюдо. Чотири колеса, залізна рама, металічно тверді сидіння.

— Як апарат? — спитав Шульга водія-сержанта.

— Вищий клас! — відгукнувся той, скошуючи хитре око на капітана Сухорукова, якого всі нижчі чини, попри розпорядження вищих штабів, вважали тут найвищою інстанцією.

— Ну, вищий, то й вищий, хрін з ним! — добродушно згодився Шульга.

Місто вражало його якоюсь суворою вишуканістю. Від своїх міст, російських, українських, білоруських, у пам'яті не затрималося майже нічого, бо й тих міст, в які влітали його танки, власне, не було, були руїни, чорні згарища і мовби навіки мертві простори. Тактика спаленої землі. В сорок першому, безладно, бездарно, панічно відступаючи-втікаючи, палили ми самі за наказом залізного вождя, в сорок третьому й сорок четвертому палили недопалене вже німці, знов же за наказом свого залізного фюрера. Польські міста й містечка німці палити не встигали (окрім героїчно-трагічної Варшави), а ми, здобуваючи їх, теж берегли, не дбаючи про власні втрати, бо на війні солдати завжди безіменні, міста ж виставляють свої імена, мов охоронні грамоти, даровані самою історією.

У цій війні міста поділялися на визволені й узяті, або завойовані. До визволених, звісно, належали наші рідні, здається, й польські, чеські й словацькі (бо свої ж слов'янські брати), завойованими, за всіма законами жорстокої війни, вважалися німецькі. Всі визволені танкістами Шульги міста, навіть ті з них, що стали примарами, зберегли самі лиш свої назви, назавжди zostалися в пам'яті неймовірною, до спазмів, до ридання радістю людей, які кидалися назустріч танкам, зроджуючись не знати й звідки: з руйновищ, із окопчиків-щілин, з підвалів, з-під землі, мовби вже й з самої землі, якою вони стали під гнітом смерті, а тепер чудодійно воскресли, всупереч усім відомим законам, людським, природним і навіть Божим, покинуті, забуті, упосліджені, закреслені в житті, вони не просто перетривали, збереглися, вціліли, а й вознеслися над мертвою землею, щоб знов зробити її так само розкішною й квітучою, як спервовіку.

У містах взятих, завойованих будинків завжди було більше, ніж людей. Власне, людей, місцевих жителів, майже ніколи не було видно, вони десь ховалися, лякливо втулювалися в найнепомітніші закутки, затаювалися, завмирили, як звірі в зимовій сплячці, самознищувалися, і тільки білі простирадла, що розпачливо звисали з вікон, балконів, покрівель, мов безсило опущені руки, засвідчували присутність тих, хто хоч і капітулює перед завойовником, але робить це мовчки, анонімно, і ще й не знати, чого тут більше: безсилля і страху чи зневаги й погорди.

Теплице теж зустрічало завойовників безлюддям. Вишукані, дивної, ніколи не баченої Шульгою краси будинки мовчки дивилися на чужих солдатів, чужу техніку і чужу зброю на зляканих вулицях, кам'яні ангели на фронтонах розпачливо сурмили в німі кам'яні сурми, фігурні шибки в різьблених вікнах ще плакали лютим нічним дощем, важкі темні двері пильно стерегли химери: крилаті леви, пекельні виплодки з кажанячими крилами, понурі орли, яким ніколи не дано злетіти.

— Красиве містечко, — зітхнув Шульга.

— Курорт, — пояснив капітан. — Тут кожний будиночок — це пансіонат для курортників. Хто більше заманить до себе. От і випендрювалися! Ти б бачив, які тут курзали! Палаці!

— А що це таке — курзал?

— Ну, ніби наша баня. Приймати ванни. Цілющі води. Німці так і звуть: баден.

Тобто бані. По-чеськи: лазні.

— У нас на Україні теж лазні. Ну, а тут, видно, публіка жила особливо запекла. Хоч би тобі один білий прапорець де-небудь!

— Не встигли. Ми ж їх уночі ще тепленькими... Та ще тут гад один був надзвичайний. Командуючий поліцією порядку при регірунг-президенті. Видав наказ розстрілювати всіх чоловіків, не зважаючи на вік, з того будинку, на якому з'явиться білий прапор, причому не гаятися з цією справою жодної хвилини. Нас вони тут не ждали, готувалися зустрічати американців, і, вважай, кожна фрау вже видобула з комода накрохмалене простирadlo, а тут по вулицях есесівські патрулі і цей наказ...

Шульга вигідніше вмостив свою негнучку руку, на мить склепив повіки. Машина вже вирвалася з запруджених військовою технікою вулиць, тепер дорога зав'юнила серед приміських вілл, садів, городів, рибних ставків, тенісних кортів з червоним піском, спрожого вскочила в дивовижний ліс, у якому в гордовитій самотині стояли височезні, до самого неба, дерева з могутніми білими стовбурами, вже й не дерева, а мовби собори, і все в цьому урочистому лісі теж нагадувало собор: велика тиша, загадковість, велич і святість.

— Буки, — пояснив капітан. — Ти коли-небудь бачив такі дерева, майоре?

— Та в нас на Україні ціла область є, так і зветься: Буковина!

— У вас на Україні, бачу, все є, — засміявся Сухоруков.

— А ти ж думав! Може, немає хіба що таких капітанів, як оце ти. Як ти знайшов той самотньо розташований млин? По карті?

— По карті? В тебе яка освіта, майоре?

— Танкова спецшкола, а тоді училище.

— Середня, одне слово. А я скалічений вищою освітою. Ваших військових штучок-дрючок не визнаю і не восприємлю. По карті хто повзає? Піхота. Ну, і ваш брат танкіст. Я чув, що наш командарм Рибалко перед наступом командирські наради проводить біля ящика з піском. Малює, кому куди прориватися, які проходи, які коридори, які диспозиції. Ну, і все так і відбувається. Прете напролом, наосліп, навпростець і тільки по прямій! В межах початкової і середньої освіти. А вища освіта, крім рішень очевидних і прямолінійних, вимагає варіантності, незалежних параметрів. Твої брати-танкісти обскочили Теплице з боків, хтось там, може, пронизав і саме місто, залізничну станцію, пух-бух! — і далі. А я свої наливайки-невиливайки підтягнув за диспозицією, зосередив, розташував належно, а сам по незалежних параметрах. Треба тобі знати, майоре, що в німців біля кожної товарної станції мається маркітантська лавка з продовольчими і речовими складами. Спецпостачання для спецрозділів за спецзамовленням. Такий, знаєш, німецький орднунг: акуратні приміщення, акуратні полички, а на поличках награбоване з цілої Європи — пляшки, банки, коробки, мішки з борошном і цукром, бочонки з топленим маслом, солониною, оселедцями, відерця з олією, копчені окороки, португальські сардини в прованській олії, французькі коньяки, кубинський ром, швейцарський шоколад, італійські фрукти, сигари... А чим гірше за всю велику Германію Теплице? Ми з моїм бойовим сержантом виявили маркітантську

лавку за півгодини. Начальник лавки штабс-фельдфебель вже встиг утекти, унтер-офіцер писар подався слідом, обліковець напився до ригачки, а на складі серед коньяків і шоколадів викрасовується повнокровна представниця Спілки німецьких дівчат, багатства німецького духу змагаються з багатствами німецького тіла, вистрілює з усіх батарей, б'є залпами, очима, грудьми, стегнами, сідницями, веде вогонь на знищення, може, й не моєї лисини і не мого сержанта, а більше авансом, в надії на отаких бравих мужчин, як ти, майоре, однак ще не здається, пробує викобенюватися, мовляв, гер офіцір, я нічого не можу, треба папір з печаткою і підписом командира, тільки тоді ви можете, а я їй кажу, що я можу все й так, чхати мені на їхні печатки й підписи, на папери, папірці й іншу мерихлюндію, он у мого сержанта є ППШ з повним диском, це документ важливіший за саму рейхсканцелярію їхнього фюрера, а коли мало одного ППШ, то в мене тут знайдеться стільки гавриків, скільки треба буде, щоб поставити біля кожної отакої фроляйн, і кожен з них матиме до свого сімдесятизарядного ППШ ще по два запасних диски. Що тобі сказати, майоре? Переговори виявилися плідними, як писали наші газети після приїзду до Москви японського міністра іноземних справ Іосукі Мацуоку, чи як там його. Сузен (вона відкрила військову таємницю свого імені) не стала вдавати з себе неприступну фортецю Бреслау і заповнила анкету: у неї є старша сестра Ульріка, вони мають водяний млин на околиці Теплице, чоловік Ульріки Вернер служить у танковій дивізії "Герман Герінг", млин протягом усієї війни не діє, бо в райху все нормоване, найперше хліб, зерно, мука, Ульріка оберігає їхню родову маєтність, вона ж, Сузен, вимушена була зголоситися до вермахту, щоб їм з сестрою хоч якось утриматися... Сам розумієш, майоре, тепер тут винних не знайдеш, всі знайдуть для себе виправдання... Не всім захочеться повірити, та коли побачиш таку, як ця Сузен... Я дав команду своїм хлопцям, вони всі ці склади швиденько перевезли до "окремо розташованого об'єкта", перевезли разом з туготілою Сузен, а тоді я розпорядився, щоб на тому об'єкті був штаб нашої частини. Підвести лінії зв'язку, встановити чергування, забезпечити охорону... Згода, командире?

— А чи не тхне тут мародерством? — обережно поспитав Шульга, незвичний до таких масштабів у конфіскаціях, навіть коли йшлося про фашистських грабіжників, які не знали ні меж, ні впину, ні совісті.

— Я дбав про забезпечення життєдіяльності штабу нашого окремого автобатальйону, — розвів руками Сухоруков. — Армійське постачання безнадійно відстало. Вони застрягли під Дрезденом, всі тиловики й боєпостачальники вистрибують тепер перед маршалом Конєвим, чи ж їм думати про нас? Живи, хто живий, пасись, хто знайшов траву! Ми вже приїхали, майоре. Як тобі ця садиба?

Білособорні буки розступилися, дорогу перетнула дротяна загорожа, довелося братися в об'їзд, по той бік загорожі піняво клекотів каламутний потік, за потоком видніла велика вже й не міська, а сільська садиба: триповерховий фахверковий дім з веселими вікнами, віконцями й віконечками, з'єднана закритим переходом з будинком масивна споруда водяного млина, велике темне колесо під загатою, чотирикутником обіч дому обори для худоби, високі сінники, якісь присадисті будування, свининці чи,

може, овечі кошари.

— Та тут справжня латифундія! — не стримався від подиву Шульга. — Як же це трофейники майора Соловейчика не випередили тебе, капітане? І маркітантську лавку прогавили, і ставок та млинок.

Сухоруков вдоволено розгладив вуса.

— Трофейники не обтяжені вищою освітою. Шакали. Хитрі й зажерливі, але без розуму.

Чоловік може набриднути за півгодини або й за кілька хвилин. Чи не занадто часто капітан, забалакує про вищу освіту?

— Треба трохи розім'ятися, — сказав Шульга. — Ви їдьте до садиби, а я дійду пішки.

— Може, я з тобою? — запропонував капітан.

— Спасибі. Я сам.

Він вийшов з машини і попрямував до води. Молода трава під ногами. Молоде листя на деревах. Цінькала якась пташка. Може, синичка? Чорні дрозди мовчки вистрибували з ліщинових кущів. Пахло вологою землею, синіло глибоке, вимите дощем небо. Без літаків, без хмар. Дерев тут було мало, і самі тільки вільхи. В зеленому листі вони здавалися всуціль зеленими, а Шульзі раптом до здригання, до жаху в душі згадалися вільхи чорні, отой мовби потоплений у мертвій воді мертвий ліс, холодна імла над болотистою рівниною, а за тою імлою, на краю спадистої низовини, за блідими переляканими берізками розлягалася сама смерть втілена, яка звалася "концтабір Освенцім", і відтоді, як перший танк армії генерала Рибалка проскочив повз бліді берізки і став перед понурою могилою п'яти мільйонів замучених, слово "Освенцім" уперше пролунало над світом, мов похоронний дзвін, і вже не вмовкне тепер вівіки-віків. Вільхи ростуть по всій Європі, та не за кожною ж із них освенціми. І цей привітний дім з білими стінами, оздобленими затишною геометрією темного фахверкового брусся, мабуть, не готував для майора ніяких загроз і підступів, та все ж якийсь холодний камінь ліг йому на серце від згадки про ті торішні мертві дерева, і Шульга мимоволі подумав, що йому ще довго хотітиметься дивитися на отакі затишні чужі оселі крізь танковий приціл. Бо, здається, дім головного ката Освенціма, німецького коменданта концтабору, поставлений майже впритул до колючого дроту, за яким диміли печі крематорію, теж був з отакими суто німецькими фахверковими стінами.

Якусь хвилину стоятиме на узліссі перед бараками Освенціма танк Шульги, а запам'ятається те на ціле життя. Кілька хвилин ітиме Шульга до привітної садиби на краю букового лісу і не знатиме, що доведеться йому згодом долати ту зовсім незначну відстань цілі роки, а то й десятиліття.

Бо тоді він ще не знав, що жде його за тими тихими білими стінами.

Рапорти, козирання, запобіглива метушнява. Зв'язок налагоджено. Телефоністи й радисти на місцях. Черговий по батальйону, чимось схожий зовні на капітана Сухорукова лейтенант, доповів обстановку. Звісно ж, з'явився всюдисущий старшина, великий годувальник і догоджальник начальства, металися сержанти, ефрейтори,

рядові. Капітан показав Шульзі його кімнату. В цьому зовні типово сільському німецькому домі всередині все було міське: меблі, килими, люстри, посуд. Майора вже чекала ванна з гарячою водою. В домі була електрика. З того боку, де, мабуть, містилася кухня, линули запаморочливі пахощі.

Нічого цього Шульга не згадуватиме. Він згадає себе за столом поруч з білявою грудастою видрою, масивний стіл темного дерева, масивні стільці, широкий, на всю стіну, в тяжкому різьбленні буфет, скляні розсувні двері, кришталева люстра над столом, сліпучо-біла скатертина, коштовні келихи, дорогий посуд. Капітан сидів навпроти, біля нього вільний стілець, старша сестра ще не з'являлася, чи то чепурилася занадто, чи вагалася, чи просто барилася за жіночою звичкою примушувати чоловіків ждати й нетерпеливитися.

— Ми будемо ждати твою сестру чи вип'ємо? — спитав капітан Сузен.

— Ах, наша Ульріка така сором'язлива! — зітхнула та. — Вона ніяк не наважується спуститися до гер офіцірен.

— Тоді доведеться випити, — зробив висновок Сухоруков. — Що п'є наша дама? Коньяк? Майор? Теж коньяк? Ну, а я — за компанію. Після першої гріх закусувати, наллємо ще по одній. Наша дама хоче закусити? Що тобі, Сузі, сардинку, паштет, отієї зеленої зарази? А випити? Хочеш з нами випити? Не відмовляєшся? Взірцева німецька жінка! Дисципліна й порядок. Хвалю!

Сузен пила разом з ними, їла, щось вицвірінкувала. Вона була в легенькому платтячку, голорука й голонога, вже після першого келиха норовила притиснутися стегном до шорсткого майорового галіфе, але Шульга обачливо тримав її на відстані. Ще не відійшов він душею від того спогаду, що виник у ньому при погляді на зелейі вільхи, ще пробував утопити свій важкий настрій у пекучому трунку, окрім того, якесь передчуття несподівано заволоділо ним і не відступало, а посилювалося з кожним випитим келихом.

— Ти її і в маркітантській крамниці знайшов у цьому платтячку? — спитав він капітана, повівши оком на Сузі.

— Та де! В мундирі, чин чинарьом, ще й секіль ефрейторський на рукаві. А тут я її Наказав витрушуватися з мундира. Нащо нам ефрейтори? В мундирах ми й самі можемо, а в платті — лише жінка. Жінка в платті — це королева. Ти ж королева, Сузі? Ви обидві з твоєю сестрою сьогодні королеви. Старша й молодша.

— Королева? Гер гауптман жартує? Німецьким жінкам таке не може тепер навіть снитися.

— Про що мова, наша королево! — закричав капітан. — Німецька, турецька, совецька жінка — хіба не однаково? Жінка стоїть над війнами, над державами, над світами, бо вона жінка, і цим все сказано!

— А що скаже вам маршал Сталін? — засміялася німкеня.

— Нашого маршала не чіпай. А нам краще знову випити. Майоре, ти як? Порядок у танкових військах? З німецькою в тебе як?

— Мене ж ще в спецшколі готували на офіцера. Бальні танці. Як цілувати жінкам

руку. Як вестися за столом. Як підтримувати бесіду. Так що не тільки сто шістнадцять основних команд, а й дещо інше.

— З Сузі знайдеш спільну мову?

— Давай без форсажу.

— Все ясно. Сузі, ти як? Ми вип'ємо чи станемо ждати твою сестру?

— Вона вмере від сорому, коли довідається, що такі поважні офіцери її ждуть.

— Тоді треба випити! — рішуче заявив Сухоруков. — Майоре, ти звернув увагу, які келихи в наших королев? Справжній богемський кришталь! А тарілки — натуральний Мейсен! Блакитні мечі. Цвібельмустер. Ножі й виделки — срібло чи нойзільбер, Сузі?

— Як можна — нойзільбер, гер гауптман?! Срібло, чистісіньке срібло! Наше фамільне!

Шульга мовчав і пив. Тепер уже, не розбираючи, — коньяк, ром, шнапс, якусь настойку. Мало їм було їхнього фамільного срібла, кристалів і порцеляни, зазіхнули на наші дерев'яні ложки і глиняні миски! І разом з солдатами послали бухгалтерів. В яку ціну обходиться вбивство однієї людини на війні? Скільки коштує бойова техніка, гарматні набої, кулеметні патрони, вибухівка, сталь, пальне і консервованний хліб для мужніх німецьких вояків? А в себе в тилу і на завойованих територіях? Як позбуватися небажаних елементів? Так звані цивілізовані методи — це не що, як химери, вигадані звироднілими жидо-масонськими демократіями. Тільки судове мито за один смертний вирок німецького земельного суду становить триста марок. Вартість виконання смертного вироку — сто сімдесят вісім марок і вісімнадцять пфенігів. Сплачує родина засудженого. А коли треба знищити п'ять — десять мільйонів неповноцінних юберменшів, євреїв, циган, поляків, українців, руських? Хто сплачуватиме видатки? І коли на заводах Мессершмітта остарбайтеру платять п'ять марок на місяць, то смерть нездатних до роботи остеменшів слід скалькулювати в такий спосіб, щоб вона була дешевшою за п'ять марок. Так виникнув Освенцім, цей понурий прообраз царства мертвих речей на Землі.

Капітан Сухоруков, звісно ж, не знав, що танк Шульги був серед тих перших машин третьої танкової армії, які відкрили для себе і для світу існування пекла на землі, яке звалося: Освенцім. Та й навіщо йому це знати? Капітан насолоджувався життям — от і все. Він насолоджувався тим, що капітан, і тим, що потрапив до престижного автобату, де є змога хапати трофеї поперед трофейних команд, штабістів і генералітету; насолоджувався своєю вищою освітою серед недовчених мугирів (ота фраза про скаліченість вищою освітою — то для форсу, камуфляж, димова завіса для заздрісників), насолоджувався навіть своєю вгодованістю, пещеною, мовби інтендантською плоттю, яка возносила його над масою вічно голодних, виснажених до краю солдатів і молодших офіцерів, ніби якогось східного божка, глиняного ідола, мідного боввана. Шульга вже давно звик ділити все довколишнє, мов у шкільній граматиці, на предмети живі й неживі. За цією класифікацією, капітан Сухоруков належав до предметів неживих, призначених до переставляння, пересування, переміщення. Як танковий маршал Рибалко перед кожною черговою операцією для

більшої наочності ставив перед своїми командирами ящик з піском і маніпулював у ньому, довільно переставляючи танкові корпуси, дивізії, полки, так і він, ще будучи лейтенантом, а тоді капітаном, майором, пересував, мов неживі предмети, людей, окремі танки, танкові роти, батальйони. І ось тепер, п'яніючи й дедалі тяжче, безпричинно і нез'ясовано ненавидячи цього капітана з пещеною інтендантською плоттю і з усіма його вищими-перевищими освітами, Шульга хотів уже не просто пересунути кудись Сухорукова, а запхати, заховати, прибрати з-перед очей, усунути геть. Страшне відчуття, яке народжується в твоїй душі, коли виходиш живим з безнадійного смертельного бою, коли гориш в танку, але не згораєш, коли тече з тебе кров, але не витікає, коли вже немає надії добратися до берега життя, але ти все ж добираєшся, і ось тоді чорним спалахом проноситься думка, а може, й не думка, а щось ніби таємничий імпульс, вже й не людське, а ніби машинне, жорстоке, мстиве: тільки ти справді живий, а всі решта предмети.

Від напівп'яних напівроздумів Шульгу врятував голос Сухорукова.

— Рекомендую, — подав він майорові довгасту мілку тарілочку. — Оселедчик без шкірки. Виключно для вищих чинів. Суто. німецька вигадка: здирати шкіру навіть з оселедців!

— Цей винахід вони перенесли й на людей, — пограв жовнами Шульга. — Не стану я їсти цього голого оселедця!

— А як щодо голенької Сузі?

— Де ти її викопав, капітане? Типова гарнізонна курва!

— Ти жонатий, майоре? — спитав Сухоруков, підкладаючи кілька ніжних шматочків на тарілку Сузен і змовницьки переморгуючись з німкенею.

— Не мав часу на одруження. Виконував священний обов'язок. Тепер час може знайтися, але...

— Любов? Любов прийде, як морський приплив. Закон природи.

— Я підлягаю іншим законам.

— Всі так кажуть, поки їх не загнuzдали. Тобі треба добряче струснутися. Жонаті це знають, їм не треба пояснювати. Ось сьогодні ми й влаштуємо таке собі невеличке збовтування... Сузі, налий майорові!

Шульга залпом випив налите німкенею. Якась чергова гидота. Коньяк, ром, шнапс — хіба не однаково?

— Три роки тому я був Дурень дурнем, коли хочеш знати, капітане. Тепер порозумнішав. Три поранення, чотири контузії, належна кількість орденів, медалей, подяк Верховного... А тоді... Зустрів жінку, заради якої треба було пожертвувати всім на світі. Може, стати дезертиром. Може, віддати навіть життя. А я кинувся виконувати священний обов'язок!

— Не треба так переживати, — спробував заспокоїти Шульгу Сухоруков. — Жінки як морський приплив: приходять і відходять, припливають і відпливають...

— Вода — це ми з тобою, капітане, і все чоловіче населення Землі — теж тільки вода! А жінки — сіль. Вода прилине і відлине, а сіль або ж зостанеться, або піде в такі

глибини, звідки вже її не видобуде ніяка сила.

— І ти всі три роки думав про ту жінку? — не повірив Сухоруков.

— Ну!

— Три роки — це багато. Бо це ж не просто три роки лінійного ньютонівського часу. Три роки війни — вважай, часова безконечність, справжній часовий жах. Віддати цілу безконечність одній жінці, з якою ти навіть не пов'язаний узами Гіменея? Ти покалічений жінкою, як я покалічений вищою освітою, майоре! Давай краще вип'ємо, щоб не пропасти! Сузі, наливай майорові.

— Постривай, — поклав свою важку руку на тендітну долоньку німкені Шульга. — Випити ми ще встигнемо. Ми вже п'ємо годину чи й дві. А де твоя сестра?

— Вона буде. Вона обов'язково прийде до герів офіцерів.

— Чому ж її досі немає?

— Ах, вона така сором'язлива! І вона... вона...

— Що? Кажи до кінця!

— Ну, вона... Ульріка ніколи не зраджувала свого Вернера. І тому вона... вона розгублена...

— Ти чув, майоре? — зареготав Сухоруков. — У них на все відмовка! Вольфи-адольфи, вернери-шернери. Наші танкісти десь дотовкують армійське угруповання фельдмаршала Шернера, де в танковій дивізії "Герман Герінг" героїствує і оцей задріпаний мельник Вернер, а ці лахудри виламуються тут перед нами, як ячні бублики. Може, ждуть, щоб я напустив на них своїх водіїв?

— Не гарячкуй, капітане, — стримав його Шульга. — Краще скажи мені: де господиня цього обійстя? Ти спеціально сховав її від мене, підсунувши мені цю гарнізонну курвочку?

— Та ти що? — закричав Сухоруков. — Невже ти не віриш мені, майоре? Я ж усе для тебе! Молодшу сестру тобі, а старшу... Ну, повір, що я й не бачив старшої. Може, вона горбата, кривобока, кривожопа — чи я там знаю! Я ж хотів як краще. Закон у нас який? Все для начальства. Ну?

— Спокійно, капітане! — підніс важку правицю Шульга. — Не метушись і не метляйся мені перед очима. Я питаю, ти відповідаєш: де хазяйка цього дому?

— Та чорт її знає, де вона! Сузі, де твоя сестра?

— Облиш Сузі, ти тут відповідаєш за все. Де господиня?

— Ну! — Сухоруков, налитий кров'ю, ось-ось порскне, підхопився з-за столу, намірився бігти до темних дерев'яних сходів, що вели на горішні поверхи. — Я піду покличу її. Приведу під конвоєм, чорти його бери!

— Стоп! Відставити, капітане! Я сам.

Він підвівся, тримаючи в руці келих, повний коньяку.

— Хочеш понести хазяйці? — прискалив око капітан.

— А що! Хай знає нашу доброту!

— Я з гером майором! — підхопилася Сузен, намагаючись проринути під негнучу руку Шульги. — Я покажу! Не інакше, Ульріка в своїй спальні аж нагорі. Вона така

сором'язлива...

— Сиди! — звелів їй Шульга. — Я сам. Розумієш? Сам!

Щось йому тут не подобалося. І надто запобігливий капітан, і ця гарнізонна курва, що прискочила до герів-завойовників чи то напіводягнена, чи то напівроздягнена і вже завчасу готова на все, і вся садиба — невірогідний острів затишку й спокою посеред сплюндрованої Європи, і ота присутня-неприсутня старша сестра, яка десь іде, та ніяк не дійде, — соромиться чи зневажає, вагається чи ненавидить, геть розгублена чи затаїлася? Він відчув цю незнану жінку, ще й не бачивши, вгадав наперед не її зовнішність, не тілесну оболонку (чомусь вважав, що вона не повинна бути схожою на Сузен), а духовний образ, в якому розпач покинутості протиприродно поєднувався з дикою енергією, з ворожим упередженням до всього, що не є німецьким. Ворогиня. Вовчиця. Німецька відьма!

Шульга поставив келих на стіл. Які келихи! Які коньяки! Переможці не запобігають ні перед ким! Хай лащатся до нас ці розгодовані німецькі фрау!

Сухоруков, вмочаючи вуса в брунатний напій, впівока стежив за майором. Сузі, вигинаючись у стегнах, взялася поправляти важкі штори на вікнах. Світломаскування. Цікаво, де в чорта взялася тут електрика? Враження таке, ніби війна була десь на іншій планеті. Шульга лютився більше й більше. Безпричинно, безглуздо, по-дурному, та вже нічого не міг вдіяти з собою. Рішуче ступнув туди, де починалися темні дерев'яні сходи, що вели нагору. Сходи полого здіймалися попід стіною до невеличкої площадки, підпертої Масивними різьбленими стовпцями, далі круто заламувалися і йшли вгору, вже приховані дерев'яним днищем. Може, господиня дому вже давно стояла там нагорі, прислухаючись і вичікуючи, а може, коли в ній справді є щось відьомське, відчула намір Шульги порушити її самотність, проникнути в святая святих родинного затишку і шлюбної вірності, — хоч як там було, та щойно майор опинився біля підніжжя сходів і вже заніс ногу, щоб поставити на нижню приступку, як на сходовій площадці безшелесно з'явилася темна жіноча постать, і його мовби вдарило в груди, він відчув, як засмикало довкола очей, так ніби очі задрижали, крик рвався йому з грудей, та він погамував його і тільки застогнав тяжко, гірко і — що й зовсім неймовірно! — ніби радісно.

Перед ним, над ним, ось тут поруч, майже на відстані простягненої руки, і водночас в неймовірній далечі, стояла та, в якій він народився і вмер, знов, як серед бездонно азіатської ночі, була перед ним Юлія, і її волосся, її очі, її звабливий безсоромний рот, і тільки незвично темне вбрання, мовби нагадування про те, як незмірно далеко від загадкової темряви Азії до зловісних темнощів Європи і яка безодня між смаглявою пристрастю тисячолітньої Азії, солодкою, як золоті плоди її розкішних садів, і гнилою розпустою всуціль продажною Європи, порочної, хтивої, бардачної.

— Юліє, це ти? — тихо спитав Шульга.

Жінка мовчала, чи то розгублена, чи то злякана. Шульга теж був розгублений і спантеличений, мав би кинутися вгору по сходах чи бодай простягнути руки до цього несподіваного видава, та тільки й спромігся, що видихнув-простогнав ще й ще:

— Юліє! Юлю! Ю!

Жінка й далі мовчала, зате позад Шульги зацвірінькала Сузен, мабуть, за звичкою гарнізонної шльондри, випинаючи цицьки, видовище яких тепер призначалося для опецькуватого, залитого по самі вуха Сухорукова.

— Ах, гер майор! Звідки ви знаєте, що нашу Ульріку ми звали Улою? Мій Боже, який же ви розумний, гер майор!

Шульга, не обертаючись, нетерпляче махнув собі поза спиною здоровою рукою. Якого чорта!

Не знав, що з ним діється. З неможливої Азії прилетів неможливий вихор, закружляв, обпік, збаламутив. Чистота, мужність, відвага, якими жив ці три роки війни, зненацька покинули його, зіткнувшись з ревучими голосами гріха, таємно й щільно злилися з ними, мозок Шульги ще вперто тримався за невідступну думку про помсту, відплату, історичну покару всьому, що було отруєне в цій Європі фашизмом, а підступне тіло не хотіло нічого знати, крім розкошів життя, насолоди, любовоства. Жінка в чорному стояла перед ним, ніби його Юлія з темної ташкентської ночі, мов перенесена чарівною силою з Азії до Європи, Юлія і не Юлія, це було чудо або ж нахабне викрадення, а може, просто мана, хто ж то знає!

— Ви ж Юлія? — спитав Шульга жінку. Язик не слухався, заплітався в роті, може, він п'яний і в нього маячня?

— Так, я Ула, — повільно розхилила жінка свої безсоромні соковиті губи, і цей розхил уст, цей голос, це безсоромне тіло, щільно заковане в чорний шовк, остаточно dokonали Шульгу. Юлія і не Юлія, вона і не вона, але, зрештою, хіба не однаково! Якесь мовби звіряча хтивість пополам з ніжністю вибухнула в ньому потужною хвилею, звіряча, бо людського він не міг собі дозволити, а душа рвалася до людського.

— Прошу, — простягнув він руку господині. — Ми вас так ждемо...

Вона ще стояла там, де стала. Ніби й не рухалася, але Шульга вгадував під чорним платтям, як грають стегна, як грають груди, живіт, усе тіло під дією невидимих сил, яким жінка не може дати ради.

Нарешті вона стала спускатися вниз, Шульга подав їй обидві руки, вона зашарілася від такої уважливості.

— Ви такий гречний, гер...

— Майор. Але це не грає ніякої ролі!

— Ну, як же! Мій муж, Вернер, він всього-навсього шар-фюрер. Це як унтер-офіцер. За всю війну. Він починав ще з Франції...

Чорне шовкове плаття дихало нею, її теплом, запахом тіла, повабом. Волосся розчісане просто, по-домашньому, очі темні, глибокі, лоб задумливий, на обличчі печать тамованої пристрасті і мовби зверхності. Тільки цей ледь вловимий вираз зверхності відрізняв жінку, що стояла перед Шульгою, від його справжньої Юлії, та, може, його й не було насправді, може, тільки здалося...

— Я вас уже бачив, — сказав Шульга, повільно добираючи слова.

— Де ви мене бачили? Що це, справді? Я теж ніби вас бачила...

— І я вас.

— Але де? Коли?

— Я ваші очі точно десь бачив... І губи... Та цього бути не може! Це я так... Я тут ніколи не був... Може, вві сні...

Капітан Сухоруков не витерпів, підійшов до тих двох. Треба ж нарешті випити, а вони воловодяться! Почувши останні слова Шульги, засміявся:

— У Теплиці був Тютчев, а не майор Шульга!

Шульга не зрозумів.

— Тютчев? Щось я не чув про такого генерала.

— Та не генерал — російський поет Федір Іванович Тютчев. Приймав тут колись ванни. Ти ж у школі, мабуть, вчив "Люблю грозу в начале мая"?

— Я віршів не пам'ятаю.

— Та я теж не дуже. Тільки перші рядки. То ми сядемо? Бо треба ж випити нарешті за господиню. Прощу вас, Ульріко, ось сюди.

— Не метушись, — спокійно промовив Шульга. — Ми зробимо невеличку рокировку. Ти бери до себе Сузі, а Ульріка сяде біля мене.

— Нема питань! — здійняв догори руки Сухоруков. — Я ж хотів тобі молоде м'ясо, та коли хочеш, то...

— Все, домовились, — сухо кинув Шульга, підставляючи Ульріці стільця.

Тоді, в Ташкенті, він був нічим і ніким перед досвідченим капіташею, об'їдки зі столу, очікування за порогом. Але відтоді минуло три страшних роки, хрещений вогнем і кров'ю, Шульга був тепер іншою людиною, і вже не він ждатиме під дверима, а всі капіташі і весь проклятий світ! На війні немає авторитетів, поваги, пошани, обожнювання, є тільки жорстокий примус і рабська слухняність, є ганьба покірливості, коли ти нижче, і солодке відчуття зверхності й вседозволеності, коли в тебе вищий чин. Сьогодні він тут старший, і його сила і воля.

— Що ж ти сидиш, капітане? — гримнув він на Сухорукова, який лоскотав своїми вусами ніжне вушко Сузі. — Наливай! Вип'ємо з тріском і громом, чорти його бери! Я танкіст, Сухоруков, а танкісти — це грім і блискавиця! Ти ж примітивний автобатчик, брудне мастило, запацьорена миша. Ти миша, Сухоруков, а я грім! Доннерветер! І команду тут я, а не ти.

— Нема питань, майоре. Ти командир, я твій начштабу.

— Старший ад'ютант!

— Це в звичайному батальйоні. А наш автобат окремий. Отже, прирівняний до полку. Тому я начштабу, а ти ніби полковник.

— Чхати на полковників. Я сам собі полковник! Ти мені скажи: забрав з-під мене цю гарнізонну курву?

— Вважай, вже забрав.

— Ну, а я зос... зосере... зосереджусь на цій есесівській свиноматці. Не заперечуєш?

— Навпаки! Всіляко заохочую! Тут поле діяльності воістину безмежне, повір моєму

досвіду, майоре. Сховалася в шовк від вух до самої землі, а груди такі, що танкову броню прорвуть, зад же — хоч і всю Європу до самої Атлантики накриє! Ти знаєш, що таке Європа? Європа — це жінщина і корова. Грецький бог украв колись тут жінчину Європу з отаким капітальним задом, як в Ульріки, і, щоб приховати від своєї ревнивої жінки, зробив коровою. Тепер ця жінщина-корова дісталася нам. Можеш шпокати, можеш доїти, можеш як хоч. Хоч на м'ясо пускати. М'ясо в них ніжне, рожевеньке, соковите!

— Ти що, працював на бойні?

— Я ж тобі вже казав: я інженер-автомобіліст. "Есть по Чуйському тракту дорога, много ездило там шоферов. Был там самый отчаянный шофер, звали Колька его Снегирев..." Вважай, ця пісня про мене. Інженерна аристократія сталінських п'ятирічок. Форди, амо, ремінні картузи, окуляри, краги, автопробіги, Москва — Каракуми, Чуйський тракт...

— Ти інженер? А я танкіст, Сухоруков! І поки ще йде війна, ми зверху! Ти можеш налити? Ульріко, штрафний келих! Не розумієш? Ну, тоді не один, а два штрафних! За мою праву руку і за ліву теж. Ти бачиш мою ліву руку? Вона не згинається і не розгинається. Мене поранено шість разів за війну, Сухоруков! Ти можеш про це сказати оцим відгодованим німецьким телицям? Бо мене вони, мабуть, не дуже розуміють, а в тебе ж вища освіта. Ти хотів мені підсунути молодшу сестричку? Єфрейтора звияжної армії фюрера? Можеш забрати її собі, а я зос... зосереджусь на Улі, бо вона Юлія, а цього вже ніхто не знає. Уло, ти розумієш, що я кажу?

— Але ж звідки, гер майор? Гер майор такий розумний, такий красномовний... А мій Вернер...

— Мовчи про свого Вернера! І не зви мене гер майор... Кажі: Шульга.

— Шуліга.

— Не Шуліга, а Шульга!

— Шуліга..

— О, незграбні німецькі уста! Вони нездатні вимовити таке просте слово! А поцілунок вони можуть дати мені? Один поцілунок. Айн кіс. Ну?

— Але ж гер майор з Сузі, з моєю сестрою...

— З твоєю сестрою? Ти хочеш, щоб я поцілувався з твоєю сестрою? Для проби? Сузі, айн кіс!

Тій не треба було повторювати двічі, підхопилася з стільця, оббігла стіл, всунулася між Шульгою і Ульрікою, почепилася майорові на шию. Шульга пустив здорову руку поза спиною в Сузен, сковзнув пальцями по гарячому шовку, далі, далі, до тугої округлості грудей, ласкавий доторк, а тоді грубий, пожадливий стиск.

— Ну! Уло, Юліє, Юлю, тепер ти! Тепер можеш?

Розгублена, злякана, вся в трепетанні, Ульріка несміливо перекинулася через сестру, над сестрою, понад сестрою, ближче, ближче, ще тільки ледь чутний доторк і дотик, а тоді обпалюючий вибух, і безсоромні губи, мов печать гріха...

Відірвавшись од Шульги, вона заховалася за сестрою, тепер сестра, яка щойно

поєднала їх, ставала перешкодою, її треба було будь-що усунути, негайно прогнати назад до Сухорукова, та як це зробити, коли ти сам її покликав, і хоч ти й переможець, і хоч напівп'яний і маєш справу з напівп'яними жінками, природна тактовність не дозволяє тобі переходити всі межі і геть забувати про стриманість. Шульга налив жінкам і собі, підморгнув Сухорукову.

— Сепаратний тост! За здоров'я милих дам! І до дна! А тепер, капітане, можеш потихеньку забирати від мене оцю біляву курвочку, а то вона мені на селезінку діє. Стривай! А чому це ви обидві такі неоднакові, Сузі? Ви що — нерідні сестри? Ти білява, Ульріка темноволоса...

— Ми її звали циганкою! — зареготала Сузен.

— Ах, Сузі, ну, хіба ж можна? — вдала, ніби затуляє їй рота білою міцною долонькою, Ульріка. — Ти ж знаєш, яке ненависне це слово!

— Ненависне слово? — перепитав Шульга. — Яке ж? Цигани? Це тому, що ваш фюрер знищував циган так само, як євреїв, поляків і українців? До вашого відома, мої дами, я українець. Капітан росіянин, до них ваш фюрер не зумів як слід добратися, а українці... З нас хотіли зробити м'ясний фарш... Так що коли ти справді циганка, Уло...

— Але ж звідки, гер майор! — злякано здійняла руки Ульріка. — Сузі просто знущається з мене! Це так жорстоко і... Сузі, як ти можеш? Як можеш?

Шульга нічого не розумів. Якась родинна таємниця? Власне, що вони з капітаном знають про цих сестер? Звичайні жертви, здобич переможців. Живі трофеї. РоздERTA Європа, душі нарозхрист, тіла нарозхрист, долі нарозхрист, і жінки нарозхрист, як розбомблені міста.

— Сузі, ти можеш нам пояснити?

— Ах, гер майор! Це найбільша трагедія, яку ми пережили з Ульрікою. Наші батько й мати поїхали в гостину до своїх друзів. Батько запряг коней... гнідих прекрасних німецьких коней в доброколісний німецький віз, і вони поїхали. Але на гірській дорозі в Олив'яному лісі їх перестріли словацькі цигани і хотіли забрати коней, а мій батько не віддав, і мати теж не хотіла віддавати якимсь брудним волоцюгам прекрасних німецьких коней і ще прекраснішого доброколісного німецького воза, ну, то ті... Вони вбили наших батьків і все забрали... Згодом їх упіймали і скарали належно, але ми з Ульрікою від того вже нічого не мали... Ми zostалися сиротами, і Ульріці довелося одружитися з цим Вернером, пустити його в прийми, бо він був у нас наймитом і вмів давати лад у млині...

— Ох, бідненькі мої! — вдавано зітхнув Шульга і спробував обійняти одною рукою одразу двох сестер. — Ну, капітане, ти ж бачиш: мені двох не обійняти! Забирай молодшу. Взаємовиручка в бою. А я з старшою короткими перебіжками спробую передислокуватися в постіль. По-моєму, в неї тут увесь другий поверх суцільна постіль. Тобі лишаю весь низ і решту господарських будівель...

— Не поспішай, майоре, — спокійно порадив Сухоруков. — З жінками не можна без фантазії. Сузі вже мені тут нашіптувала на вухо. Вона всю війну те й знала, що хіп-хіп, ерунда й беліберда, або перелякані імпотенти в штабах, і їй теж хочеться фантазії. Ти

ще молодий, послухай, що скаже старший. Ніколи не починай з жінкою, не розджджохавши її як слід.

— Мало вони пили? Ще й розджджувати?

— А ти як хотів? Жінка — загадкова істота. От їй хочеться, скажімо, потанцювати.

— Потанцювати? А музика? Може, ти бринькатимеш своїми вусами?

— Вуса — це як особисте посвідчення. Чоловічий аусвайс. А в нашої господині є патефончик і купа платівок з вальсами Штрауса. Сузі, патефон є?

— Яволь, гер гауптман!

— Тягни його сюди!

Патефон був у різьбленій дерев'яній тумбі, сталистого кольору, мов крупнівська гармата, платівки в барвистих пакетах, з фірмовим знаком "His master's voice", перед грамофонною трубою сидить песик і вслухається в голос свого хазяїна. Капітан кинувся допомагати Сузен, став накручувати пружину.

Сузен перебирала платівки.

— Ми з Улі так любили танцювати! її Вернер був такий примітивний, йому аби пиво, а тоді "Августін" або "Лялечко, скарбе ти мій", а нам з Ульрікою хотілося танцювати, танцювати, танцювати!.. Я сама купувала платівки. Шуберт, вальси Штрауса, танго самого Гарделя, "Роземунда"... Я поставлю танго. Згода? "Ніч моя тужлива"... А може, фокстрот?

— Давай танго! — жвавим жеребчиком стрибнув до неї капітан. — Фокстрот — це тільки обіймище, а танго — пригортаннячко! Люблю танго!

Він обхопив Сузен за плечі, пустив їй руки поза спиною, спробував притулитися-пригорнутися, але заважало розгодоване на трофейних харчах черво, заважало товсте сукно кітеля, коротенькі ручки капітанові безпорадно ковзали по виткій дівочій спині — сміх і гріх! Шультга мовчки глянув на Ульріку. Вона так само безмовно дивилася на нього, в очах згода на все, покірливість і навіть мовби відданість. Він підвівся, простягнув до неї руки, вона пішла до нього в обійми, пригорнулася до грудей, вмить стала ним, а він став нею, мить блаженства і жаху, бо ця жінка, яку він тримав у обіймах, була тою далекою Юлією з ташкентської ночі, і доторки грудей належали тій Юлії, і тихий шепіт, і запах волосся, і теплий аромат тіла.

Яке право мала ця чужа, власне, ворожа жінка перевтілюватися в його Юлію, як сміла пограбувати його любов! Йому треба бути грубим з цією німкенею, брутальним і навіть вульгарним. До чорта церемонії! Вони не панькалися навіть із своїми дівчатами, коли дивізію після великих втрат в людях і в бойовій техніці виводили в тил на переформування, і коли не знати, як і коли в їхньому (завжди засекреченому) розташуванні з'являлися дівчата з поближких населених пунктів і після сором'язливих знайомств починалися танці під баян, отакі ж танго, і фокстроти, і польки, й краков'яки, і вальси, і твої пальці, мов пальці баяніста по кнопках, вигравали по гудзиках ліфчика під платтям, а тоді рука сповзла по вологій дівочій спині, по звабливому рівчачку на спині вниз, нижче й нижче, по саме нікуди, до найзабороненішого, а їй на поміч прибувала й друга, і вже могло починатися те, що

звалося "носити на руках", ти мав у своїх долонях найсолодший скарб світу, а пальці не вдовольнялися й цим, з грубою пожадливістю тягнулися далі, глибше, безсоромно, паскудно...

Чом же мав тепер витребенькуватися з цією завойованою жінкою, яка до того ж ще так нахабно замахнулася на його найсвятіше!

— Ти, німецьке шпокане м'ясо! — вдаючи ніжний притиск до вуха Ульріки, проскреготів зубами Шульга. — Я покажу тобі!.. Я тобі сьогодні покажу!

Вона не розуміла слів, але злякалася дикої сили в його руках, в його обіймах, спробувала вивільнитися, безпорадно забелькотіла:

— Я... Я не повинна була:, не повинна була цього робити... Я...

— Чого ти не повинна була робити?

— Я... Фюрер сказав, що німці воюватимуть до останнього солдата. І німецька жінка...

— Що німецька жінка?

— Вона теж не... я хотіла сказати: ми теж ніколи не здамося...

— Ви? Не здастесь? Та ви вже здалися! Капітулювали! Ви розгромлені, розтрошені, роз... І ти теж! Ти — так це вже точно!

Сузен, качаючись на своєму округлому капітані, обтанцьовувала завмерлих у міцному стиску Шульгу й Ульріку, сміялася:

— Що вона вам вишепочує, гер майор? Про свого Вернера? Як щодня слухала радіозведення, сподіваючись почути ім'я свого відважного мужа? Спершу звук литавр, а тоді зведення про наші славні, непереможні армії, які невпинно відступають з тактичних міркувань для вирівнювання лінії фронту. І так щогодини. І вперте, до божевілля вирівнювання лінії фронту, бо німці ж так люблять, щоб усе було вирівняне, прямолінійне, спрощене до божевілля! Литаври й щогодинні повідомлення оберкомандо вермахт, а в небі над нами вдень американські літаючі фортеці Б-17, а вночі англійські "ланкастери", — по сто й по тисячі штук... І фосфорні каністри з неба, од яких горить навіть камінь...

— Ну, ти, бачу, ще не згоріла, — відсапууючись, хмикнув Сухоруков.

— Я, може, й згоріла, а наша Ула ні.

— Нічого, згорить і вона, — запевнив Шульга.

Він обіймав Ульріку тільки одною, здоровою рукою, і це рятувало жінку, інакше в неї давно б уже тріщали всі кістки. Тонким жіночим чуттям Ульріка вгадала небезпеку, яка їй загрожує від цього молодого і дужого, як російський ведмідь, майора, але не пробувала випрочуватися з його могутнього стиску, а вдалася до типово жіночих хитрощів: несподівано присіла, проринувши крізь тверде кільце чоловічої руки, подала Шульзі свої черевички:

— Прошу вас, гер майор, потримайте мої черевички. Мені так хочеться потанцювати босою!

— Босою? — розгубився Шульга. — Тати що, може, справді циганка?

— Вернер не дозволяв мені танцювати без взуття. Він завжди був такий

пристойний, такий солідний...

— Ну, то я дозволяю. Я добрий і дозволяю все. Ти можеш робити все, що захочеш. Дурій, несамовитій, безчинствуй. А тоді я зроблю з тобою все, що забагнеться. Згода? Я зроблю тебе азіатською жінкою. Розумієш? Азіатською!

— Азіатською? Але чому азіатською?

Вона вже танцювала довкола нього боса, зваблива, страшне тепло від жінки і ще страшніша її приступність і близькість. Шульга наставив на Ульріку зігнуту в лікті здорову руку, мовби окреслюючи просторове коло, за межі якого жінка не мала права видобуватися, важко насунувся на це тричі пожадане і тридцять три рази ненависне і зневажане тіло.

— Так треба! Ти знаєш, які ночі в Азії? Нічого ти не знаєш! І всі ваші вояки ні біса не знали, коли брязкотіли на своїх сірих танках у наші степи. Ваші танки... Німецька сталь, а тепер під моїми пальцями німецьке шпокане м'ясо! Наші ночі гримлять тисячократно гучніше за все ваше прокляте залізо... Я покажу тобі, які в нас ночі...

— О, гер майор! Мені так страшно! Але я...

— Але ти? Тобі хочеться танцювати босою? Ну то танцюй! Ти, хтива самице, фашистська утроба, безплідні німецькі чресла! Капітане Сухоруков, створи умови! Прибери свою лярвочку! Дай простір для мого розпрошпоканого м'яса!

— Саме час підзарядити акумулятори! — зраділо тицьнувся на стілець капітан. — Сузі, вип'єш? Майоре, що ми вип'ємо?

— Наливай, там буде видно! — Шульга сидів спиною до столу, не міг відірвати погляду від жінки в темному шовку, яка самотньо пливла в тісному просторі, заколисувана солодкими хвилями оксамитового чоловічого голосу, що, здавалося, напливав сюди, в потрощену, поїжачену уламками жорстокого німецького заліза Європу з-за океану, з нереальної, казкової, власне, мовби й зовсім не існуючої Аргентини, король танго, Сузен назвала його, але що ім'я? Шульга заздрив тому невідомому чоловікові, як заздрив генералам з гавкітливими, мов у маршала Ворошилова, голосами, як заздрив усім, хто може зачаровувати, вести за собою, посилати поперед себе в рай і в пекло, на радість і на згубу, на життя і на смерть.

Сузен крутнулася біля капітана, вхопила бокал, оббігла стіл, пурхнула на стілець поруч з Шульгою.

— Гер майор, ви мене зачарували!

Шульга засміявся. Відверто й зневажливо. Чи йому не знати механізмів оцих так званих зачарувань? І хіба неоднакові вони з обох боків фронту? Скільки бачив він за ці три криваві роки жінок, які наважувалися сторч головою стрибати в тисячні чоловічі натовпи! Для його незіпсованої душі всі вони всуціль видавалися порочними, розпусними, бридкими. Патріотизм, священний обов'язок? Тоді чому ж неодмінно все кінчалось ночами в командирських бліндажах і на командних пунктах? Любов? Але чому не до рядових солдатів, не до сержантів і навіть не до лейтенантів, а тільки до майорів, полковників, генералів? І так само, як чоловіки видавалися Шульзі неживими предметами, в жінках майже завжди бачив він щось майже нелюдське, фальшиве,

відворотне. Юлія не була схожою на жодну з жінок, яких згодом зустрічав Шульга, вона вивищувалася над грішним світом, мов свята, гріха на собі не мала ніякого, вся в чистоті й сяянні, яке долиняло з глибин Азії навіть сюди, до Європи, і, може, відблиск того сяйва впав на Ульріку, не знати, за якими природними та понадприродними законами, і тепер ця чужа, власне, ворожа Шульзі жінка ставала (чи могла стати) для нього — хоч на невловиму мить — мовби тою, якої не міг би забути навіть мертвий, убитий, розстріляний, спалений живцем у танку.

І тому такою обурливо-недоречною була ця гарнізонна курвочка, що мала нахабство називатися рідною сестрою Ули.

— Ану, марш до капітана! — засичав Шульга до Сузен. — Чого розсілася? Іди, зупини цю німецьку шарманку, хай Ула спочине. Геть з цього стільця! Це її місце!

— Гер майор такий негречний, — надула губи Сузен. — Ви проганяєте мене? Гаразд. Я піду до капітана. А патефон зупиниться сам. Це прекрасний німецький автоматичний патефон. Він зупиниться, щойно Гардель доспіває своє чарівне танго. Але зверніть увагу, гер майор, Ула зовсім не вміє танцювати. Бо її Вернер, гладкий і сонний Вернер, не вмів танцювати і не хотів, щоб ми з Улою навчалися робити це як слід. Я навчилася танцювати тільки у війську. Я набула мало не такого хисту, як сама Маріка Рокк, бо штабні офіцери, ці навіки перелякані імпотенти, тільки й здатні, що до танців, та й то до віденських вальсів... Там-там-та-та-тара, там-там-та-та-тара... А Ула... Вона танцювала тільки на шлюбному ложі... Я наслухалася її танців отут унизу, в своїй кімнаті. Вони клали мене спати тут, а їхня спальня у мене над головою, і я двічі на місяць, звечора й удосвіта, приречена була вслухатися в Уліні негритянські танці, від яких у мені все гуло й ревіло, мов мідні труби гарнізонного оркестру, я вмирала від своїх нездійснюваних оргазмів і не могла вмерти, я ненавиділа свою сестричку, ненавиділа її пожадливе лоно, її дику германську хіть, її несамовиті танці на шлюбному ложі...

— А звідки ти знала, що то її танці, а не її законного мужа? — наставив на Сузен з-за недопитого келиха свої пшеничні вуса Сухоруков.

— Цей міх з нечистотами — і мавпячі танці! О небо! Її Вернер був типовий лютеранський імпотент, який з гріхом пополам збуджувався двічі на місяць, щоб виконати свій шлюбний обов'язок, то про що може бути мова, які тут танці в джунглях! Ула видоювала його, як корову фрізької породи. Мій Боже, далебі не як бугая! Який там бугай! Бугаєм могла б бути моя сестричка з її невтоленим лоном, а її Вернер — це просто примітивна корова з тугою від молока дійкою і з дійкою, як пшак, без молока, коров'яча дійка без молока, пеніс Вернера без сперми — хіба не однаково?! В мене завжди була підозра, що в дійці, дарованій богами цьому нікчемному Вернеру, взагалі не було нічого. Уло, ти хоч тепер можеш сказати своїй сестрі всю правду?

Патефон зашипів і зупинився, Ульріка нечутно сковзнула на стілець поруч з Шульгою, який ще не вирішив, чи обійняти її, притиснути і вже не відпускати, чи впоїти спиртним. Останні слова п'яної сестри долетіли до Ульріки, вона злякано розширила очі.

— О небеса! Сузен! Яку правду ти хочеш знати?

— Не звертай уваги, — спокійно промовив Шульга. — Випий і заспокойся.

— Ні, хай вона скаже! — сікалася через стіл до сестри Сузен. — Хай вона скаже! Я хочу знати, чому ви з Вернером так нічого й не сплодили? Може, тому твій Вернер і вирушив у Європу, щоб убивати все, що там народилося, народжувалося, могло народитися? Всі ці доблесні воїни нашого знебавзятого фюрера були такі самі імпотенти, як і їхній фюрер, і тільки й знали, що вбивати, вбивати, вбивати! Можеш ти мені сказати правду, Уло, хоч тепер, коли вже все втрачено, коли ми всі...

— Боже! — заломила руки Ульріка. — Моя дорога сестричко! Що вони з тобою зробили! Як ти можеш говорити про свою старшу сестру таке, як ти можеш? Ти просто божевільна, Сузі, божевільна і несправедлива. Жінки не можуть відповідати за всі безумства, що їх скоюють грубі чоловіки. Ні ти, ні я, ніхто з німецьких жінок не може брати на себе вину за німецьких чоловіків і їхні безчинства...

— Ну, майоре, розбудили ми приспані вулкани! — прицмокнув Сухоруков. — Ти вловлюєш, про що вони між собою?

— У загальних рисах...

— А мені вся ця їхня мерихлюндія до одного місця! Я переможець. А раз так — лягай і розсувай ноги! І ніяких мені гегелів-мегелів, кантів-дрантів, шопенгауерів-жопенфраерів!

— Капітане, ти на мене не дави своєю вищою освітою!

— Та не про тебе мова, майоре!

— Ах, не про мене? Бо хто я? Примітив. Танковий майор. Бах! Бах! Броня крепка, вперьод на Запад, за Родіну, за Сталіна, победа будет за нами! Ти цього хотів од мене, Сухоруков? Так я тобі скажу. Хочеш? Отут, перед очима двома німецькими курвами, яких ти організував, я й скажу. Не злякаєшся?

— Ну, навіщо так, майоре? — зазітхав капітан. — Ми з тобою переможці, а все решта — це, як у нас кажуть, матчасть...

— Матчасть — це не у вас, тиловиків. Матчасть у нас, на передовій. Вошиві шинелі, вошиве життя, вошива матчасть... Я всю війну відбухав у залізному танку, я бив по фашистах, що розповзалися по моїй землі, як воші, а вони билитго мені, нони завжди мали на прицілі не тебе, а мене і били в мій танк, у мою душу несхибно, безжально, люто, смертельно... На моїй землі і в мою душу! То чим же я повинен їм відплатити? Чоловікам я вже відплатив, розгромивши їх. Тепер настав час відплатити жінкам... І, може, мені й треба не оту одноствольку, що ти припас для мене, а таку всегерманську жінку, як оця Ула. Я б тобі розказав, капітане, ще про одну жінку із самої Азії, але про неї не можна розказувати нікому, бо її немає і, може, й не було, а може, оце вона... біля мене і звуть її не Ула, а Юлія, але не вся вона, а тільки її плоть, її тіло, а не душа, бо душа Азії не може злитися з лушею Європи, тепер я це вже знаю, ох, як же добре знаю, капітане! Уло, ти нічого не зрозуміла з наших балачок? Ну, івісно ж, нічого. Але це не страшно. Тепер слухай уважно. Я хочу, щоб ми з тобою пішли туди, нагору, і там ти покажеш мені... Давай я тобі на вушко, щоб ніхто не почув... Ти покажеш мені... Ну, ти

ж розумієш: я хочу побачити тебе зблизька... Зовсім близько, розумієш?

— Ах, гер майор! Все це так несподівано! Все так зненацька...

— Нема ради, моя шановна фрау! — Він нарешті обійняв її так, як йому кортіло вже з тої миті, коли побачив Ульріку на сходах. — Тепер усе зненацька: наша перемога — зненацька, наша поразка зненацька, ви всі застукані зненацька, ну, а жінки — вони завжди зненацька! Як у вас кажуть? Ком! Льюс!

Він підвів її, не відпускаючи, лагідно попхнув у бік сходів, вона заточувалася, її тіло в його міцних обіймах ходило гарячими хвилями...

— Але ж мої черевики? — вхопилася Ульріка за останню надію. — Як же можна без черевиків!

— Черевики завтра! Все завтра! А сьогодні все до чорта в зуби, окрім тебе! Ти мене чуєш? Ти вже йдеш чи не йдеш? Ми з тобою йдемо чи не йдемо?

— Уло! — гукнула їм навздогін Сузен. — Я поставлю на прощання твою улюблену! Вісімнадцята пісня Шуберта "Die Schone Mullerin": "Ach, Tranen machem nicht maiengriin, nachen tote Liebe nicht wieder bliihn"[2].

Шульга зневажливо засміявся. Що йому Шуберт, коли він має таку здобич! Вперед і вище!

Старі дерев'яні сходи рипіли під тягарем їхніх тіл, кректали, стогнали, і Ульріка теж стогнала, в безсилому розпачі повторювала:

— Ах, я не можу! Я не можу, гер майор! Я не мо...

Він притиснув її до себе ще міцніше, струснув нею грубо і водночас ніби ласкаво.

— Спокій, моя шановна фрау! Хіба ти тут не господиня? І хіба я не начальник гарнізону? Спокій і слухняність! Бачиш: ми вже вибралися на твою верхотуру. Де тут двері до раю? Оці? Ти вся тремтиш? Не треба тремтіти! Німецька жінка наймужніша на світі. Де тут світло? Вікна замасковані? Ага, так. Ну, тут ложе для цілого мавпячого табуна, а не для тої мавпочки, про яку так заздрісно розповідала Сузен. Це твоє ложе, Уло? І ти вступиш мене до себе?

— Але ж, гер майор! — застогнала жінка. — Я не можу! Я ніколи... Сюди ніхто ніколи, крім... Я ніколи не зраджувала свого Вернера... Клянусь усіма святими: не зраджувала, не зрад...

Шульга добре знав це слово. Воно повторювалося німцями найчастіше. По радіо, в газетах, у листівках, мабуть, і між самими німцями. Все життя німців було прострочене цим словом, як кулеметними чергами. Verrat, verrat, verrat — зрада, зрада, зрада... А в нас? Хіба не вчив усіх нас наш вождь, що у всьому винні зрадники, що зрада на кожному кроці, що зі зрадою треба боротися так, як боровся Ленін. У нас Сталін, тут Гітлер із своїм доктором Геббельсом, а слово те саме і той самий страх...

— Зрада? — майже злостиво кинув він жінці. — Ти боїшся зради? Тоді навіщо ж ти мене спокушала? Навіщо надягала оце шовкове плаття, навіщо танцювала босою, дратувала мене голими ногами, грала очима, устами, грала всім своїм тілом? Ти знаєш, яке в тебе тіло?

— Але ж зрада! Я вірна жона, і раптом — зрада!

— Заспокойся. До такої жінки, як ти, не пристають ніякі слова. Що слова? Іди до мене! Ну?

Він намацав приховані застібки на її платті, нетерпляче рвонув тонку тканину, Ула вхопила його за руку.

— Не треба! Прошу вас, гер майор, не треба. Я сама. Так буде краще. Правда ж, так буде краще?

— Ще б пак!

Він відпустив її, розпалено стежив, як вона обережно стягує через голову плаття, як вішає його в глибинах величезної, на всю стіну шафи, вміло пробігши пальцями по гудзиках кітеля, розстебнув його, зняв, недбало кинув кудись, туди ж полетіла спідня сорочка, тепер Шульга був до пояса голий, його молоде, дуже тіло засліплювало жінку, вона мимоволі засоромлено приклала до очей долоню, стояла ще й досі біля шафи на тому кінці спальні, м'які обриси її тіла рельєфно вирізнялися під вільною чорною комбінацією на довгих бретельках.

— А оце? — показав на комбінацію Шульга.

— Але ж, гер майор... — Вона схрестила на грудях руки, зіщулилась, всім своїм виглядом благаючи пощади, жалю, милосердя.

Та Шульгу вже ніщо не могло зупинити. Він відчув, що в ньому є щось більше, ніж він сам, ніж його жадоба помсти, відплати, ніж усе, з чого зіткана його душа, його мозок, його тіло. Теплий запах жінки заповнював простору кімнату, баламутив, знетямлював, від того запаху Шульга сп'янів набагато дужче, ніж від капітанових напоїв, і тепер, п'яно заточуючись, майже несвідомо, наосліп помандрував на той бік кімнати і знайшов там жінку, відчув на своїх голих грудях її обпалююче дихання, мовчки, обережно, делікатно звільнив її витке, зміїне тіло від м'якої шовкової сорочки, тоді так само з уповільненою мовчанкою поклав свою важку долоню на вузьку смужку чорного трикотажу, що прикривала найбільшу таємницю і найдорожчу коштовність, але жінка м'яко відтрутила його руку, прошепотівши:

— Я сама...

І вже не було нічого, ні перепон, ні заборон, і тіло до тіла, вогонь до вогню, спалах до спалаху, та зненацька Шульга зауважив ще одну заваду, не своє синє шорстке галіфе і не грубі армійські чоботи, до яких дійде черга згодом, коли жінка буде готова в беззахисності, коли буде вся розв'язана, розстебнута, вся нарозхрист. Його рука знов натрапила на смужку лискучої матерії, що мало не тріскалася під натиском важких, як камінні ядра, жіночих грудей.

— А це? — спитав Шульга.

— Бюстгальтер. Я не можу.

— Триси можеш, а це не можеш?

— Прошу вас. Хай це зостанеться. Дуже вас прошу.

— Ти що, зовсім дурна? Триси знімаєш, а за це держишся? Триси — це ж капітуляція! Після них уже ніщо не має значення.

— Хай капітуляція. Але це сором. А жінці без сорому не можна.

— Ну, коли то&і не можна, то я візьму сором на себе!

Він не став розстібати гудзиків, рвонув бюстгальтер, пожбурих його туди, де лежав його кітель і Улина комбінація і де мали зараз лягти офіцерські чоботи, діагоналеве галіфе і чорні сатинові труси з найміцнішої в світі радянської матерії, зітканої передовими івановськими ткалями.

Він уже не був тим несміливим і невмілим хлопчиком-лопчиком-опчиком з далекої ташкентської ночі. Мав чоловічий досвід, який велів жінку перевертати обережно і до жінки теж обережно. Та хоч як оберігався, Ула, побачивши його всього, перелякано позадкувала, безпорадно зупинилася, наткнувшись на бильце ліжка.

— Мій Боже, який ви великий, гер майор! Яке у вас усе пелике! Який жах!

— Не будь дурною! — заліпив він її незносно безсоромний рот поцілунком. — Іди сюди! Отак! Ну ж бо!.. Не бійся! Ніхто нам не перешкодить! Ніхто і ніщо! Чуєш? Ти мене чуєш? Уло! Хочеш, я тебе перейменую? Назову Юлією! Ти не Ула, а Юлія! Більше не Ула, а Юлія, назавжди і навіки Юлія, і тільки Юлія! Ти мене чуєш, Юліє, Юлько, Юлю?.. Чуєш?..

Вона справді була тепер Юлією, всемогутні містичні сили здійснили неможливе, перенесли з неіснуючої азіатської ночі м цю європейську ніч ту фантастичну жінку, яка, може, теж ніколи не існувала, але жила в Шульзі мовби від самого його народження, могутня спокійна Азія вмить злилася з розшарпаною, роздертою, розгубленою Європою, поєдналася таємничим чином у цій розпростертій на білих німецьких простирадлах цнотливо-хтивій жінці, поєдналася в ньому самому, і пін знов став, як тоді в ташкентській ночі, незграбним, майже нмерлим од захвату хлопчиком-лопчиком-опчиком, він знову був у тій (і в цій, у цій!) жінці, а вона була в ньому, нарешті, нарешті, яке щастя і яке блаженство, вогонь у ній гримів і гугонів, і Шульга спалахнув, і згорів, і вибухнув, ударив потужним, пругким струменем, виригнув, як з танкової гармати в розклекотане полум'я, в якому вже давно спопеліла німецька порядність і шлюбна вірність, пісна, як гороховий суп, мляве існування вибухнуло вогненними стовпами жаги, показна порядність ревіла звірячими голосами хтивості. Це було те, що в Ташкенті, і зовсім не те, там було полум'я ніжне і дружнє, тут гостре і вороже навіки, там були трояндові долини, ароматні сади, шовковисті квіти, щасливі стогони, щасливий сміх, щасливі сльози, тут тільки несамовитість, безладний переляк, дике любострастя і недовір'я, застороги, безконечні спроби відступів і втеч, коли він спробував погасити світло над сліпучим тілом Ульріки, вона застогнала: "Ні! Ні! Ні!", коли вдарив у неї першим зарядом, вона закричала: "Не треба! Не треба!", а сама задихалася від пожадання, від палання своєї невситимої плоті:

"О небо! Який жах! Яка насолода! Яка радість!", — він м'яв її, як віск, топтав, як глину, толочив її плоть, шарпав повні груди, жмакав, місив, чавучив, оргазми спружинювали в надрах її тіла, мов тугі хрящі, вона вмирала і народжувалася знову, а він не відпускав її ні живою, ні мертвою, допитувався без любові, насмішкувато, в ненависті: "Ну що? Досить з тебе? Чи вже досить?" — "Мені не досить і цілої ночі, о, мій

Боже, мені замало й вічності!" — "Для вічності жди свого есесівця. Тепер для нього тільки й залишилося, що вічність". — "Ах, мій Вернер такий стриманий... В любові аж надто стриманий..." — "А в убивствах? Може, скажеш, що твій есесівець був стриманий і в убивствах?" — "Ах, я не знаю, я нічого не знаю, я нічо... Я не... О, який жах!.. І яке блаженство!.."

Падали в прах, нищилися бар'єри ворожнечі й недовір'я, не було ще миру, далеко до злагоди й гармонії, мовчали священні книги, не лунали гімни радості й марші перемог (лиш бахкали кремлівські салюти на честь розгромів), люди жили серед могил, мертвих було більше, ніж живих, і всі мертві були молоді, а живі не знали свого віку, вони мовби розучилися говорити, розуміти одне одного, ходити, танцювати — тільки невиразні звуки, клекоти ненависті, конвульсії зсудомлених тіл, голови підіймаються й опускаються, ніби в потопельників, руки з розчепіреними пальцями ловлять і не можуть упіймати крижану порожнечу, може, ще збереглися десь під золою страждань людські душі, та й вони не могли прокричатися крізь морок недовір'я і ворожнечі, яка загрожувала стати вічною.

А Шульга натовість, з острахом прислухаючись до своєї душі, відчував, як тане в ній крига ворожості й ненависті, в палаючому диханні безсоромних уст цієї чужої жінки, мов сухе листя, згорала його жадоба помсти, відплати, покарань, він уже гаразд відав, що не втримається на тому визначеному для себе рубежі холодної неприступності, заплутуватиметься більше й більше в звабливих сітях жіночих чар, непомітно для себе, ніби вві сні, в нестямі, порушить, розламає ту алмазну грань, яку возвів колись між Юлією і всім жіноцтвом світу, і ось уже Ула нагадує йому Юлію, уподібнюється їй і — що вже й зовсім страшно! — заступає Юлію, займає її місце, стає нею, перевтілюється в неї.

Зовні все було таке неоднакове, як віки, тисячоліття й простори земні й позаземні. Там, у далеких далечах часів і просторів, безладний стародавній город розлягався посеред жовтої глини, мов велетенський верблюд, а довкола мізерні людські будування за непробивними глиняними дувалами, брудні арики, розкішні влітку й нещасні в холоднечу сади, людські юрмиська, людська недоля і людська неволя, і колотнеча, безладдя, новітнє переселення народів без сенсу, без пуття, без розуму, та все ж з надією, з вірою і навіть з любов'ю для тих, хто зумів тоді знайти її, і побачити, і спробувати утримати бодай на мить. Це було там і тоді, в Ташкенті й в Азії, а тут була Європа, і за вікнами зелена травнева ніч, яка підіймається вище схожих на собори буків, вище Рудних гір, вище самого неба, до синьо-золотих висот неймовірності в цьому неймовірно прекрасному місті з його розцяцькованими будинками, розкішними палацами для вельможних курортників, з зачарованими тихими вуличками і просторами передмістями, де городи з капустою межували з есесівськими стрільбищами, а протічні ставки для коропів і форелі — з пивничками, кожна з яких неодмінно мала зал для співочих об'єднань (зінгенферайн), бо головне для кожного німецького чоловіка — вміння стріляти й співати, гуртові співи виховують відчуття ліктя, солдатського братства, хай там святий Франціск назвав колись браттями птаство

небесне, а для солдата братство — тільки бойове, тільки освячене зброєю і кров'ю, кров'ю і зброєю...

Неоднакові аж до ворожості міста і люди, часи й материки, а дві жінки з цих міст, часів і материків несподівано з'єдналися в його обіймах, злилися в одну жінку, в ту саму — прокляття і радість, жах і блаженство!

Шульга був у відчаї. Він ішов на цю німецьку жінку, як на останню ворожу фортецю в найбільшій (і може, останній, ох, коли б же останній!) війні людства, ішов переможцем, завойовником, завчасу смакуючи здобиччю і покірливістю, а тепер був сам поконаний, розбитий, знищений, готовий вимолювати крихти з банкетних столів, накриваних ніби для нього, насправді ж для справжніх господарів, які рано чи пізно з'являться в своєму домі, а він тут лиш гість, небажаний, непрошений, незваний, як татарин. Прапорonosці, визволителі Європи від фашистської чуми, поборники миру і добра, наше дело правое, победа будет за нами, добити фашистського звіра в його смердючому лігві, дарувати народам Європи свободу, а самим вернутися додому ("давно мы дома не были"), щоб далі "без шума и треска" будувати соціалізм і сяйливу будущину, сяйбуд, сяйбуд, сяйбуд!.. Життя гучних і єдино правильних слів, закликів і наказів Верховного, маршальських і генеральських команд закінчиться з останніми пострілами цієї кривавої війни, і почнеться життя слів звичайних, часом непомітних, може, й затаєно-сором'язливих, та саме в них і приховується те, що ми звемо життям вічним, бо в криках ненависті гинуть мільйони молодих, дужих, а в затаєному мовчанні, в шепотах пристрасті воскресають навіть мертві. Шульга чомусь вірив, що після тої ташкентської ночі, коли б навіть його вбило на війні, Юлія ніколи б не змогла уявити його покійником. Може, це і врятувало його? І тому тепер, коли на самому краю війни він зненацька зустрів жінку, що була точним повторенням Юлії, а може, й самою Юлією, присланою неземними силами як винагорода за всі його страждання і водночас як нагадування про потребу довершити місію, покладену на нього вищими силами, про останній акт помсти, відплати, історичної покари, Шульга міг би спитати: а хіба самі німці не давали йому права виставити їм остаточний рахунок? Розтрощивши мало не всю Європу, вбивши десятки мільйонів людей, замахнувшись на життя цілого світу, вони, вже розгромлені, поставлені на коліна, до останнього дня галасували ще про якусь Vergeltungswaffen — зброю відплати, яку ось-ось мав дарувати їм їхній збісілий фюрер. Вони просто знесамовитіли від дикого прагнення відплати. Кому й за що? Самі плататимете ще п'ятдесят і сто років і ніколи до кінця не відплатите за всі кривди і руїни не тільки держав, міст, цілої Європи, а й людських душ! І коли п'яний Шульга здирав одяг з Ульріки, намагаючись за брутальністю приховати своє розгублення і навіть невідомий страх, викликаний неймовірною подібністю німкені до його Юлії, він переконував себе, що діє не як грубий, примітивний насильник, не як мародер, а тільки як знаряддя вищої справедливості, і не дика хіть, не сліпе любово-страстя поривало його до Ули (про те святе і грішне, що зв'язувало його з Юлією, не могло бути й мови!), а тільки жадоба відомщення, торжество і тріумф завойовника. Проникнути крізь цю чужу шовковисту шкіру, оволодіти цим пещеним, блудливим тілом, оволодіти й

заволодіти, запанувати в ньому, коли воно розверзнеться перед ним безпомічне, довірливе, розпалене пристрастю, а тоді грубо потоптати, бридливо відтрити, зневажиш, зненавидіти...

Як мало спільного між високими патріотичними почуттями і темними пристрастями! Шульга вважав, що ця німецька жінка капітулювала перед ним, насправді ж капітулював він перед нею. Бо коли зламав печаті й проник крізь заборонені брами, не холодні поля ненависті відкрилися йому, а райські сади, небеса блаженства, безодні безуму, і ця жінка з Європи була вже Юлією з Азії, і ніяка сила не могла вже нічого змінити, він забув про крики ненависті і незгоди, його молоде тіло знов, як і тоді, ташкентської ночі, сміялося і співало, а йому на відповідь сміх і спів жіночого тіла, і нестерпна ніжність, і гарячий шепіт, і запаморочення, і повільний сон, мов радісна смерть.

Фронтів звички не зникають—навіть у жіночій постелі. На фронті сплять міцно, але сторожко. Спросоння Шульга ще й не збагнув, що його розбудило, а вже потягнувся за одягом і чобітьми, обережно вивільняючись з-під теплого тягара жінки, яка спала, поклавши йому голову на плече.

В двері стукали. Делікатно, але настирливо.

— Що там? — гукнув через кімнату Шульга.

— Товаришу майор, — пролунав з-за дверей голос чергового по батальйону. — Тривога! Прорвалися танки Шернера! Капітан Сухоруков уже в штабі.

— Зараз буду! Мобілізувати всі протитанкові засоби!

— Єсть!

Ула теж прокинулася, стривожено доторкнулася до його плеча.

— Що сталося, гер майор?

— Який я тобі гер майор! Казав же тобі: тепер я твій Шульга! Нічого не сталося. Наші справи.

— Мені страшно!

— Не бійся. Все буде гаразд. Я на хвилинку відлучуся і назад.

— Може, я теж піду вниз?

— Лежи! Лежи і жди мене! Гаразд?

— А може, я все ж...

Розізлений її дурною впертістю, Шульга мовчки вхопив кітель, накинув наопаш і, не обернувшись до Ули, не сказавши їй нічого заспокійливого, грюкнув дверима спальні. Не вмере. Підожде.

Треба було віддати належне капітанові з пшеничними вусами і з вищою освітою: в штабі все було, як на гвинтах. Телефоністи зумерили на пів-Європи, докрикувалися до міст і соборів, до лісів і пасовиськ: "Ромашка", мати твою, відповідай "Нарцисові"! "Ромашка", туди-перетуди, ти що там — вмерла?" — два радисти чаклували біля розкішних трофейних рацій, які, мабуть, змогли б забезпечити зв'язок навіть з рейхсканцелярією Гітлера і з штабом генерала Ейзенхауера, металися зв'язкові, підняті по тривозі, з'явилися всі офіцери.

— Хвалю! — помахав правицею Шульга, підійшовши до Сухорукова, що возсідав за масивним німецьким столом і, мов Бог-творець, який розокремлював воду і сушу, небесну і земну твердь, живуще і ростуще, плаваюче і літаюче, а може, просто ніби фокусник у цирку, маніпулював руками, вусами, черевом, голосом, кого куди послати, що кому робити, де кому бути, як діяти...

— Ну, що там? — спитав Шульга.

— А чорт його знає! — зітхнув капітан. — Передали по рації, що годину тому п'ятий гвардійський механізований корпус генерал-майора Єрмакова між Яромержем і Жатецем натрапив на велику колону німців, розгромив її, але...

— Ну, це ясно... Після вибуху завжди осколки. Куди поділися осколки?

— Є підозра, що це була штабна колона групи армій "Центр" генерал-фельдмаршала Шернера. І тепер її залишки вдарилися в гори.

— Тобто сюди?

— Може бути. А може бути, що вони рватимуться в Баварію, бо там американці. Щоб здатися не нам, а союзникам.

— Знов Європа і Азія?

— Ну! Ми ж скіфи.

— Як у нас з протитанковими засобами?

— Нормально. Я вже розпорядився.

— Танконебезпечні напрямки заміновані? Хоча б підходи до залізничної станції. Там же наші цистерни з паливом.

— Все зроблено ще вчора.

— Тоді ждатимемо розвитку подій?

— Та що тут ждати, майоре? Шернер кинеється в оці гори? Може, на з'єднання з дрезденським гарнізоном, який уже дотрощує маршал Конев? Не такий дурний цей фельдмаршал. Він уже ось-ось стане цілуватися з американцями, а ми, як ідіоти, далі граємося в любі нашим серцям тривоги. Тебе наш лейтенант витягнув, сподіваюся, просто з теплої постелі?

— Не станемо уточнювати.

— Мене теж. Ця Сузі, я тобі скажу, мабуть, ти даремно з отією рокіровкою... Ця стервочка — вона б мене доконала, аби не оцей їхній Шернер... Ти як? Повернешся до своєї ффрау? Чи, може, трохи посидимо, поки минеться цей сабантуй? Там наш повар учора засмажив добрячого підсвинка, а ми не встигли й попробувати. Може, хоч тепер доберемося до свинтуса-замарантуса? Покличемо наших ффрау і... Як, майоре? Даєш добро?

Шульга забув про свою ворожість до капітана, забув про те, що це тільки неживий предмет, з яким слід відповідно поводитися, тепер він був вдячний Сухорукову за спокійну розпорядливість, якої не змогла порушити навіть несподівана, власне, панічна тривога, тому він досить добродушно поставився до капітанової пропозиції, широко кажучи, з огляду на ситуацію, не тільки нестатутної, а просто злочинної пропозиції, ним ще й досі володіли знебавзяті чари Ули-Юлїї, і він кивнув згідливо:

— Ну, що ж, капітане, давай! Як казав наш український класик: рости і діяти!

— Ти як? — обережно поцікавився капітан. — Свою сам покличеш чи за нею послати? Можу і я піти, коли накажеш.

— Це вже моя справа, — сказав Шульга.

За їхнім учорашнім столом, повним напоїв і наїдків, сиділа гола-голісінька Сузен і, п'яно усміхаючись, виплямкувала губами в чарці з коньяком. Шульга мимоволі зауважив, які в неї сторчкуваті груди. Ніби аж задерті догори.

— Ти б хоч одяглася, — осудливо кинув він їй.

— А мені жарко!

— Буде тобі жарко, як прорветься сюди "Герман Герінг".

— Тоді вже не мені, а вам. Вернер не простить.

— Який Вернер? Ти про що?

— Наш Вернер. Муж Ульріки. Гер гауптман сказав, що німецькі танки прорвалися біля Жатеця і йдуть сюди. Це міг бути тільки Вернер. Я зразу ж сказала Улі.

— Капітан сказав тобі? А ти сказала Улі?

— А кому б же я мала ще казати?

Він уже не слухав її, майже бігцем кинувся до сходів.

— Ули немає нагорі! — навздогін йому гукнула Сузен. — Вона пішла!

Він не слухав, рвався нагору. Мало не проламував старих дерев'яних сходів.

Ули в спальні не було. Він зазирнув під ліжко, в шафу для одягу, покликав тихо, тоді голосніше: "Уло! Уло!" — нікого, вискочив із спальні, хряпав дверима кімнат, кімнатонок, якихось комірчин, ванькирчиків, скрізь ідеальна чистота і хвалений-перехвалений німецький орднунг, старовинні меблі, фамільні реліквії, спогади про цілі покоління, які жили тут сто, двісті, триста років, може, ще з часів тої тридцятилітньої війни, яка закінчилася в рік, коли почав свою велику війну Богдан Хмельницький, однієї п'ятдесятикілограмової бомби було б досить, щоб пустити всю цю родинну історію димом, навіть одного влучання з танкової гармаш вистачило б, але бомби і снаряди падали в інших місцях, а тут все збереглося, не було тільки господині, не було Ули, не було тієї жінки, заради якої він готовий був...

Шульга збіг униз. За столом навпроти голої Сузен уже сидів Сухоруков, витримував безпечну дистанцію.

— Добрі вісті, майоре! — гукнув він назустріч Шульзі. — Передали відбій тривоги. То таки, мабуть, була штабна колона самого Шернера, але наші хлопці так її чесонули, що тільки бризки полетіли! Недобиті поодинокі пробують прорватися в напрямку Хеба, далі на Баварію, до союзників. Може, ті їх зустрінуть шоколадом. Ну, а в нас тепер спокій.

— Немає Ульріки, — стривожено сказав Шульга. — Ти не бачив її? Не знаєш, де вона?

— Та десь тут.

— Де ж? Де? Ти сказав Сузен, що німці прорвалися? Сказав?

— Ну, в загальних рисах... Тут же нічого такого...

— "Болтун — находка для шпiona!" Ти Сузен, вона — Ульріці... Перелякали жінку... Де тепер вона? Може, кинулася зустрічати свого чоловіка?

— За розташування штабу миша не проскочить! — самовдоволено похвалився капітан. — У мене постами відає старшина Чмихало, а ти ж сам українець, знаєш: де українець, там служба — хоч і Кремль охороняй!

— Кремль ти, може, й охороняв би з своїм старшиною, а от Ульріку мені не вберегли... Де вона могла б бути? — спитав Шульга Сузен.

— Ах, гер майор, прошу вас, заспокойтеся! — безжурно усміхнулася та. — Ну, прийде Ула. Нікуди вона не подінеться. Може, пішла поглянути, чи ваші солдати не проникли до млина. Вона все позамикала ще вчора, але ж солдати мають паскудну звичку пробиратися саме туди, де замкнено...

— Пошли людей, — звелів Сухорукову Шульга. — Хай пошукають хазяйку. Все обшукати! Негайно! І доповісти!

— Та що з тобою, майоре? — здивувався капітан. — Ну прийде, не пропаде. Чорти її не вхоплять.

— Виконуйте наказ, капітане Сухоруков! — кинув Шульга, знервовано перемірюючи кімнату широкими кроками. — А ти, Сузен, піди й накинь на себе що-небудь. Інакше я накину на тебе оцей брудний килим!

— Ах, гер майор, у нас килими чисті, у нас все ідеально чисте! Ула така господиня — ви навіть не уявляєте!

Вона-таки пішла до своєї кімнати і довго не поверталася, не було чомусь дуже довго і капітана, нестерпно було ждати.

Шульга вже шкодував, що не кинувся на розшуки Ули сам, поклався на службу, а служба завжди розкручується занадто повільно, незграбно і неохоче, надто о такій порі та ще в такому тихому місці. В лютому безсиллі він стискував кулаки, відчай у душі нарастив щохвилини більший і більший, мало не до крику, до схлипу, до плачу, тільки тепер Шульга збагнув, що і в Ули учора ввечері в очах світилася не дика хтивість, як у своїй чоловічій зарозумілості вирішив він, а саме відчай, відчай од безсилля перед грубим завойовником, перед чужою сліпою силою, відчай і віковична жіноча беззахисність і жертвність, бо жінка завжди розплачується за все. Чоловіки вирушають у походи, кидаються у відчайдушні авантюри, розпочинають криваві війни і коли виходять з усього цього переможцями, то пожинають плоди перемог найперше вони самі, коли ж зазнають поразки, то розплачуватися доводиться жінкам, і ніхто ніколи не стає на їх захист: ні держава, ні церква, ні сили земні й небесні, ні сонце, ні місяць, ні зорі...

А він сам — зміг би захистити жінку, ту єдину на світі жінку, що наповнила його душу захватом, блаженством і сянням? Тоді, в Азії, він кинув Юлію після незабутньої, може, найбільшої з ночей усього його життя, випханий з Ташкента байдужим штабістом, який ховався від фронту, поїхав виконувати свій священний обов'язок, в'язок, прив'язок, зв'язок... Забути таку жінку, проміняти її на те, що натурчали тобі в вуха холодні чиновні душі, розміняти все ймовірне золото свого життя на затерті

мідяки з дірявої державної кишені? О, прокляття, прокляття! Але тоді він був дурний і недосвідчений, молокосос поряд з прохіндеєм-капіташею, тоді мільйони таких, як він, вісімнадцятилітніх, летіли в жахне полум'я війни, щоб згоріти і бодай прахом своїм, попелом, перстю порятувати рідну землю, і волю, і гідність усіх незахищених, і красу і ніжність, і Юлію, Юлію, Юлію!..

А тепер? Три роки війни зробили його мудрішим за всіх філософів світу, він знав тепер, що тільки дві остаточні сили керують усім сущим; життя і смерть, — а поза цим для людини не залишається нічого, хіба що пуста гра невизначеностей і невідповідностей, коли горів у танку і весь у полум'ї все ж таки видобувся з люка, і коли маленька, кругленька, безсила санітарка, збивши на ньому вогонь, плачучи, тягла його з поля смерті, він заприсягнувся, коли виживе, далі жити тільки життям одноденним, як метелик, бо метелики ж завжди такі барвисті, такі ніжні, такі небеснолегкі, і в них немає тої сірої набридливої тривалості, що в воронах, у вовках і в камінні.

А як же з Ульрікою? Вона починалася для нього теж одноденно, нагорода для переможця, знаряддя насолоди, німецькі чересла, фашистська утроба, помста й відплата, жахливий скіфський вершник на товстозадій німецькій кобилі, все просто, навіть всемогутній СМЕРШ не може мати претензій, та вийшло так, що навіть найвища влада, навіть Кремль не зміг передбачити всемогутності відповідностей, які, може, й губляться непомітно у величі імперій, в бездушному світовому механізмі, але над життям окремої людини мають владу незаперечну, безмежну, вічну.

Шульга переконався в цьому, злившись з Улою. Злитися з жінкою — пізнати істину. Але істина можлива, тільки допоки є жінка. А коли немає жінки, то про які істини може бути мова? І взагалі про що може бути мова при нашій чоловічій неповноцінності?

Капітан Сухоруков з'явився з обурливим запізненням. Не сам: з ним був незнайомий сержант.

— Ну? — Шульга ледве стримався, щоб не кинутися на капітана. — Де ви були так довго? Що там? Де господиня? Де Ула?

— Вже день, — втомлено зітхнув капітан. — Можна повисовувати штори. Сержанте, усуньте світломаскування.

— Якого чорта! — заскреготав зубами Шульга. — До чого тут світломаскування? Де Ула? Доповідайте!

— Ну, майоре, — капітан терся і м'явся, — ти заспокойся, тут така штука, ну, одне слово, ерунда получилась... ну, ерунда — вона скрізь ерунда, тут уже нічого... одне слово... Хай тобі сержант доповість... Сержанте!

Сержант стукнув каблуками, рвонув п'ятірню до пілотки.

— Товаришу майор!

— Давай без козирання! — втомлено промовив Шульга. — Що ви там накоїли?

— Ми — нічого, товаришу майор. Всі пости справні. Біля млина на посту стояв рядовий Наумкін. Ніяких проісшествій. Ну, коли товариш капітан наказав шукать

хазяйку, ми по всіх постах... Я до Наумкіна. Не чув? Не бачив? Нічого... Ну, я сам оглянув місцевість... І, значить...

— Що? Що? — нетерпляче підступив до нього Шульга. — Що?

— В лотоках, значить... Плаває. Я думав, женський халат... А воно тіло... Жінчина, значить...

— Я зразу ж знайшов нашу медсестру Ганкіну, вона спала з старшим лейтенантом Джосовим, — кинувся на виручку сержантові капітан Сухоруков. — Викачали з неї воду, пробували штучне дихання — не допомгло. Довго вона була у воді. Ганкіна каже, тут ще таке: не хотіла боротися за життя хазяйка, хотіла вмерти. Хто хоче втопитися, той уже топиться як слід.

— Ганкіна-поганкіна! Розпустили ви людей, капітане! В розташуванні тривога, а ваші офіцери сплять з бабами! Сержанте, постовий не чув ніякого шуму? Може, хазяйка оступилася і впала в лотоки. А може, хтось її штовхнув навмисне?

— Ні, товаришу майор, ніякого шуму. Наумкін би почув. Атак ні крику, ні сплеску, ні шешерх... Значить, сама втопилася... Потихеньку, значить, опустилася у воду і...

— Ведіть мене до неї, — звелів Шульга капітанові. — Сестрі не казати нічого. Досить ви вже сьогодні набазікали...

Ульріка лежала на млиновій греблі, мокрий халатик (Шульга здригнувся, впізнавши легенький ситцевий халатик з ташкентської ночі) щільно обліплював її жахливо спокійне тіло, на втомленому прекрасному обличчі теж лежала печать спокою, тільки уста, зовсім недавно такі безсоромно-палючі, ще зберігали в собі залишки яскравості, ніби нагадування про буйне, невичерпне життя, обірване трагічно, безглуздо і незбагненно. Як вона могла це зробити? І чому? Каяття за гріх, вчинений з чужинцем? Страх помсти? Вчора мстився переможець, сьогодні міг мститися чоловік, коли б повернувся. А вона між двома помстами — ніби між двома чорними вогнями. І немає рятунку. Немає захисту. Чоловікам дають зброю, щоб, захищаючи вітчизну, захищали й себе. А хто захистить жінку?

Держава, батьківщина, залізні армії? У них завжди свої клопоти, а жінка завжди забута, завжди жертва.

Біля мертвої серед кількох солдатів була й жінка. Мабуть, медсестра. Обурливо недоречною видалася вона Шульзі, якоюсь ніби аж нахабно живою поруч з непорушною Улою, він майже відштовхнув Ганкіну з дороги, нахилився над потопельницею, поклав їй руку на чоло, тоді взяв ліву руку в свою долоню, мовби сподіваючись зігріти її, повернути хоч крихту тепла в цю навіки скрижанілу плоть, воскресити бодай її часточку, клітинку, атом...

— Чого ж вона отак тут лежить? Перенесіть її до будинку, — тяжко підводячись, сказав Шульга. — Медсестра хай розпорядиться, щоб усе як слід... А вдень порадимось про похорон...

— Похоронну команду повідомити? — спитав капітан.

— Тільки для помочі. Думаю, це все ж справа місцевого населення...

— А як з сестрою? Однаково ж доведеться...

— Не поспішай!

Тяжко ступаючи, він пішов до будинку, капітан Сухоруков винувато плентав позаду. Біля столу, не сідаючи, Шульга налив великий келих горілки, залпом випив, тоді налив ще два, один посунув капітанові.

— Пий! Вип'ємо за невинно убієнну! Пухом їй земля.

Він знову випив залпом, якийсь час дивився на порожній келих, тоді поставив його на стіл, натомість взяв повну пляшку коньяку, мовчки пішов до сходів. На Сухорукова не хотілося дивитися. На його сумлінні смерть Ули. Його бабський язик! Не бійся ножа, а бійся язика...

В спальні було все так, як звечора. Зашторені вікна, горіло світло, постіль ще зберігала в собі дух Ули, Шульзі навіть здалося, що на подушці лишилася вм'ятина від її голови, хоч насправді то був слід від його власної голови, Ула лежала на його плечі... Скинувши кітель, Шульга сів на край ліжка, безтямно дивився поперед себе, підніс перед очі пляшку, надпив з шийки, знов сидів непорушно, знов пив, щоб сп'яніти, приспати пам'ять, вбити в собі весь біль, тугу і розпуку, вивільнитися від царства жінки, в яке вже не буде вороття. Три роки тому на загубленій посеред азійського континенту станції Ариць він отак само намагався забути Юлію, пив нерозведений спирт з обшитої сукном баклагі артилерійського капітана, п'янів од незвички, але Юлія стояла йому перед очима невідступно, кликала назад, краяла душу. Живої не міг забути і не зможе ніколи, а хіба можна забути мертву?

У двері несміливо стукнуло, а може, то тільки здалося. Шульга п'яно пробурмотів:

— Якого чорта!

Та двері таки відчинилися, і якась постать на порозі, і ледь чутне:

— Товаришу майор, дозвольте?

— Хто там? Кому казав: не турбувати? Що треба?

— Потрібен одяг, товаришу майор.

— Одяг? Який одяг? Кому?.. А-а, це ви, сестра?.. Одяг?.. Ну... Зрозумів... Можете пройти... Он там... У шафах... Хоча ні... Відставити! Я сам...

Він насилу звівся на ноги, з підкресленою обережністю п'яного обійшов пляшку з коньяком, яку поставив на підлогу біля ліжка, наблизився до шафи з одягом, довго стояв перед нею, чи то збираючись на силі, чи то не наважуючись відхилити дверцята, врешті наважився, приплющив очі, ніби перед стрибком у воду, рвонув дверцята, задихнувся від запаху ще живої Ули, який наповнював шафу по самі вінця, безсило відступив назад, покликав Ганкіну:

— Сестра, підійдіть... Візьміть чорне шовкове плаття... Ну, і все, що там треба... Зрозуміло?

— Так точно, товаришу майор!

Він повернувся на своє місце, знов сів на край ліжка, взяв пляшку. Медсестра зібрала речі, обережно поспитала:

— Дозвольте йти, товаришу мйор?

— Дозволю. Хоча ні. Відставити! Сестра, підійдіть сюди. Ось... Щоправда, в мене

ніякої посудини... але... можна й так, з пляшки... Випийте за неї... Я вже випив... Випийте й ви... Прошу вас...

— Але ж мені незручно, товаришу майор... Що скаже капітан?

— А що він скаже? Він, мабуть, вже там лика не в'яже... Я ваш командир, і я наказу... Ні, я прошу вас...

Вона підійшла, взяла з його рук пляшку, невміло приклалася до шийки.

— Спасибі, товаришу майор.

— Вам спасибі... Я на вас надіюся, щоб усе там... Ну, ви розумієте?

Медсестра пішла, а він знову пив, тоді лежав, зарившись обличчям у подушку, вдихаючи рештки Улиного запаху, знов пив. Які в неї очі були вдосвіта, коли він зірвався бігти по тривозі, звелівши Улі лежати і ждати його? Він не пам'ятав, нічого не пам'ятав. Життя в ньому загальмувалося з повного розгону, як поїзд, в якому зірвали важіль стоп-крана, і все пішло шкереберть. Коли танки йдуть в атаку, в просторі з'являється вібрація, тоді наростає густе металеве дзвеніння, од якого можна збожеволіти. Так дзвеніло тепер у ньому від найменшої згадки про Улу і від страшної думки про її смерть, яка стала для нього ніби подвійною смертю — смертю Ули і Юлії, кінцем усього, остаточною, і вже ніяка сила не змогла б тепер виміряти глибини його безнадії.

Він і сам був ніби мертвий, незграбний, скоцюрблений, лежав у постелі, чув чи й не чув, як відчинялися двері, як щось ніби вешталось, клопоталося з його одягом, з його взуттям, як клацнув вимикач світла, як пригорталося до нього щось м'яке, гаряче, ніби дух самої Ули, і ніби її голос, і її шепіт, її сміх — німецький голос, німецький шепіт, німецький сміх: "Нарешті, нарешті ти мій! І вже ніхто не відбере в мене тебе, такого великого, такого спокійного, такого... Чому ти прогнав мене? Нащо пішов з Ульрікою? Вона була чиста і хотіла zostаватися чистою. А тобі треба було жінки. Чом не взяв мене? Я завойована для всіх вас, я капітую добровільно перед усіма вами, але Ульріка — ніколи! Вона втекла від усіх: і від свого Вернера, і від завойовників, і від тих чехів, які вже завтра прийдуть сюди і проженуть усіх німців, щоб відплатити їм за все, бо чехи тепер теж завойовники, і всі завойовники, крім нас, німців, а ми завоювали тільки страх і ганьбу, ганьбу і страх... Ти мене чуєш, гер майор? Може, ти думаєш, що, завоювавши Німеччину, завоював уже все? О, мій Боже! Ви не завоювали найголовнішого: німецьких жінок! І ніколи їх не завоюєте! Те, що було для вас недоступне, так і лишиться для вас недоступним навіки! Ти мене чуєш, гер майор? Ти мене розумієш? Ти думав, що вже став хазяїном у постелі Ульріки? О, мій Боже, яке самозасліплення! Колись грубі, жорстокі люди погубили ніжну, цнотливу плоть божественної Ульріки, принесли її в жертву своїм низьким, брудним насолодам. І що ж? Мерзенні гвалтівники безслідно зчезли в чорних небесах Божої кари, а Ульріка стала святою! Ти чуєш мене, російський варваре? Вона стала святою, святою, святою! Ти це розумієш? Ти здатен розуміти?"

Шульга ніяк не міг збагнути, чого треба цій хтивій самиці, з якої речі, вже добравшись до його збунтованого, не підвладного, мабуть, і повелінням Верховного

Головнокомандуючого тіла, щосили прагне вона дошкребтись ще й до його отупілого від алкоголю мозку, отупілого й здерев'янілого мало не до кінця, та все ж не до кінця, не до краю, бо ще жило в нім щось, не здавалося, змагалося навіть у безнадії, пробувало зберегти рівновагу між безтямністю зажерливої плоті і вознесеністю розуму, в якій (і тільки в ній!) порятунок і надія, він знав це вже давно, може, цілі тисячі років минули відтоді, коли прийшло до нього це знання, а може, тільки в одному з танкових боїв відкрилося запечатане скількома там печатями, відкрилося без радості, без щастя, але остаточно, і що йому тепер до якоїсь там гарнізонної лярвочки з розгромленої армії!

А вона й далі терлася об нього пругкими грудьми, вперто допитувалася:

— Ти розумієш? Розумієш ти?

Він розумів і не розумів. В п'яному чаду, в якомусь майже тваринному отупінні обіймав це податливе молоде тіло, це паскудне поріддя арійських чересел, і все, що відбувалося між ними, було якесь розшарпане, безвиразне, безглузде чи то через його п'яне отупіння, чи, може, в Сузен за війну не залишилося нічого жіночого, а тільки мовби якийсь біологічний пристрій для примітивного злягання, для пристрою ж однаково, чи буде один чоловік, чи цілий батальйон, полк, дивізія. "Ох, яке ж ти стерво! — вже протверезившись, сказав він їй. — Твоя сестра лежить мертва, а ти вигойдуєш тут своїми дебелими стегнами!" — "А ти сам? Кращий за мене?"

Вона відвернулася від нього і несподівано заплакала. "Ти, ти! — крізь схлипування визойкувала вона. — Варвар! Ведмідь! Скіф! Монгол!"

— Заспокойся, — попросив її Шульга. — У нас у обох тяжка втрата. Ти втратила сестру, а я... Ми влаштуємо Улі грандіозний похорон!

— Але ж вона покінчила з собою! Що скажуть люди?

— Ми скажемо, що це не самогубство, а нещасний випадок... Як ми скажемо, так і буде. Ти мене розумієш? Іди скажи капітанові, що я незабаром буду... Хай там подбає про все...

— Гауптман геть сп'янів... Він, мабуть, спить просто за столом...

— Розбудимо! Іди!

— Ти не поцілуєш мене?

— Досить з тебе! Іди!

Сухоруков не спав. Був як огірочок. Розправляв свої пшеничні вуса, світив рум'янцями в золотистому сонячному промінні, що густими снопами падало з розмаскованих після ночі вікон.

— Ну, майоре, ти даєш! — захоплено потер він долоні. — Забрав у мене одну бабу, тоді й другу! По-гвардійськи! Напостився в госпіталі серед польських монахинь? Бачу, бачу...

— Облиш, — сухо кинув Шульга. — Не будемо вияснити, хто перед ким винний... Може, коли б ти притримав язика, то Ула... Ну, та гаразд, втраченого не повернеш... Що там казати, капітане! Коли б не це... коли б вона не втопилася... Одне слово, я б повіз її до себе додому...

— Що? Одружився б? — не повірив Сухоруков.

— Так.

— А маршал Сталін? Він же заборонив одружуватися з іноземками!

— Заборонив? Ну... Тоді, коли так, то я zostався б тут... З нею zostався б!

— Зостався? В Німеччині? Та це ж зрада! Хто б тобі дозволив?

— Хто б дозволив? А хто дозволив навіки zostатися в Європі мільйонові чи скільком там мільйонам наших з тобою товаришів, отих, що полягли на Дуклянському перевалі, під Яссами, в Будапешті, на озері Балатон, на Сандомирському плацдармі, на Зеєловських висотах під Берліном і в самому Берліні? У кого питали дозволу наші хлопці, лягаючи в пісню землю Європи, ти над цим не задумувався, капітане?

— Ну, то ж убиті, а ми живі. А живий завжди відповідає. СМЕРШ, трибунал, штрафбат... Тобі ж усе це відомо, майоре... А ти — як мала дитина... Любов, одруження... Незаконний зв'язок з німкенею... Загибель представниці цивільного населення... після п'яної оргії, влаштованої командиром батальйону...

— Влаштованої ким?

— Ну, це я не свої слова... Ти думаєш, отой старший лейтенант Джосов, у якого з постелі довелося витягати медсестру Ганкіну, це просто старший лейтенант та й усе? Джосов — смершівець, щоб ти знав! І вже нюшить, вже наводящі запитання... Я йому нічого не казав і не скажу, але ти ж знаєш це суче вим'я, цих смершівців!

Шульга так ніколи й не довідався, хто його тоді продав: капітан Сухоруков чи смершівець. Ще легко відбувся завдяки своїм ранам та орденам: його вичистили з армії, понизивши в званні, і відправили додому, вписавши в наказ Жукова про демобілізацію цінних фахівців народного господарства.

А з Шульги був "фахівець" — недовчений у ремісничому училищі електрик.

Пригода третя

БОРИСФЕН

Змієнога богине, дочка Бористену, володарко скіфів;

Батько скіфів Папаю і ти, Іданфірсе, вельможний наш царю!

Розверзається твердь, наді мною вогні смолоскипів, —

Воскресаю! Ви чуєте? — Воскресаю!

Борис Мозолевський.

Скіфський степ

Чотири роки по коліна в крові, з власних тіл вибудовували страхітливую піраміду, вивершували її хижим п'ятигранником Перемоги, знемагаючи, дерлися по слизьких спадастих площинах вище, вище, вище, "к окончательной...", а тоді всі враз обсипалися з неї, як листя з дерева, і впали до підніжжя разом з уламками, самі ніби уламки, ніщо, порох і попіл, великі воїни — і маленькі люди, безсмертні переможці — і всього лиш жалюгідні гвинтики.

Треба було починати все заново.

— Не розумію я цього життя, — казав Андруша Супрун. Хоч ти мене ріж: не розумію!

— Чом би мав тебе різати, Андрушо? — сміявся Шульга. — А коли я теж не розумію?

Після Перемоги він повернувся додому без слави, батька не було на світі, він загинув у кременчуцькому концтаборі ще в сорок першій, матір хотіла забрати в Кривий Ріг старша сестра, бо їхній будиночок у Великому Лузі ось-ось мав би втонути в хвилях Дніпрогесівського водосховища, Шульга влаштувався електрослюсарем на трансформаторному заводі, спробував зачепитися в Нижньодніпровському електротехнічному інституті на заочному, але згодом переконався, що заочна освіта це однаково, що любов по телефону, тому перейшов на стаціонар. В кімнаті інститутського гуртожитку їх було четверо: аспірант Вася Хоменко, дипломник Павло Бур'янський, Шульга і його товариш по курсу Андруша Супрун, акордеоніст, фронтовик, свій у дошку хлопець, горбоносий, очі як у диявола, чорний чуб на очі косим крилом, і молоде життя пішло наперекосяк, втратив на війні ногу, все тіло посічене осколками, здоров'я в двадцять п'ять років — як у столітнього, тільки дух молодий, дух рятує, не дає зігнутися і загнутися, крім духу, спогади про хутори, бо Андруша народився на полтавському хуторі, там у нього були батько й мати, молодша сестричка Галя, там було все... І трави похилі, і вареники з вишнями, і мед у щільниках, і смагляві дівочі литки...

— Ось слухай сюди, Шульга, — казав Супрун, — ти ж не спішиш женитися?

— Та не спішу, сам бачиш...

— І не спіши. Ось моя сестричка Галя підросте — ото тобі жінка буде так буде! Ти ж ніколи не був на хуторах?

— Та ніби не був.

— Ну, побудеш, побачиш... А Галя... Ну, та вона ще не виросла... А як виросте... Давай, Шульга, вип'ємо за Галю.

— Та давай, — усміхнувся Шульга.

— Ні, за Галю ще рано. Давай вип'ємо за те, як були ми офіцерами! Як ото в Шевченка: "Ще як були ми козаками...". Ну, тепер вже не будемо. Давай за те, що були.

— Давай, Андрушо!

— От я тобі Андруша, а ти для всіх Шульга та Шульга! Наче й імені не маєш.

— Роман.

— Ти що — циган?

— Дід був Степан, а я вже Роман. Щоб складно було.

— А Шульга?

— Ну, видно, хтось у роду був ліворукий. А ще кажуть, ніби був колись у шумерів славетний цар Шульга.

— У шумерів?

— У шумерів. Дванадцять тисяч років тому.

— Дванадцять тисяч?

— Ну, вчені так кажуть. Може, й брешуть.

— Може, ми й за дванадцять тисяч років вип'ємо?

— Можна й за це.

— Хоч нам до тих дванадцяти тисяч і по-пластунському не доповзти. Ти, може, ще якось і доповзеш, а я — ні. Про мене сам Максим Рильський колись написав. Хочеш послухати? Ось послухай. "Блідий диявол із червоним ротом своє лице до мене нахилиє, і ввічливо, мов льокай за табль-д'отом, мені отрути в кубок наливає, і сам собі. Ми кубки підніmemo, він скаже тост холодними устами, і кине хтось червоні хризантеми, политі кров'ю й п'яними сльозами, і блідий місяць у вікно загляне на повні кубки і зачервониться, — і серце перестане битися". Ти чуєш, як про смерть: "і кине хтось червоні хризантеми..."! А слова які: "льокаї", "табль-д'от". А тепер довкола самі лакеї, і ми з тобою сидимо не за табль-д'отом, а за примітивним столом з неструганих дощок, ніби в фронтовому бліндажі... Там пили, щоб не вбило, а тут п'ємо... Навіщо ми п'ємо, Шульга? Щоб бути п'яними, коли до нас на танці поприбігають медички і оті з романо-германського і стануть вигравати своїми апетитними задничками?

— Ні, Андрушо, — заперечив Шульга, — ми п'ємо не для примітивного сп'яніння і не для тупого вдоволення.

— Тоді навіщо ж?

— Для великої свободи духу, щоб здобути священне безумство, яке відкриває перед чоловіком усі світи й антисвіти. Поки ми п'ємо — ми думаємо, мислимо.

— Про що ж ти думаєш, Шульга?

— Про одну жінку. Завжди про ту саму, про неї і тільки про неї...

— А як же Галя, моя сестра? А хутори?

— Ти ж сам сказав: Галя ще росте...

— А-а, справді... А думати?.. Нащо нам з тобою думати, коли за нас думає партія і товариш Сталін? І марксизм-ленінізм за нас думає. І газета "Правда". І слова першотравневих та жовтневих закликів. Ти сидиш, як баран, як секретар нашого факультетського партбюро Барабаш, а за тебе думають чийсь слова. Як армійський барабан за солдата. Ну, красота! Хочеш, Шульга, я заграю тобі своєї улюбленої?

— "В лесу прифронтовом"?

— Фронт — що? Фронт — пройдений етап, як і ми з тобою. Я тобі заграю танго "Гольфстрім". Може, я його сам і вигадав, щоб отак для друзяки... Що ми з тобою тепер, Шульга? Хто ми і куди попали? Жовторотики з десятирічки, матроси, злодії, колишні офіцери, алкоголь, любов, божевілля, тьма і мрак!..

— А в мені вмирає відчуття танка, — признався Шульга. — Там ти в залізі і сам ніби залізний, і весь 'світ заздрить тобі, ненавидить і б'є в тебе на смерть, а тепер ти голий і нікому ніякого діла до тебе...

— Дівчата, — втішив його Супрун. — Дівчата ж тебе помічають?

— Це все несерйозно. Для мене всі дівчата — борний вазелін. Масне й ніяке. А я шукаю жінку, яка мене спалить.

— Шукаєш чи вже знайшов?

— Знайшов і загубив. Тепер шукаю. Може, й ціле життя шукатиму. Я довго житиму, отож час є...

— Мені теж циганка наворожила, ніби довго житиму. Каже: безногі живуть довго.

Але збрехала. Щось у мені медсанбатівські хірурги не так зшили, чи то жили, чи то сухожилля, ти ж знаєш, як там у фронтових медсанбатах було, суцільна лотерея, рулетка... Звідти я вискочив ніби живий, тепер бачу: рано радіти. Треба поспішати. І з любов'ю, і з випивкою, і з танго "Гольфстрім". А доживемо до літа — поїдемо на хутори. Поїдеш зі мною, Шульга?

Андруша Супрун не дожив до літа. Вмер у січні. Погода була гарна, невеличкий морозець, все в інеї: дерева, будинки, проводи між стовпами уздовж дороги, яка йшла з міста в глибину степу, на могильних каменях старого міського кладовища. Могили для Андруші вирили коло самої дороги. Шульга подумав, що машини, які йтимуть по шосе, не дадуть спокійно й поховати друга, але машин того зимового дня було мало, і сумна цвинтарна тиша порушувалася не гуркотом моторів, а дівочим плачем над Андрушиною труною, плакали за акордеоністом, за дотепним хлопцем, за вродливим коханцем, плакали за Андрушею Супруном, якого вже ніколи не буде і якого вже ніхто на світі не зможе замінити, дерев'яна труна стояла на горбку глини, викопаної з глибини могили, спершу метровий шар чорнозему, а далі, мало не до центру землі, глина й глина, європейська і азіатська, кембрійська і докембрійська, глина, з якої Бог зліпив Адама, бо Адам же зліплений з української глини і, звісно ж, був українцем так само, як і прародителька Єва і сам Ісус Христос, бо відомо ж, що в Гефсиманському саду, щоб приспати апостолів, він співав їм української пісні "Розпрягайте, хлопці, коні та лягайте спочивать". Шульга не міг підступитися до того трагічного глиняного горбка, до дерев'яної труни, в якій лежав Андруша Супрун, доцент Шухман кивав Шульзі: давай промову, але дівчата плакали дедалі голосніше, тужливіше, розпачливіше, яка там промова, він не наважувався глянути на мертвого товариша, холодне крило смерті ніби війнуло й над ним самим. Шульга відчув, ніби провалюється крізь землю, срібний світ, осяяний золотим зимовим сонцем, зненацька став чорним, як стрічка шосе посеред снігів, а тоді й зовсім щезнув, і Шульга щезнув разом з ним.

Йому здавалося, що опритомнів він одразу і опритомнів од сорому. Як же так? Пройшов пекло війни, бачив стільки крові, стільки смертей, сам умирав і оживав і жодного разу не втрачав свідомості, не знав, що це таке, а тут... Шульга ще Мав сподівання, що ніхто не помітив його миттєвої слабості, та, на жаль, виявилось, що то була не мить, він уже не стояв, а сидів на тій самій могильній глині, на якій стояла Андрушина труна, і доцент Шухман не кивав йому, щоб починав промову, а клопотався з медиками — лікарем і сестрою в білих халатах, а факультетські дівчата — Люда, Римма, Мара, Тома, Ніна — вже не плакали, а схилялися над ним, Шульгою, і хтось підносив йому до вуст склянку з пахучою рідиною (валер'янка, якої він зроду не пив?), хтось підтримував за плечі, хтось шепотів стурбовано: "Шульга, як ти? Тобі вже краще, Романочку?" Романом, його, мабуть, називала Люда, розкішна красуня, яку на заняття привозив джипом бравий полковник авіації і завжди ждав біля інституту, доки Люда помахав йому з вікна п'ятдесят четвертої аудиторії на третьому поверсі, а Люда, махаючи своєму полковникові, щоразу підкликала до себе Шульгу, шепотіла: "Ну, Романе, ну, Романочку, ну чого ти такий? Скажи одне тільки слово, і я кину цього свого

імпотента і піду за тобою хоч на край світу! Романочку!". Він не казав того чарів ного слова, якого ждуть усі дівчата світу, ні Люді, ні будь-кому, бо вже сказав колись у таких далеких віках і світах, що страшно й подумати, і коли тут, на холодній цвинтарній глині, виринаючи з непам'яті, почув гаряче Людине "Романочку", то теж не сказав нічого, бо не мав ні спромоги, ні бажання, ні часу. Часу не мав уже більше ні на що, бо саме тоді, як до нього повернулася свідомість, по шосе побіля них повільно, якимось ніби перевальцем (мабуть, зношений двигун, устиг подумати Шульга), примарливо-безгучно, ніби в німому кіно, проїхав старий, пошарпаний "додж", у кузові якого між двома міліцейськими офіцерами, закутана в міліцейський кожух, сиділа і сміялася його Юлія! Скланка з валер'янкою цокнула йому об зуби. Шульга одним ковтком мерщій випив ліки, щоб прийти до тями, вирватися з запаморочення, відігнати від себе мару, хоч яка вона була прекрасна, але то не було марення, "додж" справді котився побіля кладовища кудись у степ, і в кузові сиділо троє, і Юлія сміялася, мов саме сонце над срібними снігами, і він не тільки бачив її, а, здавалося, міг би дістати рукою, досить лиш простягнути її, та саме для цього в Шульги й не вистачило сили. Він тільки безсило зворухнувся, тяжке здригання прокотилося по його великому тілі, щось, ніби плач, стало в горлі й не давало дихати. "Що тобі, Романочку?" — одразу відчула його стан Люда, лоскочучи йому вухо гарячим шепотом. "Нічого, — сказав він, переборовши відчай, і повторив уже твердіше: — Нічого!"

"І кине хтось червоні хризантеми, політі кров'ю й п'яними сльозами..."

Ох, Андрушо, Андрушо, навіть мертвий, ти лишився моїм найвірнішим другом і приніс дарунок, який мені вже й не мріявся, ти вмер від ран, а я ніби живий і заприсягався жити довго й уперто, бо мав на те права й причини, насправді ж я давно вбитий на війні так само, як і ти, дорогий Андрушо, моє тіло пробите гарматами "тигрів" і "пантер" під Прохорівкою, знищене на Дуклянському перевалі, розстріляне на Сандомирському плацдармі, голос мій вмер разом з останнім стогоном болю, я неprisутній у цьому світі, я безмовний, як і ти, безправний, як усі колишні, тепер нікому вже не потрібні воїни, приречений коли не на переслідування і знищення, то принаймні на зникчезіння і вічне забуття, та водночас я живу, всупереч усім законам природи, усім диктаторам, нікчемам, негідникам і невдатникам, я живу за себе самого і за тебе, Андрушо, я дихаю нашими українськими вітрами і вітрами твоїх хуторів, Авдрушо, я мислю важко, правильно, але й багатоцвітно, як наші невмирущі предки, я цілую жінок, призначених для живих, а ми з тобою, Андрушо, вічно живі, я сміюся з усіх отих так званих живих, які вже давно мертві, і зневажаю їх, зневажаю, зневажаю!..

Повернення з непам'яті було тяжке, болісне і мало не на грані містики: чи справді вмер Андруша Супрун і чи справді його закопали в мільйоннолітню українську глину? А Юлія? Чи справді бачив він її ось тут, на цій темній посеред суцільної степової сріблистості стрічці шосе, в пошарпаному американському "доджі", майже нереальному після стількох повоєнних років, але (майже в обіймах!) між двома аж надто реальними, двома повнометражними офіцерами радянської міліції ("Розовые лица, револьвер желт, моя милиция меня бережет")?

Полковник авіації не міг знехтувати службою аж так, щоб разом із своєю ненаглядною Людою бути присутнім на студентському похороні, але він прислав свій службовий джип, і тепер Люда заявила, що після того, що сталося з Шульгою, вона не може ось так кинути його тут, на холоднечі за містом, а повинна відвезти додому, до гуртожитку, зрештою, куди він сам скаже. Шульга зніяковіло бурмотів, що з ним усе гаразд, що то була миттєва слабкість і взагалі з ним таке вперше у житті, але Люда не хотіла слухати, з допомогою своєї подруги, лаборантки кафедри електрогенераторів Регіни Іполитівни, вона майже силоміць допровадила Шульгу до маленької стриблиної машинки, і Шульга тільки розгублено усміхнувся, опинившись на задньому сидінні між двома вродливими молодими жінками, і потай радів, що може за цією зрозумілою для всіх розгубленістю приховати те страшне збентеження, сум'яття, справжню катастрофу, що рвали йому душу відтоді, як він побачив на чорному шосе примарний, ніби з легенд про летючого голландця, "додж" і почув нечутний сонячний сміх Юлії.

Жінки щось говорили. Шульга не чув нічого. Від них розпросторювався теплий дух, змішаний з пахощами дорогих парфумів, Шульга був холодний як крига. Після цвинтарних печалей до жінок могутніми хвилями поверталось життя, їхні молоді лиця знов грали гожістю, палахкотіли рум'янцями, а Шульга відчував, що його обличчя поблідло ще дужче, ніж тоді, в короткій непам'яті, не бачив себе ні тоді, ні тепер, але знав точно, що сидить між цими сповненими життя, прекрасними жінками блідий і холодний, як мрець. Жінкам завжди хочеться чоловічої уваги, що вони вродливіші, то більшої уваги домагаються, так було і тепер, і полковницька жона в дорогому світлому пальті з чорно-бурою лисицею, і безумно вродлива лаборантка, таємнича жінка в каракулевім жакеті загрозливо-таємничих довоєнних років, обидві безмовно домагалися свого права коли й не на цілковите володіння цим упертим чоловіком у доволі зношеній, ще фронтовій офіцерській шинелі, то принаймні на звичайний знак уваги, бодай простої ввічливості.

Ніхто не знає, що діється у твоїй душі, нікому немає до цього ніякого діла: ні вродливим жінкам, ні партії й урядові, ні марксо-ленінському вченню. Всі домагаються тільки свого, виставляючи поперед себе, мов щит, слова свого найвищого пророка й апостола про те, що історія і саме життя — це не що, як тільки діяльність людини, яка здійснює власні наміри. Коли кожному дозволяється здійснювати власні наміри, то чому ж не має такого права він?

— Куди ти дивишся, Шульга? — вередливо допитувалася Люда, зауваживши, що він дивиться не на неї, не на безумно вродливу Регіну Іполитівну, а вперто повертає свою велику голову назад, озираючись, мовби здійснюючи якийсь суто чоловічий обряд. — Чого ти туди дивишся, Шульга? Ти що? Досі не помітив, які біля тебе жінки?

Ох, помітив — не помітив... Коли в тебе вмер найдорожчий товариш і друг і ти залишив його в холодній українській глині навіки-віків, то мимоволі станеш озиратися туди, де він лежить, і не захочеться дивитися ні вперед, ні по боках, ні в глибини всеперемагаючого вчення... Невже жінки цього не розуміють?

— Ну, куди ти дивишся, Шульга? — вередливо допитувалася Люда. — Знов на

кладовище? Коло тебе ми з Регіною Іполитівною, а ти на кладовище? Шульга!

Але він дивився не на кладовище, а на безконечну стрічку темного шосе, яка губилася в сріблястих глибинах степу, і знов, і знов бачив на тій темній смузі стареньку американську машину.

— Сержанте, — не відриваючи погляду від примарливого видива, спитав Шульга водія джипа, — ти не помітив, як повз кладовище проїхав "додж" з двома міліціонерами і жінкою?

— Без поняття, — сказав водій.

— Він же в авіації, — засміялася Люда. — Дивиться тільки на небо...

А Шульга дивився і на небо, і на землю, поєднував їх своїм поглядом і всюди бачив "додж". "Додж" плив у просторі, не віддалявся і не наближався, ніби завис у повітрі, і Шульга виразно бачив тих трьох під брезентовим прихистком, у цьому джипі теж був брезентовий дашок, він лопотів і гудів над головами, морозяне повітря завихрювалося під дашком і різало холодом, як ножами, але в "доджі", мабуть, було затишніше, тим трьом було просто тепло, бо міліцейські офіцери не щулилися в своїх шинельках, а жінка не застібала кожуха, і він розхристався на її повних грудях, все в ній було нарозхрист, найперше ж сміх, такий прекрасний і безмежно-щирий, що передався він і її сусідам, і сміялася вже не сама жінка (Юлія, його Юлія!), а всі троє, офіцери сміялися ще розгонистіше, ніж жінка, і вже ті офіцери були не міліцейські, а він, Шульга, і Андруша Супрун, і Андруша сміявся розкотистіше за всіх, а тоді зненацька протемнів лицем, і на його місці опинився ташкентський капіташа, старий армійський кінь, дублена потилиця, веселий нахаба, якого за мить уже замінив нахаба, скалічений вищою освітою, капітан Сухоруков, з пшеничними вусами, а може, то тільки товстий сніп пшеничної соломи, і болісний спогад курортного Теплице в Рудних горах, і листи поета Тютчева до його шуряка барона Пфєффеля: "Мой дорогой друг, позвольте мне разделить с Вами некоторые из тех чувств, которые Вы должны испытывать в настоящую минуту и которые встречают, вероятно, мало сочувствия в такой среде, в которой Вы живете..."

А Андруша грав на акордеоні й співав: "Мой нежный друг, часто слезы роняя, я с тоской вспоминаю..."

Шульга випросив у проректора університету дозвіл по працювати в університетській науковій бібліотеці, знайшов там історію Геродота в дореволюційнім перекладі Міщенка і прочитав усе, що Геродот писав про скіфів, бо Юлія народилася в колишній столиці скіфів, а тоді знайшов збірник "Старинное житье" і в ньому листи Федора Івановича Тютчева часів франко-пруської війни 1870 року, і читав про ту далеку війну, ніби про ту, яку пережив сам, і ніби про останню смерть у тій війні, смерть невинної німецької жінки, і про неправду, підступність, підлоти: "Конечно, в это последнее время наблюдались все признаки, сопровождающие роковые катастрофы: дух, ставший плотью, ложь, выдающая себя за истину, и мерзость запустения на месте святе...". Останнє слово надруковане було з літерою "ять"... Власне, яке це мало значення!

Стрибливий джип котився вже міською вулицею, обставленою сірими будинками, які обмежували краєвид, нищили простір, для "доджа" з розсміяною Юлією тут не лишалося місця, і він непомітно відплив у безвість, щез, пропав, може, й навіки.

— Пом'янути ж Андрушу треба, — сказала Люда. — Шульга, куди поїдемо? В мене тут деякий припас є. Мій полковник постарався. Ну, до полковника ж не поїдемо, нащо він вам? Може, до вас, Регіно Іполитівно? Андруша ж у вас бував, знає вашу оселю?

— Трудно сказати, — неголосно промовила красива лаборантка.

Андруша рвався до неї всі роки. "Ех, Шульга, коли б ти тільки знав! — висповідувався він своєму товаришеві після добрячої чарки. — Ти ж бачиш, скільки довкола мене дівчат? Бери, яку хоч! А я все про Регіну та про Регіну. Один раз би поцілувати — і хоч умерти! Один раз, а тоді — все! Ти мене розумієш, Шульга?.." Шульга розумів його, ох, як же добре розумів! А ця загадкова лаборантка? Так і не підпустила до себе Андруші, а на похорон прийшла і плакала разом з усіма дівчатами. Нещирі сльози?

— їдьмо до мене, в гуртожиток, — сказав Шульга. — Там, правда, в нашій кімнаті непитуший аспірант Вася Хоменко, ну, та ми його куди-небудь пошлемо.

— Пошлемо його подалі! — підхопила Люда.

— Ну, та він же ще десь добирається з кладовища, а ми будемо перші.

— Перші, перші, перші!..

Стіл жінки спорудили хоч і для генеральських поминок. А тоді з'явився Павло Бур'янський і додав черкаської самогонки і домашньої шинки, а непитуший Вася Хоменко додав до "загального казана" кілька пляшок горілки і фантастичного рибця з Маріуполя, перейменованого, щоправда, на "город Жданов", але всім нормальним людям і далі відомого таки як Маріуполь — нагадування про щось грецьке, давнє й стародавнє, про золотий ланцюг часів, у якому Україна уявлялася якоюсь особливою променистою ланкою, ніби неповторне сяяння її прекрасних жінок. І найперше — сяяння очей Юлії, тієї жінки, до якої Шульга був навіки прикований, мов важка кам'яна куля на залізному ланцюгу до ноги-каторжника, але його каторга була добровільна і від того солодка, бо нічого немає вищого за добровільність... Шульга пив і не міг напиться, щоб сп'яніти і бодай на мить забути про все. В їхній довгій вузькій кімнаті товпилося безліч людей, студенти, студентки, їхні факультетські викладачі, які прийшли пом'янути Андрушу Супруна, непитуший Вася Хоменко напився і плакав п'яними слізьми, згадуючи Андрушу, Люда кричала, що хоче згвалтувати Шульгу ось тут, перед усіма, а Шульга спокійно відгортав її важкою своєю рукою і звертався за "ідеологічною підтримкою" до смертельно стриманої Регіни Іполитівни: "Правда ж, Регіно Іполитівно, що про це трудно сказати? Адже я коли й не взірцевий студент, на якому вічно висять заборгованості по ваших лабораторних роботах, то як мужчина я, може, найцнотливіший з усіх громадян Української республіки?". Здається, слово "регіна" означало "володарка, цариця", і в чорних трикутних очах цієї загадкової жінки справді вичитувалося щось ніби царське, неземне, майже небесне, і це нагадувало йому тих неймовірних і нереальних жінок, що колись приїздили на передову до залізних

танкістів з концертами, були там і чоловіки, дотепні, самовпевнені, досить нахабні, але Шульга пам'ятав тільки жінок, їхнє сяяння, їхню летючість, пурхання, мало не ангельськість... А тоді ангели відлітали в розпорядження політуправління фронту, а вони лишалися на передовій, під залізним вогнем фашистів, в бруді, холоднечі, занедбаності, ніхто не дбав про них, чи вони чисті, теплі, сухі, чи гниють, як торішне листя в лісах, однаково ж вони були вже давно мертві для високих штабних реляцій, а коли й залишалися живими, то мали слугувати тільки підручними засобами для просування переможних армій, тільки підґрунтям і угноєнням для генеральських перемог і тріумфів. Скільки генералів загинуло за чотири роки цієї страшної війни? А маршалів? А звичайних солдатів? Він пив, щоб Андруші земля була пухом, а сам кипів і клекотав, темнощі в душі і високі патріотичні почуття, ненависть не знати й до кого і відчай від думки про безплідність цієї ненависті, жахливо глибокі сховища в твоєму власному тілі, про які нічого не знаєш, а тоді з них, мов з давно заснулого вулкана, б'є щось несамовите, дике, вороже, та водночас і солодке і знов ховається до часу, і ти не владен над ним так само, як був безвладний на війні, де тільки наказ, веління і послух, покірливість, самознищення, і наказ — як могила, бій — як могила, звитяга або поразка — теж як могила, а де життя і для кого воно, — того ніхто не знає, хоч як би бунтувалося проти тої невизначеності твоє молоде тіло, хоч як би протестувало проти приреченості, проти нелюдської доконечності до щохвилиної готовності вмирати, гинути, навіки щезати тільки тому, що так хочеться твоєму зверхнику, командирові, начальнику, вождеві. А тоді зухвалий розхил уст і усміх розіскрених темних очей, тоді чи ще до того, коли й де, в Азії чи в Європі, в примітивній, ніби в кочовій орди, дійсності чи в часах віддалених, полиново-чебрецевих, у сяянні загадкового золота і в прекрасно-диких стогонах скіфської знемоги?

Шульга знав, що він п'яний, але не хотів визнавати цього, він обіймав молодих жінок і дівчат, читав вірші Сосюри "Так ніхто не кохав" і блоківське "Чтоб только быть на миг проклятым е тобой — в огне ночной зари", тоді мляво відбивався від хтивих пожадань Людиних і ховався в прихистку холодної краси Регіни Іполитівни, яка терпляче зносила студентську несамовитість, холодна, неприступна, загадкова, як тисячолітня кам'яна всеплодющая жона на скіфських степових могилах.

— Регіно Іполитівно, — чіплявся до неї Шульга. — Чому ви мовчите, Регіно Іполитівно? Ви дозволите називати вас просто Регіною?

— Дозволю. Вам я дозволяю все.

— Мені? Але чому? Регіно!

— Хіба Супрун вам нічого не казав?

— Андруша? Про вас? О, він таке казав, таке... аби ви тільки знали.

— Але про вас він казав що-небудь?

— Про мене? Та ні! Він лиш про вас, завжди і вічно про вас, Регіно.

— І ніколи не казав, що я до нього... ну, не така тільки тому, що закохана в Шульгу? Ніколи не казав цього?

— Ви? Закохані в мене? Регіно!

— Ну, ви ж зрозумійте, що це не я казала, а казав Супрун, бо я...

— А ви? Регіно! Що ви?

— Я тільки стара молода жінка...

— Ну, я літній юнак, Регіно! Війна все переколотила, все перенищила, поруйнувала... І нас так само... Всіх нас...

— Ви думаєте, тільки Війна? А може, без війни було б ще страшніше! Що ви знаєте до війни?

— До війни? А що до війни? Нічого...

— А для мене все там... У тридцять восьмому вам було скільки? А мені вісімнадцять... І зустрівся він... Такий, як ви... Я вжахнулася, вперше побачивши вас у нашій лабораторії... Все те саме, все, що й тоді... Багато розуму, багато душі, багато тіла... Я була мов скіпка в його жаклих обіймах... А тоді його забрали. Вночі, як і всіх. І десять років без права листування, тобто розстріл. Мене викинули з його квартири і залишили на волі тільки тому, що законну жону вже заховали за колючий дріт... Ну, а тепер ви, Шульга... Що я могла сказати Супрунові?

— А що я можу сказати вам, Регіно? — розгубився Шульга.

— Ви не спитали, чи правду казав Андруша, ніби я закохана у вас?

— Я не міг вас про таке питати.

— Але чому, чому?

— Бо ви безумно вродлива жінка.

— А коли вродлива — то що?

— А вродливі жінки не мають права принижуватися.

— Принижуватися?

— Ну, як би вам сказати? Коли вродлива жінка випереджує чоловіка... одне слово, першою освідчується у своїх почуттях... то вона ніби пропонує себе, забуваючи про свою високу ціну, та Що там ціну! — про свою безцінність! І це завжди принизливо.

— Принизливо? А Ромео і Джульєтта? Хіба вони мірялися, кому першому освідчуватися?

— Не треба про Ромео і Джульєтту, — попросив Шульга.

— Ви не читали Шекспіра? Електротехніка не дуже сприяє знайомству з класиками.

— Коли не сприяє, то й не заважає. Принаймні "Ромео і Джульєтту" я знаю, мабуть, краще, ніж закони Ома і демонів Максвелла. І все ж як ми почали про це, то я б вас уявляв не такою, як оце ви біля мене, а королевою Меб. Пам'ятаєте: "В її візку з крил коника дашок; в колесах — шпичі із павучих лапок; з тоненьких павутинок сторонки, а хомути — із місячного саява..."

— Боже! — майже в містичному переляку прошепотіла Регіна. — Невже це ви, Шульга? Я зневажаю себе! І свою зіпсованість! І порочність! Десять страшних років я жила страшними і солодкими спогадами, і, коли побачила вас, ніби вернулося все, що вже ніколи не могло вернутися, і я тільки й думала, знов і знов передчувала, відчувала і пробувала відновлювати в собі те, що, здавалося, навіки вмерло, і мені знов хотілося

опинитися під тягарем, під гнітом, бути тендітною травинкою під важким каменем... Ох, я зовсім п'яна, пробачте, Шульга, я таке плету... Я п'яна і важка, як камінь... А ви... Ви легкий, летючий... оця несподівана королева Меб, і павутинка, і...

— І звук павутинки, — засміявся Шульга.

— Який звук? Про що ви тут? — знов напливла на них з п'яних хмар полковницька жона. — Ти, Регіно, не замахуйся па Шульгу! Шульга мій! Він ще не дозрів, а як дозріє, так і буде моїм! Я перша його згвалтую!

— Шульга на нічийній території, — обійняв одразу обох жінок Шульга. — Навіть коли обабіч такі прекрасні фронти, Шульга на нічийній землі...

— Я знаю: у вас була велика любов, — прошепотіла йому Регіна.

— Чому була? Є!

— Де ж вона? — дратуючи його своїми хтивими губами, присікалася Люда. — Де ти її ховаєш від нас?

— Сьогодні була тут, — сказав Шульга спокійно.

— Сьогодні? Де? Коли? Регіно, ти чула? Спитай ще ти його!

— Може, це не зовсім делікатно, Людо?

— Делікатно-чортикатно! Ти бачиш, він дурить нас, а ми будемо делікатничати!

— Це не те, що ти думаєш, Людо, — втрутився обережно Шульга.

— Не те? А що ж саме? Я знаю, що мужикові треба бабу, і таку, щоб у ній було що взяти в руки. Чи, може, ти нам станеш розповідати баєчки про ідеальне кохання? Ти ж, як і мій полковничок, рятувався на фронті, а ми в окупації... Ти знаєш, що таке окупація для дівчини, якій вісімнадцять років, у якої все є, а може, ще й більше всього, ніж треба, а довкола ця європейська орда з пожадливо-негритянськими, — чи я там знаю, якими? — членами, і ти мішень, пожива, жертва, ти знаєш це, Шульга?

— Людо, — спробувала стримати її Регіна, — ну, хіба ж можна так?

— Ти помовч. Думай про свого розстріляного директора. Скільки разів він устиг стрільнути в тебе перш, ніж вони добралися до нього? Ти теж жертва. Але тебе зберіг товариш Сталін. Бо ти — це евакуація. Глибокий тил, і радянський спосіб життя, і принципи соціалізму разом з завоюваннями Великої Жовтневої... А я — окупація! Ви з Шульгою не знаєте цього слова і нічого не знаєте, і мій авіаційний полковничок теж не знає, а я...

— Заспокойся, Людо, — поцілував її в щоку Шульга. — Я теж знаю, що таке окупація. В мене тут загинув батько, мати й сестра вцілили чудом, ну, а вже після визволення допомгло їм те, що я фронтовий офіцер...

— А твоя любов? — не відставала Люда. — Хто вона? Чому ти ставиш її вище за всіх нас?

— Я знайшов її і одразу втратив. І думав: навіки. Але сьогодні. Вчора... Ну, там, коли ми ховали Андрушу... Я досі не вірю, але... вона з'явилася...

— І ти втратив свідомість, а я тебе відпоювала валер'янкою?

— Ні, це вже було потім... Тобто спершу я втратив свідомість, звісно ж, ганьба й приниження, бо я не знав цього навіть під Прохорівкою і ніде й ніколи за всю війну...

ну, а коли я опритомнів, то...

— Вона була там серед нас? Студентка? Доцент? Може, лаборантка Регіна?

— Вона була не на землі, — зітхнув Шульга.

— Не на землі? Ти чуєш, Регіно? А де ж вона була?

— Ну, — Шульга наосліп знайшов якусь пляшку, хлюпнув у склянки для жінок, набулькав повну склянку собі, випив, як казали фронтовики, залпом (не дай Боже сплутати з "залпом "Аврори"!"), — я хотів сказати, що вона не могла бути в земних вимірах... Ось коли взяти, для прикладу, вас обох, твою аж надто обтяжливу тілесність, Людо, і майже астральну витонченість Регіни, д тоді визначити рівно дію цієї жіночності, — що ми матимемо?

— Регіно, ти що-небудь розумієш? — закричала Люда. — Та він нас просто зневажає! Скажи йому про це! Ну, ти можеш сказати?

— Не треба нічого казати, — заспокоїв її Шульга. — Все відбувається так, як треба... Ви всі де? Ви на землі. І я на землі. А моя любов пролетіла наді мною в небесах... І чого тобі ще треба від мене, Людо?

— Він ненормальний, Регіно, — п'яно засміялася Люда. — Я вже давно помічала, що він з привітом, а тепер уже точно...

Ти чула, що він меле: над ним пролетіла любов? Скажи про таке моему авіаційному полковничку, він витанцьовуватиме, як африканський негр: щось літає-пролітає, а де наші радари і винищувачі на перехват-перехоплювання?

— Ай, Людо, — зітхнула Регіна, — все це набагато складніше. Хіба ми можемо знати про те, чого ми не можемо знати ніколи? Може, це й не просто любов пролетіла над Шульгою, а небесний ангел?

— Та ти що? — закричала Люда. — Ти здуріла? Після окупації і після мого гладкого полковничка ангели? Та де їм узятися отут, на цій затоптаній і запльованій землі?

— Може, нам треба б спитати Шульгу? — несміливо запропонувала Регіна. — Скажіть нам, Шульга, що то було: ваша земна любов чи небесний ангел, груба тілесність чи невловима еманация?

— Може, й ангел, — сказав роздумливо Шульга. — Хіба я знаю, де люди, а де ангели, але в неї вже не було крил... вона їх десь загубила, крила їй пообрубували... Вона — як усі ми... Народжуємося ангелами і допоки малі, ми теж усі ангели, а тоді губимо крила, губимо, губ... А вона пролетіла наді мною в старенькому "доджі", і досі летить, і сміється так, як тільки вона може сміятися...

— Знов про якийсь "додж", — прошепотіла Люда. — Ти, Шульга, або ж геть п'яний, або дурний... З пунктиком і з привітаннячком. "Додж" — це твій пунктик.

— Я повинен його знайти! — заявив Шульга.

— Кого?

— "Додж"!

— Та нащо тобі якийсь там "додж", коли на вулиці стоїть мій джип з сержантом, який повезе нас куди завгодно!

— От хай і повезе!

— Куди ж тебе везти?

— Я знаю куди! Я все знаю...

Провали в пам'яті, безтямні вчинки, божевілля, а на ранок сором, і запізніле каяття, і...

За столиком чергового в управлінні міліції сидів довгоший старший лейтенант. Шульга не любив старших лейтенантів взагалі (від лейтенантів відскочило, а до капітанів прибитися неспроможне), а всіх довгошій зокрема. Скільки знав, довгошіями були німецькі танкісти з есесівських дивізій. Найстрашніші катюги й убивці, з яким залассям били вони з "тигрів" по нещасних українських хатках...

Здається, Люда не хотіла пускати Шульгу самого, але він заповзявся: тільки сам, жінки хай ждуть його в джипі, він на хвилинку, туди й назад... Він таки був добряче п'яний і не врахував, що ніч уже майже кінчається, але ранок ще не настає, а це саме та небезпечна пора, коли люди, які вимушені стояти на посту, стають занадто дратливими і злими. До того ж черговий в управлінні був довгоший..

— Ну, за чим припожалували? — похмуро зиркнув на Шульгу довгоший.

Шульга щосили намагався стояти рівно і міцно на ногах і акуратно вимовляти вже й не кожне слово, а кожен звук — перша прикмета смертельно п'яного чоловіка.

— Я хотів поцікавитися... тобто дозвольте спитати...

— Питають не нас — питаємо ми! — грубо осмикнув його довгоший. — Що тобі треба?

— "Додж", — губи в Шульги витанцьовували так, що він ледве спромігся проштовхнути крізь них це коротеньке, але таке ж капосне слово. — Є у вас в управлінні така машина? Вчора вдень вона йшла по нікопольському шосе... І два офіцери міліції...

— А ти хто такий?! — підводячись з-за столика, спитав довгоший. — Документи в тебе є? Пред'явить документи!

І виставив поперед себе пласку, як лопата, міліцейську долоню.

— Документи? — Шульга забув навіть здивуватися, мерщій поліз до кишені. — Ось. Студентський квиток.

— Студент! — Довгоший недовірливо вивчав посвідчення, переводив гострий погляд з фотокартки на обличчя Шульги. — Такий здоровило — і студент? І прийшов винюхувати воєнні тайни? Антоненко!

Шульга ніяк не міг узгодити зовнішніх подій із своїм внутрішнім станом. В ньому все відбувалося з надмірною уповільненістю, а довкола діялося щось просто неправдоподібне. Не встиг довгоший гукнути "Антоненко", як у кімнаті, не знати й звідки, зродився величезний старшина, став між черговим і Шульгою, мовчки сіпнув головешкою.

— Давай наряд і сховай оцього англо-американського шпійона до ранку. А тоді розберемося! — звелів довгоший.

— А я його й без наряда! — радісно заіржав старшина. — Він же бухой! Як, бухарик, своїм ходом одправишся чи подать транспорт!

— Я б вам не радив, — сказав Шульга.

— Що, що? — нахилив до нього вухо Антоненко.

— Не радив би я вам.

— А то що?

— Антоненко! — гримнув довгошийй, всідаючись за свій столик. — Я кому сказав визвать наряд!

Вони обидва не знали, що Шульга танкіст, і, звісно ж, не мали ніякісінького уявлення про те, якою миттєвою реакцією володіють танкісти. Це виробляється в тобі, мов інстинкт. Удар на випередження. Не ти перший, то тебе, і ціна завжди та сама — життя. Це не старомодна дуель на пістолетах, де бар'єри, секунданти, етикетність і рівні шанси; не боксерське змагання в тісному чотирикутнику, обмеженому м'якими канатами; навіть не повітряний бій на шалених швидкостях, де від пострілу можна врятуватися вдалим маневром, бо довкола безмежний простір і ще безмежніші можливості для звитяги або порятунку; танкові битви — це найстрашніше з усього, що досі вигадало людство для самознищення, це стіна на стіну, це безнадія, це добровільне, покірливе самовбивство, єдиним порятунком від якого може стати тільки твій власний удар на випередження, невловима мить, яку ти зміг вловити поперед свого супротивника, свого смертельного ворога, свого антагоніста, і коли навіть тобі судилося вмерти в тому бою, то вмиреш ти не першим, а тільки після того, як умре твій ворог. За ті три роки війни, протягом яких йому судилося стати учасником, може, найкривавіших її жнив, Шульга спершу несвідомо, навромацки, за принципом — за одного битого десять небитих дають, а тоді вже з висот своїх страшних досвідчень опанував велику філософію самозбереження, найвищий принцип у віковичних зіткненнях людських мас і людських особистостей: або ти — або тебе, не ти — то тебе!

Довгошийй сховався від Шульги за Дерев'яним бар'єрчиком і, мабуть, почувався там цілком безпечно, товстотілий старшина, званий Антоненком, мабуть, вважався тут запорукою і гарантом затвердженого і узаконеного від Москви до самих до окраїн порядку. Шульга мав стати черговою жертвою, незначним епізодом у діях уславленої радянської міліції, дрібним хуліганом, незначним правопорушником...

То хто ж тут насправді жертва? Один крок до бар'єрчика, правою рукою вхопити довгошиййого за комір, підняти з-над столика і труснути, щоб заклацав зубами, а водночас лівим ліктем дати в груди старшині, і хай ловить сторчаки, допоки Шульга витрушуватиме з чергового все про "додж". Всю цю операцію Шульга спланував і, як йому здавалося, майже здійснив за якусь соту долю секунди, і від радості навіть спробував кілька разів перевернути в роті солодке, мов цукерка, слово: "додж", "додж", "додж", — однак забув зробити поправку на алкоголь і чимало подивувався, що, смакуючи словом "додж", він і досі стоїть незрушно, а довгошийй тим часом вигідніше вмощується на своєму сідалі і кричить:

— Взять його, Антоненко!

Та одночасно з цим різучим міліцейським голосом лунає й ще один голос, армійський, і Шульга краєм ока бачить у дверях Людмилиного водія — сержанта з

автоматом під правою пахвою, автомат надійно прилаштований на ремені, перекинутому через плече, вказівний палець сержантової правої руки лежить на спуску, чорне вічко мертвим оком дивиться на довгошийого і тельбухастого Антоненка, на кожного порізно і на обох водночас, і спокійний голос:

— Товаришу майор, полковник сказав, що вже пора їхати.

Джип котився по сонних вулицях міста повен жіночого реготу.

— Ну, скажи, — допитувалася Люда в Шульги, — як наш сержант сказав? "Товаришу майор, полковник сказав..." Це все Регіна! Вона рвалася, щоб нам утрюх іти визволяти тебе, а я кажу: досить сержанта. Ну, тоді Регіна й сказала, що треба там сказати...

— По-моєму, сержант хотів стріляти, — Шульга ніяк не міг оговтатися після безглуздої сутички з довгошийм, — слухай, сержанте, ти що — справді стріляв би?

— Без поняття, — безжурно мовив водій, одною рукою хвацько викручуючи кермо.

— А куди тепер їдемо? — поцікавилася Люда. — Може, до мого полковничка?

— Ні, ні, — злякалася Регіна. — Як можна? Все, що пов'язане з шлюбом, це святиня... А ми... Ну, так, у нас горе, ми з поминок... але ж ми всі п'яні... А у вас...

— У нас? А що в нас? Шлюбна святиня? А ти знаєш, скількох жінок покинув мій полковничок? Не знаєш? Ну, й не треба! Не хочеш до мене? Боїшся? А куди? Знов до цього занюханого студентського гуртожитку? Ні я, ні ти вже туди й на поріг... Тоді давай до тебе!

— До мене теж не можна, — ще більше злякалася Регіна, — я в комунальній квартирі... дві кімнати займає доцент Колбовський, а поряд з моєю кімнатою секретарка нашого директора... вона все доносить... навіть про те, чого не було...

— Бідна, бідна Регіна, — погладила їй волосся Люда, — чому ж ти досі не казала мені про твоє бідацтво? Я б познайомила тебе з повітряними дияволами свого полковничка, і — клянусь! — кожен би, побачивши таку жінку, заради неї пожертвував би всім на світі! Не те що наш Шульга, який стирчить між такими двома жінками, мов камінь. Шульга, ти хоч живий?

— Живий, — сказав Шульга.

— А ти зміг би це довести?

— Ну, я не знаю. По-моєму, нам треба було б вернутись.

— Вернутись? Куди?

— Ну, в управління міліції. Бо я ж так нічого й не взнав про "додж".

— Про "додж"?

— Я ж вам казав уже... Коли ми ховали Андрушу...: Ну, і мені там стало погано... вперше в житті таке... А тоді ця машина... Цей "додж"... І в ньому... Ну, вважай, моє життя... Переді мною, наді мною і... повз мене...

Люда співчутливо поляскала Шульгу по щоках, тоді взяла руку Регіни, поклала йому на чоло.

— Бачила ненормального? Він знов про цей "додж"! Ну, гаразд. Припустимо, ти бачив цю машину і в ній... Тоді чому ж ти не сказав мені, щоб ми просто з кладовища

кинулися навздогін за твоїм "доджем"?

— Навздогін? — Шульга був цілком безпорадний перед цією жіночою практичністю. — Ай справді. Я не подумав... Це було б... Але той "додж"... Де тепер його шукати? І чи я знайду його коли-небудь?

— Ти бачиш, Регіно, в кого ми з тобою спробували закохатися? — безсило відкинулася на жорстке сидіння Людмила. Нін же малохольний! І ми з тобою теж малохольні. Ти з своїм розстріляним металургійним директором, а я з трьома роками німецько-фашистської окупації... Ми малохольні й запламовані навіки, а він ніби й чистенький, фронтовик, заслужений і перезаслужений, а насправді ще нещасніший, бо чоловіки завжди нещасніші за жінок. Шульга, ти мене чуєш?

— Чую, — відгукнувся Шульга. — А куди ми ідемо?

— Куди! Нікуди!.. Сержанте, як там з пальним? Скільки ми ще можемо отак їздити?..

— Без поняття, — спокійно відгукнувся водій.

— Ти чув, Шульга? — ЛюДа забула про присутність Регіни, вона забула про все на світі, її соковиті, безсоромні уста вперто шукали зустрічі з його твердими чоловічими устами, але він ще упертіше уникав тих небезпечних спіткань, бо в його мозку і в серці, мов золотий цвяшок, була тільки Юлія і сяяла з недсяжних глибин Азії, затьмарюючи всі ті простори, де опинявся Шульга після незабутньої ночі в зліпленому з азійської глини втечищі їхньої великої любові, всі великі й малі міста Європи, рівнини й гори, ріки й степи. І на останньому зльоті цієї несамотньої ночі, напружуючи рештки не затуманеної вбивчим алкоголем свідомості, Шульга гірко, майже розпачливо пошкодував, що не здогадався там, на кладовищі, сказати Людмилі про небесне видиво "доджа" з небесною розсміянністю його єдиної на світі жінки і не кинувся навздогін, в глибини й безнадію степів, у безнадію, а може, й у найбільшу надію...

— Ти мені скажи, сержанте, — поклав свою важку руку на маслакувате плече водія Шульга, — ми б тоді змогли наздогнати "доджа"? Ти ж бачив, як він проїхав побіля кладовища по шосе?

— Без поняття, — ворухнув плечем сержант.

— Ну, а наздогнати? Наздогнав би ти того "доджа"?

— Авіація все може, — безжурно мовив сержант. — А мені воно все без поняття!..

— Ну, що тобі той "додж"? — затермосила Шульгу Людмила. — Так же можна збожеволіти! Ну, забудь про все і поглянь, які біля тебе жінки! Ти мене чуєш, Шульга?

Палючими губами вона цілувала йому холодну щоку, норовила добратися до уст. Шульга безрадно усміхався, випрочувався з її обіймів, ухилявся від того остаточного поцілунку, за яким розверзаються безодні й запановують катастрофи.

— Не чіпай його, — тихо сказала Регіна, — ніби ти не чула: над ним пролетів ангел.

— А-а, не вірю я ні в ангелів, ні в дияволів! Шульга, Регіна правду каже? Чому ти мовчиш, Шульга?

Ох, з якою радістю зламав би він печать своєї тяжкої мовчанки! Йому завжди кортіло поговорити про Юлію, розповідати про неї, згадувати, просто думати про неї

вголос, але він не знав, з ким це можна зробити, він затаювався, соромився, не вмів і не знав, як це можна зуміти, бо й справді: хіба ж можна комусь показати Юлію зблизька, на віддих, зсередини (яка мука, який жах і яке блаженство!), водночас тримаючись на відстані, тактовно й поштиво зберігаючи належну відстань, щоб оберегти Юлію від небажаних поглядів, слів і (боронь, Боже!) грубих доторків, бо й вона сама зробила б усе можливе, щоб не підпустити до себе сторонніх, байдужих, ворожих... Вона існувала на обріях його життя примарно, неправдешньо, була чи й не була, але він знав: це його судьба, доля і недоля, тільки їй він був зобов'язаний вічним видом щастя, вічною неволею, добровільним солодким рабством душі, приречений розв'язувати нерозв'язну теорему болю, майже містичного відчуття досяжності й недосяжності, вічного спогаду про азіатську ніч, коли міг брати, а міг і не брати, коли віддавав більше, ніж брав, і брав більше, ніж віддавав, коли Готовий був забути цілий світ заради прірв блаженства, а тоді зненацька виявляв, що прірви байдужі до нього, забули про нього, стали недосяжними й неможливими, і вже хоч як він намагався згодом відтворити в собі ту ніч, і ту жінку, і ту чистоту й захват безмежності, він не міг цього досягнути. Нічого не залилося, крім невловності. Нічого! Тільки недоторкана чистота, пронизлива, щемлива, неймовірна, як навіки втрачені небеса первісних світів. Минуло вже стільки років, а він і досі не зробив спроби відшукати Юлію. Так ніби вона спершу втонула в диких просторах Азії, а тоді втонула знов у весняному чеському місті на краю війни під німецьким іменем Ули. А він жив далі, гриз граніт науки, чогось прагнув, про щось мріяв. Навіщо? Для кого? Все було в минулому, все належало минулому, а він затято хотів змінити плин часу, хотів нездійсненого, хоч уже й знав, що ні математика, ні сам Господь Бог не владні над часом. Жінка вища за Бога. Видиво Юліїного тіла невідступно стояло перед очима в Шульги, вона вросла в його життя, мов яблуня в цвіту, безмежна її ніжність обіцяла ту велику надію і ще більшу любов, яка тільки й спроможна заповнити жахливу порожнечу, що розверзається між нашим народженням і нашою смертю, щойно ми з'являємося на світ, і зветься словом без значення, словом-тінню "життя", а може, лиш животіння і вічне жертвоприношення?

Віддайте любов живим.

Чомусь здавалося Шульзі, ніби в Азії люди не вмирають. Хоч на власні очі бачив, як заживо зогнивали евакуйовані на вулицях глиняного Ташкента, хоч дивився кінохроніку про Пірл Харбор і різанину, влаштовану японцями на островах Індійського океану, хоч здригався від звісток про американський напад у Кореї і французькі звірства в джунглях Індокитаю, однаково ввижалася йому Азія мало не землею обітованою, бо там була Юлія, була й перебула і повинна перебути. І мріялося йому знов опинитися серед тих верблюдячих просторів, потонути разом з Юлією в глибинах велетенського континенту назавжди, навіки, втекти від світу, замкнутися й замуруватися, і вже й не в Ташкенті, і навіть не за Великою Китайською стіною, а в якій-небудь легендарній Джунгарії, в Урумчі або Кульджі, за три тисячі кілометрів від океану, за золотими вітрами безмежних пустель і могутніх, мов сама вічність, гірських хребтів.

А в Європі людей шаткували, як капусту. На кожному метрі землі від байдужої Волги до мізерної німецької річечки Шпрее падав убитий, а між ними, мов генеральна репетиція Страшного суду, апокаліптичні могили для мільйонів невинних — Освенцім, Дахау, Майданек, Заксенхаузен, Треблінка, і Бабин Яр, і Уманська яма, і Маутхаузен, і Кельнська яма.

Яке щастя, що Юлія змогла врятуватися в Азії!

І коли він побачив, як проїздить повз кладовище старенький "додж" і вродлива молода жінка в міліцейському кожусі засміялася до нього з міліцейської машини, Шульга вже не мав ніяких сумнівів: це вона, Юлія, її сміх, її губи й очі, і навіть міліція... Тоді синя, як лампадка, міліцейська шинеля, тепер цей казенний кожух...

І коли під прикриттям сержантового автомата Шульга відступав "на заздалегідь підготовлені позиції" (як писалося колись у фронтових зведеннях) від довгошийого старлейта.і бегемотистого старшини, то не втерпів, щоб не кинути їм од дверей зневажливо-п'яне:

— Кретини! Граєтесь тут у воєнну тайну! А я, мож-же, хотів... Мож-же, я шукаю дівчину, яка... регулювальницею біля самих Бранденбурзьких воріт! Бранденбурзьких!

Чому йому стрелило в голову з отими Бранденбурзькими ворітьми, не міг збагнути. Ось так — вилетіло і забулося. Та не забув довгошийй. Він накатав препадлючого міліцейського протокола про п'яний дебош, який учинив в управлінні міліції студент Шульга, дочепив до протоколу студентський білет Шульги, і в засургучованому пакеті з спеціальним посланцем притарабанив усе те до інститутського ректорату. Шульга ще нічого не знав і не відав, ще відходив душею й тілом від усього болючого, незносно-тяжкого, радісного і каламутного, що було вчора вдень і вночі, а десть в інститутських канцеляріях вирішувалася його доля, ректор, старий інтелігент, як завжди, вмив руки й передав справу своїм заступникам; великий ліберал, заступник ректора по навчальній частині Бровко заявив, що не пожертвує здібним студентом заради якогось міліцейського протоколу, зате заступник по господарчій частині Зубрицький видав розпорядження в двадцять чотири години вичистити студента Шульгу з інститутського гуртожитку без права повернення, і ввечері, коли Шульга з Васею Хоменком і Павлом Бур'янським потихеньку похмелялися після вчорашніх поминок, до їхньої кімнати заявився золотозубий відставник Туркін, що обіймав посаду коменданта гуртожитку, і ще з порога скомандував:

— Студент Шульга, пакуй манатки і вимітайся з гуртожитку! Наказ товариша Зубрицького.

— Може, присядете з нами, товаришу Туркін? — ввічливо запропонував Вася Хоменко.

— Нічого мені тут розсідатися з алкоголіками! — заgrimів Туркін. — Я сполняю приказ. Пойнятно? А нащот випить, то можна й стоя.

Він причалапкав до компанії, одним ковтком осушив кухоль з горілкою, витріщив радісно одурілі очі, наосліп мацнувши рукою, знайшов на столику кришеник сала, кинув його в рот, смачно заплямкав, тоді знов згадав про свою службу:

— Значить, в двадцять чотири часа! Завтра на ніч вже не впустию в общежитіє!

І потупав "сполнять об'язаності".

— Дарма ми такому жлобу — цілий кухоль горілки, — зітхнув Павло Бур'янський.

— Ти піди до Зубрицького, — порадив Шульзі Вася Хоменко. — Яке вони мають право отак серед зими? Ти ж фронтовик, орденоносець!..

— Чхати на все! Нікуди я не піду! — заявив Шульга. — Давайте краще вип'ємо!

Знову виручила Людмила. У сусідки її родички, що жила біля Сінного базару, звільнялася кімната. Звісно ж, знов був полковницький джип з сержантом Безпонятія, брудні лабіринти дворів, химерні цегляні будування на півтора поверхи з незграбними горбатими верандами з сірого паліччя, традиційний напис червоним суриком на запаскудженій стіні дворового сміт тезбірника: "Во дворе уборной нет", — мовби на противагу необгрунтованим ілюзіям чиновних і сановних жителів центральних магістралей, що тішили свої погляди бадьорими запевняннями: "Все дороги ведут к коммунизму", — все тут було знайоме, близьке, рідне, і Шульга навіть зрадив, що покінчено з казенним побутом гуртожитку (яке скотиняче слово!) і він має змогу повернутися туди, звідки вийшов, у непомітний світ непомітних людей, який насправді і є тим, що ми звемо життям.

Ніхто не знав, що він тільки перехожий, подорожній, який ніде не затримується надовго, нікому нічого не обіцяє, нічого не роздаровує, бо вже має свої вищі обітниці, над якими ніщо не владне. Хазяйка квартири Тетяна Омелянівна, тілиста чорнява жінка, мати двох донечок — дванадцятилітньої Тамари і шістнадцятилітньої Каті, — вдова загиблого на війні, вчителька біології, повноправна громадянка країни, яка будує комунізм, зустріла Шульгу досить стримано і натякнула, що бере його на квартиру тільки тому, що попросила сусідка, її давня подруга, а так вона б уже не обтяжувала себе, бо всього ж дві кімнати, та й ті прохідні, а ростуть доньки, їй теж потрібен закуток для роботи, прибутки ж від квартирантів — усім відомо — ніякі...

— Давайте домовимося одразу, — сказав Шульга, — щоб між нами не було ніяких непорозумінь. Мабуть, мій попередник мало платив за прожиття, хоч він, казали мені, прокурор чи хто там, а ви собі подумали: що ж можна взяти з студента? Так? Ну, то я, може, плататиму більше. Не дуже, але більше, коли що... Я іноді підробляю як електрослюсар, старша сестра мені трохи допомагає...

— Ні, ні, — злякалася господиня, — я не про платню... Я про тісняву... Ви ж бачите: ми втрюх у цій першій кімнаті, вона хоч і велика, але прохідна, а ця ваша зовсім маленька, зате схована...

— А ви не думали пробити в неї двері з веранди?

— Пробити? Як же це? Пробивати стіну?

— Тетяно Омелянівно! — Шульга мимоволі засміявся на таку жіночу наївність. — Ну що стіна? Ви ж пережили війну. Хіба не бачили? Пробивали й не такі стіни і не тільки стіни!

— І як же тоді буде?

— Дуже просто: кожна кімната з окремим виходом. Я вам зроблю це за один день,

коли хочете.

— А чому ж ніхто досі не здогадався? І Никифор Іванович...

— Никифор Іванович це хто?

— Ну, оце ж ви на його місце... Він тут у мене вже третій рік... А завтра...

Вона закусила губу, мовби лякаючись, щоб не сказати зайвого, заквапилася, заметушилася, не знала, на яку ступити, говорила й не говорила:

— Я вже піду, а ви тут влаштовуйтеся... Никифор Іванович скоро буде, ви з ним якось... він тільки переночує... він...

Так званий Никифор Іванович, педантично дотримуючись законів про працю в соціалістичному суспільстві, з'явився рівно за годину по закінченні трудового дня в усіх радянських установах, обтрисився на холодній темній веранді від снігу, який нападав на його прокурорське вбрання (надворі йшов густий сніг), дотрусив рештки снігу в першій кімнаті, мабуть, просто під ноги нещасній вдові, лиш тоді з'явився перед Шульгою, і обом одразу стало тісно в маленькій кімнатці; ще не обмінявшись жодним словом, а тільки креснувши поглядами, схрестивши їх як оголені мечі, вони вже знали один про одного все і зненавиділи один одного до могили.

Найбільше Шульга завжди лякався залежності від будь-кого, і найчастіше випадало так, що саме власною залежністю доводилося платити тоді, коли йому усміхалося щастя. Щоразу, коли Шульга був у розтривоженості, в передчутті великої пригоди і ще більшого захвату, неждано з'являлися друзі-вороги, які ненастирливо, але й невідворотно підштовхували його до самого краю солодкої прірви, а тоді полишали безпорадного, дико щасливого і, зрештою, вкрай зрозпаченого. Друзі-вороги... І незмога вгадати наперед, де й коли і в якому вигляді з'явиться черговий з них, щоб знову, мов блідий диявол, налити в твій келих солодкої отрути. Досі Шульга знав Ташкент, де був капіташа, схожий на в'яленого аральського чабака, тоді маленьке Теплице з вусатим капітаном Сухоруковим, пухкеньким, як здобний саратовський калач, тепер було це придніпровське залізне місто, де заводів більше, ніж людей, де чавун і сталь пхають межі очі замість хліба, та однаково ж не можуть убити людських сердець, і ось серце в Шульги ожило в тривожному передчутті, і він жде чогось і, може, тому лякається чужих вторгнень і ненавидить кожного, хто замахується на його незалежність саме в ці напружені дні.

На порозі вузької кімнатки, в якій Шульзі тісно було й самому, стала чорна присадкувата постать, важка, масивна, якась ніби квадратна, і все в ній було навіть не просто чорне, а з кам'яним мертвим полиском, ніби антрацит. Антрацитовий чоловік. Антрацитові очі, і рот, коли розтулився, так само був чорноантрацитовий у глибині.

— Студент? — спитав антрацитовий чоловік, не вітаючись. Тоді побачив шинелю на вішалці, здивувався: — Фронтоник? Офіцер?

— А що? — поцікавився й собі Шульга.

— Ну... коли там лейтенант, то ще нічого... можна й у студенти...

— Майор, — сказав Шульга.

— І чим командував?

— Полком. Танковим.

— Танковий полк — і в студенти? Ну, ну!..

Він скинув антрацитове пальто, zostавшись у антрацитовому костюмі, повісив пальто, ступнув до Шульги, тицьнув антрацитову руку.

— Швед. Прокурор. З обласної прокуратури.

— Шульга, — сказав Шульга. — А ти хто: швед чи прокурор?

— Швед — прізвище. Але не той, що під Полтавою. Я всю війну капітаном, а такі гаврики, як ти, переді мною навияжку! Генерали — навияжку! Старший слідчий військового трибуналу — оцінюєш?

— Які ви гади були, це я добре знаю, — зітхнув Шульга.

— Ну, ну, студент, ти обережно, — розстібаючи пузатого антрацитового портфеля, порадив прокурор. — Про органи не раджу... Краще тищечком та нищечком... Бери приклад з мене... Ось я прокурор, а віддаю рядовому студентові таку кімнаточку в самому центрі! Оцінюєш? Сам знайшов мою хазяйку чи по знайомству?

— По знайомству.

— А до цього де обитав?

— В гуртожитку. Виперли мене, в двадцять чотири години щоб... Помер мій товариш, справляли поминки, ну, надьор вийшов невеличкий, міліція, одне слово, ваші засрані органи...

— Ну, ну, студент... Я ж сказав: тищечком та нищечком... Відмітимо у вузькому колі мій переїзд, вяснимо ситуацію, намітимо перспективу...

Він добував з надр портфеля акуратні пакуночки, викладав їх на стіл, розгортав, вправно розташовував: ковбаса, масло, білий хліб, копчений оселедець, краби.

— Вам що, в прокуратурі сухий пайок видають? — засміявся Шульга.

— Все з гастроному. На власні зароблені. Прощальна вечеря. Тетяно Омелянівна! — гукнув Швед до господині. — Ми нащот солоного огірочка і пари тарілочок... А головне — ваша присутність! Ждемо разом з товаришем студентом!

Слідом за цими словами з портфеля з'явилися під приємне поцокування-перецокування пляшечки: шампанське, коньяк, горілочка. Прокурор знав, на чому тримається надбудова, і добряче подбав про базис.

Прийшла Тетяна Омелянівна, принесла посуд, квашеної капусти, солоних огірків, помідорів, нарізаного апетитними шматками рожевого сала з зубцями часнику й кружалами цибулі, швидко й уміло розклала все на тарілки, розставила на невеличкому, але, коли треба, такому просторому столику, тоді столик присунули до ліжка, на яке сіли прокурор і хазяйка, а Шульзі дістався єдиний у цьому помешканні стілець, а також роль спостерігача і свідка цієї прощальної вечері і взагалі цього прощання отих двох, що сиділи навпроти, — тілостої української молодиці і антрацитового квадратного чоловіка, — прощання, далебі, не рівнозначного для сторін, одна з яких — прокурор — виривалася на оперативний простір з радістю й полегшенням, друга ж — господиня — переживала те, що вже було неминучим, тяжко страждаючи, майже трагічно.

Почалося з того, що Тетяна Омелянівна спробувала ухилитися від прокурорового частування. Протест наївний і безсилий, але ж протест.

— Ви ж знаєте, що я не люблю оцієї випивки, — спробувала боронитися Тетяна Омелянівна.

— Не любите? — заgrimів цілими обвалами гірської породи антрацитовий чоловік. — Тетяно Омелянівно, люба ви наша жінко! Та хто ж любить цю гидоту? І хіба п'ємо тому, що любимо? П'ємо, бо вимушені! Бо треба! Студент, скажи! Як там у філософів: категоричний імператив! Ну, ми не станемо мучити вашу ніжну плоть, Тетяно Омелянівно, горілку й коньяк ми з студентом приймемо за всі чоловічі гріхи, а до вас тищечком-нищечком з келихом шампанського! Не заперечуєте? Найблагородніший напій для найблагороднішої з жінок!..

Шульга був тільки спостерігач, безмовний свідок без права голосу і права втручання, ці двоє навпроти мали свої таємниці, які належали тільки їм і не могли належати навіть партії й урядові і самому товаришеві Сталіну, але тепер вони самі зраджували свої таїни, опинившись на тій життєвій грані, де кінчається запал і гра і настає неминучість.

Шульга присьорбував горілку (прокурор, звісно ж, пив тільки коньяк) і якимось не спостеріг, коли настав трагічний злам у поведінці Тетяни Омелянівни, здається, вона пила своє шампанське паралельно з прокурорським коньяком і студентською горілкою, і все було гаразд, допоки антрацитовий чоловік не став із своїм езуїтським "тищечком-нищечком" сікатися до жінки:

— А чому не бачу веселощів, Тетяно Омелянівно?

— Та які ж веселощі, ради Бога!

— Напій, який ви вживаєте, неодмінно пробуджує в жінках веселощі.

— А коли в мені не пробуджує?

— Ні, ні, це не годиться! Повинен пробуджувати!

— Ну, тоді я й зовсім не питиму.

— Не пити не можна, раз ви в нашій компанії.

— Ну, тоді я піду з вашої компанії.

— І піти не можна, раз це прощальна вечерея.

— Тоді що ж мені робити? — розгублено прошепотіла жінка, і Шульга побачив, що вона от-от заплаче, і злякався тих ймовірних жіночих сліз, перед якими завжди почувався безпорадним, а тут був би безпорадним стократно, зважаючи на свою роль, роль стороннього, власне, чужого для цих двох, чиї взаємини для нього залишалися тим часом тайною та, може, тайною й зостануться назавжди. Все ж він не міг спокійно спостерігати, як у нього перед очима принижують жінку, і спробував передати це прокуророві поглядом з-під брів, круто нахиливши голову в багатозначній загрозливості, виклавши на стіл свої важкі п'ястуки.

Але на антрацитового чоловіка не впливало ніщо.

— Коли вам, Тетяно Омелянівно, невгодна наша компанія, — поплямкав він, — то ви тищечком-нищечком можете звільнити нас від своєї присутності.

Жінка, задихаючись, притиснувши долоні до горла, рвучко підвелася з-за столу і не вийшла, а мовби випала з кімнатки.

— Ну, ти ж і тип! — не стерпів Шульга. — Хіба можна так з жінкою?

— А вона не жінка! — наставив на нього антрацитового пальця Швед.

— А хто ж вона?

— Гідра! Приревнувала мене до своєї дочки! Учителька — і ревнує!

— Що ж, по-твоєму, вчителька не людина?

— Я ще ж працівник правосуддя, а до мене з такими підлими почуттями!

— А те, що працівник правосуддя спав з жінкою, а тепер мотає від неї тищечком-нищечком, це, по-твоєму, не підло?

— Ну, ну, студент, — примирливо помуркотів прокурор, — давай не будемо... Ти краще скажи: допоможеш мені перевезтися на постійне місце проживання? Бо мені треба здійснити несподіваний маневр ще сьогодні вдосвіта. Тищечком-нищечком...

— Я тебе можу вивезти хоч і на гробки! — наливаючи в склянки рештки горілки, сказав Шульга. — І знаєш, з яким задоволенням!

— Вредний ти чоловік, студент, — зітхнув Швед. — Але лічність. А мені лічності подобаються.

Вони сиділи, доки повипивали все, що було в прокуроровім портфелі. Шульга спробував покликати хазяйку, але не знайшов її. Дівчатка в тій кімнаті вже спали, мати десь пропала.

— Вигнав бідну жінку на мороз, — осудливо глянув Шульга на антрацитового чоловіка.

— На який мороз! На який мороз! — майже звеселено загукав прокурор. — Вдарилася до сусідки виливати сльози! Та тяж вдова. Тут повен двір вдів. Як тигриці в клітках. Звіринець! Десять тигриць і один я, мужчина. Кинутий на розтерзання!

— Хто ж тебе сюди кинув?

— Хто? Судьба! А тепер я її ламаю. — Він глянув на годинник, заметушився. — Давай, студенте, вирушаємо. Зараз третя ночі, туди добиратися годину, о четвертій будемо там.

— Де це? Так далеко?

— Ну, не дуже. По центральному проспекту, тоді по вулиці Дзержинського, за парком Шевченка трохи вгору, і буде вулиця Поля. Якийсь буржуазний вчений, чи я знаю! Досі не перейменували вулиці, бо думали, що то не Поль, а поле. А мені однаково. Вуличка коротенька, а в кінці отдельное строєніє. І в мене на нього ордер.

— Там що — ніхто не живе?

— Ховається одна стерва. Не можна впіймать. То вона на роботі, то вона поїхала в район до матері, то вона ще не прийшла, то вона вже пішла. А тут я її вдосвіта й застукаю тищечком та нищечком.

Майна в прокурора було кубометрів півтора. Два антрацитові чемоданяри, якісь пакунки, згортки, рулони. Шульга носив речі з темної веранди, прокурор складав на залізних саночках, міцно ув'язував товстою вірьовкою.

Поки вони чаркували, випав свіжий сніжок, санчата йшли поповзом, легко, тільки на нерівностях тротуару іноді доводилося напружуватися, і тоді давався взнаки тягар, нагромаджений на них.

— В тебе що там — книжки? — поцікавився Шульга. — Важке, як каменюки.

— Книжки? — здивувався прокурор. — Ти що, студент, смієшся? Хто ж тепер возькається з книжками? Для цього мають бібліотеки. А в мене — майно. Особиста власність. Громадяни СРСР мають право на особисту власність. Записано в Конституції.

— Та чорт з тобою і з твоєю особистою власністю! А тільки ж на кожному виямку всі печінки рве мені твоє майно!

— Особиста власність!

— Манатки! Нікчемний ти чоловік, Швед. Ну, хай я, — яко наг, яко благ. Так я ж студент. А ти прокурор, орган правосуддя, потрясатель судьбами, — і що? Сам, як вовк, нічого не нажив, крім кубометра манаток, житло тобі виділили десь у чорта в зубах...

— Сам вибрав, особисто й персонально вибрав, тищечком і нищечком. Думаєш, мені б не дали кімнати в центрі? На цій же вулиці Дзержинського, в директорських квартирах. Або на Комсомольській вулиці генеральські квартири, фашистські тузи в окупацію там розлягалися. Так це ж тепер суцільні комуналки! П'ять-шість сімейств, двадцять-тридцять гавриків на одне вічко в сортирі! Ну, а я знайшов собі персональний особнячок. Тищечком-нищечком. Стroeнiє не дуже, зате садиба. Можна буде це обкласти цеглою, а можна розвалити і поставити новий особняк. Над самим Дніпром, вид божественний, природа... Сплошний рай... Ну, та ти побачиш...

Особняки, в яких жило начальство, цегляний будиночок академіка Яворницького, темний кут дому старих більшовиків, вулиця кінчалася, пустирище, белебень, високий берег округло спадає вниз до Дніпра.

— Де ж твоє строєнiє? Тут же нічого...

— А ось, а ось, — вдоволено зацмокав антрацитовий чоловік, звертаючи вбік, тягнувши в білу темряву і важкі санчата, і самого Шульгу і мало не наштовхуючись зненацька на щось незграбне, неоковирне, безформне.

— Що, студент! — переходячи на урочистий шепіт, потирив руки Швед. — Бачиш? Територія! Тищечком-нищечком...

Шульга мимоволі затулив п'ятірнею очі. Де він? Що з ним? Куди його привели? Як колись у Ташкенті капіташа, так і тепер цей прокурорчик (казав, що теж був капітаном на війні), мовби змовившись, приводять його в те саме місце, до того самого мізерного будування, до... Щось присадкувате, вросле в землю, зліплене з глини, ніби геть безвіконне й бездверне, без будь-яких ознак людської присутності, та водночас таке тривожно-знайоме, насажене такими могутніми зарядами таємничої енергії, що від одного-єдиного доторку — вибух, і полум'я, і прірва, і пропад.

— Двері тут, — шепотів прокурор, — давай, стукай!

— Сам стукай.

— Вона ж мені не відчинить. Знає мій голос. Сказати: "Міліція" або "Прокуратура", — номер не пройде. Ця баба нічого не боїться. Двері ламать — це ж тепер моя

власність. Я постукаю, а ти скажи: "Студент Шульга".

Він не став ждати Романової згоди, підскачив до ледь помітних надвірних дверей і торохнув у них своїм антрацитовим кулацюрою.

— Ну! — засичав він до Шульги. — Давай ближче! Підходь!

Може, Шульга й не послухався б прокурора, може, й не підійшов би до дверей, та в цей час зсередини будиночка пролунав жіночий голос, од якого в Романа отерпло не тільки тіло, а й сама душа.

— Хто? — голосом Юлії з Ташкента спитала жінка, і він, забувши, з ким і навіщо прийшов сюди, кинувся до дверей, заквапився, забурмотів:

— Це я. Шульга. Шульга.

Хотів додати, як тоді: "Лейтенант", — прокурор пошепки підказував: "Студент, студент", але він уже нездатен був вимовити жодного слова, окрім свого прізвища, і це, мабуть, вплинуло на жінку, яка здивовано перепитала з-за дверей: "Шульга? Який Шульга?" — а тоді необережно відімкнула й відхилила двері і встигла ще зойкнути "О Боже!", як темна брила антрацитового чоловіка, вилетівши з-за Шульги, вдарила в неї, відкинула разом з дверима до стіни і погриміла вузькими сінцями до світлого прямокутника кімнатних дверей.

— Куди? — заволатала жінка, кидаючись слідом за прокурором. — Що вам тут треба? Бандюги!

Шульга не встиг її затримати, не встиг сказати, пояснити, нагадати...

Та хіба й треба було нагадувати?

Ось він, а ось вона, обоє тут, обоє знову разом, укупі, так ніби ніколи й не розлучалися, ніби не було відстаней років, і тисячокілометрових просторів, і цілих материків, і страшної судьби... Хіба він не ждав, хіба не вірив, хіба не був готовий щодня, щогодини, щомиті до чуда, якого не може бути ніколи, але яке можливе в неможливості, коли душа горить, палає, несамовитіє його жданням і надією на нього!

Все було таке, як тоді, все було те саме, що й тоді в Азії, у величезному глиняному городі з брудними ариками, сумними тутовими деревами над ними, з глиняними ліпленими прихистками людської долі й недолі, тяжкого лиха і, може, найвогністішого щастя на світі.

Ставши на порозі кімнати, Шульга задихнувся від неймовірного, рвонув на собі шинелю так, що полетіли давно вже потьмянілі офіцерські мідні гудзики, безрадно дивився, бачив і не бачив, вірив і не вірив...

Все те саме... і несподівано простора в цьому мізерному глиняному будіванні кімната, і круглий стіл посередині, і оранжевий абажур з шовковими китицями над ним, і параван, за яким ховається постіль, і вішалка біля дверей, і довга цегляна плита під стіною... Все було, як тоді в Ташкенті, все ніби перенесене сюди невідомою силою, всупереч усім відкритим і ще не відкритим законам природи, і все лиш для того, щоб восторжествувала його любов, щоб була винагороджена його майже смертна туга за єдиною (для нього, тільки для нього!) жінкою на світі!

На війні Шульга належав до людей точної дії (був точніший за супротивників, всі

приціли яких сфокусовувалися на його танку, і це врятувало йому життя), тепер віддався вивченню наук, які робили його людиною точного розуму, але вже давно зауважив, що точність втомлює і навіть виснажує душу, і тому часто хочеться відпочити від залізних закономірностей, повірити в існування чудес, у наявність поза межами звичних, загальновідомих знань ще якоїсь містичної механіки, згідно з таємничими законами якої те чи інше явище неминуче повторюється, тому Шульга не мав сумніву, що Юлія з ташкентської ночі рано чи пізно знов об'явиться, опиниться в силовому полі його пожелання, так ніби вона була там завжди або принаймні зовсім поруч. І не важило, скільки треба було для цього років або десятиліть, і яке велике терпіння, і яка незламна віра. В цих дивних зустрічах, розкиданих на неймовірних безвістях часу, була зваблива тривалість і ота ні з чим незрівнянна принадливість земної путі, яку кожному з нас судилося пройти саме таку, яка записана в книгу життя, щоб зазнати всіх розкошів, щастя і краси і належно зготуватися до переходу в інший стан, в інший світ, дійти до кінця, де лежать володіння безконечності.

Шульга стояв на порозі тої самої кімнати, що й десять років тому, і не наважувався туди ступити. По той бік круглого стола, в химерній поплутаності тонких тіней від шовкового абажура розгублено загорталася в ситцевий халатик, під яким нічого не було, Юлія, його Юлія, яка чомусь досі не побачила, не впізнала Шульги, може, через те, що дивилася тільки на антрацитового чоловіка, що вигніздювався на табуретці навпроти неї і грізно шарудів паперами в бездонних, мов торби, кишенях свого антрацитового пальта.

— Ось тут маємо, — нарешті ляпнув на стіл якогось папера Швед, — що ми маємо? Законний документ. Ордер на дане житло, в якому ви, громадяночко, проживаєте тищечком-нищечком, тобто незаконно. А тепер законно проживатиму я. Вам же в двадцять чотири години пропонується з усім своїм майном... А де моє майно? Студент, чого стоїш? Давай, перенось усе сюди!

З усього мовленого жінка вловила тільки слово "незаконно", і воно спрацювало в ній, мов сталева пружина, вже не було сором'язливого кутання в ситцевий халатик, не було розгубленості й безпорадності, жінка перекилася всім тілом до антрацитового чоловіка і обурено вигукнула:

— Як то незаконно! Це дім моєї тітки Килини. Вона з дядьком Єгором самі й ставили цей дім ще до війни. А тоді дядько Єгор пішов на фронт і пропав безвісти, а тітка Килина...

— Все ясно, — не дав їй договорити прокурор. — Наказ Верховного Головнокомандуючого від 16 серпня 1941 року, підписаний товаришем Сталіним і всіма членами Ставки. Всіх, хто здався в полон, пропав безвісти, перейшов на бік ворога, вважати порушниками присяги, зрадниками Батьківщини, а їхні сім'ї так само зрадниками з усіма обставинами, що витікають з цього... Де ця ваша тітка Килина? Досі не в Сибіру? Посприяємо...

Навіть над незнайомою жінкою Шульга б не зніс отакої наруги, а тут знущалися з людини найдорожчої. Він рішуче ступнув до кімнати (чому досі Юлія не впізнала його,

чому не зауважувала навіть?), наблизився ззаду до Шведа, простягнув руку до папірця, що лежав посеред столу.

— Оце той ордер?

— Законний документ, який дає мені право! — пристукнув по стільниці антрацитовими кулаками прокурор. — А ця темна жінчина... Покажи їй ордер, студент!

— Покажу, зараз покажу, — пообіцяв Шульга, обережно обходячи стіл, стаючи поруч з Юлією, яка й далі вперто не впізнавала (і не визнавала?) його, — зараз ми все зробимо, як у танкових військах, щоб був порядчок, щоб...

І з цими словами він демонстративно, з урочистою повільністю роздер ордер навпіл, тоді начетверо, ще й ще, на дрібні шматки, які кинув собі під ноги і потоптав.

— Та ти що! — зіскакуючи з табуретки, закричав прокурор. — Та ти розумієш, на що ти підняв руку! Та я тебе за це! Та ти в мене...

— Давай мотай звідси, поки живий та здоровий, — тихо порадив йому Шульга. — І щоб і духу твого більше тут! Поткнеш носа — скалічу! Ну?

Вибурмочуючи погрози й прокльони, антрацитовий чоловік посунув з кімнати, мабуть, перечепився об щось у сінях, заgrimів там уже не тищечком-нищечком, не відступ, а втеча, не перемога над беззахисною жінкою, а ганебна поразка.

— Манатки свої не забудь! — гукнув йому навздогін Шульга.

— Спасибі вам, — вперше глянула на Шульгу жінка, і він здригнувся і від її голосу, і від її погляду, і від цих безсоромних губ, і від горіхових очей: все те саме, все Юліїне, і вся вона — Юлія!

— Чому "вам", а не тобі? — промовив обережно Шульга. — Хіба ти не впізнаєш мене, Юліє? Чи я так змінився за ці десять років? Я Шульга, той лейтенант з Ташкента, ну?

Він простягнув до неї руки, але жінка ухилилася, відступила від Шульги, дивилася на нього мало не з таким переляком, як щойно на антрацитового чоловіка.

— Ну, про що ви ото говорите? — здивовано зіщулила вона плечі, схрестивши руки на повних грудях. — Яка я вам Юлія? То тільки прізвище в мене Юльченко, а я ж Ольга, я вас не знаю, і ніколи не бачила, і ні в якому Ташкенті, о Боже, що ж це таке?

Шульга, не слухаючи, в запамороченні, в знетямленості, наосліп спробував наблизитися до неї, доторкнутися, віднайти й нагадати, але під ноги йому трапилася така сама табуретка, як ото була під прокурором по той бік стола (тоді в Ташкенті були саморобні дзиглі, тепер неоковирні табуретки, чи не однаково?), він упав на неї, відчаєно вдарився ліктями об стіл, зашепотів до тої, що повинна б бути Юлією, але не хотіла нею бути, розгублено й злякано задкувала від нього, відступала, відчужувалася... Він лиш тепер помітив, що вона боса, на холодній підлозі ці ніжні жіночі ноги, який жах! А ще більший жах був у тому, що Шульга не міг пригадати, в що була взута Юлія тоді в ташкентському глиняному будиночку. Міліцейські кирзові чоботи це для відбування служби у верблюдячому городі, а вдома? Він щосили пробував пригадати, в що взута була тоді Юлія, але так і не зміг. Невже так само боса, як оце тепер? Але ж

його і капіташині лапи в грубих армійських чоботях, а вона боса! Як же можна? А тут? Хіба не те саме? Але йому йшлося про інше. Зовсім про інше. Про те, від чого залежить його подальше життя, і її життя, і життя взагалі, і...

— Я знав, що ти вернешся, — сказав Шульга, не дивлячись на жінку, що злякано тулилася по той бік стола, — я вірив, що ти будеш там, де я. Ми всі вертаємося на Україну, хоч би де були до того. І з Європи, і з Азії, і з найбільших глибин таємничості й недосяжності.

Губи йому пересохли, язик ледь повертався в роті. Шульга не міг далі говорити. Він вжахнувся: "Що я кажу? Це ж зовсім не те, що треба було сказати".

— Господи! — сплеснула долонями жінка, яку Шульга вперто називав Юлією, а сама вона звала себе Ольгою. — Ну, що ж це таке? Я ж вас просила. О Боже! Я вас не знаю і нічого не знаю і... то якийсь бандит, а тепер п'яний студент...

— Я п'яний студент? — ледь ворущачи язиком, перепитав Шульга.

— А хто ж іще?

— Ну, коли так, то я...

Шульга спробував підвестися і не зміг. Невже він справді такий п'яний? Зібравши всі сили, він все ж таки підвівся, спробував наблизитися до жінки, вона обачливо відсахнулася. Шульга мало не впав.,

— Я ж кажу: п'яний і п'яний! А каже, студент. Хіба ж студенти бувають отакі п'яні? Іди вже собі, бо мені треба на діжурство... Витурити б тебе в шию за отого бандита!..

Шульга був приголомшений, знецінений, зрозпачений. Невже він такий п'яний і не все, що з ним діється, тільки маячня? Покірливо посунув до дверей, вийшов у темні сіни, заточуючись, добрався до виходу. Сподівався, що холодне повітря остудить йому палаючу голову (може, й душу?), але надворі стало ще гірше, хотілося впасти лицем у сніг і заридати, завити від розпуки, він якийсь час постояв, похитуючись, балансуючи на хистких ногах, тоді поволі рушив од глиняного будиночка, але не тою дорогою, що прийшов сюди з антрацитовим чоловіком, а вниз по схилу, прямуючи до Дніпра, ослизаючись на крутосхилах, падаючи і важко підводячись, щоб знову падати і вже й не йти далі, а сповзати, відчуваючи під долонями приємну холодність снігу.

Міцних морозів ще не було, вода в Дніпрі не замерзала, річка заспокійливо хлюпотіла біля Романових ніг, він змочив у воду руки, бризнув собі в лице, спробував зосередитися думкою на тому, що довелося щойно пережити... Було чи не було? Може, все це лиш гра його збольеної уяви? Він так рвався душею до тої жінки з ташкентської ночі, з такою силою увиразнив її образ, що ладен був побачити її навіть там, де вона ніколи не могла бути, як це сталося з Ульрікою в Теплиці, або ж ось тепер тут, де схрещувалися путі і судьби їхньої мученицької історії. Які простори пролягали між ними, які часи! Світ перевертався, гинули держави, знищувалися велетенські міста, ставали мертвими мільйони людей, неначе в сліпих геологічних катаклізмах, зіштовхувалися цілі материки, і кам'яний скрегіт від тих катастрофічних зіткнень долинав до самого Бога, та над усім тим людським божевіллям, над неминучістю смерті возносилося те, що мовби не мало ніякої видимої сили, ніякої твердості й міцності,

щось невловиме, як дух, ніжність, чулість, жага, возносилося, перемагало, володарювало.

Довго стояв над холодною темною водою Шульга. Вже не лишалося сп'яніння в мозку, але душа його була п'яною навіки. На тому боці Дніпра виливали з мартена сталь, і над заводом горіло небо, а Шульзі здавалося, що то горить він сам. По залізному, недавно відбудованому після воєнного знищення мосту гриміли важкі поїзди, а в ньому гриміли спогади, деś там, за вогнедишними заводами, була станція Ігрень з сумно-відомою божевільнею на ній, там зазнала божевілля пристрасті його Юлія, може, й він приїхав з війни саме до цього міста, щоб знов і знов переживати божевілля Юліїне і своє власне, щоб ждати, надіятися, вірити в повернення, повторення, воскресіння навіть того, що вмерло. І та жінка там, нагорі... Хай її звать не Юля, а Оля, одна літера, один-єдиний звук, хіба це важить, хіба може відібрати в нього надію, адже жінка та сама, та сама вогнепальна краса, і той самий поваб у ній, що й тоді, в Азії, Навіки, навіки...

Він не наважувався повертатися до свого нового пристанища, не хотілося знов стикатися з антрацитовим чоловіком, але той теж не повернувся до Тетяни Омелянівни, змандрував назавжди, і на "отдельное строєніє" не зазіхав більше, як згодом довідався Шульга, бо пошматований ним ордер, виявляється, належав до тих документів, які після втрати не поновлюються. Цим установа голодрана соціалістична держава забезпечувалася від занадто перебірливих і нахабних пошукувачів житла, якого не вистачало що далі, то більше, а беззахисна жінка звільнилася від жаху нових нічних вторгнень антрацитового прокурора.

Зовні Шульга був завжди спокійний, навіть байдужий, завжди всі заздрили його незворушності, і ніхто ніколи й у гадці не мав, що все його життя після одної-єдиної ночі в Азії стало схожим на ходіння по крихкій кризі. Леґь чутне потріскування, тонкі, мов пташині сліди, білі лінії виникають на темній поверхні, намножуються з катастрофічною швидкістю, леґь чутне потріскування переростає в загрозливий шерех, в суцільний гул, в чорний вибух, провал, обвал, загибель... Так гинув він у Теплице, так загинув щойно. Народжуємося один раз, а гинемо безліч разів, аж поки дійдемо до рубежу остаточності, за яким або ж царство небесне, або хвала і слава в нащадках, або вічна непам'ять, глухий кут небуття, колапс, анігіляція. Цієї ночі Шульга остаточно переконався, що йому судилося майже вічне життя, яке значитиметься не календарним часом, не віками і не епохами, а тільки і єдино вимірами його туги і його пристрасті, втратами і віднайденнями жінки, що стала для нього знаменням любові, її означенням, втіленням і найвищою суттю. А любов — це щастя, заради якого ми й приходимо на світ. Немає щастя — немає життя. Коли Шульга (ох, як же нечасто!) спіткався з Юлією у снах, був з нею, був у ній, а вона в ньому, довкола нього, звідусіль, мов солодка божя хмара, то щоразу щасливішою була Юлія, і це сповнювало душу Шульги найвищим блаженством. Щасливі були вони обоє, та все ж Юлія завжди була щасливіша, і заради цього можна було жити, і він жив заради неї. З жінками завжди треба бути добрими і щедрими. Нам втовкмачують у мізки: покликання, громадянський

обов'язок, вірність, відданість. Кому? За яким правом? Все це суєта і нікчемність. Немає нічого. Ми нікому нічого не винні, нічим не зобов'язані, ми нікому не належимо — тільки землі, з якої прийшли і в яку підемо, і жінкам, лоно яких є солодким втіленням всеплодющості земної.

Може, Шульга навіть після всіх страхітливих, майже інфернальних випробувань залишився вірним тій єдиній жінці, яка стала на його земній путі, стала його призначенням, судьбою, щастям, запорукою життя вічного, яке не судилося смертним, але завжди сяє звабливою обітницею для них за праведність, добродійства і благородство. Коли так, то де ж було його благородство і його добродійство в голодний сорок сьомий рік? Чому він не шукав Юлії голодною зимою в легендарному місті чавуну й сталі, яке запихало невиситиму пельку сталінської держави багатотонними відливками, тупим металом, циндрою, жужелицею, димом і полум'ям? А може, вона й не зазнала голоду. В міліції не голодують ніколи. Міліція завжди сміється. Як тоді коло кладовища.

Лише тепер Шульга згадав, що не встиг навіть спитати Олю-Юлю, чи то вона їхала тоді в "доджі" і сміялася разом з двома міліцейськими чинами, і чи вона в міліції чи деінде, і взагалі, хто вона і що, коли ж справді не Юлія з Ташкента, не... Він боявся почути оті нестерпні "не", тому й не розпитував ні про що. Та це не означає, що він кине цю жінку напризволяще і не захистить її від антрацитового прокурора!

Прокурор до Тетяни Омелянівни не повернувся. Десь перебував решту ночі з кубометром своїх манаток і тепер, мабуть, зготовлявся до нового штурму. Шульга надто добре знав підлу натуру таких людей, як знав і те, що повинен захистити жінку, послану йому долею.

Наприкінці війни мадам Черчилль дарувала радянським офіцерам-переможцям англійського сукна на шинелі. Тепер добродійство виявляла вдова президента Рузвельта, присилаючи обідраним радянським студентам сяку-таку вдягачку і взувачку: відрізи на пальта й костюми, армійські ботинки на грубій підошві, робочі спецівки з такої цупкої тканини, що, здавалося, вік не зносяться. Розподіляло заокеанські дарунки факультетське профбюро, і, хоч Шульга був серед його членів, він затаято відмовлявся брати собі будь-що, вважаючи це принизливим для себе. Однак тепер доводилося сховати надмірну гордість до кишені і йти на поклін до голови профбюро Тихонюка, хапуги й негідника, з яким за інших обставин Шульга не став би навіть говорити. Ще недавно була карткова система, студент міг продати свою денну норму хліба (вісімсот грамів) і таким чином мати якісь гроші, тепер картки відмінено, в магазинах з'явилися продукти, навіть мексиканські ананаси продавалися в центральному гастрономі і грецькі маслини, але ж не для голодраних студентів і не для воєнних удів з малими дітьми.

Тихонюк поварив воду з Шульги, але дав йому ботинки і якусь мало не водолазну куртку, все це було негайно продано на Озьорці, на виручені гроші Шульга купив трохи випивки, більше закуски, купив навіть свіжого винограду в молдаванів, одягнених у розцяцьковані козухи і високі баранячі шапки-качули, і десь о сьомій вечора вже був

на вулиці Поля, біля знайомої хатки, мовби справді перенесеної на дніпровську кручу з азіатських безвістей.

Хатка була темна і мовчазна. Шульга підрахував: робочий день закінчується о шостій, годину-дві на те, щоб забігти до магазину, добратися сюди, ну, хай не дві, а три години, він підожде, у нього в запасі ціле життя, а не якісь там години, він повинен діждатися, окрім того, повинен відбити новий ймовірний напад антрацитового прокурора, хоч не дуже виразно уявляв, як це він робитиме, надто коли той пригримить сюди з цілим нарядом міліції або своїх прокурорських побратимів-розбійничків...

Він ходив перед хаткою, ходив навколо хатки, тоді став прогулюватися по тихій вуличці Поля, пробував згадати, як удосвіта сказала Оля: чи їй треба йти на роботу, чи на чергування, але так і не міг згадати, не звернув тоді уваги на її слова, а слід було б звернути, бо коли вона справді служить у міліції, то може чергувати і цілу добу, отож він даремно стовбичить тут перед замкненими дверима. Проте Шульга терпляче тупцював біля глиняної хатки мало не до самої півночі і лиш тоді нарешті здався, вирішивши прийти завтра вдень, а коли треба, то й увечері, вночі, залишатися тут хоч і на цілу добу, бо нікуди йти, нікуди далі відступати, нікуди й незмога...

Він ходив на вулицю Поля, мов на інститутські заняття, мов на роботу, цілий тиждень, вдень і вночі, і все даремно. Невже антрацитовий прокурор міг так налякати нещасну жінку?

Студенти належать до категорії населення, яке, здається, майже нікого не цікавить, їхній перший повоєнний курс був величезний — сто двадцять п'ять чоловік, майже як увесь факультет воєнного часу, — але за ці роки зменшився мало не вдвічі, бо вчорашні фронтовики влаштовувалися на вигідні посади і без закінченої вищої освіти, а дівчата, щоб не засиджуватися в старих дівках і беручи до уваги утворення кривавою війною надлишок жіноцтва в державі на цілих двадцять мільйонів, норовили вискакувати заміж, хапаючи собі майорів, полковників, спекулянтів і пройдисвітів, і нікому не було до цього ніякого діла, просто заступник декана закреслював у списках те чи інше прізвище, так ніби йшлося не про живу людину, а про звичайний знак в математичному рівнянні. Тож коли нікого не цікавили життєві долі тих чи тих студентів, хто б же надавав значення тому факту, що студент Шульга тиждень чи й більше не відвідує лекцій і не склав заліку доцентіві Чаплі з теорії електрики. Хіба від цього щось зміниться і хіба перестануть бути дійсними підручники Папалексі, Ейхенвальда і Тамма?

Та коли не стурбувалася, сказати б, офіційна частина людства, то частина неофіційна пам'ятала про Шульгу, згадувала його, стежила за ним, турбувалася його відсутністю, а тоді й стривожилася його несподіваним зникненням, і цю стривоженість зматеріалізувала у вигляді двох молодих прекрасних жінок, які одного зимового дня, коли сонце виблискувало на білих снігах особливо яскраво, з'явилися перед Шульгою в години його, може, найбільшого розпачу.

Він уже став втрачати надію застати когось живого в тій таємничій глиняній хатці на дніпровській кручі, сидів у своїй вузькій, як школярський пенал, каютці розгублений

і розізлений на свої невдачі, на свою дурість (чому не розпитав тоді Олю про все, чому пішов од неї, нічого не знаючи, власне, втік боягузливо, ганебно, безчесно, — полишивши беззахисну жінку напризволяще), і саме тоді до його господині Тетяни Омелянівни прийшла її сусідка, пухкенька жіночка з тихим голосом, і довго шелестіла в нього за дверима з хазяйкою: "шу-шу-шу", а тоді, пошкрібшись ледь чутно в його двері, проникла до Шульги і прошепотіла: "Там до вас прийшли і просять вас, а я теж прошу до себе, так що звиняйте, але без вас і я не піду, і не вернусь..."

Сусідчин "житлоблок" був точною копією помешкання, де мав притулок Шульга: простора холодна веранда з посірілих від негоди дощок, дві кімнати з кухонькою, більша кімната прохідна, далі вузький довгий "пенал", але не з засняділим од туги квартирантом чоловічого роду, а з двома молодими жінками, які споряджали стіл з частуванням далебі не студентських вимірів. Люда і Регіна. Одна хтиво-поваблива до потемніння в очах, друга — в тонкій, майже іконній красі, сором'язливо-стримана, хоч відомо ж, що стримуваний вогонь вибухає завжди ще з більшою силою.

— Шульга! — побачивши його, сплеснула долонями Люда. — Що з тобою? Ти ж як з хреста знятий? Хворий? Голодний? На лекції не ходиш. Не склав заліку своєму обожнюваному доценту Чаплі. На квартирі тебе немає. Ночей не спиш? Де ти і що з тобою?

— Я тут, — сказав Шульга, — ось перед вами, живий і здоровий. А решта — суєта.

— Коли так, цілуй мене в щоку, а тоді Регіну! Ні, спершу Регіну, бо це вона стривожилася за тебе, а я вже підключила полковницькі резерви...

— Схоже, що ти пограбувала цілий гарнізон, — засміявся Шульга.

— Вже й гарнізон? Тут же ні чорта немає! Бачив би ти, коли збираються на сабантуйчики наші генеральші... Хоча тебе, мабуть, нічим не здивуєш. Перед тобою ж була вся Європа, лежала голою, як я перед своїм полковничком...

— Може, як в епіграмі на Семена Гудзенка? "Я всю Європу перешел, идя в огне атак, два раза вширь, три раза вдоль, четыре просто так. На всех перинах спал, — ей-ей! — вот так я, братцы, жил, поил духами лошадей, пирожными кормил..."

— А ми шампанського не взяли. Регіна сказала: тільки горілку. З Шульгою щось тяжке, треба горілки.

— Це сказала ти, Людо, — подала голос Регіна.

— Шампанське в мене тепер у необмеженій кількості. Можу принести хоч дюжину, — недбало зронив Шульга. — Відтоді, як ми поховали Андрушу, і після тої нашої шаленої ночі я щодня купував дві пляшки, а пити не мав з ким... не виходило, ну і...

— А ти знаєш, який сьогодні день? — спитала Люда. — Сьогодні ж дев'ять днів Андрушиних. Забув?

— Забув.

— Спасибі хоч Регіні: вона мені нагадала, бо на тебе надій ніяких. Ви ж на фронті дев'ять днів не відзначали...

— Ми й не ховали. Похоронна команда займалася цим, а ми те й знали, що "вперьод на запад!" і "дайош Берлін!".

— То ми сядемо чи не сядемо? — вигукнула Людмила, наближаючись до Шульги на відстань, що суперечила всім знаним і незнаним правилам безпеки. — Шульга, твоє місце ось тут, ми з Регіною по боках, не заперечуєш?

Шульга мляво усміхнувся. Який би з чоловіків не підкорився диктатурі двох молодих прекрасних жінок?

Вони випили, щоб земля була Андруші пухом, тоді за вічну пам'ять Андрушину, за всіх невинно убієнних. Чарочки були маленькі, горілка холодна й пекуча, щоки в жінок спалахнули рум'янцями — тільки б цілувати, — але Шульга сидів між ними, мов дерев'яний, присутньо-неприсутній, був тут і не був, був тим, що він любив, і любив те, чим був він, і був завжди там, де був він, і любив те, чим був, і був тим, що любив.

— В мені мовби все перевернулося, — обережно поскаржився Шульга, — як почалося тоді біля кладовища, так і досі...

— Ти ніяк не можеш забути ангела, який пролетів над тобою? — кольнула його Людмила.

— А коли я скажу, що знайшов того ангела?

— Так ми тобі й повірили! Скажи йому, Регіно!

— Ну, чому ж? Я вірю в ангелів, — сказала Регіна.

— Навіть незважаючи на марксо-ленінське вчення? — Людмила вже відверто знущала з обох: і з Шульги, і з Регіни.

— Навіть незважаючи. І на доказ цього я б хотіла вам, Романе, подарувати одну річ...

Регіна відкрила свою жіночу торбинку, дістала звідти невеличку, розміром не більше книжкової сторінки, мідну пластину, потемнілу від часу, з нанесеним на ній чорною фарбою загадковим зображенням.

— Що це? — спитав Шульга, відчуваючи, як його збентеженість одразу побільшала, щойно він лиш поглянув на цей малюнок.

— "Меланхолія" Дюрера, — пояснила Регіна. — Звісно ж, копія, але виконана надзвичайно талановито. Дісталася мені в спадок від дідуся. Я подумала чомусь, що вона повинна бути у вас. Меланхолія... Саме це слово вже так багато промовляє... Мені здається, це глибинна суть вашого характеру, Романе. Або й взагалі українського характеру. Може, я помиляюся...

— Та ні, — охоче погодився Шульга, — мабуть, так воно і є. Хіба що до меланхолії додати горілки — і вже національний характер.

— Ти б йому краще подарувала тарілочку з портретом товариша Сталіна, — засміялася Люда. — У мого полковника дванадцять подяк від Генералісимуса з його портретами, пообвіщував ними всі стіни в квартирі.

— В мене теж сім подяк, — сказав Шульга, — але Верховний забув подарувати До них квартиру, щоб мати стіни для розвішування.

— А в Регіни квартири не вимагатимеш?

— Про якісь вимоги не може бути мови. Ще ж невідомо, чи я взагалі маю право на такий дарунок.

— Ні, ні, — запротестувала Регіна, — це вже вирішено. Це для вас і тільки для вас, Романе. Ця гравюра створена ніби самим тільки розумом, хоч душа художника була в сум'ятті. У вас так само точний розум і душа...

— Безладна, безпритульна, — підказала Люда.

— Ні, — не згодилася Регіна. — Душа збунтована. Тепер погляньмо на гравюру. На ній зображено увінчану лавровим вінком самотню жіночу крилату постать, що сидить посеред хаотичного нагромодження живих і неживих предметів. На боці в жінки низка ключів і гаманець, на колінах загорнена книга, в правій руці циркуль, символ геометрів і точних знань, біля ніг у жінки спить зібганий в клубочок собака, довкола розкидано будівельні й вимірні інструменти, геометричні тіла — куля і великий багатогранник, позаду жорна і драбина, приставлена до фортечного муру, на жорнах прилаштувався амур з грифельною дошкою, на стіні висять терези, пісковий годинник, дзвін і магічний квадрат з шістнадцяти клітин, в яких записано числа Від одного до шістнадцяти з таким розрахунком, що їхня сума в рядях, стовпцях і по діагоналях дорівнює тридцяти чотирьом, ліворуч вдалині — морський берег, на небі райдуга і світло комети в падінні, тут же летюча миша, що несе напис: "Меланхолія". Як бачите, все так чи інакше замикається, знаходить своє завершення або й кінець на землі з її точними вимірами і невизначеними болями й муками: і неземні крилаті істоти, і небесне сяйво, і навіть посланці далеких міжзор'яних світів...

— Це вона все про себе, — прошепотіла на вухо Шульзі Людмила. — І ота жінка з крилами — то ж вона, ти тільки придивися уважніше! Регіна хоче бути ангелом! Та, може, вона вже і є. А я не хочу! Я хочу бути чортицею і не приховую цього! А Регіна удає з себе святу та божу. Ти думаєш, вона мені сказала, що хоче подарувати тобі оцю мерихлюндію? Чорта лисого! Вона вмовляла мене, щоб я... Казати, Регіно? Чи не треба? Ти ж ангел, а вони не фотографуються, їх тільки малюють на іконах. А Регіна просить твоєї згоди, Шульга, разом сфотографуватися.

— Сфотографуватися? Зі мною? — розгубився Шульга. — Та хто я такий? Хіба що пригвинтити всі свої ордени та медалі? Але он у Васі Юбкаїна їх удвічі більше...

— Мені не треба ніяких орденів, — тихо сказала Регіна. — Тільки ваше мужнє обличчя, Романе, і згадка про те, що я мала щастя бути знайомою з таким чоловіком...

— Чув? — зітхнула Людмила. — Я так не вмію. Не навчена. Може, тому й не вдається тебе охмурити, Шульга. То як: підеш з нами до фотоательє? Біля університету, всього три квартали звідси.

— Коли просять такі жінки...

Так зване "фотоательє" містилося в одноповерховому примітивному будиночку, що втулився між важким сірокам'яним кубом обласної прокуратури і університетом. Фотографія займала частину мізерної споруди, в другій був буфет з оселедцями, гарячими сосисками, пивом і горілкою нарозлив, цю установу Шульга знав досить добре, бо їм з Андрушею Супруном доводилося не раз і не двічі "відмічатися" тут, фотоательє в коло студентських зацікавлень не потрапляло. Одноосібним господарем, розпорядником і виконавцем усіх робіт в ательє був старенький єврей, єдиним

знаряддям виробництва — старовинна фотокамера на високій тринозі, для відвідувачів кілька покалічених гнутих стільців, що колись називалися віденськими, круглий столик, накритий витертою плюшевою скатертиною, схожою на зношену кавалерійську попону, на столику альбом з найкращими взірцями фотопродукції; доблесні воїни в орденах по самі вуха; пронозливі ферти в габардинових макінтошах і велюрових капелюхах; парочки з наолієними від щастя лицами; дурнуваті селянські дівчата, які, втікаючи з колгоспу до міста, забувають на вибоїстих степових шляхах не тільки українську мову, а навіть власні імена...

Дві такі подружки саме вмощувалися перед камерою, щоб ошчасливити своїми знімками покинутих у невеселих селах родичів, отож Шульзі з його вишуканими дамами хочеш не хочеш довелося сідати до столика і вивчати альбом.

Власне, вивчення альбому можна було здійснювати і знадвору: у невеличкій вітрині містилися такі самі знімки, і тільки тепер Шульга збагнув, чому він досі не зауважував цього ательє, хоч цілих три роки "відмічався" поруч мало не щотижня: кого може привабити видовище людської пихи, глупоти і нікчемності? Поки Людмила й Регіна знічев'я перегортали сторінки альбому, Шульга чомусь подумав, що досить небезпечна близькість до таких привабливих молодих жінок має щось спільне з явищем електромагнітної індукції: в провіднику, який перетинає магнітні силові лінії, виникає те, що ми в побуті звемо електрикою, а в чоловікові, що опинився в силовому полі таких двох жінок (або й однієї жінки), незалежно від його волі неминуче повинно зродитися... Для Шульги зродитися могло тільки одне: ота глиняна хатка на високому дніпровському березі і в хатці знайома постать, знайоме обличчя, знайомий голос, все знайоме, дороге і єдине і водночас знайомо-незнайоме...

— Ти спершу з Регіною, а тоді зі мною, — сказала Людмила. — А вже тоді всі втрьох... Ти мене чуєш, Шульга?

Він уже нічого не чув. По той бік вітрини серед поодиноких перехожих виникла зловісна постать антрацитового чоловіка, повільно попливла в просторі, на мить затрималася, мовби лиш для того, щоб поглянути на вітрину, глянути крізь неї і побачити в глибині приміщення Шульгу, попливла далі, та одразу й вернулася, в погрозовій повільності пересуваючись тепер уже в зворотному напрямку, тобто не вниз по проспекту до будинку прокуратури, а вгору, до повороту на вулицю Дзержинського, яка вела до парку Шевченка і далі до вулиці Поля і до... Шульга підхопився з стільця. Йому здалося, ніби ще один антрацитовий чоловік промарширував повз вітрину, тепер знов у зворотному напрямку, а йому назустріч уже повз повий прокурор у чорному. Може, тут усі прокурори мають однакові чорні пальта і чорні капелюхи, своєрідну уніформу місцевого значення? Та однаково перший з тих, що пропливли за вітриною, був знайомий Шульзі антрацитовий Швед, і загроза, яка йшла від нього, була мов струм високої напруги, це вже не електромагнітна індукція від ніжного жіноцтва, а зматеріалізоване нещастя, загибель для всього найдорожчого.

— Мені треба вийти, — сказав Шульга. — Ви тут посидьте, я скоро...

З ательє він майже вибіг, а далі вже біг по-справжньому. Вгору проспектом. Дитяча

поліклініка, книгарня на розі,, вулиця Дзержинського починається сірим будинком працівників "органів", біля гірничого технікуму круто вигинається, дальня перспектива зникає, і Шульга не міг бачити, чи є попереду антрацитовий прокурор, чи його там немає, довкола, ні на проспекті, ні у вильоті вулиці Дзержинського, антрацитових постатей не було видно, так ніби всі вони попровалювалися крізь землю або просто примарилися Шульзі отам за круглим столиком між двома розпашілими молодими жінками — вже й не явище пояснюваної фізичними законами електромагнітної індукції, а щось нереальне, містичне, мало не дияволичне. Шульзі подумалося, може, він просто п'яний. Скільки вони випили за вічну пам'ять Андрушину? Горілка була холодна, пекуча і міцна — коня з ніг зіб'є, не те що недогодованого студента. Ну, гаразд. Хай він п'яний. Але в п'яного з особливою силою вигострюється відчуття небезпеки. А тут небезпека загрожувала тільки одній-єдиній людині, що була для Шульги найдорожчою на світі (хоч і знано-незнана), ото ж він не вагався жодної миті, вискакуючи з фотоательє, щоб гнатися за чорною примарою антрацитового прокурора і рятувати свою віднайдену любов, своє щастя й нещастя, долю й долю.

Скільки разів вимірював він ці відстані, а так достоту й не відав їхньої величини, здавалося б, мало не до хвилини й секунди повинен би знати час, що його витрачав на долання вулиць, які пролягали між його пристанищем і глиняною хаткою над Дніпром, але він завжди нехтував часом, звик стискувати його в пальцях, як гумовий еспандер, і пускати на свободу, коли був у доброму настрої, час для Шульги не важив нічого, як не важила відстань, як не важив навіть простір, людина має силу, що здатна подолати всі відомі нам категорії й виміри буття, бо хіба ж найбільші з філософів усіх часів не здійснювали розпачливо руки, неспроможні дати означення часу, а з простором, у його вигнутості, загнутості, а може, й перегнутості, не могли дати ради ні Пуанкаре, ні Ейнштейн, ні Макс Планк. Люди втомлюються від теорій. Вони стероризовані ними. Спробуйте уявити: теорія танкового бою. А Шульга досить значну частину свого життя жив цією теорією і повинен був здійснювати її на практиці. Тоді все підпорядковувалося залізному велінню: "Все для фронту, все для Перемоги!". І він їхав у своєму танку і стріляв, бив, знищував, а тоді командував уже кількома танками, ротою, батальйоном, полком, і масштаби знищення відповідно зростали, і пиха розпирала йому груди, на які вище командування націпляло залізничні орденів, і він гнав свої танки далі й далі, "вперед на захід! Даймо Берлін!", і в тому страшному доланні простору самознищувався як людина, ставав залізом, вогнем, кінцем світу, а душа, всупереч ідіотизмові начальницьких наказів, не хотіла вмирати, вперто жила в чистоті і вразливості майже дитячій.

Антрацитового прокурора Шульга не наздогнав і не побачив. Коли добіг нарешті до самотньої хатки, там було пустельно, як завжди, тільки осторонь спускалися на санчатах із снігової гірки двоє хлопчаків у куценських чорних пальтечках і кролячих шапках.

— Гей, козаки! — гукнув до них Шульга. — Не бачили тут такого чорного страшного дядька?

— Ні, не бачили нікого, — відповів один з хлопчиків, другий спитав:

— А ви, мабуть, до мами? Вона он там у сарайчику вугілля бере...

Не сарайчик, а прихалабок позад хатки. Шульга досі його й не зауважував. Може, тому, що сніг присипав протоптану туди стежку. Оля саме виходила з сарайчика, несучи відро з вугіллям. Шульга кинувся до неї.

— Дозвольте допоможу. Добрий день. Ви на мене не гніваєтесь?

— Та за віщо ж?

— Прокурора тут оце не було? Бо я за ним гнався. Показалося, що він сюди...

— А він сюди більше й не припарював. Як ото ти... як ви ото порвали його бомагу, так і щез...

Вони ще стояли одне перед одним, обоє трималися за дужку відра, Шульгу знов вразила схожість Олі з Юлією. Та сама жінка, хоч що б йому казали!

— Чого ж ми оце стоїмо? — стурбувалася Оля. — Ходімо до хати. Я тоді вночі на тебе... на вас трохи нагримала, а подякувати й забула...

— Я ходив сюди цілий тиждень, — сказав Шульга, — щодня, вночі тяж... Але нікого не було... Не міг застати... тебе...

— А я взяла відгул і їздила до мами в Покровське, забрала своїх хлопців, бо в них оце канікули...

— То твої хлопці?

— Мої. Нюсик і Дусик. Близнята.

— А я щоразу приходив сюди з сякими-такими дарунками, а це прибіг з порожніми руками... По-дурному вийшло... Знаєш що, Олю, я не заходитиму до хати, а метнуся до себе і одразу ж сюди...

— Ось не треба нічого... Як же це так: гнати кудись чоловіка, не запросивши й до хати?..

— Все вже вирішено. Не будемо про це. Ти мені скажи тільки одне. Вісім днів тому ти їхала з двома міліціонерами в машині на Нікополь?

— О Боже, а як ти взнав?

— Отже, то була ти?

— Мені треба було до мами, я голосувала біля Сінного базару, а вони їхали, кажуть, посидиш між нами, то підвеземо до Нікополя. Такі веселі та добрі, ще й кожуха мені дали свого міліціонерського...

— А я хоронив свого друга, отоді й побачив тебе, як ти їхала побіля кладовища... і впізнав тебе... Не тебе, а.... Ну, я потім про все тобі, а тепер побіг...

Нюсик і Дусик далі тягали санчата, жінка з відром вугілля в руці стояла біля надвірних дверей і розгублено дивилася вслід Шульзі, двоє хлопчиків-близнят, а не одна донька, — отже, це не Юлія з ташкентської ночі, а зовсім інша жінка, та водночас це й вона, її обличчя, її голос, її постать, все те саме, і жінка та сама, знов і вічно та сама, бо коли один Бог на небі і один Сталін у Кремлі, то й жінка для тебе може бути тільки одна, скрізь, завжди, навіки!

Він побіг і прибіг, здолавши відстань у тисячі кілометрів і у ціле десятиліття

найкривавіших в історії людства часів. Все, що було досі, обсіпалося з нього, як листя з осіннього дерева, все відходило в непам'ять, зоставалося на узбіччях, в стороні — від першого удару його танкової гармати аж до дня сьогоднішнього з дев'ятинами по Андруші Супруну, і двома чарівними жінками в фотографії на проспекті Карла Маркса, і чорною тінню антрацитового чоловіка, — тепер для Шульги знов, як і в отому примарному місті між Німеччиною і Чехією, було тільки дві жінки: одна в незмірній азіатській глибині глиняного тисячолітнього Ташкента, втрачена мовби й навіки, недосяжна, майже неіснуюча, і ця, мовби відтворення чи повторення тієї, радісно суша, прекрасна тілесно, таємниче діяння сил, не підвладне людському розумові.

Хлопчики Нюсик і Дусик, набігавшись за день і після гостинців чудернацького дядька в офіцерській шинелі, якого мама чомусь раз у раз називала студентом, вже давно спали, на круглому столі під шовковим абажуром з довгими китицями майже неторканими стояли тарілочки, де змагалися дари чорноземного степу — сало, ковбаси, вишкварки, цибуля, часник, квашена капуста, солоні огірочки й помідори — і гастрономний харч у вигляді вічних оселедців, копченої грудинки, темних шпротів, схожих на єгипетські мумії, незвично голих для українського ока рожевих крабів, видобутих з консервних бляшанок, цих універсальних могил двадцятого віку, заморських фруктів, від самого вигляду яких мимоволі згадувалася українська пісня: "Ой, вишенько-черешенько, чом рясно не родиш?". У жахливій повоєнній руїні, в безнадійному розбитті і ще безнадійнішому убозтві ці білі тарілочки мимоволі нагадали Шульзі той бюргерський німецький добробут, що панував у домі Ульріки, хоч насправді були залишками довоєнної радянської цивілізації, її, сказати б, побутово-мистецьким продуктом і свідченням, бо виготовлені були тарілочки не з благородної сніжно-білої порцеляни, а з тьмавого фаянсу, і плямувалися не золотом, а брудно-синьою, майже чорною фарбою, і здобилися не химерним цвібельмустером, а грубо мальованими зображеннями маслакуватих робітників у цупких синіх комбінезонах і литкастих колгоспниць у ще цупкіших спідницях, серпами й молотами, греблею Дніпрогесу, трибками й ковадлами і навіть колісними тракторами ХТЗ. Наштрикуєш оселедця з кришеником цибулі, а на виделку наштрикується ще й колісний трактор. Оля пояснила: тітка Килина зберегла. Тепер он усі з алюмінієвих мисок, з алюмінієвими ложками й виделками, наче солдати, у них у лікарні так само, ну, ще, може, там емальовий кухоль, а так же ніде нічого, а тітка Килина перебула тут усю окупацію, і хоч оце в неї зосталось. Дядько Єгор пропав безвісти. Нічого й досі не чути. А вони ж оце вдвох ліпили оцю хатку. Дядько Єгор кочегаром був у лікарні Мечникова, а тітка Килина в професора Дардика санітаркою; дуже її професор уважав, на війні він був генералом, а як вернувся, то знов став завідувати травматологією і взяв тітку Килину, хоч вона й була в окупації, а тоді в сорок сьомому, в голод, взяв і мене без усяких документів, бо голова колгоспу довідки на паспорт не дав, а в селі ж хоч вмирай, а в мене двоє малих діток... А голод же, щитай, в сорок сьомому в степах був, як і в тридцять третім, тоді наш тато вмерли, і дідусь, і обидві бабусі, а нас з мамою троє зосталося, я і Нюсик та Дусик, мені одинадцять, а хлопцям по дев'ять, вони з двадцять четвертого, близнята, як

і оце в мене, в нашім роду жінки знай близнят приводили, а наша далека прабаба Юлька так аж тричі близнят народжувала, шість козаків, відтоді нас і прозвали Юльченками, може, відтоді й у голоді жили безперестанно, бо як подивишся, то я й народилася в голод двадцять першого року, а тоді голод тридцять третього, а за ним сорок сьомий, та й тепер воно хіба не голод, в колгоспі ж на трудовні й досі ні грама не дають, якби я оце тут по дві зміни не брала, аби хоч трохи заробити, то й не знаю, як би воно було. Нюсика й Дусика, як прийшли наші в сорок третім, забрали в армію, і вони десь у степу й полягли, мамі за них двадцять рублів платять, а мені за мого Грицька нічого не платять, бо на нього ні похоронки, ні безвісти пропащий, ні слуху ні духу, як пішов у сорок первім, так наче крізь землю провалився, а в мене Нюсик і Дусик знайшлися вже, як Грицька забрали в армію, він і не знав нічого, бо ми поженилися в маї сорок першого, він тоді з автоколоною вугілля з Донбасу до нас в район возив, я його як побачила, так у мені все й зайнялося, а він і собі, і вже на свій Донбас не вернувся, zostався в Покровськім, а тоді й до нас перейшов, а де він тепер і що з ним, казали, ніби бачили його на Донбасі, одні кажуть: без ноги, другі: без руки, а я б же його прийняла, як він є, аби лиш знати, де він оце і чи він є, чи живий, бо й хлопці ж допитуються: де наш татко? А я кажу їм: погіб геройською смертю, а сама плачу і жду, жду і плачу, а тут же таке життя прокляте...

Вона, здається, нічого й не пила, пив Шульга, горілку впереміш із шампанським, і не п'янів, а просто втрачав чутливість, ставав сплячою лялечкою, надійно захищеною в кокон, обмотаною безконечним плетивом тонких нитей, обмотаною і замотаною, його теж мовби м'яко обмотували м'якими сувоями, зітканими з жіночих слів, — з безконечного безладного мовлення, з щирої розповіді, з жалів і скарг... Та ні, жінка не скаржилася — вона просто розповідала. В цій нещасній державі переможців нікому було скаржитися. Єдине, що зоставалося людям, — це терпіти й надіятися.

Шульга, наосліп поблукавши по столу, знайшов м'яку Олину руку, накрив її своєю великою долонею.

— Може, я тебе знайшов, щоб допомогти?

— Кому?

Він мав би бути чесним і сказати: "Собі", але, як усі чоловіки перед жінками, сказав суццю неправду:

— Тобі.

— Як же ти допоможеш?

Він не знав, що відповісти, розгублено промимрив:

— Ну... Ось я тримаю твою руку... А тепер дай ще й другу...

Вона не хотіла втрачати незалежності.

— Не треба.

— Але ж чому?

— Ну, так. Не треба. Я не звикла. Нікому отак... Ні рук, нічого... і з тобою оце... Якби не той прокурор, чи хто він там, то я б же тебе і не... А так вийшло тепер... Та я ж нічого про тебе й не... Чи ти офіцер, чи студент... Всі вчорашні офіцери тепер студенти

і всі п'яні, бо якого не привезуть у травматологію з поламаними ногами, то студент і п'яний... Ось слухай сюди: я, як тебе тоді побачила вночі п'яного, то аж злякалася, — не дай Бо, поламає щось у собі, бо такий же великий та маслакуватий! У нас в травматолбгії всі отакі. Поламані ноги, поламані руки, ребра, шиї, спини, черепи... Я й не думала, щоб і черепи в людей ламалися... Це ж уже смерть, а воно живе, і як ото тебе тоді тут побачила, то...

— Злякалася, що в мене зламана голова? А в мене душа поламана... і тільки ти її зцілиш...

— Мені й Грицько такої виспівував: і серце в нього, і душа, і — я там знаю? — все розбите, і вже як оце я не спасу, то не спасе й сам Господь Бог!.. А тоді пішов — і хоч би ж тобі словечко!

— Може, загинув. Ти знаєш, скільки вбитих на війні? Цього ніхто не знає, і ніколи про це не скажуть. А я все те бачив.

— Аби ж він знав про дітей, то... Жінка до своїх дітей і з могили подасть голос...

— Ти ж сама сказала: він не знав про дітей.

— Він не знав, а душа йому нащо? Душа ж повинна знати! Чи, може, в чоловіків немає душі?

Шульга злякався: а може, й справді в нього нема ніякої душі, а саме тіло і все його життя — лиш здригання протоплазми, конвульсії примітивних насолод від зовнішніх подразнень? І він ось уже мало не цілу вічність шукає свою незабутню жінку з ташкентської глиняної ночі не заради ж її найрозкішнішого на світі буйного тіла? Любити жінку легко і просто, бо це означає любити себе. Чоловічий світ узаконив це в державних утвореннях, філософіях, мистецтвах, навіть у релігіях, і ми вже народжуємося з цим чоловічим синдромом у крові і ціле життя ждемо вдоволення тільки наших пристрастей, забаганок, а то навіть збочень. По війні вони, переможці, підняті над Європою і над усім світом у своїй моральній чистоті й незаплямованості, принизливо, ганебно товпилися в холодних кінотеатрах, щоб бодай краєм ока побачити "дівчину моєї мрії", фашистську кінозірку Маріку Рокк, зневажуване, але яке ж привабливе фашистське жіноче шпоконе м'ясо, запаморочливу, недосяжну для злиденних азіатів пещену плоть, про яку згодом поет напише гіркі слова: "Крутит задом и бюстом иноземка, крупнотела, дебела, хоть не немка, вожделение рейха и застенка — почему у нас в цене она? Или то, что с экрана нам туготела, было впрямь восполнением пробела? Или вправду устала, приболела раздавившая врага страна?"[3]

— Ти бачила кінофільм "Дівчина моєї мрії"? — спитав Олю Шульга.

— Разів з десять, — сказала Оля.

— А ти знаєш, що ти в мільйон разів краща за ту Маріку Рокк?

— Таке й скажеш! У мене ж ні такої одежі, ні такого отого всього...

— Чого "всього"? Чого? Про що ти кажеш?

Він перекинувся до неї через стіл, вхопив за обидві руки, так ніби боявся, що вона втече, зникне, хотів у цім стиску передати їй усю свою ніжність, свій захват, свою знемогу, майже впритул наблизив своє обличчя до її лиця, до наляканих очей, до

розтулених хтивих уст, прошепотів ледь чутно, без слів і згуків, самим зітханням: "Коли б ти тільки знала, яка ти і що ти для мене, та й не тільки для мене, а для цілого світу!.. Коли б ти тільки могла знати... Ох, коли б же могла...". Не було в людській мові слів, щоб сказати те, що він хотів сказати. Які апостоли й проповідники, які пропагандисти й агітатори спромоглися б донести до цієї молодой української жінки велику істину про те, що вона вознесена вище за всіх королів, президентів, диктаторів, магнатів, маршалів, найманих геніїв і блискучих самозванців, що саме в ній, у її загадковому тілі, ховається рай земний і рай небесний, лежать первні, витoki джерел, дорожочніших за Гіпокрену. Убогий побут, повоенна бідність, примітивне існування — все це відступає перед чарами жіночого тіла, багатшого за всі трофеї поверженої Європи, за казки тисячі й одної ночі, за золоті копальні царя Соломона, за найрозкішніші сні і за всю славу світу. Хіба тоді, в ташкентській глиняній ночі, дешевенька ситцева безрукавка на пишних плечах Юлії не видавалася йому золотим перським халатом, і хіба ж не шелестіли під її затаєний любострасний сміх бухарські шовки, і хіба грубий глиняний посуд не ставав золотим у самоцвітах, у каменях Цейлону і з кожного кутка глиняної халупи хіба не лилися на їхні оголені тіла індійські аромати і не позирали в тисячолітнім мудрім спокої дракони з перловими очима, рубіновими пащами і золотою лускою страхітливих хвостів, в безладних ковульсіях яких, може, й могли б безнадійно втонуті всі пристрасті світу, вся його мудрість і пиха.

Треба було б розповісти про все це Олі, а він не міг. Врешті, прошепотів до неї:

— Ти могла б перейти сюди?

— Куди?

— На цей бік столу. До мене.

— Чого?

— Ну... Ось я тут сам і не можу без тебе. Чи мені сниться, чи я п'яний, чи... Ти й не ти, на Україні ми чи в Азії... чи ти Оля, чи Юлія... Може, ти просто не хочеш сказати мені...

— Сказати про віщо?

— Що була в Ташкенті.

Вона засміялася:

— Ось слухай сюди. В якому Ташкенті? Мене б у Германію вивезли на каторгу, якби не діти. У нас усіх дівчат повивозили. Не вернулося й половини...

Жінки завжди беззахисні, завжди жертви. І війни програють, зрештою, не чоловіки, а жінки, і їм доводиться розплачуватися за все...

— Я перейду туди, — несподівано сказав він.

— Куди?

— На той бік столу. До тебе. Коли не ти до мене, то я до тебе...

— Ні, ні, не треба!

— Я повинен розказати тобі про все...

— Ось слухай сюди... Ти вже геть п'яний, а в мене діти сплять, ми їх побудимо... А вдосвіта тітка Килина з села приїде, бо мені на діжурство, аж на двоє суток, я двоє

суток діжурю, а тоді сутки дома, бо треба ж заробляти, щоб допомогти мамі...

Він не чув її слів, не розумів нічого, чув тільки голос, і той голос кликав його в далекі простори, в пам'ять, у нестямність, не випускаючи Олиних маленьких рук із своїх міцних стисків, Шульга тяжко підвівся, обійшов стіл під круглим шовковим абажуром, легко здолавши спротив жінки, поставив її навпроти себе, тоді наблизив на відстань, небезпечну не тільки для себе самого, а й для неї, це вже не була розгублена жінка з безладним белькотом про щось несуттєве, і її справжнє-несправжнє ім'я тепер зовсім нічого не важило, бо вона повинна була зватися тільки Юлією і бути Юлією, і вона була нею, стала в його камінних обіймах, — у неї зрадливо задрижали безсоромні губи, темна тінь розгубленості і переляку прокотилася по ніжному обличчю, сполохано заметалися очі, вона хотіла скрикнути, але ні слова, ні звуку не видобулося з охопленого судомою горла, і той внутрішній спазм був такий страшний, що Шульга мимоволі зауважив його на її виткій, безпомічній шиї, на безсило розтулених її неповторних устах...

— Юлю! — безпорадно і безладно зашепотів він. — Юленько! Ю! Це ж ти, Юлько? З Ташкента, з Азії, з тої нашої ночі? Ну! А я той дурний танковий лейтенантик, у новому галіфе і в рипливих портупелях з сюрчком. Пригадуєш? Це ж ти? Ти? А я — це я, той самий танковий лейтенантик з Чирчика. Ти вже пробач, що я оце не сам, а щоразу з кимось... Тоді піхотний капіташа, а тепер цей антрацитовий прокурор, цей негідник... Та хіба ж я знав? Аби ж я знав...

Руки в Олі були мов сталльні. Вона наставила їх проти Шульги, вперлася йому в груди, і виявилось, що він неспроможен зламати цю жіночу силу.

— Оце ж ти тут набалакав стільки, що ні в який міх не збереш, — долаючи свою миттєву розгубленість і, мабуть, караючись нею, твердо мовила Оля. — Казала я, що ти п'яний, так воно таки й правда, бо тепер усі студенти п'яні. І я оце, як дурна, з тобою, а в мене ж малі діти і тітка Килина ось-ось тут буде, а що я їй скажу?..

Шульга спам'ятався, відпустив жінку, став перед нею розгублений і безсилий.

— Ти мене проганяєш?

— Та чи я знаю? В мене ж он діти і тітка Килина робочим поїздом з Нікополя...

— Ти дозволиш мені прийти ще до тебе?

— Прийти? Та чи я знаю? В мене ж он хлопці на канікулах...

— А після канікул? Ти зостанешся сама?

— Може, тітка Килина одвезе їх додому, а може, я й сама, так це ж аж після десятого, а як тітка Килина визнає про тебе, то...

— Ти дозволиш поцілувати твою руку? — спитав Шульга.

— Таке й вигадав! Хто ж ото цілує руки?

Вона ще не докінчила, а він уже припав до цієї єдиної в світі, ніжнішої за всі шовки Азії шкіри, вмирав над нею в безнадійній надії на воскресіння, щоб знов, як оце тепер, кинувши все, промайнути слідом за уявною темною тінню, пролинати по комуністичній вулиці Дзержинського, яка звалася колись Новодворянською, і знов опинитися тут, у первісній занедбаності, що приховує в собі найбільші скарби світу.

Шульга добровільно опинився за дверима. Досі пам'ятав ті двері з ташкентської ночі, двері з твердого, як кістка, дерева шовковиці, а які були двері тут? Соснові, кленові, яворові, а чи акацієві, з цього українського негнійдерева? Чи ж не однаково? Життя — це суцільні двері. Треба знати, які відчинити, і треба завжди бути готовим до несподіванок за тими дверима. Найкраще було б взагалі не відчиняти ніяких дверей. Та це дається тільки святістю схимників, великими подвигами, безконечними зреченнями і вознесенням над суєтою світу. Ми ж усі приречені відчиняти двері. Відчинити — ще не означає вийти. Вийти за двері — і вийти за природні межі своєї особистості, може, вирватися за грань власної душі. Але чи це можливо?

Три Юлії: Азія, Європа, Україна. Шульга пробував згадати, що він казав цим жінкам, і не міг згадати. Навіть тій, біля якої щойно стояв. Знав тільки напевне, що вони ніколи не слухали і не розуміли того, що він їм казав, і на заваді стояв навіть не мовний бар'єр, як з німкеню Ульрікою, а щось зовсім інше. Що ж саме? Що?

— Хіба ж я не казав тобі тої ночі в Ташкенті? — допитувався він щойно в Олі, а може, в Юлії, може, в тої, що в Азії, а може, й не в тої самої, може, може...

— Ти казав? Нічого ти не казав...

— Ну, як же? Згадай... Коли ми... Коли я тебе... Коли ти...

— Тебе згадати? Ось слухай сюди. Ти, мабуть, геть п'яний, як усі ото студенти п'яні... І що ж ти казав? Нічого й не казав... І нічого й не треба казати, а то побудиш дітей...

Вона не слухала його, не хотіла ні слухати, ні розуміти.

Бо й навіщо?

А може, так і живуть люди на світі, чоловіки й жінки, навіки роз'єднані, розокремлені невидимою, але непробивною стіною нерозуміння, протистоянь, протилежностей... Єдність протилежностей. Діалектика. Хто вигадав діалектику — греки чи сам Господь Бог? Мабуть, Всевишній, а греки тільки добрали їй відповідне ім'я. Діалектика жіночого роду. І всі науки, здається, жіночого роду, а великі вчені — тільки чоловіки. Історична узурпація. Колись жінки збунтуються. Тим часом єдине, що мають відстоювати і від чоловічих посягань, — власне тіло. Шульга й досі відчував ті дві точки на своїх грудях, куди впиралися Оліні руки. Залізні руки, яких не зламає ніяка сила. Він злякався їхньої незламності і відступив мовчки, покірливо, майже ганебно. А може, з радістю? Може, так і треба? Там була Азія, там Європа, тут Україна, Дніпро і все інакше. "М'які на Сході лежа"[4]. А тут тверді, жорсткі, та від того не стають менш привабливими.

То була божевільна зима. Шульга метався, як звір у клітці. Першим на курсі склав усі іспити й заліки, виступав з доповідями на студентському науковому товаристві, заробив навіть диплом від міністра Кафтанова, а на партзбори й всілякі активи не ходив, за що йому вліпили догану, а тоді догану з попередженням, а він чхав на всі догани і на всі попередження, він зненацька щезав на цілі тижні, і ніхто не знав, де його шукати, навіть Люда з її пухкенькою родичкою була безсила і, коли, впіймавши Шульгу на лекції доцента Чаплі, пробувала допитуватися, куди він зникав, Шульга

віджартовувався: "А як пишуть в газетах про чужі літаки, що порушили наш повітряний простір? Пишуть: літак віддалився в бік моря. Ось так і я. Немає поблизу моря? Тоді читай: віддалився в бік Дніпра. Міг я поїхати до своєї матері в Запоріжжя? Сама знаєш, що міг. Не ночував у своїй каюті? Ну, заночував у домі колгоспника на Озборці або ще десь..." Іноді Людмилі все ж таки вдавалося впіймати Шульгу і привести на студентську вечірку, бодай туди, куди він колись охоче ходив зі своїм другом Андрушею Супруном. Найчастіше вони ходили до Світлани Шатилової, рудокосої генеральської доньки, батько якої служив у групі військ у Німеччині, а доньці залишав простору трикімнатну квартиру, всю в килимах, картинах, з трофейними важкими меблями, дорогим посудом, бронзою, всілякими витребеньками, венеціанськими дзеркалами й люстрами і бахматими шовковими абажурами з хтивим червонястим світлом, що лилось з-під них так само солодко й розманіжено, як заморські звуки з сотень трофейних патефонних платівок, завезених до цього придніпровського міста доблесним сталінським генералом-переможцем, знов і знов танго Гарделя і шовковий чоловічий голос з-за океану, той самий голос, який поміг Шульзі знайти другу Юлію, а тоді втратити, ах, як заздрих Шульга чоловікам, які мають гарні голоси, а може, ще більше заздрих твердим чоловікам з гавкітливими голосами, як у маршала Ворошилова, бо коли тебе готували в командири солдатського кривавого м'яса, де все вирішує наказ, команда, голос, то ти вже навіки поставлений навколішки перед цим марним здриганням повітря, перед криком, виспівом, зойком, схлипом...

До десятого числа Шульга вичікував терпляче і ніби відсторонено. Тому давав Людмилі водити себе на вечірки, але щоразу нагадував:

— Не забувай: ти мені тільки як сестра!

— Ти ж казав, що в тебе є сестра.

— А ти будеш другою.

— Ох, і зануда ж ти, Шульга! — зітхала Людмила. — Ти й на фронтовика зовсім не схожий. Який з тебе фронтовик, коли ти від жінки, як чорт від ладану...

— Коли хочеш знати, справжні фронтовики перед жінками завжди нерішучі і навіть сором'язливі, — сказав він їй. — Надто ж тепер, по війні, і особливо з нашими жінками, перед якими нам ніколи не дано спокутувати провину сорок першого і сорок другого років.

— Боже, чим забита твоя голова! Мій полковник ніколи про таке й не думав!

— Тому він і полковник...

Десятого числа Шульга не наважився піти до самотньої оселі над Дніпром, виждав ще два дні, ніяк не міг вирішити, коли краще — вдень чи ввечері, нарешті вибрав вечір і не вгадав: двері були замкнені, в хатині не світилося. Він побіг на вулицю Поля вранці, тоді вдень, знову ввечері — все марно. Заповзявшись все ж застати Олю вдома, Шульга кілька днів уперто ходив і ходив до глиняної хатки, вивчив майже кожен будинок на вулиці Дзержинського, яка звалася колись Новодворянською, бо, мабуть, жили на ній дворяни, так само як тепер жили дворяни радянські, тобто всіляке партійне й заводське начальство, яке не ходило пішки, а їздило машинами, тому Шульга на цій

вулиці майже завжди був самотнім перехожим, мовби зготовляючись до ще більшої самотності перед замкненими дверима свого поклоніння і своєї прощі.

Може, Оля злякалася його настирливості і переїхала звідси, знайшла собі де-небудь інше помешкання? І, може, йому не слід отак марно обтоптувати тут сніг довкола хатини, а піти до лікарні Мечникова, знайти травматологію і спитати про Олю? Іноді в Шульги навіть зроджувався відчаєний намір поламати собі руки чи ноги (він не уявляв, як це можна б зробити, але знав з фронтового досвіду, що кістки людські трощать надзвичайно просто і легко), щоб потрапити до травматології повноправним пацієнтом і вже на цілком законних підставах перебувати кілька місяців під опікою дорогої для нього жінки. Та одразу й відкинув цю думку, згадавши вагон для перевезення тяжкопоранених, крігер, з санітарними ношами в три яруси вздовж бокових стін, тридцять або й усі тридцять шість напівтрупів, а тоді палату тилового госпіталю на дванадцять або вісімнадцять гавриків, забинтованих, загіпсованих, взятих у лубки, на спиці, на витяжку з півпудовим грузом, стогони, крики, зубовний скрегіт, і тихі жалі, і безперестанне, — то гнівливо-нетерпляче, то тихе аж до плачливості: "Сестра, утку!", "Сестра, судно!", "Сестра! Сестра!", а тоді, вже після всіх перев'язок, процедур, лікарських обходів, у темряві, перед "відходом до сну" нестримне гусарствування, безпардонна чоловіча похвальба своїми подвигами перед жінками, бронебійною силою чоловічої потенції, коли п'ята чоловіча кінцівка стоїть камінно, мов Уральський хребет, ніби Кавказ і Гіндукуш, і піхотний капітан хвалиться, що носив на стоячому прутні відро, повне води; артилерист міг утримати двопудову гирю, а вже йому, танкістові, щоб не відстати, треба було брехати, як перекочував з місця на місце своїм негнучим, ніби в моржа, двоохоткілограмові бочки з соляркою... Фольклор не для любові, не для родинного життя, не для партії й уряду... А там, де тепер змушена "діжурити" Оля, щоб заробити якусь копійку для своїх осиротілих хлопчиків, хіба не такий самий "фольклор", бо хіба ж змінилася людська природа і людська порода? Недаремно ж натякала Оля, що там майже всі вчорашні фронтовики, які тепер стали студентами, та однаково ж нічого в них не змінилося, бо всі п'яні, як і тоді, на війні, де люди тільки й можуть бути або п'яні, або мертві.

Кілька діб падав на місто густий, лапатий сніг, на вулицях вирости замети, двірники не встигали прогортати тротуарів і робили тільки вузьенькі стежки, на яких годі було розминутися двом стрічним; хатку на схилі засипало по самі вікна, але з вулиці Поля до самих дверей хтось розчистив широку доріжку, і Шульга зрадів, як дитина, що нарешті застане тут живу душу, і вже бачив, як стоїть перед ним в отворі дверей невисока темноволоса жінка, заради якої він вижив на війні, жив тепер і житиме завжди і вічно, і не просто і не взагалі заради неї самої, а заради її єдиного на світі тіла, заради вологого розхилу оцих безсоромних уст, і притемненого туману її очей, і її тугих стегон, що, мов дві могутні ріки, течуть і не витікають з первісних округлостей повз таємничий мис вічності, побіля початку всіх початків. Людське тіло почали вбивати задовго до Платона, Арістотеля, Ісуса Христа, Леніна й Сталіна, сповита лляними пелюшками єгипетська мумія з видаленим серцем, мозком і всіма

нутрощами, засушена навіки, — ось ідеал жерців і фараонів, диктаторів і богів. Соціалізові людське тіло потрібне тільки для індустріалізації і колективізації, для сталінських п'ятирічок і перетворення природи, для перемог над ворогами, для жертвовного попелу, який урочисто поховують у Кремлівській стіні, і для безіменних "братух", розкиданих по всій Європі, по тундрі, в тайзі, в пустелях, знов мумії, знов жертвність, знов обов'язки перед усім на світі — тільки не перед власним тілом, а що ми без тіла? Амеби, одноклітинні організми, бактерії?..

Шульга не хотів бути амебою. Міг би сміливо заявити про це перед усіма трибуналами світу. Він вижив там, де не витримувало навіть залізо; коли в липневий день сорок третього року на розлогому полі коло белгородського сільця Прохорівка зіткнулися тисячі "фердинандів", "тигрів" і "пантер" з тисячами тридцятьчетвірок, КВ і ЙС, коли прогримів смертельний псалом залізу і почався пекельний псалом сталі й вогню і коли кінець світу постав перед очима в кожного, хто там опинився, горіла сталь, розсипався на прах камінь, людські тіла в'янули й звуглювалися, як трава в полум'ї, а над тими, хто ще жив, не було ні бога, ні чорта, ні Державного Комітету Оборони на чолі з товаришем Сталіним, не було й не існувало там нічого, крім досконалого знання законів балістики, точної координації дій танкового екіпажу, звірячого надчуття небезпеки і своєчасного (ще в зародку) знищення її джерел, тоді й відкрилася Шульзі велика істина самозбереження, самовціління, вижиття... Для чого? Навіщо? Пусті слова для того, хто був там, де б'ється сталь об сталь, вогонь об вогонь, вибух об вибух, нищення об нищення, смерть об смерть, де волохата диявольська рука з залассям рве важіль рубильника, і замикається відвічне електричне коло, і лиха іскра підпалює пекельний заряд, і вибухає земля і небо, вибухає все довкола, весь простір, весь світ...

Хто вийшов з того пекла, мав право жити за давньою заповіддю мудреця: "Треба возвишатися до безсмертя і робити все заради життя, що відповідає найвищому в самому собі"[5]. Найвище в ньому була Юлія з ташкентської ночі і все те, що породила вона в його душі. Не любов, ні, це слово видавалося Шульзі занадто простим, знеціненим від довгого вживання; може, відлякувала його якась надмірна легкість цього слова, та легкість, що найчастіше дає радість, але іноді несподівано стає незносною аж до трагічності, ні, він навіть подумки ніколи не вживав цього слова, вважаючи, що в ньому самому живе почуття набагато складніше, тяжке, гнітюче, та водночас прекрасне до найвищих меж блаженства: темна пристрасть, яка не знає перешкод, нехтує всіма заборонами, трощить бар'єри обмежень і забобонів. Коли б у цій країні, кожен громадянин якої описаний був з ніг до голови анкетами ("чем ваши родители занимались до 1917 года, находились вы под следствием, были осуждены, служили в белой армии, пребывали на оккупированных землях, имеете родственников за границей, привлекались ли к ответственности; исключались ли из рядов, получали ли взыскания, нарушали ли разлюли, ах юли малина!..") — отожд, коли б Шульзі сказали, який пункт він волів би мати й заповнити в анкеті, він відповів би тільки одним словом: Юлія.

Для нього це був шифр, знак, символ на ціле життя, на смерть і безсмертя.

Шульга знав, що кращої жінки, ніж Юлія з азіатської ночі в Ташкенті, він уже ніколи не зустріне, не знайде, не матиме, не зможе мати, та підсвідомо знав він і те, що завжди, коли траплятиметься на його химерно-ламливій путі нова Юлія, азіатська ніч мовби повторюватиметься, наповнюватиметься чимось новим, тривожно-незбагненним, — тоді був лиш короткий захват до судоми в горлі, в усьому тілі, до раптового вмирання, солодко-страхітливого звершення в небуття, щоб згодом відродитися в такій радості, для означення якої немає слів, згодом до цих, сказати б, первісно-юліанських відчуттів додавалася віднайдена в несамовитості війни радість і розкіш буття, існування, фантастична незаземленість і майже неприсутність у всіх земних справах — від найпримітивніших і до тих, що їх сервілістичні уми називають визначальними, судьбоносними, епохальними, історичними...

Яка марнота!

Бо коли я обіймаю жінку, в якій зосередилася вся неповторність, вся радість і солодкість світу, то що мені до всієї метушняви, тупотняви, схилянь, поклонінь і безконецних запевнень у вірності й відданості?

У Шульги ще залишався нескладений іспит з електротехніки. Доцент Полюскевич, яка читала їм цей курс, повернулася з декретної відпустки лише по закінченні зимової сесії, тому у студентів їхнього курсу мимоволі виникнув цей "хвіст". Полюскевич, маленька граційна блондиночка, була неодружена, але дитину вже ж від когось привела, студенти незлобиво перешіптувалися, намагаючись вгадати ім'я того, хто заволодів серцем їхньої викладачки, ці перешіптування, мабуть, долинули до Полюскевич, і вона, замість бути доброю й лагідною, як молода мати-годувальниця, лютувала на іспиті з електротехніки і ставила двійки навіть відмінникам і найзапеклішим зубрилам-зубрицьким, які вже не просто визубрюють підручники й конспекти до останньої літери, а прогризають їх наскрізь, як зимові миші.

Шульга тоді думав лише про Олю, і йому було однаково, що він схопить у Полюскевич. Маленька жінка як маленький собачка: ніколи не знаєш, коли і де вкусить. Тому Шульга за фронтовою звичкою вирішив стріляти на випередження.

— Давайте одразу домовимося, — запропонував він Полюскевич, — що я називатиму вам не тільки імена Фарадея, Гальвано, Вольти, Едісона, Максвелла, Герца, а й Яблочкова, Лодигіна, Ляпунова, Столетова, бо тепер уже відомо всім, що "Россия — родина слонів".

Полюскевич мовчала. Дивилася не на Шульгу, а мовби крізь нього, — і міцно затискувала губи, так ніби боялася, що з них видобудеться якийсь небажаний звук.

— Крім того, — не бентежачись її мовчанкою, розп'якував далі Шульга, — ви ж неодмінно спитаєте мене, що казали про електротехніку Маркс і Енгельс. Будь ласка. Вони вказували, що електроенергія справить революційний вплив не тільки на техніку, а й на весь історичний розвиток. Енгельс у листі до Бернштейна в зв'язку з цим висловив таку думку: "Цілком зрозуміло, що завдяки електротехніці виробничі сили зростуть так, що буржуазія буде дедалі неспроможніша управляти ними".

Полюскевич уперто мовчала. Хоч би ж тобі бровою ворухнула, відзначаючи, сказати б, поглиблене цитування Шульгою класиків марксизму-ленінізму.

. — Ви мене нічого не питаєте, тоді я спитаю вас, — не розгубився Шульга. — Мій батько будував Дніпрогес, я до війни вчився у ФЗУ при трансформаторному заводі, і все електроустаткування, яке мені доводилося там бачити, було не наше, не соціалістичне, а буржуазне. Вестінгауз, Сіменс-Шуккерт, Сіменс і Гальске. Динамне і трансформаторне залізо, вольфрам, слюда, бакеліт, пресшпан — все від буржуазії. Тоді як же з словами Енгельса про неспроможність буржуазії впоратися з електротехнікою?

Далі грати в мовчанку з цим нахабним студентом, який замахнувся вже й на класиків марксизму-ленінізму, було небезпечно, але й ув'язуватися в суперечку з ним було ще небезпечніше; тому доцент Полюскевич нарешті заговорила, але так, ніби не чула нічого сказаного Шульгою, неначе він взагалі не сказав ще жодного слова.

— Скажіть мені, — несподівано спитала вона, — про що вам говорить ім'я Доліво-Добровольського?

— Я знаю тільки те, що це не Фарадей і не Максвелл, — не розгубився Шульга.

— Але ви не знаєте, що це наш вітчизняний учений, який створив перший трифазний асинхронний двигун і трифазний трансформатор. Не знаєте ж?

— Яюсь не поцікавився.

— От бачите, — Полюскевич блідо усміхнулася, вже не приховуючи зловтіхи. — Ви чесно заробили двійку за нехтування здобутками вітчизняної науки.

— Коли цей Доліво-Добровольський справді, як ото ви кажете, тоді заробив.

— Але зважаючи на те, що ви знаєте пресшпан, про який жоден з ваших однокурсників навіть не чув ніколи, я ставлю вам трійку, яку ви теж заробили чесно.

І вона вималювала в його заліковій книжці таку величезну трійку, що Шульга тільки руками розвів: така маленька жінка і така велика трійка!

Вже біля дверей він поцікавився:

— А цей Доліво-Добровольський, він хто — поляк чи, може, українець?

— Він гордість нашої вітчизняної науки, — відповіла Полюскевич.

А Ольга? Вона що, гордість нашої вітчизняної краси?

Шульга упіймав її, вже й не сподіваючись. У своїх майже щоденних мандрах на край вулиці Поля заблукав туди о тій невизначеній порі, коли вже не день, але ще й не вечір, серед сивих лютневих снігів у сивому притемненому просторі самотньо сівіла глиняна кострубата хатка, як завжди, мертва й покинута, але цього разу між хаткою і Шульгою в холодному сивому просторі з'явилися дві теплі постаті, він не повірив власним очам, не повірив несподіваному щастю, мав би кинутися навстріч, бігти чимдуж, щоб не втратити цього нежданого дару, простягати руки, ловити в обійми, притискувати до грудей, до серця, до... А сам стояв, залякнувши посеред снігу, і безпорадно спостерігав, як наближаються до нього дві жінки.

Оля і ще одна? Розгублений був так, що не зауважив, у що вдягнена Оля, на її подругу взагалі не звертав уваги. Здається, вона була вища за Олю, негарна, якась ніби маслакувата. Вродливі жінки завжди вибирають собі невродливих подруг, підсвідомо

уникаючи можливої конкуренції. Щоправда, конкуренція і його Оля — поняття несумісні і просто неможливі.

Шульга стояв, вони підійшли до нього.

— Ой, здрастуй, — сказала Оля. — Як це ти вгадав, що ми йтимемо в кіно? А це моя кума Тося. Знайомтесь.

Шульга ждав, що в його руці затепліє долонька Олина, натомість відчув дотик чужої шорсткої шкіри.

— Оце ж, мабуть, той студент, що ти, Олько, казала? — гмикнула та, що звалася Тосею, Тасею, Тусею чи чорт її там знає як. — І чого б я ото тут тинялася без діла на цьому белебені? Аби тільки людям голову морочити!

Шульга не лишився в боргу.

— Олю, — сказав він, — я думав, що твоя кума в Покровському, а не тут.

— Та це не я Тосю в куми взяла, а вона мене. Як вийде заміж та народить, тоді мене — кумою.

— А шанси такі є? — познущався з маслакуватої "куми" Шульга.

— Тося дуже перебірлива, — не вловила іронії Оля. — Вона каже: тільки героя. Ми оце й у кіно йдемо. "Кавалер Золотої Звезди". Третій раз ідемо. Там герой ганяється за дівчиною, так же ж гарно ганяється, а вона втікає, не дається, Тося каже, що та Настя в кіно — викапана вона, а мені кажуть, ніби вона схожа на мене, така ж чорнява, і груди, і все таке, а тільки в кіно вона там так швидко крутиться, що й не роздивишся... А ти бачив "Кавалера..."?

Шульга бачив той ідіотський фільм, де такий, як він, фронтовик-танкіст повчає сільських дядьків, що "без електрики жити незмога", але не став казати про це Олі, бо за те, щоб посидіти біля неї годину-півтори, готовий був дивитися цього "Кавалера" хоч і всі десять і сто разів!

Він свдів між ними двома, довго намагався впіймати в темряві Олину руку, коли йому це вдалося нарешті, пробував притиснути її руку то до її грудей, то до стегна, то хоча б до якоїсь точки її тіла, надійно схованого під товстим зимовим одягом, але жінка, виявляючи хіба ж таку силу, не піддавалася, їхні сплетені руки так і зависали в повітрі протягом усього сеансу, "кума" в своїх переживаннях за героя й героїню кінофільму, здається, не помічала того небезпечного переплетіння рук, Шульга на екран не дивився взагалі, Олька, вся зосереджена на тому, щоб не піддатися, здається, теж не дуже переймалася тим, що відбувається на екрані, десь наприкінці фільму вона відважилася навіть на те, що прошепотіла Шульзі на вухо: "Мені це кіно так собі! Мені вже як дивитися, то кіно "Пархоменко". Я вже разів з десять дивилася! Там артистка, всі кажуть, на мене схожа, так наче то я сама!.."

Шульга бачив "Пархоменка" в госпіталі. Теж кілька разів, бо актриса Окуневська чимось нагадувала його Юлію. Але тільки нагадувала, а не була нею.

— Та артистка не така, як ти, — пошепки відповів Ользі Шульга. — Вона вся намальована. Як на дикті намальована. А ти жива. Ти навіть сама не знаєш, яка ти жива!

— Аби ж то, — зітхнула Оля, і Шульга не зрозумів, що означає те зітхання, а розпитати не встиг, бо фільм закінчився і в залі стали загорятися жовтуваті електролампи.

Шульга сподівався, що "кума" відчахнеться від них і він доведе Олю до її глиняної хатки, і нарешті зостанеться з нею на самоті, і поговорить, і скаже все, і... Та "кума" вчепилася в Олю, як рак клешнями, йшла з ними до самої хатки, а там заявила: "Я Ольгу саму не покину, я в неї заночую!".

Шульга тільки й спромігся, щоб на прощання прошепотіти до Олі: "Я ще прийду? Можна?" Вона ствердно кивнула, а може, то тільки здалося йому.

Кума була Олиною напарницею по роботі; з їхніх коротких перемовлянь Шульга зрозумів, хто й коли заступає на зміну і коли вивільнюється, здається, цього разу його розрахунки були точні, він майже напевне знав, коли застане Олю вдома, проблема тепер була тільки з грішми, довелося позичати в хлопців, звісно, йому б допомогла Люда, що невтомно кружляла довкола нього ось уже другий чи й третій рік, з полковницьких запасів вона спорядила б не тільки похід Шульги до бідної вдови на передмісті, а навіть експедицію до Північного полюса, але чоловіча гордість не дозволяла Шульзі підло користатися прихильністю одної жінки задля того, щоб здобути прихильність жінки іншої, він назбирав те, що міг назбирати, забіг до гастроному, позапахав у нитяну "авоську" пляшки і пакунки і вдарився по вже відомому маршруті без сподівань на громадський транспорт, зважаючи лиш на свої власні...

Уперше після тої ганебної ночі з антрацитовим чоловіком він застав Олю вдома без нікого. Ні дітей, ні тітки Килини, ні "куми"... Шульга виставляв на стіл під круглим шовковим абажуром (як у Ташкенті, як у Ташкенті!) пляшки горілки, шампанського, портвейну "три сімки", викладав пакунки, а Оля по той бік столу, притискуючи руки до грудей, ледь схованих під ситцевим оранжевим (як у Ташкенті, як у Ташкенті!) халатиком, розгублено шепотіла:

— Ось слухай сюди, ну, навіщо то все! Ось слухай же сюди!..

Тільки тоді Шульга збагнув, що стоїть перед нею в своїй офіцерській шинелі і в мерлушковій шапці-вушанці на голові, забувши про поштивість, згоряючи від нетерплячості, повабу, хтивості, дикого пожадання, нахаба й хам, провалитися б йому крізь землю...

— Пробач, Олю, — ніяково промимрив він, — вдерся до тебе, як татарин. Дозволиш роздягнутися? А то я, ніби в казармі... Давні звички... Ти вже пробач...

— Он там біля дверей вішалка, — сказала вона, — на кілочок і вішай... В мене ж, бач, ніяких шихвонерів...

Шульга засміявся полегшено. Оті "шихвонери" мовби розбили кригу настороженості й відчуження між ними. Може, взагалі примітивний побут об'єднує людей набагато міцніше, ніж розкоші й вишуканість?

— Може, я тобі допоможу? — вішаючи шинелю, запропонував Шульга. — Май на увазі, що після фронту чоловіки вже не ділять роботу на чоловічу й жіночу. Ми все вміємо. Навіть більше, ніж усе...

Він ступнув до столу, але не туди, де стояв перед цим одягнений, а на той бік, де була Оля, йому хотілося, йому треба було бути там, де вона, стояти біля неї, наблизитись впритул, простягнути руки і доторкнутися до неї, приторкнутися, відчуті в пучках, у пальцях, у всьому тілі, а тоді обійняти, притиснутися, злитися, стати нею, зникнути, щезнути, колапсувати, анігілювати... Але жінка, мовби відчувши загрозу небезпечного зближення, якось нечутно, непомітно, непростежувано відсунулася від Шульги, слизнула по округлості і опинилася по той бік столу, знов навпроти, в опозиції, в протистоянні, це нагадувало ту далеку ташкентську ніч, коли Шульга змушений був вести химерну гру довкола круглого узбецького столика, гру, яка ніколи б не мала кінця, коли б там було тільки двоє, але, на щастя, учасників було троє, один з них так чи інакше повинен був зазнати поразки, і тим одним став капіташа, а Шульга виграв завдяки своїй молодості і завдяки твердій вірі в те, що один з трьох завжди програє неминуче і остаточно. А коли тільки двоє? Хто програє тут? І чи взагалі повинен хтось програвати?

Сторонній спостерігач нічого б не помітив. Ні гри, ні змаганини, ні поєдинку. Обое рухалися так природно й невимушено, ніхто не гнався, ніхто не втікав, ніхто не нападав, ніхто не боронився, вони щось робили: Оля розпаковувала ковбасу, сир, масло, шинку, Шульга порався з консервними бляшанками, розставляв пляшки, тоді були короткі маршрути до примітивного дерев'яного мисника, до плити і знов назад, до круглого столу, і знов кружляння, уникання, таємнича гра, а зовні все досить буденне, і ці двоє спокійно перемовляються між собою, вона радиться, що краще підсмажити, а що поставити на стіл так, як воно є, він заявляє про те, що перед жінкою в цих питаннях підіймає руки, завжди підіймає руки; а коли він не підіймає рук, сміється вона і, не ждучи відповіді, може, підсвідомо лякаючись її, нараз заводить мову про свою набридливу роботу санітарки, про те, коли їй знов заступати на зміну. І коли та зміна закінчиться, щоб згодом знов заступати, і це така мука, таке нещастя, такий хрест, а він, щоб не мовчати, навіщо став розповідати про вчену матір-годувальницю Полюскевич, про Доліво-Добровольського і про свого трояка, вони говорили кожен про своє, ніхто нікого не слухав, не чув, вони знали це, але говорили далі, не могли зупинитися, намагалися заховатися за марними словами від того, що заволодівало ними дедалі дужче, стосильно, тьмасильно. Кожен відав про потаємне бажання другого, але таємниця тому й зветься темницею, що про неї не кажуть; і саме завдяки цьому передбачливому замовчуванню вона має безмежну владу над ними, і в цьому мовчазному поєдинку перемагає сила, незалежність і не підвладна їм, існуюча не в щоденному світі реальності, а в світі уявному, в царстві видимостей, де самознищуються всі відомі й невідомі закони і всевладно запановує Спокуса, яка для чоловіків вовіки і прісно є жінкою, а для жінок їхньою найвищою сутністю, їхнім божеством, їхнім раєм і пеклом, бо ще ніхто ніколи не зміг визначити, що спокусливіше: спокушати чи піддаватися спокусі, спершу ти спокусила мене, тепер я пробую спокушати тебе, коло замикається, спокуса-покуса-куса-кусати-кусатися, чоловік і жінка, як звірі, кусаються, зваблюючи одне одного, але не прокусуючи горло,

не завдаючи смертельних ран, а тільки зводячи цю таємничу дію до великої умовності в сподіванні найвищої радості й блаженства. Ти жадаєш цієї жінки, а вона жадає тебе, ви палаєте однаковим полум'ям, ви згоряєте в тому самому вогні і виходите з нього неопалимі, чисті, як янголи, ви не знаєте застережень, забобонів, заборон, почуття обов'язку, відповідальності, честь, совість, сором — все зникає, спадає з вас, мов листя з осінніх дерев, мов кайдани з визволених і помилуваних, і вже ви розкуті, вільні, свавільні, такі, як птеродактилі, що Живуть у двох стихіях — на землі й у повітрі, та водночас ви й безвладні, навіки приковані до земної юдолі, царі природи і царі духу — раби природи, раби незвіданості.

В тій ночі вони були мов манекени. Рухалися, пересувалися, здійснювали потрібні побутові й ритуальні дії, рухи, жести, круглий стіл під шовковим абажуром з довгими китицями слугував своєрідною демаркаційною зоною для погамування їхніх прихованих пристрастей, мабуть, вони щось пили і їли тої ночі, яка не мала кінця, та не в тім була вся суть їхньої небезпечної спільноти, Шульга вперто (і, скажемо відверто, безнадійно) намагався спрямити безконечну дугу круглого столу й дістатися до Олі, яка вперто уникала зіткнення, услизала від нього, мов невловимий промінь далекої зірки, він нічого не казав про війну, не казав, як сниться йому Ташкент і Юлія в Ташкенті, не згадував слова "любов", бо майже не знав його і зневірився в ньому в кривавій війні, і не було мови про спокусу, пожадання, про тайну над тайнами і найвищі захвати самознищення.

Існує межа чоловічої витривалості. Шульга був занадто молодий, щоб це усвідомити, він ще жив у тому райдужному світі, де все можливе, де немає обмежень, заборон і забобонів, світ звузився для нього ось цим замкненим простором, безконечною округлістю столу під шовковим абажуром і невловимим жіночим тілом, що спалювало його, мов червона пустеля, відкидало в світ темний, дикий, але й прекрасний, як у перший день творіння, де Бог не в світлі й не в тьмі, а ще в хаосі, звідки він спокійно спостерігає справи світу свого, не втручаючись, щоб у незалежності черпати можуть, а людям не знане це небесне відчуття незалежності, — вони здатні жити лиш в невтоленній жадобі одне до одного, тяжка пристрасть, солодке пожадання, яке кидає чоловіка й жінку в обійми одне одному, — це не просто захват і блаженство, а й молитва, таємний істинний труд життя в ім'я надії й відродження, в ім'я прищестя світла в покалічене, страждуще, розіп'яте життя, в ім'я перемог людини.

Якимсь відчаєним кидком Шульга нарешті наздогнав летючу, як тінь, Олю, її маленькі тверді долоньки опинилися в його чіпких лабетах, він затримав, зупинив, перепинив її уникнення, услизання, втечу, спробував наблизити жінку до себе або наблизитися до неї самому, але Оля відчаєно наставила на нього свої руки з силою і твердістю геть неочікуваною, і Шульга, хоч досі не випускав її мозолястих шершавих долоньок, не міг подолати цієї несподіваної перешкоди.

— Ти чого? — розгублено прошепотів він. — Ну, не треба так.

— Мені не треба, а тобі треба? — так само пошепки відповіла вона.

— Я ж тобі казав, як шукав тебе і як знайшов тепер...

— Ось не вигадуй! Всі чоловіки однакові. Все в них неправда і самий стид.

— Я не всі.

— Тобі легко казати. А я — як усі вдови. А вдовицька путь і і сліз у сльози, із рук у руки... А я не хочу цього!..

— Хіба я тебе змушую?

— А чого ж ти хочеш?

— Щоб ти була ближче до мене...

— Навіщо?

— Ну, просто ближче і...

— Ти не думай, що можеш мене зламати!

— Я й не думаю.

— У мене руки он які сильні!

— Бачу.

— В тебе долоні наче й не чоловічі. Як шовк.

— Я ж тепер інтелігент.

— А я вся в руках, ними і спасаюся. Роблю, роблю, роблю, ось уже заморююся, так наче й умерла б, а застаюся сама — і тіло мов не знає спокою, плаче, стогне і... радіє... Такий гріх, а воно радіє...

— Бо молоде... Іди до мене!

— Ось слухай сюди, не пробуй зламати мені руки, бо я сильніша за тебе! Я сильніша за всіх чоловіків!

— За всіх сильніша, а йди до мене!

— Ось слу...

— Я все чую. Іди до мене!

— Ось...

Він не зламав її твердих рук, все сталося само собою, однаєдина мить, а в ній цілі тисячоліття туги і жури, і ось біля тебе найбільше з чудес світу, небесне світіння прекрасного жіночого обличчя, її плечі, її руки, її лікті і її губи, як і тоді, в Азії, безмежно безсоромні, але тепер ще зневажливі на додачу. Вона пригорнулася до нього безтямно, віддано, від плечей до самих колін, але одразу злякано відсахнулася, знов наставила йому в груди свої тверді руки.

— Що я роблю? Хіба ж можна? Ні, ні, цього не можна!

— Але чому? Олю! Чому?

— Ти не знаєш. У вас, чоловіків, воно все не так... Ти не можеш знати, як воно в жінок...

— Ну, що в жінок? Як? Про що ти?

— Нам не можна... Мені не... Може, десь мій Грицько...

— Майже десять років, як про нього не чути... Вже його не буде, зрозумій... А тобі треба жити...

— Жити? А я жила заради нього... Жила і ждала, ждала і жила...

— Ну, немає ж його... Мертві не вертаються...

— Ти ж вернувся?

— Ну, не знаю... Може, мене послано від імені мертвих...

— То ти такий сильний?

— Не дуже... Сила в тобі. Знала б ти, яка в тобі сила!

Вони й досі стояли посеред кімнати біля столу. Шульга опустився на коліна, обійняв Олині ноги, її коліна, її стегна; вона не пручалася, але й не піддавалася, стояла мов задубіла, не пробувала відтрити його, але й не подавала жодного знаку жіночої капітуляції.

— Ось слухай сюди, не треба отого нічого!

— Але чому, чому? Коли я знайшов тебе... Коли ми знайшли одне одного... Повір мені... Вже на світі немає двох ближчих за нас з тобою... Повір мені!..

Він знов обіймав її ноги, занурювався лицем в первісні світи, де було заповідання втечі й спасіння від долі й неволі, але тверда долонька лягла йому на палаючу голову, і голос, ще твердіший, без жіночої ласкавості, з якоюсь майже чоловічою розсудливістю, пролунав над ним, вирок, що не підлягає оскарженню:

— Ось не балуйся! Встань уже, бо я не можу!..

Він ще не випускав її ніг, звів до неї очі.

— Олю! Але ж ми обоє... Олю!

— Не можна! Я не можу... Оце ми з тобою, а тоді тебе не буде, а мені знов... Як мені відвикати? Ти не знаєш, як воно...

— Але чому відвикати? Звідки ти це взяла?

— Ну, не відвикати — то забувати... А воно однаково... Ти ж був, та й нема, а мені воно...

— Я буду з тобою завжди!

— Всі так кажуть. У мене кум у Покровському, тож такий... Все лащиться: ти мені, а я тобі... Прибіг і побіг... І ти ось...

Станеш інженером, поїдеш кудись на стройки... А тут... Підуть аборти... А в мене діти... Що люди казатимуть? Ні, ні!.. Оце побули — і все... Ти й не приходить більше, бо воно нінащо... Чуєш мене? Чуєш?

Він чув і не чув. Підводився з колін, випростувався і розпростувався, а душа його й далі стояла навколішки перед цією жінкою, яка так нічого й не зрозуміла. Може, колись зрозуміє?

— Не забороняй мені приходити до тебе, — тихо мовив Шульга. — Не будеш?

— Та хіба я знаю? — зітхнула вона, а сама міцніше загорталася в благий халатик, так ніби остерігалася нового чоловічого натиску, перед яким уже несла буде вистояти.

Він рвучко нахилився, швидко поцілував її плече і швидко пішов. По той бік Дніпра горіло небо від мартенів, а в нього горіла душа. Чи думав тоді, в темному азіатському місті, де безслідно загубилася його любов, що віднайде її через багато років серед оцих вогнів, у місті привабливому й страшному, прекрасному й жахливому, в місті, де на деревах замість листя тріпотіли горобці, а заводи поглинали все повітря і люди

задихалися, ходили зі сплющеними легенями, пласкі й темні, Мов тіні. Місто чавуну і сталі. Урочисте місто для урочистих громадян. Урочисто йдуть на роботу. Ще урочистіше повертаються з роботи. Почуття добре виконаного обов'язку і спільноти з так званим трудовим колективом. Надзвичайно урочисто святкують Перше травня і день Жовтневої революції. Урочисто живуть в комунальних квартирах, тісних, мов мурашники. Де вони там сплять, як харчуються, як розмножуються, навіщо живуть. Хіба це має якесь значення для суцільної електрифікації?

Мати прислала листа. Просила приїхати. Щось там з садибою. Шульга написав заяву в деканат, тоді побіг до Олі, не застав, як завжди, написав цидулку й для неї, ввіткнув у щілину між дверима й одвірками. Що там писав — не пам'ятав уже за годину, коли трясся в кабіні пошарпаної колгоспної тритонки, до якої "проголосував" за містом, на тій самій нікопольській дорозі, де ще зовсім недавно побачив Юлію-Олю розсміяною між двома міліцейськими чинами в кузові трофейного "доджа". Пощастило на місце в кабіні, а міг би хапати дрижаки й у кузові; тому Шульга на всяк випадок надяг танкістський шкіряний реглан на хутрі, а тепер це викликало неприховано заздрісний погляд водія, неголеного сільського дядька в засмальцьованій чорно-сірій кухвайці, у ватяних штанах і розтоптаних кирзях.

— Мать, льотчик чи танкіст? — поспитав водій.

— Танкіст.

— Не згорів, значить.

— Не згорів.

— Повезло.

— Повезло.

— І мені повезло. Два годи на передовій за баранкою, а не зачепило ні разу. Двічі контузило. Тобі до Запоріжжя, значить?

— До Запоріжжя. Мати в мене там. Батько пропав на війні. Мене випустило, батька — ні.

— Матір провідати — це добре. Бо вже як і без матері, тоді воно що ж? Тоді вже нічого й не зостається... Я до Марганця, а тебе у Великій Хортиці скину, там машини ходять на Запоріжжя...

— Спасибі. Там близько...

А сам подумав: куди він іде? Треба було силоміць забрати Олю з усіма шкаматками, привезти до матері, сказати: "Мамо, оце моя дружина, і моя судьба, і моє все...". Божевільна думка. Не питаючи Олиної згоди, — звісно ж, божевільня... Хоч коли зважити... Він без неї однаково ж не житиме, бо й навіщо! А в мами величезний будинок. Батько добудовував то кімнату, то веранду, то мансарду, щоліта перефарбовував двері, вікна, підлоги, завжди так гарно пахло олійною фарбою, і це був мовби дух їхнього дому... Дух дому, в якому лишилася самотою мама. Батькові кістки зогнили в ямі кременчуцького концтабору. Хоч би з'їздити туди подивитися. Мабуть, на тому місці будівельний майданчик? Який-небудь завод, індустріальний велет, будова комунізму?.. Сестра вийшла за криворізького гірника, який заробляє дикі гроші і

ще дикіше пропиває їх. Він, Шульга, вдарився в інженери. А чом би не осісти в батьківськiм домі, влаштуватися на трансформаторний завод, піти куди-небудь простим електриком, а диплом підожде, його можна захищати, а можна й не захищати, бо хіба він живе задля диплома? Хіба для того випустила його з своїх лабет війна?

Народжуємось на світ для випробувань. Випробування голодом, випробування любов'ю, випробування свободою, випробування війною. Хто був на війні, той відчув оту страшну мить визволення від земних зобов'язань, яке кінчалося або ж смертю, або (коли пощастить) новим життям, не залежним ні під генералів, ні від генералісимусів, ні від чорта і навіть від самого Бога, а лиш від всемогутніх сил природи, які вигравали в твоїй крові золотими сурмами торжества й бажань. Та не було в цьому новому житті первісної чистоти, щось зламалося и душі, скаламутилося (чого вода каламутна?), душа навіки розполовинилася, і більша частка її лишалася там, по той бік війни, по той бік життя і смерті, йому щонаочі снилися вбиті, згорілі в танках, підірвані на мінах, зариті в "братухах", де ні імен, нічого, тільки число, та й те взате в п'яних ротних старшин, він прокидався весь у сльозах, соромився тих сліз, стогнав од безсилля, карався душею за всіх, кого не вберіг, не захистив, не заступив, щастя, що хоч нікого не зрадив, нікому не стріляв у спину, не... А довкола коїлося щось страшне. Відтоді, як розбили фашистів і вже не було об'явленого ворога (війни бувають справедливі й несправедливі, "Мы идем сквозь револьверный лай"...), стали шукати ворогів у себе вдома, бити своїх, били письменників, філософів, композиторів, євреїв, яких називали красивим словом "космополіти", біологів-генетиків і просто агрономів, мовознавців, економістів, партійних керівників і рядових комуністів, Шульга ждав, що ось-ось доберуться до знаменитої формули "комунізм є радянська влада плюс електрифікація", виявивши, що формула належить зовсім не Ленінові, як досі вважалося, а Троцькому, Бухаріну чи там якому-небудь Рудзутаку, бо в ній, крім "радянської влади" і "електрифікації", проти яких навіть вождь народів не може знайти нічого компрометуючого, є ще словечко "плюс", а це ж не що інше, як низькопоклонство перед Заходом, підступи імперіалізму, загроза нашій ідейності, замах на соціалістичний гуманізм. Шульга ждав, коли цей "гуманізм" добереться до всіх таких, як він, в чому їх звинувачуватимуть, з якого боку чіплятимуть їм отого "плюса", за яким вони хотіли сховатися з "електрифікацією".

Може, оточений звідусіль загрозами, в передчутті ймовірних нещасть і катастроф, він підсвідомо шукав порятунку в дарованій йому сліпим випадком (а може, долею, бо доля теж сліпа!) жінці з ласкавим, як сонячне сяйво, іменем — Юлія, і з тілом ласкавим, як шовки Азії і цілого світу, золотим тілом, дорожчим за всі скарби світу, — Юлія, Юліана, Уляна...

І матір його звали Уляною, і в несамопитій любові своїй до тої жінки з глибин Азії Шульга мовби віднаходив, здавалося б, навіки втрачені в темній каламуті життя золоті стежки любові до найріднішої, до матері, до мами, до мамуні...

їхній дім стояв до електрифікації ще ближче, ніж сам вождь: біля самої греблі Дніпрогесу, на березі води, яка колись була Дніпром, а тепер звалася озером Леніна. Велетенська бетонна підкова греблі стримувала мільйоннотонний натиск великої річки,

вода стояла темно, непорушно, загрозово, під лівим берегом калаталася тільки тоді, коли через камери шлюзу перепускали пароплави і баржі, а тут, на правому березі, зовні завжди було мертвоводдя, але в глибинах, невидимий і нечутний, ринув могутній потік, спрямований на лопаті турбін, і той безперервний потік, перш ніж пролетіти крізь тісні ложа під турбінним залом і розбитися білим шумовинням по той бік греблі над залишками гранітних порогів, поволі, невтомно, настирливо, зажерливо підмивав правий берег, підточував, лупав, проковтував городи, садки, піщ загрозою були вже й будівлі, людські пристанища, люди пробували рятуватися від чорної води, зміцнювали берег фашинням, каменем, забивали дерев'яні, а то й залізні палі, споруджували високі насипи з піску й глини, але глибинний потік проривав невидимі печери й порожнини десь під берегом, і в ті прірви провалювалося безслідно все нагромаджене людьми на поверхні, і вода озера Леніна, яка давала енергію, тобто життя, підступала вже впритул до осель будівників цієї гідростанції і обіцяла їм не життя, а руйнування, загибель, смерть.

Жертви електрифікації і... комунізму? А може, то була лиховісна дія отого клятого "плюса", поставленого вождем між комунізмом і електрифікацією? Все в жертву. Московський поет, сидючи в затишній столичній квартирі, бадьоро вигукував: "Я рад, что в огне мирового пожара мой маленький домик горит!"[6] А київські класики, забувши, що вода греблі рве, те й знали, що виписували свої захоплення дніпровською хвилею: "Цвіте Червона Україна, об берег хвиля б'є дзвінка"[7], "Знову цвітуть каштани, хвиля дніпровська б'є"[8]...

Показати б їм отут, як б'є об берег оспівана ними дзвінка хвиля!

До їхньої садиби вода вже так само підступила впритул і холодно зазірала у вікна будиночка, поставленого покійним батьком Данилом.

— До війни наче ж і не було такого лиха, — бідкалася мати, — а це, мабуть, не так відстроїли після війни, воно й почало ото... Тоді ж Дніпрострой нам гамериканець та німець ставив, а наші дураки те й знали, що ото в сорок первім підірвали греблю, — слава Богу, хоч батько твій не чув того страховиська, та й ти ж не чув, вберегло тебе від того, ну, а тоді, як війна кончшлася, ті ж самі дураки, що підривали, взялися й відстроювати і щось там порушили, а може, й вредительство...

Шульга непомітно усміхався на мамину забудькуватість. Бо коли вода стала підмивати берег тільки по війні, то навіщо ж. батько наготував цілі складометри товстої лози і навозив стільки каміння, що з нього можна було б збудувати справжню фортецю? Шульга добре пам'ятав, як ще малим помагав батькові заплітати лозу в фашинах і укріплювати їх камінням, тому й тепер без зайвих розбалакувань знайшов батькові гумові чоботи, стару кухвайку, грубі брезентові рукавиці і заходився споруджувати захисну дамбу перед будинком. Він глибоко вкопував у землю і обтрамбовував у ямах міцні дерев'яні стояки, забивав між ними товсте пакілля в три ряди, обплітав лозою, тягав туди камінь, засипав зверху піском, земля була важка, як камінь, камінь важкий, як нещастя, на такій роботі, надто ж, коли ти сам і не в змозі розумно рівноважити свою силу, то або ж підвередишся, або заслабнеш, або у відчаї і прокльонах плюнеш, не

довершивши початого.

Шульга застудився, вхопив, може, навіть запалення легенів, заліг у матері на цілих три тижні в лихоманці, в кашлі, в страшному знесиленні, вже коли й оклигав і став на ноги, мама не пустила його до інституту, тримала вдома, відгодовувала, відпоювала теплим молоком, липовим цвітом, медівкою і вишнівкою власного приготування з цілющими травами і плодами.

Вертався Шульга вже не зимовими дорогами, а по воді, пароплавом. З Херсона на Київ ішов "Фрідріх Енгельс", дніпровський лайнер, каюти першого й другого класу, ресторан на носі, салон на кормі для обраних, верхня палуба під холодними вітрами з степовий безкраїв і тісні сутички побіля клепаних залізних боків пароплавних котлів, де могли погрітися радянські трудящі, тобто сільські дядьки й тітки, які везли в так звані індустріальні центри щось продати, щоб уторгувати вже й не на прожиття, а на щорічну сталінську позику, яку виривали з горла фінагенти, голови колгоспів, районні начальники і всі надначальники, звідусюдно обласні, республіканські, всесоюзні, аж до самого Кремля, до його криваво-червоних рубінових зірок.

Шульга взяв квиток третього класу, тобто палубно-котельного, дядьківсько-тітківського, хто був нічим, той стане всім, "от Москвы до самых до окраин человек проходит, как хозяин...". "Фрідріх Енгельс" шлюзувався десь по обіді, до Придніпровська він дочалапукував увечері, але того дня пароплав запізнився на кілька годин, розклад порушувався катастрофічно, точного часу прибуття тепер уже ніхто не міг назвати. Шульга трохи посвистів зневажливо, вмощуючись на верхній палубі біля товстої теплої енгельсівської труби, тоді заспокоївся і став думати — не думати про жінку, яку він любив і яка — й не знати — була чи не була на сім світі.

Він не знав, який день, який місяць, який рік нині. "Какое, милые, тысячелетье на дворе?.." Його це не обходило. Коли цілі роки минули відтоді, як він зазнав розкоші з тією жінкою в глиняному Ташкенті, то що тепер важили якісь місяці, дні, дати, числа? Він ще не знав тоді, що довгі роки незабаром переростуть у десятиліття, в цілу вервечку десятиліть, мало не в саму вічність, але душа його жила передчуттям неминучості безнадійного ждання і мовби підказувала йому: не зважай на числа, забудь про дати, відкинь календарі! Мати нагадала Шульзі, що він хоче їхати від неї перед Великоднем, найсвятішим днем для найсвітліших, а може, й для найтемніших душ, вона пекла паски, фарбувала крашанки, начиняла й смажила фантастично смачні ковбаси; ще зранку, вже коли в Шульги був квиток на "Фрідріха Енгельса", вона сподівалася, що син залишиться і вона вдосвіта принесе з Кічкаса освячену паску, крашанки, ковбаси, і вони з Романом розговіються і згадають батька Данила і всіх невинно убієнних, нещасних і переслідуваних, але син уперся, як залізний стовп: тільки сьогодні, тільки оце тепер, тільки на "Фрідріху Енгельсі", мати спакувала йому в чамайдані все, що Бог дав: пишні, високі паски, різнобарвні крашанки, золотисті ковбаси, важкий, як живе срібло, український кендюх і цілу батарею пляшечок і збаників з домашніми напоями, таємниці яких не знали ні давні греки, ні жорстокі римляни, ні пихаті візантійці, ні дика орда, ні навіть сам товариш Сталін.

Шульга поплив і приплив. Був темний вечір, а може, ніч, в цьому химерному місті ніхто не зміг би розокремити дня й ночі, небо над заводами однаково горіло і кривавилося, повітря пахло не зеленою весною, а пекельною сіркою з доменних печей, роздзенькані трамваї несонно товклися по вулицях, мов домовики в запічках, щось велике, незграбне, безформне затаєно гуло, двигтіло і мовби зітхало, та Шульга чув і не чув те все, бачив і не бачив, помічав і не помічав, бо весь був розкритий тільки до того високого правого берега, що перед арками залізничного мосту, темна гора м'яко, чарівно круглилася, мов райський сад, і пахла Шульзі, як райський сад, золотими плодами, розкошами і жінкою.

Вийшовши з пристані, Шульга не вагався жодної хвили. Стрибнув у перший трамвай, який ішов проспектом у нагірну частину міста, де вулиця Поля, де глиняна хатка на курячих ніжках, де Оля-Юля-Юл... Не розквітли ще о цій порі ромашки, бузки ще не розпускали своїх пелюсток, не було на чому гадати "любить-не-любить", та йому й не треба було ніяких гадань, бо однаково ж повертався не до міста, не до інституту, не до свого тимчасового пристанища, а до жінки, від якої вже не могла відірвати його ніяка сила.

Безлюдна о такий порі Дзержинська і геть пустельна тиха вулиця Поля сьогодні були невпізнанні: їхні сховані під круглими кронами дерев хідники повнилися безшелесними темними постатями, над кожною з яких золотився тихий вогник, вогники пливли в просторі побіля Шульги, повз нього, далі й далі, всі в тому самому напрямку, вгору від парку Шевченка до величезної площі, на якій стояв Преображенський собор, собор мав бути завбільшки з ту площу, щоб перевищувати своїми розмірами собор святого Петра в Римі, але Потьомкін процвиндрив гроші, виділені царською скарбницею на спорудження святині, і довелося, як кажуть росіяни, "довольствоваться малым", поставили посеред просторої площі те, що поставили, та однаково Преображенський собор мав вигляд доволі величний, надто ж у дні великих православних свят, а сьогодні, як нагадувала Шульзі мати, була Великодня ніч, і оті золоті свічечки, затулювані від вітру то скляними баночками, а то й просто жіночими долонями, всі пливуть і линуть туди, до собору, до великого богослужіння і до ще більшого таїнства, до якого він теж колись, ще зовсім малим хлопцем, причастився і припав душою, а тоді геть забув, бо душа його була зруйнована, змертвіла, вбита залізом, кров'ю і нелюдськими словами вождів, що заступили йому Бога.

І ще один спогад, тепер уже з шкільних років, коли Шульга прочитав драму Лесі Українки "У катакомбах". Не залишилося в пам'яті ніяких подробиць, лиш картина, яку намалювала тоді його дитяча уява: вгорі, мовби вже й не на землі, а мало не в піднебессі, могутній, залізний, жорстокий імператорський Рим, а під землею, в катакомбах, втеклі раби, що сподіваються знайти захист від жорстокого Риму у нового доброго Бога і шукають цього Бога в темних підземеллях, присвічуючи собі несміливими каганчиками, і ті вогники сяють у темнощах, ніби чисті душі найперших християн. Хто ж то знає: може, й сьогодні знов повторюється те, що було дві тисячі років тому, і чисті душі, осяяні золотими вогниками свічок, линуть до свого Бога в тиші

й таємничості, а над ними залізно гримить новий Рим, ще черствіший, бездушніший і безжальніший, і він, Шульга, теж з того залізного Риму, а не від цих вразливих, як відкрита рана, душ, геть чужий тут, недоладний, може, навіть ворожий. Тому до Олиної хатки добрався весь якийсь розшарпаний, у непевності, ваганнях, мало не зляканий. І коли побачив Олю, її ніжне лице в трепетанні золотого вогника, то мовби остовпів, не міг ступити кроку їй назустріч (вона саме замкнула двері і лаштувала святковий кошик в одну руку і свічку в другу), не міг здобутися на слово чи бодай на звук.

Жінка сполохано відхитнулася від темної чоловічої постаті, що виросла перед нею мовби нізвідки, тихо скрикнула:

— Ой, хто тут?

— Це я, Шульга, — сказав він.

— Як ти мене налякав. Чорний та ще й весь у кожі.

— Весна ж. Надягнув од дощів.

— Давно не було тебе.

— їздив до мами. Застудився й заліг. Міг і не встати. Ти хоч згадала коли-небудь?

— А в мене мама нездужають. Розбишак моїх тітка Килина пореє. Оце приїхала, привезла пасок спечених, крашанок, ковбаски та й мерщій назад, а мене попросила понести освятити...

— То ти до собору?

— На всеношну. Хату оце замкнула...

Він збагнув недоречність своєї появи, безглуздість цієї розмови, хапливо відступився із стежки, звільняючи, путь жінці, незграбно спіткнувся об свій чемодан.

— Ти ото з чемоданом? — зауважила Оля.

— Я з пароплава. Так хотілося побачити тебе, що не став заскакувати й на квартиру...

— А я замкнула хату...

— Та ти не турбуйся... Я... А знаєш? Тут мені мама поклала повен чемодан гостинців... і паску спекла, і крашанки, і ковбаси, і кендюх... Що, коли ти й моє освятиш? Мама моя Уляна богомільна, це б для неї, знаєш?.. Та й для мене... Складемо у твій кошик, я поможу тобі нести...

— Поможеш? То ходімо разом на освячення... Там же ж так ловко все!..

— Я тобі піднесу кошика до трамвайної колії, а вже далі ти сама. Мені до собору не можна... Я ж член партії.

— А що це таке? — насмішувато спитала вона.

— Ну, ти ж знаєш... Повинна знати... Всі радянські люди знають.

— А я не радянська! — вже відверто знущала вона. — Я покровська! Ти думав, я з того боку, кам'янська, а я покровська! Ти ж, мабуть, і не чув про наше Покровське ніколи?

Чув чи не чув, знав чи не знав, товариство, яке мені діло, він знав тепер оцю жінку, яку знав ще тоді, коли вона й не відала про це нічого, і весь світ замикався на ній, а все інше нічого не значило, не важило, не... Він шпортався в надрах свого чемодана,

перекладав до Олиного кошика, впаковував, облаштовував — знадобилося танкістське вміння втулювати максимум предметів у мінімальному просторі, — зрештою, йому й самому сподобалося. Шульга підвів очі на визолочене сяйвом свічки ніжне жіноче лице, обережно похвалив себе:

— По-моєму, те, що треба. Поглянь, як все вмістилося!

— Це ж тепер не моє, а наше — чи як? — спитала вона.

— Не має значення.

— Аби ж ти пішов зо мною на всеношну, то тоді воно б... а так... Що ж мені з тобою робити?.. Я ж хату вже замкнула, а вертатися негоже... Не можна вертатися в таку ніч...

— Ти про мене не думай, — заспокоїв її Шульга, — я тебе проведу, а сам... Ну, коли дозволиш, може, вранці...

— Це тебе сам Бог послав! Бо мені й розговорітися ні з ким. Ти ж розговлявся коли-небудь? Знаєш, що це таке?

Шульга не відповів. Чи було коли-небудь, чи пам'ятав? Все було так давно, що вже ніби стало неправдою. Якась сліпа, безжальна сила сегментувала його життя, вдиралася в душу, робила в ній жахливі спустошення: перешатковане життя в двадцять з лишком років — про це страшно подумати. Може, тому так відчаєно хапався він за ту майже примарливу жінку з ташкентської весняної ночі сорок другого року, підсвідомо сподіваючись, що вона допоможе йому зберегти бодай уламки душі, бодай крихти з того розкішного бенкету життя, яким мав би знаменуватися прихід на цей світ кожної людини, а не тільки королів, імператорів, генеральних секретарів, маршалів, генералів і всього того комариного племені, що зветься начальством. Навіть у тому досить обмеженому часовому вимірі, яким значилося його життя, Шульга вже мав можливість упевнитися, що його вперто тримають на якійсь невидимій грані, мов циркового канатохідця, — назад відступу немає, там порожнеча, а попереду лиш тонюсінька линва, якої повинен триматися, інакше знов порожнеча, пропад, анігіляція.

Шульга відчував, що в нього відбирають не тільки дитинство з барвистими святками, з материними іконами, з клечаним зіллям вічного життя, але навіть війну, де, як йому видавалося, він ствердився залізом і кров'ю і вбезпечився в подальшому перебуванні в цій страшній і незбагненній юдолі... Ну, гаразд. Що таке майор-танкіст Шульга в повоєнні часи? Але ж знехтувано не лише такими, як він, а самим маршалом Жуковим і танковими маршалами і генералами, на яких колись молився Шульга! Як жити далі, навіщо й для кого жити?

Він знав відповідь. Не для себе, а для тої, що явилася йому з темної азіатської ночі, і не тільки видінням, а й втіленням найвищої благодаті.

— Ти тепер іди сама, а я вже якимось, — сказав Шульга Ользі, довівши її до трамвайної колії, за якою вже була соборна огорожа. — Щасливо тобі, Олю.

Йому хотілося на прощання наблизити своє обличчя до Олиного лица, але між ними була свічка в скляному захистку, і її тихе сяяння мовби розокремлювало їх золотим серпанком, невловимо тендітним та водночас і непроникним.

— Треба казати: "Христос воскрес!" — ласкаво усміхнулася йому жінка крізь золотий серпанок і безшелесно віддалилася від Шульги, вливаючись у мовчазний потік постатей, які значилися в м'якій теплій темряві незгасними вогниками свічечок.

Шульга стежив за Олиною свічкою, аж доки вона запливла за високу соборну ограду, тоді, трохи повагавшись, повернув на вулицю Поля і пішов до самотньої хатини на крутому дніпровському схилі.

Поставив свого чемодана під дверима, всівся на нього, обіпершись спиною об тверді сухі дошки, заплющив очі. Мов бездомний пес, що тужить за хазяїном, якого ніколи не мав. Все в ньому перевернулося. В голові, в душі, в жданні, в надії. І світ так само перевернений. Все навпаки. Йому треба до свого студентського притулку, а він вернувся сюди. Людям слід би запалювати свічки в церкві від панікадила і нести священний вогонь по домівках до незгасних лампадок під образами (в кого вони ще збереглися), а вони йдуть із запаленими свічками до собору, роззолочуючи теплу весняну ніч і мовби кидаючи зухвалий виклик темним недовідомим силам: "Ось ми! Ще живі!".

Шульга пам'ятав, як ще зовсім малим водила його мати до церкви на причастя, і отакі теплі весняні ночі з хресним ходом і освяченням пасок пам'ятав, хоч все те було ніби вві сні, — він те й знав, що засинав знов і знов, а мама будила його, ласкаво доторкуючись до щок, м'яко обгортуючи шовковим шепотом: "Не спи, дитино моя, гріх же спати в таку ніч!". Тоді був безмовним свідком, як комсомольці й войовничі безвірники стягали в Кічкасі дзвони з церков, і вже далі здичавіло ріс в якомусь мертвому просторі, що звався "відокремленням церкви від держави"; а згодом, уже на війні, несподівано довідався, що православна церква існує і всім духом своїм підтримує воїнів, які віддають живіт свій за Вітчизну, стало відомо також, що Сталін, як потопельник за соломину, вхопився за церкву так само, як вхопився він за великі імена минулого: за Суворова, Кутузова, Богдана Хмельницького, Нахімова, Ушакова, як вхопився за офіцерські звання, золоті погони, за минулу пам'ять, славу і звитяжність. Німці, окупувавши Україну, з германською методичністю понаставляли комендантів і бургомістрів, щоб здирали з підкореної землі хліб і сало, а про душі людей, які жили на цій землі, вони не думали й не дбали так само, як і вождь усіх народів товариш Сталін. І тоді, мовби зродившись з багатолітньої занедбаності й безнадії, не знати звідки взявшись, прийшли в кожне найменше українське поселення православні ієреї і відкрили пристанище духу, і не були то пишні храми, а просто глиняні хати, і не бронзові дзвони возносили хвалу Господу, а мідні гільзи від гарматних набоїв, і молилися не перед тисячолітніми ликами, а перед простими іконками сільських немудрих богомазів, і віра цих людей була така велика, що навіть страшний Сталін злякався її величі і хоч і не дозволив, але й не заборонив усіх тих відроджених на крові й стражданнях церков по всій Україні після її визволення від фашистів...

Майор танкових військ... Хто виграв війну? Майори, сержанти чи безіменні рядові? Тепер це не мало значення. Для Шульги. Всі бої позаду. А в нього попереду свій бій. І ця безсонна ніч ждання, нетерпеливості, надії, ніч перед боєм...

Шульга відчував жінку всім своїм тілом крізь ніч, крізь відстань, крізь найнеможливіші безміри і знав, що треба ждати. Сьогодні або ніколи. Хоч ніколи не могло бути ніколи, воно виключалося абсолютно і безповоротно. В його тілі назбиалося стільки ждання, відчаю і безнадії, що відступати він уже не міг.

Отже — сьогодні, і тільки сьогодні!

Зірок він не бачив. Не хотів навіть дивитися на небо. Ольга прийде по землі, хоч дарована йому небесами. У Ташкенті небо було в хмарах, яких Шульга тоді й не зауважив. Вночі з німкенями був п'яний. Залицяльник, насильник, гвалтівник. Тепер не хотів ставати ні залицяльником, ні кавалером, бо це смішно й старомодно в епоху кавалерів Золотої Зірки. Як близько він до Ольги і як далеко від неї. Але його дух витав над нею, оточував її, пригортався до неї, дух грішний, пожадливий, може, й злочинний. А що є злочин?

Вона прийшла, коли за Дніпром сходило сонце. Не прийшла, а одразу з'явилася перед Шульгою, мовби справді послана небесами, ніби Божий дарунок, заповнила собою весь простір, весь світ, стала для нього цілим світом' а світ став її тілом, молодим, розкішним, неприступним, як райський сад, у диких запахах жінки, які пересилують усе знане й незнане: аромати квітів, дух моря й степів, запаморочливість гірських хребтів і дурмани вин...

— Олю... Юлю... Ю! — простогнав Шульга, простягаючи до неї руки, шукаючи її в незмірних просторах і не знаходячи, сподіваючись в надії і без надії, увесь на межі чекання, терпіння, розпуки, вибуху...

— Оце ж, — злякалася вона. — Я й не думала, що ти мене тут ждатимеш. Ти ж казав: вдень прийдеш... А я оце... А тепер же треба христосуватися... Ой, Боже ж ти мій! Треба ж христосуватися, а я не можу, а воно ж треба...

Шульга перепинив її розгублене, безладне мовлення, став перед Ольгою, обережно обійняв її, тихо поцілував у щоки, а тоді ще обережніше в уста, в безсоромні губи, в найглибші глибини пристрасті, затаєності, розкошів...

— Ну, чого ж ти мовчиш? — майже грубо спитав Шульга. — Де твій Христос?

— О, я нещасна! — простогнала вона. — Христос воскрес!

— Воістину воскрес! — запечатуючи її фантастичні уста твердим танкістським поцілунком, промурмотів Шульга і ненастирливо провадив жінку далі й далі в прихисток її немудрого мешкання, до круглого столу під шовковим абажуром (Ташкент! Ташкент!), до вузького цнотливого ложа за параваном (східні ширми в Ташкенті!), до найбільшого гріха, до найбільшої радості, до...

— О Боже, — стогнала Ольга, зламана його ведмежими обіймами. — Сьогодні треба христосуватися, а я боюся цілуватися з тобою!

— Саме про це не слід забувати! — обціловуючи її шовкове вухо, прошепотів Шульга.

— Про що ж? Про те, щоб боятися?

— Ні, щоб цілуватися!

Він зрадив і злякався: в Ольги були неціловані губи! Є часто ціловані губи. Є

жаждиво ціловані губи. Є просто давно ціловані. А в неї зовсім неціловані... неці... не... Спалах! Вибух! Все горить і палає: очі, щоки, губи, долоні, тіла...

Вони блукали в тісних сутичках Олиного пристановища, вона злякана й розгублена, Шульга вперто-терплячий, бо терплячість була його зброєю, способом діяння, власне, самого життя, ритм бою, атака, натиск тут не годилися, він не хотів од Олі нічого, що не дане було б добровільно, без примусу, без натиску, брутальності, сили, — а тільки в охоті, в радощах майже неземних!

Ліжко було під стіною. Широке, з блискучими шишечками на нікельованих бильцях, барвиста гора пухнастих подушок, бузкове покривало з тих, що чомусь звуться "марселеві". Від стола під круглим шовковим абажуром до ліжка лише три кроки, а для них вони стали безконечністю. Оля піддавалася і не піддавалася. Шульга ламав її мовчазний опір, він знав, що не відступить, хоч водночас знав також, що повинен попередити, застерегти жінку. Стережися мене! Бійся! Втікай од мене! Але й не кидай мене, бо мені без тебе не можна...

— Ось слухай сюди, — розгублено шепотіла Оля. — Треба ж накрити на стіл... Я ж принесла освячене... Розговітися...

— Ми так розговіємося, — обережно вивільняв її з одягу Шульга. — Ось так...

— Двері! Я ж забула замкнути двері!..

— Чорт з ними, з дверима!

— А як тітка Кил...

— Чорт з нею, з тіткою Килиною!

— Ой, стид же який!

Він не знав ні стиду, ні сорому. Знов повертався до тої азіатської, до скіфської ночі, нарешті, нарешті! — ніч була жінкою, а жінка була ніччю, і хоч десь за Дніпром вже сходило сонце, між ними ще панувала ніч, і Шульга впізнавав її, як упізнавав він і жінку в своїх обіймах, в її розгубленні, в трепеті, у переляці, хоч тоді, в Ташкенті, зляканий був він сам, а не Юлія, та все ж ця знайомо-незнайома жінка з її переляканим лоном була для нього Юлією і тільки Юлією, нині, і прісно, і вовіки-віків, може, це перевтілення, переселення душ, містика, божевілля, але все саме так, як йому мріялося, марилося, несамопитілося, все так і тільки так і не інакше, бо він і народжувався, і жив досі лиш для цієї миті, для цього розкішного жіночого тіла, для...

Кров у ньому гриміла, як орда в степу. Світ народжувався заново у цій жінці, яку обіймав Шульга, ще не вірячи, ще не відаючи достоту, що в його обіймах: солодка плоть чи ще солодші сни про неї. Що він міг? Розказати, що вона була його снами в ці страшні роки? Та чи вона б повірила в якісь там марення, хоч народилася в степах, де людям сняться найнесамовитіші сни, тисячоліття, незмірні простори, і відстані, і дикі вітри, здатні перевернути весь світ, і незбагненні судьби, великі, загадкові, таємничі, і переселення народів, племен, орд, богів і дияволів.

Вона рвалася з-під нього, ховала губи, відвертала обличчя, безладно змахувала руками, здавлено вистогнувала: "Я не можу! Я не мо..." — і в Шульги, здавалося, всі сили йшли на те, щоб приборкати, впокорити цю збунтовану верхню частину її тіла, бо

нижня піддавалася без спротиву, там панувала розгубленість, там був переляк, мовчазний скрик, зойк і легкість, несказанна, незносна, божевільна легкість, позаземна невагомість, мовби ти вже й не існуєш, а живе тільки твій дух у якомусь незнаному світі блаженства. Це була втілена свобода, розкованість, дика воля й сваволя, визволення з-під влади тої містичної ташкентської ночі, та водночас і пастка, з якої не вирвешся ніколи, в яку тебе замкнено навіки так само, як замкнено в дароване природою тіло, в оцю еластичну шкіру, в тугі м'язи, міцні сухожилля, в тверді кістки, в химерну сіть судин і нервів, сіть, клітка, в'язниця, каземат і дикі пантери з таємничим ароматом смерті, що безжально шматують душу, і безумство, шал, вогонь, безодня, отхлань...

Він, мабуть, порвав усю одіж на Ольці, порвав на собі, розметав пишні подушки, розметав постіль, розметав це м'яке, як теплий віск, і туге, як сталь, жіноче тіло, гірке й солодке, мов дикий мед, прекрасно-довершене в кожному вигині, неначе витвір найвищого з мистецтв, і водночас примітивне, зведене до сліпої хтивості, до божественного бруду, до того, що зветься природою, а насправді б мало зватися вмиранням, смертю, безнадійною загибеллю. Ми всі лиш діти природи і діти смерті. Чоловіки й жінки, чоловіки в жінках і жінки в чоловіках. Тваринний стан, декорований так званими людськими елементами. Цивілізаційне маскування. Камуфляж. Добровільне придурювання.

Шульга не хотів придурюватися після тої ташкентської ночі. Є на світі єдина жінка, а більше немає нічого. Була омана, якій він піддався на краю війни, але то тільки омана; він не піддався, не повірив, уперто ждав, що Юлія прийде до нього з темної азіатської ночі і загасить той дикий вогонь, що розпалила в ньому, і загасить його жагу, бездонну внутрішню жаждивість, і вони вдвох не просто визволяться від гніту пристрастей, а й досягнуть дику владу над силами природи, вирвуться з мертвого кола обмежень, покінчать з найстрашнішою людською карою — розумом, бо справжня свобода починається тільки там, де зникає розум, де розтощуються кайдани розуму, кайдани цивілізації і де починається радісне занурення в здичавіння, в хащі, в первісний хаос.... Щось там угорі билосся, колотилося, несамовитіло, обурювалося, а внизу все потопало в блаженстві, в насолоді, в прекрасних катастрофах тіла, від яких немає рятунку, бо його ніхто не жде, не хоче і навіть лякається... Світ сам по собі не знає ні верху, ні низу, але людина приречена до знання і приречена бути роздертою між цими нез'єднуваними полюсами, між двома взаємоворожними сферами, між інстинктом і духом, між розумом і підсвідомістю, між святістю і гріхом... Шульга не хотів жінки заради жінки — він хотів тільки Юлію. Ольга для нього мусила стати Юлією, і вона стала нею, була нею і тільки нею, яке чудо, який страх і яке визволення!

Здавалося б, у її тілі для нього не могло бути жодної таємниці, але щомиті несподіванки, десь зойки, схлипи, скарги й звинувачення, а в глибинах знеможені стогони і прекрасні ридання, і від цього вона ставала ще дорожчою для нього, суцільним повабом, залассям, тим обіцяним вирієм вічності, в який він готовий був полетіти навіть без надій і обіцянок на повернення, зникнути безповоротно, радісно

щезнути, самознищитися, самовбитися...

Це солодке, неповторне, райське тіло. Не примітивна плоть, не пристрій для насолоди, а щось неземне, елізіум, едем, моє щастя, моя надія, моє багатство, моє все... Йому хотілося стати людоїдом. Тільки для того, щоб з'їсти цю жінку, сховати, замкнути її в собі, для себе, для...

— Олю! — постогнував він знесилено. — Олю-лю-ю!..

А її молоде потужне тіло здригалося в розгублених риданнях, вона й далі безпорадно й безсило наставляла проти нього свої руки, вже й піддавшись, вона не здавалася, відступивши до самого краю безодні, вона ще сподівалася на порятунок, на чудо, на нездійсненне, і, проклинаючи свою жіночу безсилість, караючись за ті неземні втіхи, яких не змогла зректися, Ольга робила останні спроби порятуватися від остаточного понищення, відчаєно відпихала Шульгу від себе (пізно! пізно!), безсило шепотіла:

— О Боже, гріх же який!

— Заспокойся, моя люба, — лоскотав їй вухо своїми грубими губами Шульга. — Ми з тобою не знаємо гріха. Весь світ грішний, а ми безвинні...

— А стид? Ми обоє голі, як дикі звірі!.. Я не можу так!.. Я не мо...

Він не дав їй договорити, запечатавши її майже дитячі в їхній безпорадності уста грубим цілунком, позбавивши мови, безжально відкабетувавши цю розгублену жінку від її звичного оточення, від усього світу, навіть від усіх богів. Жінка в постелі — верховна богиня, а чоловік тільки її слухняний жрець; та хіба не жерці керували й воловодили світом, тим часом справжні боги і богині розгублено і благородно німотували?

— Вікна! — жахалася Ольга. — Люди ж побачать! Вікна ж не затулені.

— Хай бачать! — Шульга майже кричав. Бо й хто б зміг стриматися над таким жіночим тілом? Хто б зміг?

— Два віконця! — схлипувала Оля. — Боже ж мій, два віконця! Там же занавіски. Чи воно затулено? Люди ж побачать, який стид, яка біда!.. А ми голі, як ті звірі...

— Як діти, — втішав її Шульга, — ми як діти, Олю, заспокойся! Як діти, а може, і як святі...

— Ой, сьогодні ж святий день, а ти мене мучиш і терзаєш! Не муч мене! Ой, не муч!..

Шульга мовчки пестив її тіло, тихо і ніжно пестив, як тепле сонце розімлілі ниви, яке щастя, що сьогодні саме святий день, і, може, саме в цей день він нарешті знайшов своє, здавалося б, безнадійно втрачене божество, і ось воно тут, у цьому степовому, скіфському смаглявому тілі, божество й блаженство, закон природи, і людська благодать.

Коли напіврозгублений, з своєю юнацькою чистотою і недосвідченістю в тій далекій ташкентській ночі Шульга спізнав жахливе в безконечному повабі жіноче тіло, розпростерте вже й не під ним, а мовби в диких безмежностях Азії, він, навіки збаламучений і отруєний пекельним трупом, міг би сторч головою кинути в

розверзле жерло вулкана насолод, піддатися дії неусвідомлених стихійних сил, відкинути спогадування, розправитись з пам'яттю, жити хвилиною, імпульсом, солодкою судомою... Що йому Азія? І що в тій Азії? Смагляве жіноче тіло, витке, як ящірка, болісно цнотливе при світлі і дико безсоромне в темнощах, у страшній континентальній пітьмі, від якої немає рятунку?

Він утікав од Азії, і далі й далі на Захід, йому пересихало в роті від самого слова "схід", він хотів забути і Азію, і Схід, визволитися з-під їхньої руйнівної влади, порятуватися в звичному спокої Європи, в точній геометрії її міст і розпланованості її душ, йому здавалося, що вже в першій європейській жінці він знайде вибавлення від тої первісної азійської хтивості, яка отруїла йому кров і душу, може, тому так необачно піддався скаліченому вищою освітою капітанові Сухорукову, який сповідував цинічне переконання великого коханця Казанови: коли не можеш бути богом в садах, сатиром в лісах, будь вовком у кошарі. Шульга тоді ще нічого не знав про Казанову, його не цікавив замок графа Вальдштейна в Духцові за кілька кілометрів од Теплице, де, мов підстрелена пташка, падала в пожадливі долоні радянського майора-танкіста безпорадна, розгублена мельничиха, жертва війни, європейська жінка Ульріка...

Попервах йому здалося, що в тілі Ульріки і в тілі Юлії тільки дикі простори і більше нічого; та незабаром він здивовано виявив, що в цьому вигадуваному на бутербродах, шпинаті й гороховому супі, безпорадно м'якому тілі є щось від старовинних європейських міст: таємничі закутки, вузькі, як флейта, вулички, непередбачувано ламані лінії, прекрасні заокруглення, несподівані тупики і ще несподіваніші вільні зони, старовинні задумливі церковці-кірхи і пихаті палаци, замшілі мури, озерецька з білими лебедями, храми і тюрми, теплі вогні вікон і затаєність нічних вулиць...

Чоловіче тіло прямолінійне й жорстоке, як ніж. Переможець Шульга хотів тоді помститися над Європою і водночас визволитися від всевладної містичної сили Азії, а все сталося навпаки: упорядковано-камінний світ Європи був і перебував, а безладна Азія знов кликала його, заманювала солодкими обітницями спізнати дикість, яку ми втратили не знати й коли, віднайти її, як молодість, як усе безнадійно й безповоротно втрачене, бо, може, й сама молодість — це і є дикість, коли ти ще не віддалився від своїх пращурів, коли в твоїй крові ще більше мавпячого, а не людського... Навколішки, навкарачки між безсоромних мавпячих стін... і яке тобі діло до високих теорій, до філософії, мистецтва, історії, до держави, Комуністичної партії, товариша Сталіна і всіх богів, земних і небесних, — ти мертвий для всього цього, зате живий для безмежної всемогутньої природи, ти злився з нею, став не просто її часткою, а нею самою... Це чоловік у жінці. А жінка? Чи вона відчуває те саме, чи, може, щось інше, вище, не доступне для примітивної чоловічої душі?..

Там, у Ташкенті, було темно і пахло глиною, вівцями і прокурором. Тут не було темряви, бо сонце вже викотилося з-за Дніпра; але глина була довкола, як первісний світ, і дух прокурора, який несвідомо поміг Шульзі знайти цю жінку, ще й досі стояв у повітрі як нагадування про той жорстокий світ реальності, куди краше не повертатися таким заблуканим душам, як їхні.

Маленькі віконечка, заставлені лапатими калачиками, ледь пропускали сонячне світло, світло було ніжно-зелене, як бруньки на деревах, і губи в Ольки теж були з запахом бруньок, і її груди, і все її тіло, туге, всеплодуюче, як народжуваний весною світ, і ледь чутні дзвони в Преображенському соборі, і тонкі тіні на жіночому натхненному лиці, — все злилося для Шульги в триблажennyй голос і вогонь краси, щастя і радості, все розлунювалося переможним сміхом вічності, дзвінко-променистим, ласкаво-лоскїтливим людським сміхом та водночас і кришталєво крижаним, невблаганно холодним сміхом безсмертних богів, навіки завмерлим, застиглим, замерзлим...

З такою жінкою ти й Бог, і людина, але тільки з такою, з цією, єдиною на світі, ось чому ти приречений ціле життя шукати її, знаходити і знову втрачати, вмираючи від розпуки, стояти на розпутьях, простягаючи на долонях шматки свого серця, мов милостиню.

Оля заснула в Шульги на плечі, і він боявся поворухнутися, щоб її не розбудити. Але вона невдовзі прокинулася сама, здригнулася всім тілом, так ніби збиралася бігти на роботу; тоді відчула чоловіка, згадала, хто він, згадала все, злякалася і здригнулася ще дужче, не наважуючись розплющити очей, тихо спитала:

— Ти тут?

— Тут, — сказав він.

— Не спиш?

— Думаю про тебе.

— Про мене?

— Думав про тебе всі ці роки...

— І я ж думала... Ти тоді як пішов, так і не...

— Я поїхав на фронт...

Вона не слухала. Кожен з них говорив про своє.

— Не прийшов, а я ждала... Хотіла ще подивитися на тебе, а воно ж було темно... Той каганець...

Каганець був і в Ташкенті... Старовинний світильник з темної бронзи. Розкошланий гнотик, баранячий лій, чад і задуха, мов од овечої отари...

— Так, каганець, — сказав він, — і ти теж... ти була там...

— А тебе як не стало, так вже й не було...

— Я знав, що повернуся, бо немає на світі двох однакових жінок, а ти і така, як вона, бо ти це і є вона, а мене дуриш, і ти не Ольга, а Юлька... Чуєш мене? Чуєш?

Він знов обережно ввійшов у неї — і все зникло для них, нічого не чую, нічого не бачу, нічого не мовлю, він занурювався в неї несамовито і мовби відчаєно, вона жадібно поглинала його; та була в її обіймах і притаєних стогонах печаль, бо знала, що він з нею, але й не з нею, з тією, що була десь і колись, бо хоч і глиняні стіни, і каганець, і остання ніч перед фронтом, і все однакове, і вони однакові, та все ж то була не вона, а інша, і шукав він не її, а ту, а тепер знайшов, щоб завтра вже й загубити, і це ж таке горе, таке нещастя...

- Що з тобою? — стурбувався Шульга, відчувши перемену в ній.
- Нічого.
- А я чую.
- Кажу ж, нічого.
- Тобі гарно зі мною?
- Ох, мені... Аби ж і тобі так.
- Чому ти думаєш, що мені не так?
- Бо знаю.
- Що ти знаєш?
- Про неї. Вона ж завжди з тобою.
- Ти це вона і є. Хіба я не казав тобі?
- Казав. А воно ж не віриться.
- Я біля тебе, з тобою, в тобі — ось і вся віра!
- Ти зо мною, поки ти біля мене, а виходиш з мене — і вже тебе нема.
- Я ж хочу бути біля тебе весь час, завжди, вічно!
- Не можна. При живому чоловікові гріх.
- В тебе не було ніякого чоловіка. Я твій чоловік.
- Не було? А діти?
- І діти від мене. І ти від мене. А я від тебе!..

Він блукав по її смаглявому тілі, ніжно пестив груди, солодкі, мов винограда, бринькав пальцями по тугих сосках, не втомлюючись, ішов, скакав через гори, сади й квітники, зложи мене печаттю на серце своє, надінь, як перстень, на руку собі... Голі коліна, голі груди, нага плоть, верх і низ, все перевернулося й перемішалось, лиця, коліна, просторість і тіснява, у жінки завжди тільки одна голова, а в чоловіка ніби дві: одна для суворої радості, друга для солодкої радості, для блиску, для героїства в пахучих вертоградах, серед пречистих лілей і безстидних у первісному бруді мавпячих стін...

Той святий день для них не кінчався ніколи, вони жили в ньому голодні й спраглі одне одного, знов і знов обережно розсував чоловік жіночі коліна, знов розчинялися перед ним райські брами, і в торжествуючій радості зближувала його друга голова, і притишений скрик назустріч, і стогін, і благання:

- Не муч, мене! Ой, не муч мене!..
- А я буду мучити! Замучу! Домучу! Перемучу!
- Ой, Боже ж мій! Який стид і яке ж... Ой, що ж це таке? Що зі мною? Де я?.. Хто се і чого?.. Ой, муч мене! Муч мене більше! Муч іще! Муч, му, м-м-м...

Вони розговорілися тільки надвечір. Дніпрогес уже відбудували, "лампочка Ілліча" горіла навіть у цій убогій, невзаконеній хатці, хоч для Шульги приємнішим був би звичайний каганчик. Не треба занадто світла, щоб побачити найдорожче...

Стіл у них був мов у президентів, диктаторів, генеральних секретарів і якої там ще бенері: ритуальні крашанки й паска, м'ясні й кров'яні ковбаси, смажене поросся, знаменитий український кендюх, пиріжки з потрібкою, квашена капуста з яблуками,

солоні огірочки й помідори, солені кавуни, які пролежали цілу зиму в піску на дні дерев'яної діжки, а тепер розверзалися своїм соковитим червоним нутром, ніби всемогутня в своєму вічному повабі жінка, повелителька цієї всеплодющої землі...

Шульга розгубився від несподівано щедрого, як на ці убогі часи, столу і навіть забув про чоловічий обов'язок наповнювати чарки. Оля, лукаво усміхаючись, сама налила самогону: Шульзі повну склянку, собі зелененьку гранчасту чарочку.

— Ти думаєш, я оце зможу випити? — злякався Шульга.

— А чого б же ти не зміг? Ти ж сам казав, що офіцери й студенти п'ють бочками.

— Я казав? Коли я тобі таке міг казати?

— Казав не казав, а був п'яний як чіп. Я тебе іншим і не бачила...

— То від горя. А сьогодні не можу пити, бо вже п'яний від тебе...

— Таке ото й скажеш!..

— Люди п'ють здебільшого від горя. У мене був друг Андруша... Ногу йому на фронті... і все в ньому боліло, ніщо не рятувало... Одне спасіння — горіляка! Ми з ним зрання замість чаю по отакому стаканярі, а тоді на лекції!..

— Кажеш, був. А де ж він?

— Вмер. Коли його ховали, я й побачив тебе, як ти їхала з міліціонерами... Стояв на кладовищі, а ти на "доджі"... Як подумати, то всі мої друзі мертві. Або вбиті одразу, або вмерли від ран. Може, і я вже давно вмер, а оце воскрес біля тебе...

— Таке ото й скажеш! Ну, давай хоч по крапельці... Задурити голову... А то мені й досі стидно...

— Знаєш що, — сказав їй Шульга, коли вони випили трішки, а тоді трохи більше і ще більше. — Ми сьогодні повинні з тобою сфотографуватися!

— Сфото?.. Ось не сміши мене! Таке й придумаєш!

— Ні, ні, не заперечуй. Це вже вирішено.

— Та в мене й зодягнути нема чого, щоб ото на карточку...

— Зодягнешся так, як ішла святити крашанки.

— Вся в чорнім, як монашка?

— Ти себе не бачила, яка ти гарна, як світилося в тебе лице! Ти знаєш, яке в тебе лице? Біля тебе і я... Знаєш: я вже був у тій фотографії... На проспекті Карла Маркса... Там такий кумедний старий єврей... Зделайте вид, що ви розговарюєте... Січас будет сьомка... Я вже сидів перед апаратом, а тоді здалося, що за вікном майнув отой чорний прокурор і побрався вгору проспектом, мабуть, щоб знов на тебе... Я все кинув і побіг тебе рятувати... Пам'ятаєш, прибіг тоді і... А в ательє покинув двох жінок, які привели мене туди, щоб сфотографуватися, і вони тепер і досі мене там ждуть...

— Аж дві жінки? — В ній уже народжувалися такі природні для кожної жінки ревності. — Красиві?

— Дуже.

— І молоді?

— Вдови. У одної чоловіка розстріляли, як ворога народу, у другій чоловік ніби і є, аж цілий полковник, а насправді вона теж ніби вдова...

— Так ти б же з ними...

— Я ж сказав: побіг до тебе і з ними не... Судьба... Тому нам треба обов'язково сфотографуватися...

— А як я оце нап'юся п'яна?

— Понесу тебе на руках!..

— Ой, шамашедчий!..

День був їхній до самого кінця, і ніч теж була їхня, і ще багато днів і ночей, місяць чи й більше. Оля бігала "на діжурство", Шульга в несамовитому ритмі метався між лекціями, заліками, консультаціями з дипломного проекту, його, сказати б, зовнішнє життя, життя напоказ, могло бути зрозумілим і виправданим навіть для Людмили і Регіни, які без претензій і зазіхань на його свободу все ж пильно простежували мало не кожен його вчинок або й незначний порух, але його приховане, затаєне життя належало тільки йому, ніхто не мав туди доступу, трьома роками кривавої війни Шульга здобув собі право жити не за приписами фальшивих моралістів, найманих ідеологічних гавкунів і партійних вождів усіх рангів, а за принципом Декарта: "Добре живе той, хто добре приховує".

Він ховав Ольку не тільки від байдужого холодного світу, а й від неї самої і від себе теж ховав, беріг, як найдорожчий скарб. Вони ходили по краю любові. Посередині розклекотаний океан неземної пристрасті, а на березі тільки вогненні вибризки, і вони падали на їхні нагі тіла, мов апокаліптичні печаті, мов невблаганне нагадування про те, що насолода й блаженство тіла ніколи не можуть перейти в душу, і в цьому найбільше, найтяжче, найнезносніше страждання...

Досі Шульга лиш невиразно мріяв, тепер спробував тверезо і точно розпланувати своє подальше життя. Інститутські професори, зубри електрифікації пропонували йому аспірантуру, обіцяли блискучу будучність, наукові ступені, високі звання, може, й до академіка, але трирічна аспірантура — це знов напівголодне студентське існування, нікчемність навіть перед постовим міліціонером, безгрошів'я, безквартир'я, безправ'я і бездостойність, а його за руки й за ноги тягли в управління прокладання та експлуатації електромереж, обіцяли одразу квартиру, високу платню, якісь казкові надбавки і коефіцієнти на польові експедиції, за відрядження, за...

Він спробував розповісти про це Олі.

— Чорти його бери, нам не треба буде ховатися в цій глиняній ліпляниці, не треба буде замуруватися тут, лякаючись твоєї тітки Килини, ми з тобою матимемо пристойне помешкання в самому центрі міста, мені вже показали квартиру на Комсомольській вулиці, три кімнати з величезним балконом, кухня більша за всю оцю хатку, стелі — мов небесний звід...

— А нащо людям такі стелі? — зітхнула вона, і Шульга не знав, що їй відповісти.

Між ними й досі не було визначеності. То він ловив її і не міг зловити, бо вона уникала зустрічей, навмисно змінювала графіки своїх чергувань або зненацька брала відгул і зривалася мало не на цілий тиждень до своїх хлопчиків, до свого минулого, до свого ждання. То знов ждала його знетерпеливлена, в паланні й пристрасті, та

водночас і в якомусь мало не містичному переляку: "Ой, який же ж гріх! Що ж воно буде? Що буде?".

Ні про які його плани не хотіла й слухати. Тільки й чув од неї: "Я не знаю! Я нічого не знаю! Я нічо..."

— Ти ще ждеш свого Грицька? — питав Шульга.

— Я не знаю. Може, й жду...

— Але ж зрозумій: його нема. Нікого з тих, кого немає, вже ніколи не буде. Вони мертві. Вбиті. Замучені. Понищені. Навіки. Безповоротно.

— Хіба я знаю? Я нічого не знаю! Я нічо...

Шульга був безпорадний перед цією безнадійною вірою в чудо. Танкісти не можуть відступати, їм судилася або ж перемога, або смерть, а тут доводилося відступати, бо перед ним була не самотня жінка, не окрема вогнева точка, не вміло укріплена позиція, а ціла держава, двадцять мільйонів матерів, удів, коханих, без надії сподіваючись, ждали, вірили у повернення своїх найдорожчих, у їхнє воскресіння і нове життя.

А хіба він сам не вірив, що та невідступно примарлива жінка з ташкентської ночі, здолавши безмежні простори, смертні поля війни і розшарпаність часів, з'явиться перед ним, мов Боже видіння, прилине, прибуде і перебуде назавжди, навіки. І коли вона питає, чи залишався він вірний їй усі ці роки, то він чесно визнає, що коли його тіло іноді й пробувало зрадити її тіло, то душа його не знала зрадливості. Бо найбільше щастя для чоловіка — це не зрадити в своїй душі жінку, даровану долею. А не зраджуєш тільки тоді, коли ти з єдиною на світі жінкою, яка для тебе все суще, та й годі, початок і кінець, причина і наслідок, сутність і безконечність, і життя безконечне, вічне, до найвищих меж, позначених присланим давнім грекам з небес словом "хаос", а в ньому "ах" і "ох" — наші давньослов'янські божества болю, страху, захоплення здивування.

Жінка — найбільше диво на землі.

Шульга був щасливий, що це відкрилося йому тоді в ташкентській ночі, і відтоді він жив згадуванням тої ночі і готовий був звести до цього згадування цілий світ, хоч і приховував усіляко цей свій божевільний намір. Вміло живе той, хто вміло приховує. Ольга не знала Декарта, та їй і не треба було ніякого знання, бо вона жила відчуттями. А жінка, навіть нічого не відаючи, відчуває не тільки в примітивній сучасності, а й крізь століття і тисячоліття. У серця свої закони, яких розум не знає. Паскаль казав: "Що перевищує геометрію, переважає також нас". А точність геометрії може бути перевищена тільки відчуттями, все безмежне багатство яких і відкрите жінці, але не чоловікові.

Шульга ловив себе на думці, що й досі живе, як на війні, де твоє життя закладено кимось в сатанинський банк нищення і ти живеш в борг — днями, годинами, хвилинами, миттєвостями, не відаючи надій, не дбаючи про майбутнє. Може, і люди, які його оточували, несвідомо підбиралися за таким принципом. Жахливо красива Регіна, в якій все в минулому і душа повна відчаю й зневіри, хтива самиця Людмила, що

живе з полковником, а мріє про солдатську роту, яка б її згвалтувала; покійний Андруша, що носив у собі фронтові рани, мов бомбу з годинниковим механізмом, і мріяв про степові хутори, малишківські трави похилі, смагляві дівочі литки і про діда Рильського з його гіркими рядками: "І кине хтось криваві хризантеми, политі кров'ю й п'яними сльозами".

А для чого жити людині?

Жити треба не заради ідей, бо вони призводять тільки до голоду, до концтаборів і атомних бомб, і не заради так званих високих державних принципів, які не дають тобі нічого, крім постійних обмежень, загроз, страху, — жити слід для жінки, але не для тої геть безликої особи жіночої статі, яку підсовує тобі суспільство, а для єдиної на світі, лише твоєї, особливої й неповторної, в якій дивним чином поєднуються хиже яріння і безмежні відтінки радості, жадоби, туги, злоби, солодкого напруження і жорстокого болю, відчаю і захвату, стогону й крику в хвилину найбільших тайнощів, прекрасних і відразливих, гидких і божественних.

Шульга не знайшов Ольку, а віднайшов і тепер жив тільки заради її тіла і в чоловічому самозасліпленні вважав, що це і є справжнє щастя і ніщо їм віднині не загрожує.

А вона не вірила, не вдоволювалася, билася, мов чайка об суху дорогу, квилала, стогнала, плакала: "Ой, як же воно тепер буде? І що ж з нами оце буде? Я ж так не можу! Що скажуть люди?.."

Хто б міг осуджувати Шульгу? Він шукав і знайшов, решта не має значення. Хіба не сказано колись, що "всі люди без винятку прагнуть до щастя. Навіть ті, хто має намір повіситися"[9].

Він упивався Олькою. Від його любові жінка розквітала, навіть ходити стала мовби обережніше, так ніби боялася розхлюпати той солодкий мед, яким уся була повна, як золотисті щільники у вулику. Шульга впізнавав її й не впізнавав. Рум'янець густіший, очі темніші, губи безсоромніші, темне хвилювання обіймає її тіло й душу, і ночі з нею теж темні, як тоді, в Ташкенті, як заплющені очі, та водночас і повні бурхливого, несамовитого життя, як безсонні очі Азії під її тисячолітніми тяжкими повіками.

"Последний стыд и полное блаженство"...[10]

Хіба він думав, що то їхня остання ніч? Шульга проспав, і заспав ганебно, непростимо, тупо. Ольга випурхнула з постелі ще вдосвіта і побігла на своє "діжурство", а він спав, розманіжений, вичерпаний до краю самець, дикий звір у джунглях, добровільний в'язень мавпячих стін, і снилося йому, ніби він веде диспут з самим Паскалем і з Декартом, ніби говорить по-французькому легко, палко, захиляючись у морі голосних звуків, з вишуканими недомовками, з перескоками слів, переконує геніїв, щось їм доводить, спростовує... Цей сон був ніби саме безсмертя. В убогій глиняній хатині над Дніпром, серед убогого побуту і ще убогішого державного існування — і зненацька тисячолітня Франція, і її найбільші генії, і її дивна мова, а тут цей безправний, упосліджений нащадок скіфів, який, щоправда, ще вчора потрясав Європою і топтав усі її тисячоліття своїм кирзовим чоботом, але сьогодні раб, підніжок,

нешасний мугир, недовчений перетворювач природи, так званий будівничий світлого майбуття, від якого тим часом у всіх у очах безнадійна пітьма. Від того несподіваного знання французької мови (в інституті вони вивчали англійську, мову світової пауки, як до війни німецька була мовою світової вояччини) Шульга прокинувся весь змолоділий, як весняний листок, ніяк не міг збагнути, де сон, де ява, груди рвало від радості, що знає французьку, що приховуване від самого себе неочікуване знання так прекрасно й доречно зродилося саме тут, на Ольчиній постелі... Хоч Ольки вже й не було біля нього, побігла до своїх переламоноженків, але зберігся запах її тіла в постелі, дух її витав над Шульгою, мов найвищий дар, ніби сама жіночність, яка жде від тебе чогось надзвичайного, і саме таким надзвичайним повинно було стати його одкровення мови найгалантнішого з народів. Ломоносов, здається, сказав, що з жінками — тільки французькою... І коли ми не на берегах Сени або Луари, а на берегах Дніпра, то це ще не означає, що нам заборонено те, чим вільно користується світ впродовж віків цілих. Дніпро — це Борисфен у давніх греків і скіфів, чия мова загубилася в тисячоліттях, але хто ж то знає: може, була вона ще вишуканішою за мову галлів?

Тоді почулося: "Мы передавали оперу Направника "Дубровский" в исполнении артистов Большого театра СССР... Запись по трансляции..."

Чари розвіялися. Він знов опинився на грішній землі. "Запись по трансляции". Чи можна записати по трансляції мову і звуки душі? І які звуки супроводжували його зболену душу впродовж цих страшних років? У Ташкенті залягала тисячолітня азіатська тиша і шепоти Юлії, як обітниця вічного щастя.

У Теплице есесівська стрілянина і розпачливі зойки Ульріки, безвинної жони есесівця, що безвинно став есесівцем, бо ми всі безвинні, винуватці завжди десь угорі, в недосяжності, в державній безкарності.

Тоді кінець страшної війни, і польові радіостанції розлунювалися вальсами Штрауса, якими раділа знеможена Європа, і американськими джазовими ритмами, ритмами Переможців і залізних провісників машинної ери, але над усім тим радісним гамором і безладом переможців вперто, неподільно, з вождівсько-сталінською твердістю й невідступністю панував у ефірі голос Москви, яка з ранку до вечора передавала не Глінку, не Чайковського, не Рахманінова, не геніальні наспіви Бортнянського, Березовського, Веделя, навіть не ті марші так званих переможців, що їх писали для Сталіна Шостакович, Хачатурян, Ревуцький, а якусь безтурботно-безглузду частівку, щось ніби й народне, а насправді протинародне, дурне, безглузде, примітивне: "Калинка-малинка моя, в саду ягода-малинка моя!..". А голосу його народу мовби й не існувало, і ніхто не чув тоді голосу степів, та й не знати, чи ще колись чутиме... Коли б поруч була Олька, Шульга спробував би розповісти їй, як йому чується той віковичний голос степів: мов голос жінки, ніби саме її, Ольчин, голос. А вона б, як завжди, засоромлено наставила на нього долоні: "Ось не видумуй!" Але Ольки не було, тільки теплий слід на постелі, тільки запах її тіла, тільки її вічний дух...

Він ще не знав, що вже більше ніколи не почує її голосу, не побачить її, не матиме біля себе, а тільки її дух безсмертний, вічний, неперебутній.

Диплом Шульга захистив блискуче, йому знов пропонували йти на наукову роботу, але він уже вирішив стати практиком, хай навіть примітивним інженером, попихачем, який гібтиме в польових експедиціях, зате вже завтра зможе мати біля себе найдорожче на світі: Ольку з її хлопцями, родину, надію, майбуття...

І на війні, і всі ці роки після Перемоги, невідступно думаючи про Юлію з ташкентської ночі, Шульга, може, ще з більшою, сказати б, затятістю думав про дітей, їхніх з Юлією дітей, їхню родину, їхній рід. Він дивився на знайомих, що мали дітей, і тяжко заздрих їхнім клопотам, їхній знесиленості, навіть бідності. Діти об'єднували чоловіка й жінку в щасті, визволяли від настирливої тиранії суспільства, зовні мовби закабалюючи, насправді робили вільними, як богів. А коли ти повертаєшся щовечора в порожнє помешкання, непривітне й холодне, як Арктика, коли тобі турчать в обидва вуха, що найбільше задоволення радянської людини тільки від роботи, від успіхів, від трудових досягнень, коли тебе переслідує вічна тріскотнява радіо, газет, пісних голосів з трибун і жодного слова про задоволення від самого задоволення — і життя пісне, мов шлюб Леніна з Крупською?

Людмила впіймала Шульгу вже на сходах, коли він, намагаючись виприснути з тісного кільця всіх, хто хотів привітати його, як першого серед рівних, рвався вниз по інститутських сходах назовні, на волю, на простір.

— Ми ж обмиємо твій диплом, Шульга? — сірооко чаруючи його, стала перед ним Людмила. — Машина жде. Ресторан замовлено. Будуть усі наші. Регіна вже там.

— Дякую, — сказав Шульга, — і Регіні передай мою велику дяку. Але... Мене там не буде... і ніде не буде.

— Та що з тобою?

— Я вже казав колись тобі.

— Про що ти казав? Я не пам'ятаю.

— Що я повинен вернутися. Рано чи пізно повинен.

— Я цього не знала.

— Ти все знала, але не хотіла зрозуміти.

— Що — я така дурна?

— Пробач, коли я тебе образив. Вся справа в тому, що чоловіки вічно вертаються, готові до цього, а жінки — ніколи. Чоловіки живуть надією навіть тоді, коли, здавалось би, запановує цілковитий відчай.

— Що ж тоді лишається для цих ідіотів чоловіків?

— Лишається впертість. Національна риса українців.

— Отже, ти знов на щось надієшся і знову ждеш і не хочеш помічати того, що біля тебе?

— Людо! — він по-дружньому ледь обійняв, а може, просто вдав, ніби обіймає її за плечі. — Не треба ускладнювати життя.

— Та яка ідіотка хотіла б його ускладнювати! — майже розпачливо вигукнула Людмила. — Ти хоч знаєш про те, що кожна жінка, побачивши отакого витесаного з каменю Шульгу, хотіла б спростити наше паскудне життя знаєш до чого? Хоч не до

постелі, не до обіймів, щоб у тобі тріщали всі кістки, не до поцілунку, від якого западається під тобою земля, то бодай до ледь відчутного доторку, дотику, до отого, хай би побрали його всі чорти, тангенціального приторку, чи як там його ще назвати! Ну, Шульга! Машина з сержантом жде нас. Ми ідемо чи не ідемо?

Шульга, не відповідаючи, попровадив її вниз сходами, вивів з приміщення інституту, вони опинилися перед святковим натовпом, який ждав радісних жертв (натовпи завжди ждуть чи то радісних, чи то трагічних, чи навіть і смертних жертв, на те вони й натовпи), щедро зготувавши для них відповідні слова, вигуки, захвати, букети троянд, гладіолусів, лілій, на захоплення й квіти Шульга не сподівався, бо вже цілий тиждень не міг вловити Ольки, а коли б вона й знала про цей день, то посоромилася б прийти сюди, тому він досить вільно почувався, вийшовши з інституту, нічого не обіцяв Людмилі, але й не відтручував її, вони вийшли разом і йшли далі разом, Людмилу десь ждала прислана їй полковником машина з вірним сержантом, Шульгу не ждав ніхто, не ждало ніщо, та несподівано з того привітального натовпу назустріч Шульзі і його розкішній супутниці непомітно, скромно, майже сором'язливо виникли дві жіночі постаті, вони не намагалися перепинити путь Шульзі, не пхалися нахабно межі очі, трималися осторонь, мало не до самознищення, та в тій їхній стриманості прочитувалася велика природна гідність людська, перед якою все маліє і мізерніє, а ще було щось тривожне. Це були не просто жінки, а вісниці лиха. Шульга став. Людмила здивовано озирнулася на нього.

— Що з тобою?

— Обмивання диплома не відбудеться. Пробач і прощай, — сказав він.

— Та що з тобою, Шульга?

Але він уже і забув про неї і ступив назустріч тим двом жінкам. Молодшу Шульга впізнав одразу. Маслакувата Тося (а може, Тася або Туся), яку Олька брала з собою, коли вони ходили на фільм "Кавалер Золотої Зірки". Відтоді він Тосі (Тасі чи Тусі) більше не бачив, але впізнав одразу. Вона теж впізнала його, точно вихопила поглядом з строкатої святкової юрби і сказала своїй супутниці:

— Осьде він.

Тепер Шульга переніс свою увагу на другу жінку, вона була, може, вдвічі старша за Тосю і була... Ні, не схожа на Ольку, не нагадувала її бодай віддалено ні лицем, ні постаттю, ні манерою триматися, та все ж було в ній щось спільне з Олькою, і Шульга підсвідомо відчув, що перед ним тітка Килина, про яку стільки чув, але якої ніколи не бачив і в існування якої, коли казати правду, не дуже й вірив, переконавшись з часом, що Ольці з її сором'язливістю потрібен своєрідний щит для самооборони, а таким щитом саме й могла слугувати грізна в своїй непідкупній цноті жива чи вигадана тітка Килина.

— Ви тітка Килина, — не питаючись, а, власне, стверджуючи, сказав Шульга.

— Оце ж я вашу лічність зразу признала, бо як на карточці, — Одьчиним голосом озвалася тітка Килина. — Це ж ви Шульга, значить?

— Шульга.

— З Олькою нещастя, — без передмов сказала тітка Килина.

Вона могла б і не казати. Шульга знав і так.

...Її смерть переслідуватиме його аж до Кам'янки на Дніпрі. Кам'янка — на лівому березі, на правому — Нікополь і далі — Покровське. З Кам'янки — Юлія, з Покровського — Оляка. Мов дві неповторні перлини, нанизані на вічну нить Дніпра-Борисфену.

Шульга опинився в Кам'янці через два роки після страшної вісті про Ольку. Два роки горілки, меланхолії, проклять і зневіри. В управлінні експлуатації електромереж раділи, маючи такого тупого попихача. Його ганяли по степах, як Сидорову козу. А він ладен був хоч чортові на роги, аби лиш не сидіти в місті, де все нагадувало про найвище щастя і найбільше нещастя, Тепер Шульга, як його колишній підкомандний капітан Сухорукое, теж був обтяжений (а може, й скалічений?) вищою освітою і достоту знав, що ніколи не слід озиратися. Все наше горе за нашими плечима. Не озирайся! Не озирайся! Орфей через це втратив Евридику — і це, здається, найбільша трагедія любові усіх часів.

Одначе, коли в управлінні стали шукати охочого поїхати на пуск Кам'янської зрошувальної системи, Шульга зголосився найпершим, без вагань і сумнівів. Бо Кам'янка — це Юлія. Чому він досі не кинувся туди, не спробував знайти боДай слід від неї, ледь помітний знак, натяк, приховану печать на землі і вічний голос небес: ось вона, тут вона, тут вона впала, до землі припала...

Він сам не знав, чому так дивно поведився всі ці роки. Завжди возив з собою мідеорит дюрерівської "Меланхолії", подарований безумно вродливою і ще безумніше нещасною Регіною, і життя його, поведінка, окремі вчинки після Ольчиної смерті були так само загадкові, непростежувані, часом безглузді й розпачливі, як усе зображене на геніальній гравюрі Дюрера...

Кам'янка була просто черговим відрядженням для молодого інженера Шульги. Через степи, крізь степи, понад степами, ах, ах, як же поєднаними в своїй стихійній чорноземності з великими здобутками соціалізму (Ленін: "Комунізм — це радянська влада плюс електрифікація"), де "запахущі корені зерна вплітаються у пружність електрона", де "йдуть по степах, по осінній руті високовольтні ферми куті", що "силою пружаються, гнуться луками понад традиціями і розлуками"[11].

На тім боці Дніпра дим, чад і кіптява Південнотрубного заводу, а в Кам'янці скіфська тиша, зелені оази садів і городів, голубі вітри зі степу і химерні мережі електропередач, по яких струменять потоки невидимої, але всемогутньої енергії, прекрасної й досконалої, як велетенський вигин бетонної греблі Дніпрельстану, безмежно вабливий, як вигин жіночих стегон... "Цвіте червона Україна"...[12] Він ріс у силовому полі тих чарівних невидимих струмів, і це визначило його долю. Не льотчиком, не папанінцем, не геологом і комсомольцем-добровольцем, а тільки в електрику. Ще в ремісничому прочитав оповідання письменника Платонова "Родина електричества". Тоді ще ніхто не знав, що такі наївні письменницькі захвати згодом виллються у похмуру маячню Сталіна, сп'янілого від перемоги, здобутої кров'ю

десятків мільйонів людей. Він виростав з того кривавого моря, мов велетенське отруйне дерево, йому вже було не досить самої перемоги, не досить самоутвердження на Гімалаях трупів — він хотів утвердитися на цілому народі, а що його власний народ не відзначався чисельністю, то він вибрав найчисельніший з усіх радянських народ російський і за його здоров'я проголосив тост на бенкеті переможців, а тоді з упертістю, що межувала з ідіотизмом, приписував Росії і її генію все, що винайшло людство: парова машина — не Уатт, а Ползунов, електролампочка — не Едісон, а Яблочков, літак — не брати Райт, а Можайський, радіо — не Марконі, а Попов, шило і мило — Каблуков, а взагалі ж "Россия — родина слонов". Може, і в тому давно колись прочитаному і сприйнятому з пафосом захопленого електрикою неофіта хитрий письменник під зовнішнім пафосом приховував кпини? "Не дремлет разум коммуниста, и рук ему никто не отведет. Напротив — он всю землю чисто в научное давление возьмет... Вставай, бушуй среди стихии, уж разверзается она, большевики кричат лихие и сокрушают ад до дна..."

Шульга думав: що зробив не так у житті? Але чи все залежало від нього? Тоді в Ташкенті змушений був поїхати на фронт, не попрощавшись з Юлією. Священний обов'язок. Божевільна ніч з Ульрікою закінчилася трагічно через безглузду стрілянину, яку зчинили десь недобиті есесівці. Ольга пішла від нього, нічого не сказавши, і виявилось: пішла навіки. Сусідка з Покровського поїхала до родичів на станцію Ясинувата і там нібито зустріла Ольчиного Грицька. Йому на війні відбило руку, пораненого, його приютила шахтарка з Ясинуватої, то він у неї й залишився в прийомах. До Ольки вертатися не думав, бо, мовляв, нащо він їй безрукий. Про синів нічого не знав і не повірив, коли почув. Життя свого переінакшувати вже не хотів. Як усі шофери, щовечора після роботи напивався, бив свою шахтарку і був щасливий. Коли Ольга почула від тітки Килини про Грицька, вона затялася: повинна поїхати туди і привезти синам їхнього батька. Діти не винні, їм потрібен батько. Про себе не думала. Про Шульгу й поготів... Уночі на Ясинуватій якісь п'яні скинули Ольку під колеса поїзда. Тітка Килина була категорична: "Отож бандити — або хотіли забрати гроші, або знасилувати..."

Вбило на війні нашу любов, вбило і всіх нас, а хто вцілів, того вбиває тепер. І яка ж наруга над людьми насилати на них кавалерів Золотої Зірки, які просторікують з кіноекранів: "Без електрики далі жити не можна..." А без серця, а без душі? Коли згасне світло в душі, не заміниш його ніякими електролампочками і прожекторами не заміниш, навіть отими, що ними маршал Жуков знетямлював фашистських вояків, штурмуючи Берлін.

У Кам'янці Шульзі не було чого робити. Бригада місцевих електриків уже прийняла від монтажників готову підстанцію, коли настав день пробного пуску зрошувальної системи, ввімкнено живлення, електромотори пускали в рух насоси, вода з Дніпра потекла в магістральний десятикілометровий канал, на святковій трибуні товпилося начальство, трудящі, зібрані з цілого району, дивилися на начальство, слухали бадьорі марші, що їх передавало радіо, і ждали, коли до них дійде перший вал води,

"життєдайної вологи", як охрестили її запорожці журналісти, "запоруки високих врожаїв", "порятунку від вічної засухи, яка панувала в цих степах ще з скіфських часів".

Води того дня так і не змогли діждатися.

Проектувальники неправильно розрахували потужність насосної станції, геологи не попередили про карстову природу місцевих ґрунтів, під поверхнею яких з'явили бездонні порожнечі, через що накачувана насосами з Дніпра вода, пройшовши трохи більше третини каналу, безслідно зникала, ніби проковтнута казковою силою. Ідеальним було б зацементувати дно каналу, та де взяти такі кошти в сільському районі, далекому не тільки від Москви, а й від Києва. Київський меліоратор, який прибув на урочисте відкриття каналу, запропонував вихід із ситуації: негайно роздобути вагонів зо два солі, поставити уздовж каналу пожежні насоси і накачувати в канал соляний розчин, щоб дно й стінки каналу засолилися і перестали абсорбувати воду.

Ідея, захопивши начальство, стає безсмертною. Негайно знайдено завідувачого райспоживспількою Чайку і велено добути сіль. Чайка, велетенський одноокий чоловік із страхітливою вм'ятиною посеред лоба, з усього видати — покалічений на війні, а судячи з поранення, не з породи лякливих і нерішучих, в цій, здавалося б, простій справі виявив і нерішучість, і, сказати б, безпорадність.

— На складах у мене стільки солі нема, — обережно повідомив він, — збирати її по всіх сільських крамницях — хіба ж збереш? А он я знаю, в Нікополі прийшло на станцію три вагони з сіллю, так залізниця її не відпускає, бо ще не получила документів.

— Беру на себе, — заявив київський меліоратор. — Значить, так. Створюємо ініціативну групу. Я її очолюю. Переправляємось в Нікополь і там рішаєм вопрос. У мене є там деякі зв'язки. У товариша Чайки всі необхідні дані. Для ініціативної групи треба ще третього. Може, попросимо представника енергетиків?

Так Шульга, припливши до Кам'янки з Нікополя, знов опинився в Нікополі..

Прізвище київського меліоратора було Безлюдний. Всі його так звані нікопольські зв'язки починалися й кінчалися в кабінеті директора місцевого пивзаводу. Директора не було, поїхав на чергову нараду до Дніпропетровська, але була команда: на відповідному рівні приймати, коли він з'явиться, столичного гостя товариша Безлюдного.

— Ми з ним разом партизанили, — розсідаячись на директорському дивані, товстогубо поплямував Безлюдний. Був він увесь якийсь товстий, ніби всуціль з подушок: плечі, спина, живіт, щоки, навіть лоб — усе подушкоподібне. І в його сірому столичному пальті плечі вимощені були подушками, і зелений капелюх теж мовби з подушечок.

— Ми, партизани, знайдемо один одного, хоч де б він був, — хвалився Безлюдний, цмулячи міцне пиво з персонального директорського чаника, — у нас у Києві тепер і влада не так радянська, як партизанська. Коротченко хто? Партизан. Гречуха хто? Партизан. Ковпак хто? Пусті слова про право бідних. Сам Микита Сергійович Хрущов усю війну ніби в діючій армії, ніби там член Військової Ради, а фактично? А фактично партизан у душі й на ділі. Думаєш, Україну від фашистів визволила армія? Партизани,

щоб ти знав! От ти свій хлопець, спеціаліст, бачу, пройшов війну. А де був? У партизанах чи де?

— Танкіст, — сказав Шульга.

— І до чого ти там дострілявся в своїм Танку?

— До командира полку.

— Так ти ж справжній партизан! Командир танкового полку! І оце тепер нидієш тут серед своїх трансформаторів? Плюнь і воскресни! Тобі треба перебиратися в столицю. Давай мені свої координати, в мене є друзяки-партизани у вашому міністерстві... Ти тільки уяви: міністерство на Хрещатику! Хочеш?

Хочеш-не-хочеш, любиш-не-любиш, п'яні слова самовдоволеного дрібного столичного чиновника відлітали від Шульги, як зірвані з ромашки пелюстки, посміюючись у душі, слухав він теревені Безлюдного, пив міцне свіже пиво. Свої координати? — будь ласка, вдавати з себе велике цабе, яке "рішає проблеми"? — теж будь ласка, вони сиділи з Безлюдним у директорському кабінеті й дуріли, а тим часом степовий велет Чайка десь метався, нарешті прибув з якимсь присутньо-неприсутнім чоловіком і з цілою батареєю пляшок, в яких було щось набагато міцніше за директорське персональне пиво, присутньо-неприсутній заявив, що залізниця може відпустити сіль без документів і без ціни, що практично сіль уже й не на залізниці, а на півдорозі між залізницею і річковим портом, коли ж висловлюватися точніше, то сіль уже вантажиться на баржу, яка за годину чи там скільки попливе на той бік і припливе, але для цього треба подзвонити по такому і такому телефону, а тоді подзвонити ще по такому телефону, після чого треба випити для початку скромно, як п'ють у Нікополі, а тоді випити добряче, як звикли пити в Нікополі, після чого випити "зубодробительно", як п'ють тільки в Нікополі, — що й треба було довести.

Безлюдний подзвонив і передзвонив і для певності припечатав партизанством, сіль з вагонів покотилася на баржу для Кам'янки, а вони, й далі сидячи в директорським кабінетику, пили без закуски, освідчувалися в братерстві, в любові, у вірності, допитувалися-доскіпувалися: чи ти мене поважаєш? Чи ти мене любиш? За що ти мене поважаєш? За що ти любиш мене?

Немає нічого гидкішого за всі оці освідчення п'яних чоловіків.

Шульга п'янів і не п'янів. Тіло дерев'яніло від алкоголю, але душа не піддавалася, твердо трималася в піднебессях. Хто він і що він, чого й навіщо, нарешті, опинився тут, в таємничому схрещенні тисячоліть, на березі великої ріки нашого народу, яку ми звемо Дніпром, а колись її звано Борисфеном?

Шульга сам собі налив, випив, знов налив і доливав, тоді підсів до Чайки з проломленим лобом, цокнувся з ним, горілкою побратався, спитав:

— Ти сам звідки? З Кам'янки?

— Я? — здивувався той. — А звідкіля ж я міг би бути, як не з Кам'янки?

— Ми з тобою, мабуть, однолітки? — обережно допитувався Шульга.

— А мабуть же. Я в сороковому десятирічці закінчив і пішов на комбайн. У нас у школі був механізаторський гурток. Війна почалась, мені б треба в армію, а в мене

броя, як у комбайнера. Ну, а тут окупація. Як прийшли наші, мене забрали в армію, ну, не дуже й повоював, отут, під Апостоловим, мене довбонуло в голову, і я вмер, а тоді мене спас професор Беляєв, вставив мені плитку з нержавійки, ну, на комбайн не вернувся, бо перед очима звізди літають...

— Перед оком, — зауважив Шульга.

— Та ні, перед обома. І перед вибитим звізди. В усій голові.

Безлюдний добродушно поплямкав губами-подушечками:

— Коли в голові звізди, то вже не голова, а кумпол.

"Про що ми говоримо? — подумав Шульга. — Ми зовсім не про те говоримо! Мабуть, ми вже геть п'яні!" Він нахилився до Чайки, неголосно сказав про Безлюдного:

— Не звертай уваги. Він же партизан.

— Та мені що? — добродушно знизав плечима Чайка. — Я вже звик. Всі на мою голову пальцями штрикають.

— Ти мені от що скажи, — ще ближче нахилився до нього Шульга. — Про одну вашу дівчину з Кам'янки скажи мені. Ви, може, й у школі разом вчилися.

— А як фамилія? — поспитав Чайка.

— От чого не знаю, того не знаю. Тому й питаю тебе.

— Без фамилії як же? А звати її як? Знаєш хоч, як звати?

— Звати — Юлія. Ну, може, й не Юлія, а Уляна. Вона до війни вийшла заміж за лейтенанта-прикордонника. А тоді...

— Юлька! — здивовано відсунувся від нього Чайка. — Ти знав Юльку? Та як же це? Юлька Яркова? В неї ж тут усі хлопці були закохані... і я бігав, хоч і менший годів на два... Тут у нас археологи скіфів розкопували. Кам'янське городище. Чув? Студенти з самого Києва. В білих штанах, білі черевики, білі волейболки... Скільки дівчат у нас перепортили, а з Юлькою — задній ход! Ух, дівка була! Там один археолог вже й так біля неї і саяк, ви й цариця, ви й скіфська богиня (забув уже, як він її називав); від вас можна вмерти, лиш поглянувши на вашу красу... А вона йому: можете вмирати, я дозволяю... І ти що — знав нашу Юльку Яркову?

— Знаю, — сказав Шульга.

— Ти міг її знати, — вперто повторив Чайка, — тепер уже ніяк.

— Чому ти так думаєш? — образився Шульга.

— Бо Юльки нема. Вона вмерла.

— Вмерла? — Шульга сплотив. — Звідки ти?.. Як це тобі?..

— Прийшло вже після війни. З Ташкента. Міліція узбецька прислала батькам. Ваша дочка, значить, Яркова Уляна Терешківна, яка служила в органах міліції міста Ташкента, померла від тифу в серпні 1942 року. Бланк, підпис, печатка... Ну, батька Юльчиного Терешка вже не було, ми з ним разом під Апостоловим, мені голову проломило, а його, значить, на місці. Тітка Яркова з онукою, дочкою Юльчиною, сама зосталася, але тут знайшовся і Юльчин чоловік, майор. Забрав їх до себе в Білорусію, а хату купив тут один помідорщик. Поставив теплиці, вирощує помідори, жене в

Мурманськ, гребе гроші лопатою... А Юлька, значить, залилася десь там, в узбеків... А ти, значить, не чув?

Шульга мовчав.

— Щось не так? — стурбувався Безлюдний. — Тоді треба випити. По-партизанськи: без тостів, втихаря і з конспірацією.

Він налив три склянки, підсунув одну з них Шульзі, той мовчки випив. Горілка його не брала. Тепер уже ніщо не брало і не візьме... Ніщо, крім... Він важко підвівся, посунав до дверей.

— Куди ж ти? — гукнув йому навздогін Безлюдний. — Так гарно сидимо. Скоро директор приїде...

Шульга не відповів, не озирнувся, не затримався.

Крутим узвозом спустився до Дніпра, до самої води. На узвозі густо плелися гусячі лапки з тендітними жовтими квіточками. Скіфський жовтець. І скіфські води великої ріки, що звалася колись Борисфеном.

Шульга стояв на березі, ріка видавалася бездонною, як її імена, і на її водах зненацька мовби віддзеркалилося обличчя Юлії, а тоді Ольчине, два лиця зливалися в одне, та вони й були не подвоєні, а поєднано-роз'єднані, мов у грі багатогранних дзеркал: ніжний овал, задумливі очі, безсоромні уста, лице було ніби сотворене з вод цієї вічної ріки, прозоре й прекрасне, воно усміхалося до Шульги з глибини, кликало до себе, обіцяло... Його відчай мав форму води, а вода, як відомо, безформна... "Чому собака, кінь і щур живуть, а ти не дишеш? Ти довіку вже не прийдеш, не воскреснеш..."[13]. Насолода, захват, страждання, відчай — все злилося в ньому, як оці прозорі води в повільному могутньому пліні, який мільйоннолітньо тече не знати звідки і не знати куди, може, й не з півночі на південь, як стверджують географи, а переперізуючи глобус по паралелі між Європою і Азією, з'єднуючи їх і їхню долю. Досі Шульга чомусь вважав, що в Азії тільки життя, а смерть — доля Європи, всі ці роки він вірив, що Юлія жива і що він колись знайде її, зустріне, знов почує її голос, її сміх, її шепіт... В кургані Кульоба археологи знайшли небіжчицю, яка в складених між ногами руках тримала золоту чашу. Для скіфів жінка була мов золота чаша. Вони хотіли розповісти про це світові навіть після її смерті. Загадковий народ, що пішов під землю, значачи свої сліди золотом. А на землі не лишилося жодного сліду, окрім високих мовчазних могил. А на небі? Хіба оці бездонні і безкраї небеса не бачили і не запам'ятали диких бородатих вершників, що зазирали жадібними очима за найдавніші обрії, і ще дикіших круглостегних жінок, які їх народжували?

Бездомне цуцня, радісно гавкаючи, прибігло до Шульги не знати звідки, закрутилося довкола нього, залащилося до ніг. Шульга сумно усміхнувся. Люди не кличуть — кличе ця добра істота. Треба воскресати.

Пригода четверта

ІТІЛЬ

Я вышел в ночь — узнать, понять

Далекий шорох, близкий ропот,

Несуществующих принять,
Поверить в мнимый конский топот.
И вот, слышнее звон копыт,
И белый конь ко мне несется...
И стало ясно, кто молчит
И на пустом седле смеется.

А. Блок

Теплохід "Мария Ульянова" мав одійти від причалу Хімкинського порту рівно о шістнадцятій, а ще за півгодини до відплиття не прибуло кілька республіканських представництв, а найголовніше: досі не прибув сам товариш Хомухін, заступник союзного міністра, натхненник і організатор цієї, сказати б, історичної подорожі по Волзі від Москви до Горького, де під головуванням того ж таки Хомухіна відбудеться Всесоюзний форум енергетиків, присвячений п'ятдесятиліттю радянської влади, яка, будучи приплюсованою до електрифікації, за мудрим висловом вождя, є не чимось, як мрією всього прогресивного людства — комунізмом.

Шульга з Давтяном сиділи у зручних шезлонгах на палубі першого класу, попивали (за рахунок союзного міністерства) "Столичну" з льодом і відчували себе повноправними предтечами вимріяного майбуття, бо вже мали каюту першого класу на двох з усіма зручностями, а ще ж були каюти другого й третього класу, і не тільки на двох, а й на чотирьох і на шістьох, і без будь-яких зручностей, і в геть непрестижних частинах судна. Давтян був заступником міністра. Шульга — лиш начальник управління, але Україна — це не Вірменія, не ті виміри і не ті авторитети, до того ж Україна мала "Інтеренерго", яким саме й відав Шульга, а "Інтеренерго" — це валюта, це форпост комунізму в Європі, це прорив у Європу, проникнення до самих її печінок-селезінок, до найнедоступніших надр.

Вони сиділи на палубі першого класу під спокійним хімкинським сонцем, до пасажирського дебаркадера одна за одною під'їздили чорні урядові машини, з них вистрибували жваві чоловіки і впливали розманіжені жінки, Давтян коментував для Шульги цей номенклатурний ярмарок марнослов'я майже так, як Вадим Синявський переміщення гравців на футбольному полі:

— Увага! Прибули "робкие грузины". їхній представник займає каюту на одного. Це пояснюється не рівнем грузинської енергетики, а тим, що в жовтні товариш Хомухін запрошений бути почесним гостем республіки вина і шашлика. Але ще більша увага! Прибув сам товариш Хомухін, а з ним всі його підлабузники, лакизи, підхлібці, починаючи з його вічного помічника Фелікса, в якому є все, що було в Феліксі Дзержинському, та, окрім того, є ще стільки всього, що про це краще помовчати, отож ми починаємо з Фелікса, а кінчаємо... Ні, ні, насправді ось це і є початок усього, що зосереджується довкола товариша Хомухіна. Машина в його супроводі не перша і навіть не друга, але з неї виходить... з'являється... виникає... Ми,, примітивні, жалюгідні технократи, за своїми кіловатами забули про енергетику найголовнішу, найпривабливішу, найпрекраснішу, енергетику людську, а товариш Хомухін за своїми

державними клопотами не забув і, спасибі йому, привіз для прикраси нашого пісного енергетично-чоловічого форуму, лиш погляньте, кого він привіз! Неймовірно сексуальна хода. Верхня частина дужого повного тіла гордо непорушна в просторі, зате могутні стегна в розквіті плідородно! сили (запорука легких і швидких пологів) рухаються з такою сміливою відвертістю, що викликають холодну блідість у заздрісних худих жінок і полум'я в крижах у чоловіків.

— Дозволю перепочити, — сказав Шульга. — Далі не треба, бо я знаю цю жінку.

— Тобто? — добродушно примружився Давтян. — Ти вже встиг закинути свої сіті в коридори влади і вловити цю золоту рибку? Те, чого досі не вдавалося нікому?

— Ні, не те. Чхав я на коридори влади. Я знав цю жінку двадцять п'ять років тому!

— Ти водив її до дитячого садочка?

— Я знав її такою, як оце сьогодні!

Мудрий Давтян не став заперечувати. Все ж таки сонце тут хоч і не таке, як у Вірменії, але діє на людину відповідно, а до того ж, коли ця людина вже впродовж кількох годин сидить і п'є "Столичну". Вірменський коньяк діє на Психіку набагато делікатніше, але український колега навідріз відмовився від вірменського коньяку, навіть від найрідкіснішого, ну, а горілка, це відомо всьому світові, вона викликає в чоловікові процеси непередбачувані, каламутні, вже не кажучи про первинно-дикі. Давтян витримав потрібну (не тільки в театрі, а й у житті) паузу, налив Шульзі й собі, вони повільно випили, спостерігаючи, як люди супроводу повільно зближувалися з Хомухіним, тоді, ніби між іншим, затуливши очі п'ятірнею, сміючись крізь пальці, поцікавився:

— Це вірменське радіо чи український гумор?

— Коли я кажу, то ти слухай. Рушимо до парадного трапа?

— Вірнопіддана зустріч товариша Хомухіна?

— Не Хомухіна — Юлії.

— Ти знаєш, як її звати?

— Сказав же: я знаю її.

— А ти знаєш, що в такій жінці може втонути європейська частина Радянського Союзу? Плюс країни соціалістичного табору.

— Не кажи непристойностей, Ашот. Ти йдеш зі мною чи не йдеш?

Парадний трап був вистелений широкою килимовою доріжкою. Мідні поручні надраєні до золотого блиску. Капітан судна, два його помічники, міністерські лакизи-розпорядники закам'яніли в стовбняку перед начальством, але начальство не квапилося ступати на килими, вимотувало кишки й жили в запопадливих служак, розводило вниз перед трапом нудні церемонії привітань-представдянь, впивалося своєю значущістю, занудствувало й висвинячувалося нестримно й безкарно.

— А-а, наші колеги з України й Вірменії? — побачивши Шульгу й Давтяна, вигукнув Хомухін і здійняв догори руки, розкривив їх привітально, мовби для обіймів, водночас закликаючи й усіх, хто його оточував, продемонструвати привітність. — Прошу, прошу, дорогі колеги!

Хомухін сидів у міністерстві так давно, що вже ніхто не пам'ятав, хто він і що, він скористався з цього і вигадав собі "наукове" походження, боцімто його забрали до столиці з якогось уральського вузу, де він очолював кафедру, а раз так, то й у звертанні до підлеглих — не "товариш", не прізвище або ім'я та по батькові, а "колега", як заведено в наукових колах, хоч насправді Хомухін ніякого стосунку до науки ніколи не мав, був простим клерком у службі головного енергетика на металургійному комбінаті, який споживає (пускаючи левову частку димом!) електроенергії набагато більше, ніж Бельгія або Греція, сидів там довго і затято, як шашіль у дереві, виписував квитанції заводським службам і цехам на сплату витрат за користування електроенергією, маючи твердий зад, пересиджував усіх своїх співробітників, сунувся-пересувався далі й далі, поки досунувся до стільця головного енергетика, а чиясь номенклатурна рука висмикнула його, як ріпку, з уральської грядки і посадила в грядці московській, столичній, щедρο зрошуваний, удобрюваний і плеканий зусиллями всіх трудящих неозорі Країни Рад.

— Колеги, — до безмежжя розкрилюючи руки перед Шульгою і Давтяном, розпламкувався Хомухін. — Яка радість! Яка радість! Такі республіки! Такі шановні їхні представники! Прошу знайомитися з нашими колегами з міністерства. Все це надзвичайно цінні й достойні працівники, але не викрию недозволеної таємниці, коли скажу, що всі вони, як справжні мужчини, поступляться місцем перед дамою, тому я з особливою приємністю хочу представити нашим дорогим колегам з України й Вірменії головного спеціаліста нашого міністерства Юлію Никонівну Никонову.

Хомухін уже не розкрилював рук, тепер вони застигли в просторі, мов шлагбаум, після ритуально-милостивих слів "представлення" одна половинка шлагбаума піднялася, так званих "колег" було пропущено й допущено в святая святих, в замкнене коло супроводу Хомухіна, а найперше до тої, що була найбільшою цінністю того кола, власне, становила його справжню цінність, як рідкісний коштовний камінь визначав вартість золотої або навіть платинової каблучки, до Юлії Никонівни (для всіх), просто до Юлії (для Шульги), до так званого головного спеціаліста для всіх тих, хто живе і вмирає в нікчемному світі субординацій, ієрархій і суєти.

Шульга непомітно для всіх штовхнув у плече Давтяна: іди, поцілуй ручку, а вже тоді я. Ашот усе зрозумів (о, тисячолітня мудрість вірменського народу), цілував пещену столичну длань, квапливо бурмотів вірші Нарекаці, Сільви Капутікян і Ашота Граші, свого тезки, добре знаючи, що все це вірменське красномовство столичній високономенклатурній дамі, як кажуть енергетики, "до лампочки", та все ж у ті короткі хвилини дозволеного Хомухіним представлення мудрий Ашот Давтян встиг вимовити найголовніше:

— Приготуйтеся! Гряде ваша судьба! А коли хочете знати, що я думаю про Хомухіна, то я вам скажу від імені всього вірменського народу, що я б теж благодужествував, як Хомухін, маючи біля себе таку жінку...

Вона нічого не відповіла. Не захотіла, не встигла, не змогла? Була іконою, статуєю для поклоніння, жертвним капищем, яким володів столичний жрець Хомухін...

Жилаве Ашотове тіло відвихнулося, поступаючись місцем біля "головного спеціаліста", Шульга опинився око в око з жінкою, яку знав уже двадцять п'ять років (в іншому втіленні?), але яка, звісно, не тільки не знала його, а й не здогадувалася ні про що, розгубленість, збентеження, тривога, паніка вмить охопили його, і в марних спробах порятунку він тільки й спромігся, що незграбно пожартував:

— Ви справді спеціаліст і... головний?

Вона не підхопила жарту, збула його слова мовчанкою, тільки креснула по Шульзі скісним поглядом знизу догори, гострим і нищівним, мов удар шаблі, і вже не було надії, що тонке лезо має на собі бодай краплину меду, — тільки отрута, гірка, ядуча, вбивча.

— Я повинен з вами поговорити, — квапливо прошепотів Шульга.

— Ви? — Нарешті ці безсоромні губи розтулилися, щоб випустити цей короткий звук, кинути Шульзі як найвищий дар, та одразу й зімкнулися, бо їхня господиня, мабуть, вважала, що цього досить, що й так занадто багато уваги даровано якомусь українському нахабі з його примітивним провінційним зальотництвом, адже в неї тут були набагато вищі й почесніші обов'язки, заступник міністра Хомухін, її шеф і повелитель, не зупиняючись, просувався далі, мов ядро велетенської комети, затягував у орбіту свого руху всіх наближених, хто не встигав прилучитися до ядра, ризикував опинитися в хвості, в розпорошенні, в безвістях, а вона цього не хотіла, та й сам Хомухін ніколи б не дозволив.

Ядро столичної комети вже котилося вгору по парадному трапу, по килимах, повз навіки заляклих безхребетних прислужників. Шульгу й Давтяна всемогутні сили субординації з мовчазною жорстокістю відкидали назад, у хвіст комети, недоступне ядро лиш мріло їм перед очима жіночим повабом "головного спеціаліста", унікальним сексуальним втіленням для Ашота і Юлією з ташкентської ночі, єдиною жінкою на світі, божеством і щастям, для Шульги.

— Столична стерва! — шепотів йому за плечем Ашот. — У нас у Вірменії такі йдуть по три штуки за гривеник!

— А де ви берете здачу? — спокійно спитав Шульга.

— Яку здачу? Про що ти, дорогий?

— Копійка здачі. Три за гривеник маємо дев'ять копійок. Копійка здачі. Де ви берете копійки? І куди вони йдуть? В республіканський бюджет? На відвойовування в турків гори Арабат? Чи в фонд всесвітньо відомого вірменського радіо?

— Слухай, Шульга! — вхопив його під лікоть Давтян. — Я починаю вірити в легенди про український гумор. Ти мене перегравав з цією столичною секс-дамою. Але вірменське радіо всесильне, як марксизм, бо воно правильне. Вірменське радіо питають: що повинна робити антилопа, за яку гризуться два велетенські африканські леви? Вірменське радіо відповідає: коли в антилопи є цілих чотири ноги, то треба бути ідіоткою, щоб стояти й ждати, чим скінчиться ця левина гризня. А тепер, мій іронічний український друже, поглянь довкола і скажи мені: де наша антилопа?

Шульга засміявся.

— Вона побігла слідом за своїм антилопом, але від левів однаково ж не втече.

— Не втече? Ти так сказав, Шульга? Скажи ще раз!

— Я сказав, що від справжніх левів антилопа ніколи не зможе втекти.

— Геніально! — скинув догори руки Ашот. — Тепер нам залишилося визначити, хто з нас справжній лев. Є лев вірменський, є лев український, Хомухіна хтось захотів би назвати левом московським, але це ж не лев! Це шакал, який обгризає кістки.

— Кістки? — сумно усміхнувся Шульга. — Я б цього не сказав. Тим часом цей кастрований чинодрал пасеться коло розкішного м'яса.

— А ми залишимо йому самі кістки!

— Так, як ти мені від курки в барі?

Вони познайомилися вранці в барі "Марии Ульяновой". Шульга спитав бармена, що в них є з'їсти, окрім традиційної ікри і баликів, бармен дістав з холодильника варену курку, тут несподівано з-за спини в Шульги вистрибнув худий, як чорт, чорний чоловік, з вигуком: "Дорогий друже, дозволь шматочок бідному вірменському брату!" — відщипнув у курки, здавалося, справді тільки шматочок, та коли бармен подав Шульзі те, що залишилося, то вже то була не курка, а самий, сказати б, фюзеляж від неї з додатком двох синіх жилавих ніг і так само жилавої шиї. Вся грудинка, все біле м'ясо з ніжними крильцями вмить відлетіло до сина мудрого вірменського народу.

Ось там вони й познайомилися: українська простодушна щедрість і вірменська мудрість і меткість.

— А хоч би й так! — вигукнув Ашот. — Не станеш же ти заперечувати?

— Інший, може, й став би, та не я. Біографія не дає змоги.

— Біографія? Ах, Шульга! Як сказано, як сказано! Ти великий чоловік, і народ твій великий!

— Народ — так. А я? Що я? Раб оцієї жінки навіки.

— Ти раб? Ти не можеш бути рабом, Шульга!

— Не можу — це точно. Не маю права і все таке інше. Але скажу тобі по секрету: хочу бути рабом. Розумієш: хочу!

— Хочу — це страшно, — прошепотів Ашот. — Хочу — це вже кінець усьому. І тут тобі не допоможе ніхто і ніщо. Навіть чоловіча дружба. І навіть — знаєш що?

— Що ж, коли не секрет?

— Навіть інтернаціоналізм і дружба народів!

Вони досхочу посміялися, поволі просуваючись слідом за кометним хвостом Хомухіна, тоді Шульга, враз ставши серйозним, сказав Давтяну:

— Ти повинен зрозуміти, що в цій жінці моя судьба. Згодом я тобі все поясню. Може, тут містика, може, ще щось. Не знаю. Але коли я з цією Юлією Никонівною спробую... Одним словом, ти повинен знати, що це не дешевий флірт, а все моє життя... Може, потрібна буде твоя поміч. Поможеш мені?

Ашот мовчки подав йому руку.

— Шульга, я бачив цю жінку, і я все розумію. О жінко, що означає твій крик?

— Але вона не кричала, Ашоте. Ох, коли б же вона кричала, побачивши мене!

— Однаково їй нікуди подітися. Ми пвпливемо по Волзі, і треба буде припливати. Ти припливеш, і вона припливе. Ти знаєш, як звалася колись Волга? Ітіль. Тисячу років тому. І тоді так само, коли чоловік і жінка опинялися в тому самому човні на Ітілі, то вони... "От Танаида до Итили коман, хазар и печенег таких могил наворотили, каких не видел человек..." Це вірші Заболоцького. Люблю вірші. Наш Нарекаці не написав про Ітіль. І про любов над могилами не писав. А на цій воді вбивали і любили. Більше вбивали — більше любили. Така дивна вода. Ти вбивав, Шульга?

— Я? — здивувався Шульга. — Чому я мав когось убивати? Я не вбивав нікого.

— А на війні ти був?

— Ну, був на війні.

— Ким ти там був?

— Танкістом.

— І не вбивав нікого?

— Я не вбивав. Я воював з ворогом.

— О жінко! — молитовно здійняв догори руки Давтян. — Що означає твій крик?..

Коли вже пливли по Рибінському водосховищу і поминули затоплену церкву (незбагненність похмурих диктаторських душ: з 80 тисяч церков Ленін, Сталін і Хрущов знищили понад 60 тисяч, а цю, затоплену, зберегли, і тепер байдужі води, які накрили її, залишивши на поверхні лиш шпиль дзвіниці, здавалися морем сліз, пролитих за навіки втраченою красою і святістю), і коли хто повечеряв у ресторані з багатим вибором страв, а хто, як Шульга і Давтян, засів унизу в барі біля вірменських коньяків і московських та українських горілок (на українські тут налягали з особливою охотою, смакуючи чистою, як сльоза, вінницькою, настояною на поліських травах чернігівською, калиново-горобиновою сумською і, звісно ж, легендарно-унікальною з перцем), а ще хто вже лаштувався в своїх каютах до спочинку, щоб назавтра схопитися з самого досвітку і милуватися волзькими берегами і давніми городами на тих берегах, Ярославлем, Костромою, Угличем, — і саме тоді нечутно, непомітно, з номенклатурно-московською загадковістю повсюди, біля всіх став виникати помічник Хомухіна Фелікс і з притаманною тільки володарям столичних кабінетів спесивістю і тоном, який не визнає жодних заперечень, повідомляв, що товариш Хомухін просить шановних колег зібратися в салоні першого класу, щоб обмінятися думками щодо проведення їхнього симпозіуму в Горькому, визначити, намітити, узгодити...

— Хочеш, то йди, — сказав Шульга Ашотові, — а я посиджу тут.

— А як же головний спеціаліст міністерства? — прискалив хитре вірменське око Давтян.

Шульга й без нього гаразд відав, що там буде ВОНА. Він рвався туди з дикою силою і пристрастю і водночас лякався чогось. Може, не хотів необачним вчинком передчасно сполохати несподіване щастя, що так зненацька звалилося на нього, мов Божий дарунок.

— Ти йди, — глухо промовив він до Ашота, — а я, може, згодом. Мені треба подумати і... зосередитися...

У салоні він з'явився, коли дисципліновані "товариші узбеки" вже повгніздювалися у зручних кріслах, не лишивши жодного вільного місця, Хомухіна з його супроводом ще не було, лиш спесивий Фелікс ширяв на чорних міністерських крилах у тісному просторі, звіряючи, перевіряючи, уточнюючи, хто з'явився, хто присутній, хто наявний, а хто змаловажив, зневажив, здисидентствував уже напочатку і... Шульга достоту відав, які суворі оргвисновки загрожують усім, хто потрапить до проскрипцій цього дрібненького чоловікоподібного чортика з жіночою спиною і майже жіночим задом. Він по-панібратськи підмигнув Феліксові, який окислився від того підмигування, бо тепер уже не міг записати в каральні списки противного "хохла", і з залізною настирливістю колишнього танкіста впевнено пройшов у перші ряди, підсвідомо вірячи, що син мудрого вірменського народу встиг захопити там місце і для себе, і для свого товариша.

Ашот перевершив усі сподівання. Він сидів у першому ряду, саме навпроти тієї точки, з якої мав промовляти до них товариш Хомухін, а з обох боків товариша Давтяна, — предмет неймовірної, мало не інтернаціонально-зарізяцької заздрості, — красувалися незайняті крісла, що призначалися, звісно ж, не "товаришам узбекам" і не "товаришам молдаванам" і навіть не нашим "щирим друзям українцям" або "рідним білорусам", а тільки тим, хто входив у сьайливу орбіту товариша Хомухіна, в оте майже космічне кільце, що нагадує кільце довкола загадкової планети Сатурн.

Шульга підійшов До Давтяна, усміхнувся до нього, Ашот усміхнувся до Шульги (як казали російські класики: "И звезда с звездой говорит..."), вони зайняли крайні з зарезервованих Давтяном трьох крісел, залишивши середнє вільним, і спокійно стали ждати.

Хомухін з'явився в салоні, ніби втомлена далека зірка, якій уже давно пора згаснути, але вона вперто тримається на орбіті завдяки роям сателітів і зоряному пилу, розсіяному в холодних просторах. Послужливий Фелікс шанобливо попровадив начальство на його чільне місце, де стояло тільки одне крісло, сателіти супроводу заметалися по салону, шукаючи, де притулитися, лише Никонова спокійно зупинилася коло передніх крісел, мовби хотіла недбало обдарувати тих, що сиділи, чаром своєї повільної краси, в сьайві якої ще мить тому нахабно розкошував бляклий Хомухін.

Опинившись у мертвій зоні під картечним обстрілом жадібних чоловічих поглядів, сповнених захвату, хтивості і вічного вовчого голоду, жінка могла б розгубитися, але Юлії розгубленість не личила, та, власне, вона й не мала часу на почуття безсилості, бо тої самої миті, мов вірменський камінь, вистрілений з пращі, біля неї зродився Ашот Давтян і в лицарському поклоні запросив у крісло, так передбачливо і мудро зарезервоване і збережене від "товаришів узбеків".

— Спеціально для вас, — прошепотів Ашот.

Вона сіла, мовчки подякувала ледь помітним вигином своїх безсоромних уст, була в синьому (о Боже! Як у Ташкенті!) платті, з коротенькими рукавчиками, голі руки, гола шия, неповторний дух її тіла і млосний запах дорогих паризьких парфумів...

— "Дыша духами и туманами", — тихо продекламував Давтян.

— Не треба, Ашоте, — попросив Шульга.

Давтян приклав руки собі до горла.

— Німотствую, як народ у "Борисі Годунові"!

Юлія ліниво повела оком на Шульгу.

— Здається, ви хочете взяти на себе роль мого добровільного охоронця? Може, треба було б спитати моєї згоди?

— Такої потреби не виникало, — спокійно відмовив Шульга, хоч все в ньому дрижало від дикої, майже неземної радості (нарешті, нарешті вона знов біля нього, вона жива, воскресла і тепер буде вічно, власне, й була весь час і вічно, тільки чомусь уникала його, трималася осторонь, в затаєності й невідомості), і водночас крижаний страх, ця остання істина метафізики, що вічно живить знання, страх втратити знайдене і віднайдене, сумнів, вагання, недовіра...

— Вам не здається, що ви занадто самовпевнений? — далі допитувалася вона.

— Ні, не здається.

— Дозвольте поцікавитися, чому саме?

— Бо я маю виняткове право.

— Право на що?

— На вас.

— Ми що — повертаємося в рабство?

— Навпаки — в царство свободи.

— Ну, гаразд. Я втомилася від вас. Давайте краще послухаємо Хомухіна.

— А що там слухати? Гасло "слава КПРС" можна прочитати на кожному паркані поруч із загальновідомим словом з трьох літер, а бухгалтерські одкровення кожен з нас слухає двічі на місяць, розписуючись у відомості на одержання авансу і зарплатні.

— Звідки ви взяли, що Хомухін — бухгалтер?

— А хто ж він, по-вашому? У нього фізіономія московського чиновника, готового проповзти по всіх електричних проводах Радянського Союзу і перелічити всі електрони, які пролітають по тих проводах, щоб згодом виставити рахунки за електроенергію заводам, установам, громадянам, живим будівникам комунізму і навіть усім умерлим за торжество всесвітньо відомих і всесвітньо проклятих ідей...

Хомухін тим часом заливався зі свого президентського місця, мов глухар у любовному токуванні посеред непрохіддя російського лісу. "Завдання полягає в тому..." "Постанови партії й уряду..." "Мудрі вказівки й настанови..." Словесна потерть, січка, силос слів, "такт запыленных слов"[14]... З хрущовських часів заведено було серед начальства не читати з широких аркушів, як за Сталіна, а тільки з вузьких паперових стьожечок, які вміщувалися в долоні партійного оратора, або з маленьких блокнотиків, щоб створювати ілюзію, ніби ідіотизми, виголошені тою чи іншою посадовою особою, належать не казенним писаристам, оплачуваним робітничо-селянським потом країни соціалізму, а саме їм, так званим слугам народу, плоть від плоті, кров від крові, та тільки не рот від рота, бо рот номенклатури завжди був роззявлений незмірно ширше, ніж біблійна паща Левіафана... Хрущов у нестримних і безконтрольних розп'якуваннях мав звичку, длубаючись у своїх бездонних кишнях-торбах,

видобувати звідти якісь шпаргалки і цидули, то зненацька потрясав над державною трибуною звичайним футляром від окулярів, знаходив там папірець, вичитував з нього для одної шостої земної кулі: скільки стебел кукурудзи завдяки квадратно-гніздовому способу може бути посаджено на одному гектарі, скільки качанів можна виростити завдяки мічурінському способу на одному стеблі, скільки кукурудзи може бути в одному качані і скільки центнерів можна зібрати з одного гектара і з сорока мільйонів гектарів на Україні, і з трьохсот мільйонів гектарів у Радянському Союзі, тоді як у японців на їхніх сто мільйонів ротів лише два мільйони гектарів орної землі, а в Скандинавії кукурудза й зовсім не росте, і в Англії не росте, і...

Хомухін виховувався під хрущовськими барабанами. Він з радістю засвоїв манеру пустопорожнього московського базікання вже не з сталінських розлогих паперових аркушів, а з вузеньких блокнотиків, таких натуральних, таких справжніх, таких достовірних...

Але вузенький блокнотик, створюючи ілюзію начальницької самочинності, водночас ставав мовби несвідомими кайданами для тих, хто ним користався. Бо тут немає простору, жорстока обмеженість, не відірвеш погляду від написаного, не побачиш, хто перед тобою, хто слухав, хто не слухав, хто є хто і що є що...

І хоч Юлія сиділа просто за кілька метрів од Хомухіна, той не знав про це, не бачив її, не відчував, не...

— Ви знаєте, що таке Хомухін?

— Наприклад?

— Це мільйони тонн узбецької бавовни, придатної лиш на вироблення генеральської вибухівки... Це...

— Ви заздрісний, як усі українці?

— Ніде правди діти. Ми справді заздрісні. Може, ще до біблійних часів. Може, ми найзаздрісніші на світі. Та тільки щодо жінки. Бо це для нас найвища святиня, найдорожче божество, найфантастичніше блаженство...

— Слухайте, у вас якась священницька термінологія!

— А може, я справді священик біля такої жінки, як ви?

— Ви що? Дешевий провінційний зальотник чи просто примітивний нахаба? Слухайте Хомухіна!

— Чхав я на вашого Хомухіна і на все, що було й буде довкруг цих хомухіних! Ви дозволите доторкнутися до вашої руки, до плеча, до...

— І що це вам дасть?

— Ви дозволите одне запитання?

— Наприклад?

— Ви народилися не в Ташкенті і не в сорок другому році?

— Як смішно! До чого тут Ташкент і сорок другий рік?

— Бо коли все це, то може бути інцест.

— Інцест? А що це таке? Я не знаю.

— Юліє, — тяжко зітхнув під номенклатурним словолитвом Хомухіна Шульга, — я

вас прошу, заприсягаю всіма силами своєї слов'янської душі, послухайте мене, повірте мені, віддайтеся і здайтеся мені, моїй силі, моїй сназі, моїй знеможі, коли хочете...

— О Боже, спаси й помилуй! Ви таки справді божевільний! Коли ви не замовкнете, я встану і піду від вас.

— Ви від мене нікуди не підете. Це можна було робити, доки я не знав про ваше існування. Але тепер...

— Тепер? Що тепер?

— Я знав вас у Ташкенті, тоді в Європі, в Судетах, знав на Дніпрі, тепер Волга... Тяжіння материків, гір, великих гір... Все тяжіє... Подібне прагне до подібного. В "Бенкеті" Платановім запитання: "Чи любиш мене?" — означає: чи бачиш ту саму істину?..

— Залицятися з допомогою Платона? І вас тримають на роботі?

— Зрозумійте мене правильно. Я незмірно далекий від вульгарних пожедань... Ви для мене справді спокуса, найбільша і найстрашніша з усіх можливих спокус, але не просто фізична, тілесна, а найперше духовна. Бо що таке фізичний світ? Це тільки символ світу духовного, і цей символізм пронизує все живе. Платон знав про це, як видно з його двічі розділеної лінії, що згадується в шостій книзі його "Республіки...". На цей закон вказують і Яків Беме, і майстер Екгарт, і всі містики в своїх темних, загадкових писаннях. Печать і відбиток, природа й істина, Бог блажен у чоловікові, а чоловік блажен у Богові, і в обох саме блаженство...

— Яке ж місце відводите ви для мене в своїх божевільних координатах? Що я — печать чи відбиток?

— Ви спокуса і блаженство. Сила жінки в силі спокуси. Спокуса вища від влади, це панування над символічним всесвітом, тоді як влада — це панування лише над світом реальності, який завжди обмежений, нудний і, зрештою, набридливий. Жіночність спокушає тому, що ніколи не опиняється там, де мислиться. Сьогодні ми спостерігаємо еротичну полівалентність, безмежну потенційність пожедання, лібідінозні розгалуження, заломлення, напруження — всі багаточисленні варіанти, одної визвольної альтернативи, що випливає із сфери психоаналізу, звільненого від Фрейда, або з сфери пожедання, звільненого від психоаналізу, і за зовнішнім роздуванням сексуальної парадигми всі вони змикаються, засвідчуючи можливу нейтралізацію структури, втрату нею відмінностей, які її організують...

Вона поглянула на Шульгу з неухваленням острахом.

— Ви таки справді ненормальний?

— Це не я. Це французький філософ Бодріяр.

— А ви?

— А я ждав і шукав вас двадцять п'ять років. І тепер вимушений на цій ідіотській нараді... З цим кретином Хомухіним...

— Не забувайте: він мій шеф.

— Плювати! Я повинен вас побачити без шефів і без нікого...

— Окрім того, я мати сімейства, в мене у Москві чоловік, шестирічний син...

— Це не має значення! Ніщо не має значення після того, як я вас знайшов!..

Але тут Хомухін добурмотів свою шпаргалку, кинув керівний погляд на аудиторію, вмить відзначив, у якій небезпечній близькості до двох цілковито небезпечних чоловіків перебуває його "головний спеціаліст", і негайно зробив відповідні оргвисновки.

— Запитання в письмовій формі, — поважно промовив Хомухін, — а тим часом попросимо висловитися нашого колегу з України товариша Шульгу!

О, прокляття!

Та Хомухіну й цього було не досить.

— За ним, я думаю, — насолоджуючись своєю владою, з усміхом василиска прорік він, — скаже свою думку наш колега з Вірменії товариш Давтян, а всіх бажаючих виступити ми попросимо зафіксувати шановну Юлію Никонівну... Прошу, Юліє Никонівно...

Послужливий Фелікс уже тягнув звідкись крісло, щоб поставити поряд з кріслом Хомухіна... Торжество демократичного централізму...

— Швидше електрона не побіжиш і вище максимальної напруги не стрибнеш, — втішав Шульгу Ашот, коли вони за годину знов опинилися в барі і пили шовковистий вірменський коньяк, який, щиро кажучи, іноді може замінити навіть жінку, та тільки не для Шульги і не Юлію.

Роки, десятиліття цілі він був мовби в летаргії, ніби мумія фараона в скляній музейній труні. Зовні неначе, як усі, щось робив, навіть досягнув чогось у житті, та водночас знав, що це тільки сплячка, анабіоз, якась містична гібернізація[15], мов занесений снігами вербовий прутик, спав він, і всі живі соки в ньому завмерли, не струменіли, не народжували бруньок, пухнастих котиків, ніжних листочків... Та ось могутній клич пробивався крізь сніги і вічну завмерлість, і все оживало, здригалося, росло, розквітало. Бо він знов зустрічав ту саму жінку! Що це? Як пояснити, як розгадати цю тайну, що спалювала його думку і знищувала саму плоть? Це була якась містика. Жінка могла бути тільки одна-єдина, тоді виявилось, що їх може бути кілька, та однаково вони неминуче зливалися в ту саму, і не тільки зовнішня подібність, а навіть звук голосу, аромат і тепло тіла, сухий шелест тонкого волосся, розметаного в темряві перед його ошалілим од щастя лицем, немов золототканий покрив захвату й знемоги, — все було те саме, дане й дароване йому спервовіку, найвищий дар і найвище блаженство!

Шульга хотів сп'яніти і не міг. Він пив, обіймав Ашота за маслакуваті плечі, допитувався:

— Ну, Ашоте, ти ж мудрий чоловік, ну що це таке, можеш ти мені пояснити?

— Теорія форм.

— Яких форм? До чого Тут якісь чортові форми?

— Хіба я знаю? Це не я, це, здається, Декарт. Природа — мов велетенський ливарний цех... Одне слово, форма, в неї заливається розтоплений метал, і одержуємо потрібний виливок... Коли художнє литво, то там бронза, срібло, золото, може, й

платина... Люди — це, мабуть, не чавун і сталь, за деякими ішнютками, як, скажімо, наш залізний Фелікс або незабутній товариш Сталін, а художнє литво. І от коли тебе вилили, то в тобі пам'ять про форму, чи там про опоку, і пам'ять не проста, навіть не на молекулярному рівні, як відкрили недавно французи, а на рівні надприродному, і ти протягом цілого життя пам'ятаєш про свою форму, думаєш, як її знайти, влягтися в неї, з'єднатися, ну, сам розумієш...

— Ашоте, але ж люди Цього не знають, і виходить, що практично всі вони трагічно нещасливі? Ми не знаємо цих посланих нам небесним Творцем форм, у крайньому разі ми можемо підсвідомо відчувати їх, але тут кінчається будь-яка закономірність і починається містика, хаос...

— А ти на мить уяви собі, що ця закономірність стала відома нашому урядові й партії. Що б вони з нами виробляли? Ти ж пам'ятаєш, як Сталін колись наказав вашому Корнійчукові одружитися з Вавдою Василевською? А Микита хіба не поженив космонавтів Ніколаєва і Терешкову? Любов за наказом. Кінець вже й не свободі — кінець самій людині. Ти, може, найщасливіший з людей, що тобі послано таку велику любов на ціле життя...

— Ашоте, це не любов! Любов — це дух, це вознесіння духу, а тут найперше плоть і тільки плоть, тіло, неймовірне тіло, без розуму, без високих почуттів, тільки найнижчі інстинкти, чад, одур, звірячість...

— А що тобі від твого розуму? — засміявся Давтян. — Яка користь, яка радість? Може, для людства жіночий зад фантастичної краси незмірно цінніший за вашого електрозварника Патона, який зварює корпуси ракет, і за Келдиша, який нагвинчує на ті ракети ядерні боєголовки? Знаєш, що сказав один мудрий чоловік? "Дух виникає або народжується на вершинах насолоди. Плоть, доведена до крайнього напруження, сягнувши своєї межі, стає духом. Свідчення того і мало не символ — у пораненої тварини з'являється майже людський вираз. Як і в мить статевого акту"[16]. Ти звернув увагу, що всі жінки в мить статевого акту стають прекрасні й молоді?

Шульга слухав мудрого вірменина, чув і не чув його, а сам думав про своє, знов про неї, про Юлію з далекої ташкентської ночі і про ту нову Юлію, що десь тут поруч, зовсім близько і водночас недосяжно далеко... Ця жінка йшла за ним ціле життя, супроводжувала його, майже не наближаючись, тільки світила своїми далекими очима, як вовчиця з темної зимової ночі, і була тут, мабуть, хоч як би пробував Ашот втішати його словами філософа... Він і сам пробував знайти відповідь на свої нестерпно болісні запитання у філософів, зібрав за ці роки величезну бібліотеку, передплачував філософські журнали, багато читав (до того ж різними мовами), хоч ніколи не пробував ділитися думками з людьми однозначними, обмеженими своїми професійними й сімейними інтересами, власне, спримітивізованими і майже скаліченими душевно. Всі книжки були про жінку. Чи то була історія, чи філософія, чи література, — скрізь так чи інакше йшлося про жінку, про її присутність і всюдисущість, він знаходив жінку і в законах біології, фізики, механіки, її невловний, але всемогутній дух пронизував навіть, здавалося б, сухі математичні формули, в яких відкривалися від того божевільні

безодні, він незримо, але невідступно витав над найграндіознішими відкриттями людського (чоловічого! Чомусь завжди чоловічого!) розуму: теоремами Евкліда і Піфагора, ентелехіями Арістотеля, занебесними ідеями Платона, законами Ньютона і Кеплера, монадами Лейбніца, "демонами" Максвелла, зрештою, над, здавалося б, неперевершеною теорією відносності Ейнштейна, а тоді ще над одною теорією, несміливою, сказати б, суто по-жіночому сором'язливо-скромною квантовою теорією Макса Планка, яка перевертала весь досі знаний нам світ, але де знов, як і справіку, над усім сущим панувала енергія, енергію ж у світі предметів і сутностей неживих можна було називати так чи інак, а в світі живому (одухотвореному), право на який люди привласнили на тій підставі, що людину сотворено за образом і подобою Божою, здавалося б, людина енергію підкорила собі, хоч світ уже в перші дні творіння вирвався за вузькі межі людських можливостей, бо в ньому всі закони енергетики життя замикаються на незбагненній, нерозгаданій таємниці зачаття і народження, на правічному могутті самиці, жінки, матері, праматері... Чоловіків мільйони або й цілі мільярди, як у Китаї або Індії, а жінка завжди тільки одна, мов ота первозданна Єва, доля й недоля всіх чоловіків — знайти її, зустріти, простягнути до неї руки, доторкнутися, бодай приторкнутися, хоча б відчутти той приторк, бо саме в ньому щастя і суть існування племені Адамового, суть і сенс, і виправдання, хоч, коли поглянути на історію роду людського, криваву й безглузду, то немає йому ні з'ясування, ні виправдання, ні прощення... Хіба що в самій жінці.

— Ти ж бачив цю жінку, Ашоте, скажи, бачив? — вже майже сп'яніло допитувався Шульга.

— Дуже сексуальна. Вона варта гріха.

— Я зовсім не про це... Ось її не було, і мене теж ніби не було... Я жив і не жив... Ні сім'ї, ні жінок, ну... нічого...

— Річка не може текти в саму себе...

— Річка — це не я, а вона, а я лиш берег, покинутий і безсилий... Ця жінка несподівано з'являється, майже одразу вмирає, воскресає, щоб знову вмерти і воскреснути, а я самовбиваюся щоразу, разом з її зникненням, прикутий навіки до неї і тільки до неї, і не можу пояснити, збагнути, знати: чому?

— І ніколи не знатимеш!

— Але чому?

— Жінка як музика. Хіба ми можемо пояснити, чому вірменам подобається Комітас, німцям Бетховен, а комсомольським керівникам Пахмутова?

— Тоді чому ж моєю музикою може володіти такий злидень, як Хомухін?

— Хто платить за музику, той її й слухає.

— Я розламаю всі їхні каюти: і люкс Хомухіна, і нору його помічника, і...

— Терпіння, Шульга, терпіння! Наш великий Нарекаці, на жаль, нічого не сказав про це, зате сказав Брюсов: "Я войду — и мы медлить не будем! Лишний взгляд — и минута пропала! Я скользну под твое одеяло. Я прижмусь к разбежавшимся грудям. Здесь ты ночь провела. Ароматны испаренья желанного, тела. Требуй знаками вольно и

смело, но молчи: все слова непонятны!"

— Ашоте, хіба я про це?

— І про це, Шульга, і про це. Чоловік не може вибухати в самого себе. А тому ми підкладемо вибуховий заряд під Хомухіна. Дай тільки мені зійти на берег!..

На березі їх ждала радянська влада з усіма її привабами плюс байдужа електрифікація, яка від електрифікації нерадянської різниться хіба що ідіотськими нарадами: на кожную вироблену кіловат-годину енергії припадає мінімум одна нарада.

Їхня нарада мала ранг всесоюзної. Учасників оселили в найпрестижнішому готелі: "Інтурист" (без інтуристів, бо Горький належав до закритих для іноземців міст), на високому березі Волги, зовсім поряд славетний нижегородський Кремль, тут же й центр мільйонного міста, а ще ближче непролазні хащі, бур'яни, пустирища, дика занедбаність. Хомухін, ініціативний і невтомний, як усі нездари, не тільки примушував усю різноплеменну свою дружину з ранку до вечора вислухувати нікому не потрібні доповіді, повідомлення, виступи й висловлювання, але ще й організовував відвідини "найважливіших промислових об'єктів": звісно ж, найперше славетного горьковського автомобільного, де саме була "получка" і п'яний пролетаріат кинув напризволяще навіть серце велета — заводський конвеєр; і "Красное Сормово", де щось ніби ще клепали, але вже й не клепали, звідки щось ніби й пливло, та вже, мабуть, і не пливло так само, як з київської "Ленінської кузні"; тоді ще й поблизьке місто Дзержинськ, де було стільки жахливої хімії, що нею могла б отруїтися вся Європа, а також добра половина Азії... Була й "культурна" програма. Відвідини домика Каширіна, рідного дідуся Альоші Пешкова, що згодом став великим пролетарським письменником Максимом Горьким, на честь якого вождь усіх народів перехрестив російське місто Нижній Новгород на город Горький; ознайомлення з місцями, пов'язаними з життям і діяльністю великого громадянина Нижнього Новгорода купця Козьми Мініна, який разом з князем Пожарським врятував Москву і всю Росію від самозванців; зустріч московського керівництва і керівників республіканських делегацій з членами бюро обкому, завершенням якої стала так звана "товариська вечерея" у великому залі готельного ресторану, де панівний принцип радянського суспільства "народ і партія єдині" був дотриманий цілковито й безповоротно, всі учасники хомухінської наради мали свої законні місця: і "гордый внук славян, и финн, и ныне дикий тунгус, и друг степей калмык", або, як писав наш геній, "од молдаванина до фіна" все сиділо там, де звелено, начальство гніздилося мовби й поруч, але незримо відділене від підлеглих частоколом незграбних чотирикутних колон, і там за довгим столом, де всі місця наперед роздано, визначено і затверджено, царствував Хомухін, по праву руку від нього — місцевий Перший, по ліву — головний спеціаліст міністерства, окраса сірої чоловічої маси, далі з одного й з другого боку по два нейтральних "лімітрофи" з місцевого керівництва, а вже тоді представники республік, але хтось розпорядився так хитро, що навпроти Хомухіна (отже і Юлії) по той бік столу опинилися представники Киргизії, Естонії, Туркменії, Молдавії, а Шульга, хоч і "удостоєний" сидіти поруч з місцевим Першим, був незмірно далекий від Юлії, вже не кажучи про Ашота, якого відтіснили на

самий край безконечного столу поруч із таджиком, мовляв, обидва ви хвалитеся багатотисячолітньою своєю історією, то ось і маєте, щоб не пишалися занадто і не забували, хто ви, і де ви, і на якій великій річці перебуваєте, бо хоч і звалася юна колись Ра, Ітіль або й ще якимось, а тепер Волга, яка впадає в Каспійське море і не розокремлює Європу й Азію, а поєднує в безмежних межах великої Росії, в межах двох океанів, вічної криги і вічної мерзлоти, в межах вулканів і землетрусів, в межах гігантських рівнин, тайги, тундри, "разгулья удалого и безудержной тоски", колючих концтабірних дротів і суловських гасел, Волга-Волга, Волга — мать родная, Волга — русская река... Ох, даремно якесь московське свиняче вухо вигадало провести цей ідіотський всесоюзно-енергетичний сабантуй саме на Волзі, щоб ткнути мордою всіх "молодших братів" у так звану велику руську ріку, ще раз нагадати, що непокірливих топили в цій байдужій тисячолітній воді, може, втоплювали в ній не просто окремих непокірливих, а цілі цивілізації, невідомі, загадкові, прекрасні та водночас і безсилі, бо краса завжди безсила і безборонна перед тупою, вульгарною силою, як ось ця фантастична, послана йому небесами жінка перед усіма хомухініми Радянського Союзу...

Місцеве начальство, звикле якомога більше ковтати не розжовуючи, звеліло виставити на стіл бездонні кришталеві келихи, але Хомухін недремним московським оком одразу спостеріг цю диверсію і негайно наклав столичне вето, скомандувавши замінити бездонні провінційні келихи на номенклатурно-столичні чарочки завбільшки з ніготь, коли ж хтось з "волгарів" спробував обережно обуритися, Хомухін вельможливо підніс свою пухку правицю:

— Прошу заспокоїтися, колеги, всі ви зараз переконаєтеся в доцільності мого розпорядження...

І без загайки проголосив тост за Першого.

Ну, гаразд. Господар є господар, хтось там поставив цього рудого чоловіка над цими волзькими просторами, а ми тут тільки гості, привезені сюди згідно з рішенням ЦК КПРС на подання Міністерства енергетики і особисто товариша Хомухіна і так далі, і тому подібне, ми слухняно прискочили сюди з безмежних просторів країни соціалізму, послані своїми так званими урядами, а тепер повинні слухняно грати роль статистів у кретинському спектаклі, зрежисерованому вже й не живими людьми, навіть не стократно проклятими урядовими структурами, а якимись невідомими космічними силами, вільними від бажань, надій і страхів...

Далі запанувала якась ганебна нудотність. Хомухін в інтервалі тридцяти секунд проголошував тости за членів бюро обкому, за керівників республіканських делегацій (звісно, найпершим було названо Шульгу), за, за, за, пильнував, щоб у всіх були повні чарки і щоб усі щоразу випивали, собі ж наливав не горілку, не коньяк, навіть не вино, а... кефір (кефір у таку чарочку!), бо міцні напої йому протипоказані, здоров'я своє він віддав на вівтар Вітчизни і тепер здатен хіба що простежити, щоб його підлеглі зробили те саме. Перехиляючись правобіч і лівобіч, щоб проконтролювати кожного, Хомухін мовби заливав своїм каламутним поглядом довгий безладний стіл, за яким сиділи після

двадцяти чи тридцяти мікрочарочок люди у позах, що нагадували пози баламутних купальників у міській лазні, час від часу його каламутно-сиві, мов кефір, очі напливали й на Шульгу, і той насилу стримувався від дикого бажання коли й не проткнути їх виделкою, то принаймні плюнути в оту безвиразність, вихлюпнути в них і з своєї ідіотської чарочки, і з одної або й одразу з двох пляшок, якими вщерть було заставлено їхній стіл.

З жахом відчував він, що на нього напливає озвіріння, якого він зазнавав дуже давно, ще на фронті, і лише двічі чи тричі в житті, коли вони, молоді офіцери-танкісти, обпечені пекельним вогнем, оббризані гарячою кров'ю, чужою і своєю власного, озвірілі від видовища смерті і від дикої радості самозбереження, вже не могли вдовольнитися тим, щоб після того страшного бою випити належні їм "наркомівські" сто грам, а наливали в алюмінієвий солдатський півторалітровий казаїнок літр спирту, накришували туди чорного фронтового хліба, а тоді по черзі сьорбали те кошмарне "хлебово" ложкою, п'яніючи, чманіючи, доходячи до тих меж озвіріння, коли здатен був голими руками роздерти не тільки тигра в клітці, а й лева на свободі, як той Самсон на пам'ятнику.

За інших обставин Шульга чхав би на всі так звані стримуючі фактори, на всесоюзний рівень наради, на присутність московського і місцевого керівництва, на славу КПРС і "плюс електрифікацію", але тут він був знеладнений присутністю жінки, заради якої досі жив і щось робив на цім світі, він був її рабом, підніжком, сміттям, гряззю, щоранку бачачи Юлію, він народжувався в радості й умирав од безнадії, серце підстрибувало в ньому до самого горла і не давало дихати, жорстоким і жадібним хвилюванням дивилося на нього її прекрасне лице, а її золоте тіло щодень розквітало більше й більше від його мовчазних божевільних захватів...

І майже жодної нагоди не те що побути вдвох без свідків, без Хомухіна або Фелікса, а навіть обмінятися двома-трьома словами!

Сьогодні Шульга хотів нарешті напитися і зробити спробу прориву. Привселюдно. Нехтуючи так званою пристойністю. Змаловаживши Хомухіна. Начхавши на все! Ось він ще присьорбне дюжину цих хомухінських "шкаликів", дійде до точки, озвіріє остаточно, а тоді і підведеться над цими дрібноголовими, протупає кроками Командора до Юлії, схилиться перед нею в лицарському поклоні і скаже щось таке, як уміли казати колись лицарі-запорожці перед найрозкішнішими красунями Європи...

Жінки володіють не тільки чуттям, а й передчуттям, Юлія підсвідомо вгадала наміри загадкового "київського Командора", як прозвала вона Шульгу з першої хвилини знайомства, досі вона тримала його на припоні самим поглядом своїм, але сьогодні цей норовистий велетень порве всі припони, забуде про стриманість, знехтує сором'язливістю, а тоді крах, пропад, катастрофа, і не так для нього (бо він заправляє "Інтеренерго", а це валютні надходження, це номенклатура самого Політбюро, де безсилий навіть Хомухін), як для неї, для її становища, для надій, для...

Вона виставила три печені пальчики над своїм довгим оком, злукавлено повела поглядом по Хомухіну, тоді й по Першому і, одержавши безмовний дозвіл свого

покровителя на тост, позачергову заяву або просто якийсь жіночий вибрик, зманіжено вигнула безсоромні уста:

— Доки вже ми засідатимемо в цьому городі Горькому? Чи не варто б перенести наш товариський обід на берег красуні Волги? Я пропоную продовжити товариське застілля товариським купанням!

— Тобто? — подивувалося місцеве начальство. — Товаришу Хомухін, невже досі ваші товариші не ознайомилися, так сказати, з принадами нашої красуні Волги? У нас же в програмі...

— Програма виконується послідовно, — заплямкав кефірними губами Хомухін. — Автозавод, "Красное Сормово", домик класика пролетарської літератури Максима Горького, нижегородський Кремль, гордість радянської хімічної промисловості Дзержинськ...

— А Волга?

— Волги ще не було. Заплановано.

— То от і здійснюйте плани, втілюйте, так би мовити, в життя... Ми з членами бюро відправимося вирішувати проблеми, а вам залишимо свого ідеолога, він у нас і за ідеї, і за культуру, і за фізкультуру, так що можете плавати і навіть — го-го-го! — поринати...

— Але ж... — Хомухін ніяк не міг стямитися. Від будь-кого міг він ждати здоровенної свині, але щоб від головного спеціаліста! — Але ж... серед нас дама... а для неї потрібен купальний костюм...

— Все на мені, — вже неприховано знущалася з свого рабовласника Юлія. — Труси, бюстгальтер... Тепер це зветься "бікіні"... Тут всі свої... Співробітники... А які можуть бути умовності серед співробітників?

— Але я не вмію плавати! — зробив останню спробу врятувати ситуацію Хомухін. — Я сибіряк!

— А вам і не треба плавати, — заспокоїла його Юлія. — Ви можете посидіти на березі.

Чи знала вона, що сидітиме на березі не тільки Хомухін, а й Шульга?

Готель стояв майже на краю крутого урвища, річка хлюпотіла далеко вниз, щоб добратися до води іноземним постояльцям, інтуристівське начальство розщедрилося і спорудило на тому урвищі міцні дерев'яні східці, а внизу влаштувало так званий "пляж": одгородили з двох боків дротяною сіткою шматок вузького берега і поставили там два дерев'яні "грибки". Під одним таким "грибком" прилаштувався товариш Хомухін, під іншим засів Шульга. Він, щоправда, був не в костюмі з галстуком, як Хомухін, встиг залишити в готелі піджак і галстук, але до купання не рвався, демонструвати свої фронтові шрами й рубці не хотілося, а ще більше не хотілося змішуватися з отою безладною купою самців, на яку вмить перетворилося їхнє високоповажне товариство, щойно блиснуло перед ними звабливе жіноче тіло, досі всі ці занудливі дні засідань сховане від них, закрите, прикрите строгими, як московські кабінети, костюмами, а тепер несподівано, запаморочливо, майже вибухово оголене в усій своїй звабі і знаді і зухвало виставляюче дві свої найзабороненіші зони, ледь

заховані за вузькими стьошками так званого бюстгальтера, ще так званіших трусиків.

Плавали, пірнали, брьохалися у воді, здіймали міріади бризок, колотили брудну волзьку воду "на шампанське", галас, вереск, іржання... Вірний Фелікс вистрибував у самому центрі вирування, щоб простежити, проконтролювати, не дати перейти межу... Шульга тільки посміювався, спостерігаючи все це. Голі люди — це тільки голі люди, і панує над ними тільки первісний інстинкт, основний інстинкт, зосереджений в отому жіночому тілі, в його вологих гарячих глибинах, в первісних хашах, в правічній дикості. Людина народжується для світла, а її одразу ввергають у тьму, щойно вона видасть свій перший крик. То чи не краще добровільно повернутися в своє правічне лоно, плюнувши на всіх самозваних повелителів, розпорядників, доктринерів і наставників, і може, й до жінок пориваємося ціле життя з такою несамовитою сліпою пристрастю тільки тому, що знов жадаємо повернутися туди, звідки прийшли, втонуті в первісному океані вічного життя, з якого впливли тільки на коротку мить, мов незвані робінзони, і в який знов готові зануритися щомиті з величезною насолодою, з незбагненим захватом, з неймовірним залассям, немилосердно ламаючи, трощаючи, нищаючи всі застереження, заборони релігій, урядів, філософів, моралістів... Зрештою, все тоне в жінці... Держави, уряди, ідеології, вирування, філософії, команди поліцейських наглядачів, жезли первосвящеників, катівські сокири...

Юлія зробила несподіване відкриття. Не тільки для себе, а й для всіх, хто бовтався у воді довкола неї: не купається не тільки Хомухін; а й Шульга.

— Шульга! — загукала вона до нього з води. — Ви теж не вмієте плавати, як сибіряки?

Шульга не відповів. Тільки усміхався загадково.

— Вам не подобається волзька вода? Дніпровська краща?

Шульга мовчав. Не Волга, а Ітіль, і не Дніпро, а Борисфен були в його крові, але про це не скажеш коротко, а довго говорити не хочеться.

— Ви мене чуєте, Шульга?

Їй потрібна була причіпка, щоб вибresti на берег і підійти ближче до цього дивного українця.

— Ви не хочете відповідати чи не чуєте мене? Шульга!

— Я чую, — сказав він з силованим спокоєм.

— Тоді чому ж?..

Вона підходила вже небезпечно близько. Тільки тепер Шульга збагнув, який він п'яний, п'яний і від горілки, і від цієї жінки, що жила в його душі вже цілі десятиліття, він злякався, що вчинить зараз щось безрозсудне, майже зрозпачено дивився на Юлію, на те, як вона переступає по піску, легко, летючо, навіть не лишаючи слідів, він хотів застерегти її, втримати на безпечній відстані, але не знав, як це зробити, не бачив, хто б поміг йому, виручив його, порятував... Тут можна було б згодитися навіть на послуги нікчемного Фелікса, але міністерський лакиза не кинувся слідом за жінкою, а й далі залишався серед купальників, зате справжнім лицарем виявився грузин Робакідзе, який перший кинувся слідом за Юлією, подаючи приклад усім іншим.

— О, генацвале! — картинно здіймаючи руки, вигукував син грузинського народу. — Наша цариця покинула нас! Що ми готові зробити для неї, щоб вона знов стада нашою водяною царицею?

Гола чоловіча юрба посунула на берег, вмить оточила Юлію (Шульга ще встиг подумати, хто там серед них отой обласний "ідеолог", щедро пожертвований місцевим керівництвом) з жереб'ячим іржанням, блазнюванням і клоунствуванням, клоуни білі і клоуни чорні, розум і дурість, сміх і сльози, надія і розпач, світло й пільма...

— Генацвале! Колеги! — перебравши на себе роль розпорядника, розкланювався навсідч грузин. — Попросимо нашого великого мудрого друга, нашого товариша Хомухіна, щоб він дозволив нам перед московською царицею... як сидам своїх народів... і як мужчинам...

Хомухін мляво помахав рукою: дозволяю, не заперечую, але щоб усе було пристойно...

Білорус випередив усіх. Шульга добре знав його. Партизан. "Можно вдарить, можно втечь...". В мирний час надавав перевагу "вдарить" першим. Білорус галантно розкланявся перед Юлією, заявив:

— Звеліть: і я порину в цій Волзі і не вирину!

— Ну, що ви! — засміялася Юлія. — Волга — це ж не болото, з якого не виринають. Я не хочу вашої смерті.

Почувши слово "смерть", поперед усіх вискочив кругловидий узбек з зарізяцькими очима, підняв над стриженою головою руки, заворушив пальцями:

— Покажи, кого треба зарізати, — заріжемо!

— Я проти кроволівства! — відтрутила його владним порухом руки Юлія.

— Але ви не проти нашої "Дойни", яку я вам заспіваю і затанцюю? — закричав чорнявий молдаванин, вродливий і ставний, ніби давній римлянин.

— Танці мене не цікавлять, — сказала Юлія. — Досить з мене балету Великого театру.

— Ах, цариця! Ах, ах, ах! — закружляв довкола Юлії грузин. — Нас багато, ти одна, ми готові для тебе на все, а ти владна приймати чи не приймати наші дари. Я вже знаю, з чим прийду до цариці. А з чим прийде мій великий друг з Вірменії?

Шульга, попри своє сп'яніння, з приємністю відзначив, що для мудрого чоловіка не важить: голий він чи зодягнений. Ашот, худий, як чорт, чорноволосатий, майже як мавпа, в примітивних чорносатинових трусах, геть недоречний на цьому багатонаціональному ярмарку самців, несміливо висунувся десь збоку, поцілував руку (перший з усіх!) Юлії, скромно потупився, довго мовчав, тоді сказав:

— Наш великий Нарекаці, на жаль, не залишив нам тих слів, які б нам хотілося вповісти перед жінкою... Тому мені доведеться навести слова поета не нашого, а російського, надто що сьогодні наша цариця теж російська:

Если б я был твоим рабом последним,

Сидел бы я в подземелье

И видел бы раз в год или в два года

Золотой узор твоих сандалий,
Когда ты случайно мимо темниц проходишь,
Стал бы счастливей всех, живущих в Египте.[17]

Дружба народів, як усім відомо, велике діло, але щоб грузин дозволив перевершити себе вірменину?

— Не той раб у цариці, хто клянеться словом, — вигукнув Робакідзе, падаючи на коліна перед Юлією, — а той, хто показує, який він раб! Я поцілую в нашої цариці її найбільшу дорогоцінність!

І він став п'яно обцілювати стегна жінки, а тоді припав губами до безсоромно оголеної з-під вузеньких трусиків сідниці. Юлія, сміючись, відбивалася від грузина, безладно змахуючи руками, тоді нарешті вирвала свої стегна з його обіймів і кинулася втікати, і сталося так (чи то випадково, чи, може, й навмисне), що опинилася не біля Хомухіна, де найперше слід було шукати захисту, а перед Шульгою, але це не збентежило жінки, навпаки, вона мовби зраділа, що має перед собою ще одного кандидата в добровільні раби, а може, й жертву, і лукаво вигнула перед ним свої любострасні уста.

— А ви? Що ж ви, Шульга? Українці перед жінками що? Співають. "Розпрягайте, хлопці, коні"?

Шульга ще сидів, хоч все в ньому клекотіло. Головне: стриматися і не накоїти дурниць. Спокійно, Шульга.

"Пушки к бою едут задом..."

— Можна й заспівати, — тихо сказав він їй, — у нас для такої нагоди й пісня підходяща є. "Я ж тебе, милая, аж до хатиночки сам на руках віднесу..." Але я не співатиму, а краще зроблю так, як у пісні.

І він рвучко підвівся і простягнув Юлії свої міцні руки.

— Це що — жарт? — скинула вона на нього недовірливий погляд.

— Та ні. Серйозно.

— А коли... а коли я повисну вам на шиї?

— Прошу!

Вона стрибнула йому на руки, і дивно: він зовсім не відчув тягара її тіла, навпаки — тільки несподівана прекрасна легкість, і м'які шовкові руки довкола його твердої шиї, і палюче дихання, і її очі біля його очей, і губи біля його губів...

— Шульга винесе мене на самий верх! — гукнула пустотливо Юлія. — Давтян, принесете мій одяг!

Хомухін сполошився.

— Колега Шульга, — поважно промовив він. — Не слід наражати шановну Юлію Никонівну на небезпеку. Тут же високо! Феліксе, скільки тут східців?

— Дев'яносто три! — не гаючись жодної секунди, видав інформацію підчихвіст. Може, й брехав, та це не мало значення. Головне — догодити начальству.

— Ви чуєте, колега Шульга? Дев'яносто три східці! Юліє Никонівно, це ж небезпечно! — Хомухін навіть удав, ніби хоче сам особисто наздогнати і спинити

неслухняних втікачів. — Ви чуєте, Юліє Никонівно! Я не можу взяти на себе відповідальності за таке... за це... за...

Юлія сміялася на грудях у Шульги і не відповідала. Шульга вже подолав перший десяток східців, відчуття легкості не зникало, з'явилася летючість у всьому тілі, золоті сурми гриміли в душі і золоті сонця перед очима... Він ніс свою дорогоцінну ношу вище й вище, до самих небес, і над ним співали фенікси.

— Ви справді намірилися знести мене на самий верх? — спитала Юлія.

— Ну!

— Але ж це безумство!

— А що може бути прекрасніше за безумство? І я не тільки знесу вас нагору.

— А що ще?

— Я цілуватиму вас на кожній приступці!

— Я не дозволю!

— А я без дозволу!

Він поцілував її волосся.

— Я забороняю! Чуєте?

— Не чую!

Він поцілував її чоло, тоді щоки, ніс, підборіддя, нарешті губи...

— На нас же всі дивляться! Хомухін...

— Хай дивляться.

Він обцілював її шию, плечі, груди.

— Поцілуйте мене, Юліє!

— Я не можу. Серед білого дня! Кошмар!

Він цілував її живіт, стегна.

— Поцілуйте мене, Юліє, Юлю, Ю!...

— Але ж це такий сором!

— Ледь доторкніться губами мого підборіддя... Отак... Боже, — яке блаженство! Невже це знову ви, неville все повертається, неville?..

— Ви знову за своє?

— Цілуйте мене, Юліє, щоб я повірив... Ці сходи вже кінчаються... їх надто мало... Треба було б до самого неба... Я вас занесу і на ваш третій поверх... Без ліфта... По сходах...

— Не смійте! Що ви собі надумали!

— Тоді в мій номер. На четвертий поверх. Ще краще.

— Шульга, я кричатиму! Ви забули, що за нами йде Хомухін.

— Він десь ще далеко внизу.

— А Фелікс? Ви забули про Фелікса. Мій номер між їхніми номерами. Вони не спускають з мене очей. Сьогодні за все, що було на березі, і за цю вашу витівку... Я навіть не знаю, що тепер буде... Вони обидва не спатимуть, стерегтимуть мене, як у тюрмі...

— А завтра? Завтра ви зможете вирватися? Тільки скажіть — я щось вигадую...

— Завтра я буду в поїзді.

— Але ж наша нарада ще не закінчилася.

— Хомуха мене відпускає. Повертається з Северодвинська мій морський майор, і мені треба бути вдома, щоб він нічого не знав про моє так зване службове відрядження.

— Може, дозвольте мені стати під вікном вашого вагона з букетом троянд?

— Виключено.

— Тоді хоч з плиточкою шоколаду "Сказки Пушкина"?

— Ви нестерпний, як усі хохли!

— Звідки вам відомо про нашу так звану нестерпність?

— Ну... вважайте, що це російський державний фольклор.

— Може, великодержавний?

— Коли хочете, хай. буде великодержавний.

Він уже доніс її до готелю, обережно поставив на землю, як дорогоцінну порцелянову статуетку.

— Я не можу відпустити вас до Москви... Ми повинні поговорити... Це надто важливо, зрозумійте, Юліє... Може, після вечері?

— А що скаже Хомухін?

— Чхати на Хомухіна!

— Зрозумійте ж нарешті: Хомухін — заступник міністра.

— Я теж заступник міністра, чорти його бери! То й що з того?

— Ваше так зване міністерство? Воно рівно на п'ятнадцять (за числом республік) нижче московського. Невже ви цього не знаєте?

— Я нічого не хочу знати після того, як побачив вас... І не можу втратити вас... Коли не сьогодні, то завтра я подам вам плиточку шоколаду у вікно вагона.

— Ви забули, що тепер у вагонах вікна не відчиняються.

— Я з тих часів, коли всі вікна були навстіж.

— І двері?

— Не тільки двері! Ви ще матимете змогу пересвідчитися... Я щось вигадую... Я повинен щось вигадати...

— Ви божевільний, — засміялася вона, — я ніколи не зустрічала такого божевільного... Але ви мені чимось подобаєтеся, Шульга. Чуєте?..

— Це не те слово, — пробурмотів він, бо вже підскочив до них Фелікс, і Ашот з одягом Юлії ішов слідом за ним, а далі й уся безладна "інтернаціональна дружина" енергетиків з Хомухіним у центрі.

В Конституції запишуть: "Основой советского общества является трудовой коллектив".

Шульга знав, що бути людиною можна тільки тоді, коли зумієш стати над отим "трудовим колективом". Тоді що ж: і над Конституцією? Коли треба, то й над Конституцією.

Поїзд "Горький — Москва" відходив десь після одинадцятої вечора. Отже, в своєму розпорядженні Шульга мав більше доби. І коли до впертого українського розуму додати

тисячолітню вірменську мудрість, то можна перевершити не тільки кефірного чинодрала Хомухіна і його міністерську рать, а й усе, що Москвою зветься...

Ніхто нічого не знав, нічого не підозрював, ні про що не здогадувався...

Звісно ж, Хомухін не міг проводити до поїзда свого головного спеціаліста, не той ранг і статус, але для цього був вірний помічник Фелікс, який усе забезпечив, здійснив і проконтролював. У касі обкому партії він придбав за безготівковий рахунок два квитки (нижні місця) в п'яте купе м'якого вагона поїзду "Горький — Москва", взявши в обкомівської касирки урочисте запевнення і службову обіцянку, що два інші місця в цьому купе не будуть продані, отже, номенклатурному пасажирові гарантовано купе в його цілковите розпорядження. Тоді було подбано, щоб у персональному купе на столику була не казенна посуда, а справжня кришталева ваза з букетом свіжих троянд, на підлозі ж не затоптана і запльована підстилка, а новий барвистий килимок, як належить для важливих осіб, бо в тому купе тої ночі повинна була їхати дуже важлива особа.

Фелікс привіз Юлію до поїзда, вручив ще один сніп квітів "від товариша Хомухіна", ще раз пересвідчився в надійності, ізольованості і неприступності головного спеціаліста, вигинаючи свою підлабузницько-жіночу спину, розкланявся з Юлією і злиняв, розчинився в надволзьких сутінках, дрібненький бісик у трагічних пеклах...

Юлія ще нічого не знала. На притемненій платформі з'явився чоловік-паяц у червоному картузі, з якимсь ідіотським круглим жезлом у руці, тоді щось засвистіло, захурчало, під вагоном важко заgrimіло залізо, розкарякуватий чоловік у червоному картузі кудись поплив, і все попливло і відпливло, поїзд вирвався з станційних стисків і, набираючи швидкість, помчав у темні російські простори.

Юлія відвернулася від вікна, і в цей час у відчинених дверях її купе виникла висока чоловіча постать.

— В чому справа? — невдоволено вигукнула жінка. — Це купе...

Вона недоговорила, бо чоловік несміливо ступнув усередину купе і винуватим голосом повідомив:

— Пробачте, це я, Шульга...

— Ви-и? — Юлія не могла стямитися. — Але ж ви... Мені сказали, що вас негайно викликали до Києва і ви вже вранці вилетіли з Горького...

— Нельотна погода.

— Не розповідайте казок! Таке сонце — і нельотна погода?

— Тут сонце, а в Києві дощ і туман...

— Але як ви опинилися в цьому поїзді?

— Додайте: і в цьому вагоні, і в цьому купе... Маленькі українські хитрощі... У вас два нижні місця, у мене — два верхні...

— Ці місця не продавалися!

— Все на світі продається і купується... На жаль... Ви дозволите?

— Це... це... насильство?

— Я ж вам казав уже: судьба і божевілля...

Він поставив у вузькому проході пузатого командировочного портфеля, безпорадно виставив до неї долоні.

— Куди мені від вас?

— Сядьте, незграбний ви чоловік? — тихо звеліла йому Юлія. — Провідниця ось-ось з'явиться за квитками, а ви тут зображуєте сцену біля фонтана!

Вона засунула його портфеляку під столик, сіла, глянула на Шульгу знизу вгору:

— Ну, чого ж ви?

— Біля вас?

— Гаразд, гаразд, сідайте, де хочете!

— Я повинен вам усе сказати...

— О Господи! Незносний ви чоловік! Вже все сказали на теплоході. Невже вам ще не досить?

— Але ж це зовсім не те, що ви думаєте!

— А що повинна думати молода розбещена жінка, опинившись наодинці з таким чоловіком, як ви, в безнадійно замкненому просторі?

— В безнадійно?.. Та ви смієтеся з мене, Юліє!

— А вам хотілося, щоб я плакала?

Він ще досі сидів осторонь, не наважуючись присунутися бодай на сантиметр.

— Ви дозволите хоч доторкнутися до вашої руки?

— Почекайте, поки провідниця забере квитки і гроші за постіль і принесе традиційний чай.

— До всіх чортів їй чай! У мене в портфелі шампанське і вірменський коньяк.

— Але без чаю нам не дадуть спокою.

— Я піду до провідниці і все влаштую!

— Не смійте!

Він безпорадно розвів руками.

— Я не знаю, як з вами поводитися.

— Спробуйте, як нормальний чоловік з нормальною жінкою.

— А що це і як?

— Ну, ось провідниця принесе чай, і ми питимемо чай, а тоді спатимемо до самої Москви, а тоді...

— А тоді не буде нічого, а тому все повинно бути не так, а зовсім інакше!..

Нарешті прийшла провідниця з чаєм, забрала їхні квитки і чотири карбованці за постелі, і тепер до самої Москви вони лишалися самі.

— Питимемо чай? — запропонувала Юлія.

— Я віднесу й виллю його в туалет!

— Не зліться, Шульга! Чай тут не винний.

— Я не злюся.

— А що ж ви робите?

— Як бачите: сиджу і не смію зворухнутися.

— У вас є прекрасна нагода зворухнутися: вийдіть у коридор і дайте мені змогу

переодягтися.

Шульга вийшов, засунув за собою двері, став біля вікна, дивився в ніч, нічого не бачив... Цілий день просидів він у ресторані горьковського аеропорту і пив горілку, коньяк, шампанське, поки Ашот десь метався по місту, здійснюючи задуманий ними план ошукування Хомухіна і взяття нічним штурмом неприступної фортеці під іменем "Юлія".

Пиятика ославила вже нас
На всі народи Заходу і Сходу;
Нас мають за п'яниць,
Нас дражнять свиньми.
Цей звичай всяке наше добре діло
Знеславлює і зводить нанівець...[18]

Пиятика давно вже стала для всіх пароксизмом відчаю і безвиході. Тільки напившись, можна було полюбити себе бодай на коротку мить, вишкрібіши десь на самому дні душі залишки цього великого людського почуття. Бо кожного з нас учили любити не себе, не найближчих і найрідніших, а Батьківщину, Комуністичну партію, вождя всіх народів товариша Сталіна, а тоді ще й секретаря обкому, райкому і навіть парткому, хоч ти прекрасно знав, яке гівно цей наш секретар парткому, це суцільне ніщо, це жалюгіддя, яке тільки тому й стало секретариком, що жодна порядна людина не згодилася зайняти той так званий пост.

Шульга вважався добрим працівником і добропорядним членом того, що звалось "колективом", він умів вловлювати суть проблем, був здатний передчувати небезпеки, неприємності й катастрофи, знав наперед, де можна досягнути успіху, а де загрожує програш. За це його цінували, бо люди, з якими він працював; досконало знали все про електрони, але мали доволі тьмаві уявлення про людську природу. А він відзначався всіма тими властивостями не завдяки причетності до колективу, до-загалу, до натовпу, а тому, що був завжди самотній, аутсайдер, ніхто і ніщо не впливало на нього, не скаламучувало йому душі, і в залізно-тоталітарній державі, де люди зчеплені між собою ще міцніше, ніж атоми в світобудові, і в пародійно демократичному суспільстві, яке намагалось перестрибнути само себе, він уперто обирав позицію спостерігача, тримався осторонь, і ніхто б не зміг звинуватити його в дворушництві, бо про те, чим була постійно сповнена його душа, ніколи не йшлося ні на яких засіданнях, а тим часом саме засідання були не просто стилем життя, а його суттю, релігією і своєрідною філософією. Чи міг би хто-небудь навіть з найнесамовитішою комуністичною уявою запропонувати внести до порядку денного якогось з мільйонних засідань пункт під назвою: "Питання про затаєну пристрасть Романа Шульги до образу жінки, який переслідує його, починаючи з березневої ташкентської ночі 1942 року"? На щастя, існують межі не тільки для дрібних чиновників, а й для всемогутніх диктаторів. І вже коли в його душу не продерлися ні Сталін, ні Гітлер, то що там казати про Микиту, безвільного Леоніда Ілліча або про їхнього апаратного секретаря парткому?

Нестерпно було жити в цьому середовищі, зовні належати до нього, виконувати всі

його приписи, скорятися його законам, а насправді бути не просто стороннім аутсайдером, а противником, антагоністом, ворогом, ненавидіти доброчинство, здоровий глузд, закони і водночас бути їхнім рабом, сповитим, як дитя, пелюшками, безвільним знаряддям, жалюгідним попихачем... Тисячі й мільйони чоловіків і жінок змушені в затаєності, самотою, відчаєно долаючи нерозуміння, забобони, ворожість, дотримуватися вірності своєму високому людському чуттю, яке є не чим, як неповторно прекрасною тьмою людського життя, грішного, жорстокого, божевільного, але й божемилого, обсипаного золотими іскрами вищої милості, які прозирають і сяють навіть крізь найгрубіші звалища щоденного дріб'язку і бруду. Обов'язки тільки для дрібних душ, а для великих характерів правда. Найвищою правдою для Шульги стала та жінка з ташкентської ночі. Тільки заради неї варто було жити і треба було жити. І вже після того, як він знайшов її раз і вдруге і втратив, здавалося б, навіки, він однаково ж не міг жити далі тільки заради неї. Він часто думав, чи є ще, вона на світі, чи була справді, а чи то тільки мана, маячня, тяжке божевілья, розумів, що вже-ніколи не побачить, не почує її, але, всупереч здоровому глузду, знов і знов ждав і надіявся, що ось почує її голос, побачить її обличчя, вона пройде перед ним неуявлено нечотно, і він безтямно впаде їй до ніг і з радістю принесе в жертву (вже вкотре!) свою невинність, бо невинні тільки ненароджені.

Позаду пролунав ледь чутний звук, але Шульга весь стрепенувся: Юлія відсунула (всього лиш на вузьку щілинку) двері! Могла б тримати його в коридорі до самої Москви, і він був би безпорадний, але змилостивилася, змилосердилася, зжалилася...

Він несміливо ввійшов до купе. Юлія була в рожевому нейлоновому халатику, якась ніби геть невагома і небезпечно, до скаламутніння розуму молода.

Тепер він зрозумів, чому двері купе відсунулися мовби самі собою, без слів, без запитань, з якоюсь ніби образливо-механічною байдужістю. Юлія поралася зі своїм волоссям. Вона вийняла з зачіски два гребені (лежали на столику, звичайне індустріальне твориво, але "під черепаху") і кілька шпильок, які затискувала в губах, коли Шульга ввійшов, Юлія саме діставала останні дві шпильки, і волосся, нічим більше не стримуване, обрушилося темним водоспадом, могутньою лавиною, яка вмить поховала під собою, мов невдаху-альпініста, знеціненого чоловіка, загорнула своїми нестримними валами, безслідно й, здавалося б, навіки, та якимось чудом в тій таємничій катастрофі вціліли його очі, збереглися всупереч усім законам природи, врятувалися, може, саме завдяки цій дико хтивій жінці, тепер уже Шульга дивився на неї майже з містичним жахом. З жахом за себе і за своє нетерпіння. Юлія злякалася його погляду.

— Шульга, що з вами? У вас такі очі...

— У мене немає очей, — прошепотів він, — у мене нічого немає...

— Зачиніть все ж таки двері і не будьте диким чоловіком. Мені подобалося, що ви настирливий, але не нахаба... Не псуйте цього враження...

Він не чув нічого, наосліп простягнув руки, і вона опинилася в його обіймах.

— Шульга, ви мене чуєте? — зробила вона останню спробу захиститися. — Вам же

не хочеться, щоб я перестала вас поважати!

— Нас немає, — глухо промовив він, обережно пригортаючи її до своїх широких грудей.

— А де ж ми? — засміялася вона.

— Немає нічого, — тупо пробурмотів Шульга. — Тільки вищі сили. Відтоді, як я вас побачив, і всі ці страшні дні, і як цілував ваше лице на волзьких сходах, — вже тільки вищі сили...

Він цілував її волосся, очі, губи, легенький халатик розлетівся коротенькими полами нарозхрист, під ним не було вже ніякого одягу, ніяких перепон, ніяких заборон...

— Світло! — відчаєно шепотіла Юлія. — Погасить світло, Шульга! Я не можу так! Я не хочу! Я не!..

Вона то відбивалася від нього, впираючись йому в груди руками, то розгублено смикала гудзики його сорочки, щоб швидше розстебнути її, розстебнути всього цього замашного чоловіка так само, як розстебнена вона вся, швидше, швидше, швидше, бо такий нестерпний сором, і це ще нестерпніше світло, і гіпнотично-нестерпна повільність цього дивного в своїй важкій і темній пристрасі, власне, зовсім чужого їй та водночас чимось ніби й знайомо-рідного чоловіка...

А Шульга вже нічого не бачив, остаточно осліпнувши чи то від казенного тьмяного світла, чи від сліпучого сяяння жіночого тіла, але, й невидючий, він бачив і знав, що перед ним золоті брами раю, і що вони відчиняються для нього, і готові впустити його, Прийняти в блаженство, і він увійшов у них повільно, обережно, з найбільшою ніжністю, яка лиш є на землі і на небі... ...І тоді вибух, безодні, хаоси, і вже не вузька вагонна полиця, не тісне купе, не зміїно-залізний поїзд, не темні російські, простори, прострочені сталевими рейками, а гігантський електричний розряд, магічна вогняна сфера, в якій заховалися дві неприкаяні в нелюдському щасті душі, і мчать у світи, в незнаність, в безконечність, в дику Азію, де знищуються всі відстані і губляться всі початки, але вічно зберігається їхнє справжнє народження, їхня пристрась і їхнє щастя...

Клубок ураганів, і в ньому їхні тіла. Земля опускається на води — чоловік на жінку. Електричка важко стогнала, мов каторжники на царській Владимирці, і сліпо мчала в порожнечу. А лиш жінка здатна заповнити найбільші порожнечі, єдиний порятунок від прірв і безодень. "Не висоти лякають, а схили"[19]. Слова для втішання нездатних... Людство не жило на вершинах. Тільки в долинах, на рівнинах, в степах, у преріях, в пампасах. І жінка в її фантастичній розлогості — це плодючі долини, широкі степи, безмежні рівнини, щедро осончені джерела священних запліднень, народжень і проростань.

— О Боже! — обурено стогнала Юлія. — Тебе так багато в мені... Я не можу... Я не можу... Я не мо!.. Я не...

— А мені тебе мало! — лоскотав їй шепотом вухо Шульга. — Мало, мало, і вічно буде мало, порятуй мене від цього недоситу, порятуй і спаси...

- Але ж я не можу! Ця поліція... Вона така вузька!
- Зате ти широка! Ширша за все на світі!
- І нікого тобі не нагадую?
- Тільки саму себе. Ти єдина і неповторна. Ти... Мені б хотілося... Саме від тебе...

Почати всі початки...

— Помовч. Це просто ефект перенесення любові. Бо любов переноситься так само, як вірус "Гонконг". Розкажи мені про жінку, на яку я схожа.

— Ти і є тою жінкою.

— Це не те... Коли ти розказуватимеш, нічого не втаюючи, тоді я... Ну, ти цього не можеш знати... Це тільки жінки...

Він жив у ній і вмирав, він ставав неймовірно ніжними слідами її таємничих глибин, він радісно самознищувався в цій первісній вологості, в цих диких мавпячих стінах, перетинках, мембранах, здриганнях... О, здригання вічності!

Здригання її розлогого тіла мовби передавалося всьому поїзду, його залізним зчепленням, сталевим колесам, тугим ресорам.

— Ти на фронті гвалтував? — несподівано спитала вона.

— Ну!

— А бачив, як Гвалтують? Німкень, коли ви вдерлися туди як переможці?

— Ну, чому я повинен був це бачити?

— А коли б побачив?

— Я ж на танку. Наїхав би на цих... танком...

— На гвалтівників?

— Ну!..

— А на жінку?

— Ну, чому на жінку? Навіщо таке питати?

— А тоді й сам би?.. Гвалтував?

— Ну... Чому гвалтував? Мені жінки й самі... З охотою...

— Знаєш, хто ти?

— Наприклад?

— Ти тварюка! Ти брудне, тупе створіння! Ти!.. Але я шалію від тебе! Обніми мене! Обхопи за стегна! А тепер вище!.. Ширше! А тепер... Розчахни мене!.. Всю! Роз...

Він дихав над нею легко, радісно, піднесено. Щедро віддавалися сили, снага, поцілунки, слова...

— Ти про жінок... чи гвалтував... Я ніколи не розмінювався... Тілом своїм не... Міняти можна душу, життя, але не тіло! Ніколи!.. Моє тіло призначене тільки для твого тіла... для тебе... і я готовий був ждати тебе хоч і тисячу років! Готовий на страждання, на муки, на життя неповне, вкорочене, скалічене, коли хочеш...

— Ти знов за оті свої дурниці про перевтілення? Про якусь жінку, що звалась Юлія... Чи скільки їх було в тебе?

— Це була завжди ти! Зрозумій, повір...

— Хотіла б я бачити жінку, яка готова пожертвувати собою. Заради іншої! Хоч би й

заради рідної сестри! А тобі самому? Коли все це правда, і ти... Ну, зустрів мене... Ну... Але ж одна коротка ніч... Що вона тобі? Проблисне — і не помітиш...

— Слід залишиться навіки. Золотий слід у душі. Мов золота нить, що веде на небеса.

— Я — і небеса?

— А ти ж думала!

— Ой, Шульга, Шульга! Коли б я могла не піддатися. Але я згоріла, спопеліла, розвіялася вітром... Коли ти ніс мене по сходах, від тебе бив такий страшний вогонь, що я вже там згоріла без решти, спопеліла, знищилася, пропала, і коли ти там, нагорі, вже в готелі, звертався до мене, я не чула твого голосу, не розрізняла слів, нічого не тямилася, окрім того, щоб бути з тобою, а ти не чув того чи не хотів чути, ти приніс мене від Волги майже голу, тільки вузький ліфчик і ще вужча стьошка трусиків, які ледь прикривали моє розвожене лоно, але ще оголенішою була тоді моя душа, безнадійно і беззахисно оголенішою, але ти не помітив того...

— Юлько, я все тоді помітив і все знав, і... але не хотів зловживати твоєю беззахисністю...

— Ти що — просто кретин чи надзвичайно терплячий кретин?

— Вважай, надзвичайно терплячий...

— А яка нагорода за цю надзвичайну терплячість?

— Ти!

— Я?

— Ти!

— Боже! Невже треба було жити, нікчемствувати, підлотствувати, вмирати від сорому й ганьби, спати з імпотентами, божеволіти від безнадії тільки для того, щоб зрештою... Ти мене не дуриш? Ти, Шульга, ліворукий, тобі не можна вірити, хоч як же хочеться вірити, ой, як хочеться! Поцілуй мене ще раз! Цей поїзд летить, як шалений!..

Її рожевий халатик лежав на підлозі, як великий ніжний метелик. Юлія сягнула рукою вниз, Шульга перехопив її руку.

— Не треба одягатися. Я хочу, щоб ми посиділи, як у раю. І щоб я міг вмирати й воскресати в німбі твого тіла...

— А коли хтось постукає?

— Хто може стукати посеред ночі? Весь поїзд спить, спить Європа і Азія, всі сплять, як апостоли в Гефсиманському саду, весь світ спить, тільки Христос пильнує в смертній тузі перед своїм мучеництвом... А я пильную перед святістю твого тіла...

— Ти що, Шульга, піп чи, може, дяк?

— Я мужчина! Хіба ти не відчула цього?

— Ох, відчула, відчула! Не те слово — відчула! Хіба це можна передати будь-яким словом? Ти хочеш, щоб ми пили шампанське? Ні, з тобою — тільки коньяк! Досить з мене Хомухіного кефіру по саму зав'язку! Коли ти ніс мене по східцях від Волги вгору і вгору, вище і вище і коли цілував на кожній приступці так, як не цілував мене ніхто й ніколи, ти мовби возносив мене тими неймовірними поцілунками вже й не над берегом,

не над цим шматком землі, не над "дружбою народів", що галалайкала десь унизу довкола сірого Хомухи, а над усією землею, над материками, над віками, над часом, над вічністю, і кров у мені гриміла й клекотіла вже не просто кров'ю матері й батька (а в мене мати, щоб ти знав, казанська татарка Алія, а батько руський Никін Никонович Никонов, може, від вашого київського літописця Никона), а сотень і тисяч незнаних, таємничих предків, імена яких розлунювалися в мені, може, так само, як назви оцієї вічної ріки, що ділить дику, жорстоку Азію і ще жорстокішу, як подумати, Європу... Ітіль. Ра. Волга... Що б ти вибрав для мене з цих назв?

— Юлю, — обійняв її тепле плече Шульга. — Ти дуже розумна, мабуть, розумніша за мене... Я капітуюю... Але ти не знаєш головного.

— Ти назвеш це головне?

— Твоє тіло розумніше за твій мозок.

— Це що — образа?

— Для головного спеціаліста Міністерства енергетики — так, а для справжньої жінки — найвища похвала.

— І ти наважуєшся розставляти оцінки?

— Для тебе тільки найвищі!

— А тобі не здається, що ти надзвичайно самовпевнений тип? До речі, як усі ви, українці.

— Іноді доводиться бути самовпевненим. Іноді ти просто приречений на це.

— І ти приречений?

— Коли хоч.

— Я готова вбити тебе за твою самовпевненість!

— Убити — найпростіше... А полюбити?

— Ну, чому, чому я повинна полюбити тебе, грубого, незграбного хохла, фантастичного, ніби з африканських джунглів, самця з дикою потенцією, випадково, по-ідіотському зустрівшись на цьому ідіотському збіговиську, вигаданому безнадійним імпотентом Хомухою, чому я повинна зламати все своє життя, зламати свою душу, знищити себе, самознищитися, і все це, — який жах і яка ганьба! — добровільно, з радістю, з хтивим нетерпінням?..

А поїзд гримів далі, уздовж прадавньої Ітілі з жовтою, як в азіатських тигрів очі, водою, може, по рейках, прокладених по страшній Владимирці, дорозі, по якій гнали з Москви каторжан за цю ріку, за Урал, в Сибір, у вічну мерзлоту, в смерть і непам'ять...

Шульга тулився своїм великим, потужним тілом до цієї мудро-прекрасної жінки, він хотів би сказати їй про те, що "все своє життя любив тільки її, навіть не знаючи, бо тільки в ній уся жіночність світу. Як кажуть японці: "Одна квітка краще, ніж сто, передає квітковість квітки".

— Ти для мене не квітка, а квітковість квітки, — обціловуючи Юлію, прошепотів Шульга.

— А що це таке?

— Ну, це трудно пояснити. Давай здалеку. Які найбільші святині в людства?

Вітчизна, держава, релігія, сім'я. Все споконвіку визнане, узаконене, освячене, і все, зрештою, вороже і чуже людині, яка народжується і вмирає сама по собі, безнадійно, вічно самотньою, спершу вирвавшись з дикого світу, а тоді знов поєднуючись з ним неминуче і безповоротно. То, коли так, може, природніше було б і жити диким життям? У нас у Києві, може, найзнаменитіша в світі Києво-Печерська лавра. Лавра означає великий монастир з особливим статутом. Але Печерська — це печери, це видовбані в київській глині тисячу років тому печерки-сховища, куди втікали від принад і всього зла світу схимники, які, замуруючись там, сподівалися знайти праведне життя. Куди ж вони втікали — в святість? В підземелля, в глину, в первісний світ, у дикість. То, може, святість і дикість — це те саме? І, може, їх не слід розділяти, як, скажімо, розділяють тварин на травоядних і м'ясоїдних. Всеїдна людина, всеїдні домашні тварини, а над усіма ними найвсеїдніша свиня, що за своєю біологічною будовою найближча до людини. Людина ж страшна у своїй всеїдності, надто чоловіки, які кидаються на жінок за принципом "аби жінка".

— Ти, звичайно, не такий?

— Уяви собі.

— І що ж ти — м'ясоїд чи травояд?

— Ну, як сказати...

— А я — трава чи м'ясо?

— Ти над цим. Над усе.

— їжа богів?

— Можна сказати й так.

— Почув би це мій морський майор!

— Пробач. Це хто?

— Ну, хто, хто? Мій чоловік!

— Ти мені про нього ще нічого...

— Нічого, нічого! А про Хомухіна ти що-небудь знаєш?

— Хомухін ніщо.

— Чому ти так думаєш?

— У нього, по-моєму, штук шість цілунків, і він те й знає, що зранку до вечора прислухається, як у них перетравлюються ікра, балики, жульєни, шашлики, біфштекси, ростбіфи, курчата табака, люля-кебаби...

— Ти вже встиг зауважити, що він, крім кефіру, обожнює баранину?

— А в нього баранячі очі!

— Ох, які ви всі хоробрі перед голою жінкою! А де ти був, Шульга, коли дурненька випускниця Ленінградської політехніки, познайомившись на танцях з курсантом військово-морського училища, вискочила за нього заміж і, як вірна радянська жона, поїхала разом з ним туди, де пасуться олені, де на все небо виграє північне сяйво, де в холодному морі плавають тюлені й атомні підводні човни, а в сотвореному чи то Сталіним, чи Микитою Хрущовим городі Сєверодвинську ці підводні човни клепають? Ну, звісно ж, ти скажеш, що нічого не знав і не міг знати, бо секретність, державні

таємниці, трам-тарарам, ти був як усі, ти ховався під отим цирковим куполом шапіто всезагального незнання, ти робив собі кар'єру, насолоджувався життям у його прекрасних щоденних виявах (я недурна жінка і можу уявити, що в Києві можливості для цього коли й не в мільйони, то принаймні в тисячі разів більші, ніж у Северодвинську!), а в цей час я з моєю вищою освітою рабствувала перед нікчемами з адміральськими погонами, а мій нещасний Боря, задихаючись од нестачі кисню, сидів під арктичною кригою, тримав під прицілом своїх атомних ракет Аляску, Канаду, Каліфорнію, до самої Мексики, Гватемали і вічно нейтральної Коста-Ріки... Ти що-небудь знаєш про це, Шульга?

— Не знаю і не хочу знати!

— Але ж це наше життя!

— Яке життя? Імітація. Зрозумій: ти вища за все оце так зване життя.

— Ах, вища! Ах, як це прекрасно! А чи знаєш ти, Шульга, як мені довелося жити заради так званої любові за полярним колом? Ти знаєш, що таке полярне коло?

— Я знаю, що таке ти.

— І що ж це таке?

— Це знада, зваба і згуба.

— Тебе слід було б перейменувати, якимось на "З", — так ти любиш ці ідіотські слова! Отже, не Шульга, а Зульга. Як?

— А ніяк. Шульга — це тільки в нас тепер означає "ліворукий", а в прадавніх шумерів Шульга був найславніший цар. Сім або десять тисяч років тому. Тисячоліття тут не мають значення.

— Зате ти маєш зі своєю дикою потенцією.

— Ну, це для історії байдуже. Це просто полиновий світ... Полин-трава... У нас вона зветься євшан-зіллям, це наша незбагненність і наш відчай...

— Чому ти звешся Шульга, а не Євшан? І чому жоден з українців не здобувся на таке ім'я? Чи, може, я дурна і нічого не знаю? Скажи мені: був у вас бодай один українець з таким прізвищем: Євшан?

Він накинувся на неї, на її дикі хащі з своєю первісною дикістю, він ні про що не питав і не хотів відповідати на будь-які запитання, здивування і неусвідомлення, далі й глибше, геть усе людське, геть, пріч, до бабуїнів, павіанів, орангутангів, у темнощі, в каламуті, у хаос, бо тільки там блага надія на вибавлення, і, може, нарешті (нарешті, нарешті!) болісні розшматування його душі, породжувані безконечною жаждивістю, яка вічно впирається в межі дозволеного і можливого, чудодійно припиняється оцим безумним зануренням в ніщо, в мільйонні безодні жіночого повабу, де все знищується, щоб народитися, і народжується, щоб негайно знищитися, де зустрічаються і зіштовхуються всі крайнощі, спалахи, вибухи, нелюдська енергія і прострація, жертвовність і жадоба обладання, ненависть, ніжність, радість і печаль, мудрість і безумство, життя і смерть.

Вони були над просторами, над світами, над усім можливим і неможливим, залізний поїзд десь далеко внизу під ними гримів, стогнав, рвався на волю, а сталеві

рейки не пускали, і поїзд бився у відчаї, а відчаєні душі, замкнені в ньому, билися у відчаї ще безнадійнішому, і безнадійно чужа та водночас і найрідніша своїм неповторним тілом жінка вистогнувала під Шульгою, знищувалася, але тільки на мить, потопала й виринала і хотіла жити, радіти, насолоджуватися веліннями, бо жінка — цариця життя, а всі так звані закони природи і закони всіляких держав (який глум і яка нищість!) — ніщо, як чоловіча нікчемність, кинута богами до жіночих ніг.

— О, яке щастя і нещастя! — стогнала Юлія. — Ти можеш зупинити цей поїзд, Шульга? Я не хочу до Москви, я не хочу, я не можу, я не мо!.. Зупини, затримай, ти ж енергетик, затр-р!

Він став чарівником, магом, великим чудотворцем, він володів космічними силами і необмеженою владою над усім сущим, над часом і простором, він зупинив час і знищив простір, і тепер залізний нічний поїзд безсило й безпорадно кружляв в енергетичному кільці між сонними містами і сонними водами, поїзд ще був залізний, і ці двоє в ньому ставали залізними і самознищувалися в залізі, опинившись всередині самих себе, в самому центрі внутрішнього стану, непевності, розгубленості, запаморочення, і вже не знали вони, куди несе їх невідома залізна сила, де вони, що з ними, чи ще живі, чи вже давно мертві, чи летять у чорне, бездонне вирло, що зветься кислим, як оскома, словом "Москва", куди вже віки цілі провалюються статки, здібності, кров і піт, надії й зрозпачення, а чи, може, вознесені на золоті гори праслов'янського града Києва і смутні води Дніпра-Борисфену успокоюють їхні душі, а покриті плівкою нафти води Ітіль-Волги, масні, мов очі Батієвої орди, коли вона споглядала золоті київські собори, zostалися десь в азіатських просторах назавжди й навіки, тої ночі сталося чудо з чудес, любов чоловіка й жінки подолала нездоланне, піднеслася вище небес, знищила все незнищиме, породила навіть те, що не могло з'явитися на світ згідно з законами природи. А що таке закони природи і що таке закони? У них якось можна вірити навіть тоді (недозрілим умам, незрілим умам!), коли в твій танк б'ють стодвадцятиміметровими набоями або навіть набоями підкаліберними, від яких не захищає ніяка броня. Та коли в твоїх обіймах жінка, до якої ти йшов ціле життя, заради якої жив і, може, народжувався на світ, то які тут закони, які уряди, боги і їхні святителі?

Коли згодом Шульга пробував відтворити в пам'яті все те шаленство, яке почалося в електропоїзді "Горький-Москва", він щоразу відступав безсило, безрадно, безнадійно, що було, а чого не було? Може, вони з тої божевільної волзької електрички, перескочивши з Ярославського вокзалу до Київського, знайшли собі купе в несподіваному поїзді "Москва-Львів" (літній сезон, наказ міністра Бещева про додаткові поїзди на Україну), і був ще цілий день і півночі, а тоді розставання в Бориспільському аеропорту, і Юлія так і не побачила Києва, не побачила Шульги там, де він хотів, щоб вона його побачила, однак вони заручилися обітницею нової зустрічі, невідкладної зустрічі, негайної зустрічі, вона брала все на себе, бо вона в Москві, а Москва — це столиця, це володарка не тільки просторів, а й душ, а жіноча душа — це суцільні темноти, загадковість і морок.

Була вона тоді після поїзда з берегів дикої річки Ітіль в поїзді до річки Дніпра чи не була? Про це Шульга не міг би сказати навіть на Страшному суді.

Та згодом рік чи два, а то й більше вона зваблювала його обіцянками-цяцянками, що ось приїде до Києва, вихитривши в Хомухіна відрядження, і тоді вже їм ніщо не стане на заваді, ніщо, ніщо, і вони нарешті належатимуть собі самим, і брами раю відчиняться перед ними, для них і тільки для них, брами раю, брами раю!

Він ждав, терпів, ненавидів. Київ — вічна провінція. Москва — столиця світу, ах, ах, ах! Жінки Москви — це особлива раса. Європа — тьху! Азія взагалі не для імпотентів, решта, як кажуть мудрі люди, — мовчання й мовчання.

Він жив, сказати б, в одному напрямку: в напрямку жінки, схованої в просторах. Ні Бог, ні люди, ні держава, ні високі теорії не могли схвалити такого способу життя, та водночас вони й не могли стати між ним і жінкою. Ніяких посередників ("Дай Бог, природа или кто, живую женщину в постели, чтоб нас любили ни за что, а мы любили, как хотели..."[20]).

Юлія зваблювала його здалечі, в її нещирості, крутійстві, дрібній брехливості виразно прочитувалася азіатсько-московська затаєна меланхолія (нічого спільного з дюрерівською!) і жадоба просторів, які не об'єднують, а роз'єднують, вона обіцяла бути з ним, ось ще трохи терпіння, ще якийсь час, і вони знов будуть, як тоді, в залізнім вагоні, в ошалілій електричці, в безконечному нічному кружлянні, мов темний біг електронів у енергетичному кільці, але ж навіть у методичному бігові електронів іноді відбуваються цез'ясовані збурення, і тоді запановує хаос у цій точній, математично вивірєній системі, тоді що ж можна сказати про людські взаємини, надто про зіткнення чоловіка й жінки, де немає рятунку від пристрастей, стихій і хаосів, ні рятунку, ні захисту, ні надії, а де тільки велике не терпіння і безмежна жага. Адже навіть суворий шотландець Джеймс Клерк Максвелл, який відкрив струми зміщення, може, вперше в діях світової науки керувався не категорією розуму, а категорією краси, коли зухвало стверджував, що розв'язувана ним система диференціальних рівнянь з суто естетичних позицій мала б набагато привабливіший вигляд з струмами зміщення, ніж без них.

Юлія докликала до його розуму, розум міг виправдати її побоювання, обережність, виваженість, а душа, слов'янська душа, — яка споконвіку звична до дихання хаосу і живе презирством до будь-яких обмежень, бунтувалася і несамовитіла. Коли б ми жили тисячі років, як наші праотці, коли б не знали жорстких обмежень земного круга, тоді могли б спокійно ждати співу сирен або феніксів. Та ми не вічні, вічне тільки наше ждання, наша пристрасть і наша знемога. Шульга рвав телефонні проводи між Києвом і Москвою: коли ж ти будеш? О, приїдь, приїдь, прибудь, прилинь і ошаслив!

Він дзвонив їй, я приїду, і ми зустрінемося, ні, ні, тільки службове, ніяких побачень, ніяких інтимів, Хомуха мене вб'є, він простежує в Москві кожен мій крок, ось я сама приїду до тебе, і тоді... Він їхав до Москви, казенне відрядження, ходіння коридорами влади, безконечні приниження перед кожним міністерським клерком, Хомухін частував міцним московським чаєм і шоколадними цукерками фабрики імені Карла

Маркса, а головний спеціаліст Міністерства енергетики щоразу перебувала десь у відрядженні — чи то в середньоазіатських республіках, де зазвичай дарують сановитим москвичам шовкові халати і гаптовані золотом тубетейки, чи в одній з країн соціалістичної співдружності, де ми вимінюємо за наші електрони жіночі колготки, фарбу для волосся і зубну пасту.

Шульга важко ступав по міністерських коридорах і тужив за своїми фронтовими тридцятьчотвірками. Підвести сюди навіть не батальйон, а лише танкову роту, і вдарити, і, як кажуть у нас на Україні, зробити грязь. Цей кефірний негідник Хомухін, сховавши від Шульги фантастичну жінку, на яку не має ніякого права, має нахабство просторікувати про якусь інтеграцію, якісь паритети, переваги, привілеї, всі слова на "п", і сам Хомухін ставав мовби Гіомукін, Пукін, Перепукін...

І не питаєш цього слизня: де Юлія, куди ти її відпровадив, де заховав, а вона сама з її азіатською кров'ю, перейнявшись до іїпіку кісток азіатським духом Москви з її Арбатами, Балчугами, дико розмальованими маківками Василя Блаженного, — хіба вона могла збагнути з тих відстаней стихію праслов'янського Києва, поставленого мудrimi пращурами в самому серці тої частини континенту, що назветься іменем жінки, яка для верховного давньогрецького бога Зевса перевершила своєю принадливістю всіх богинь Олімпу, іменем Європи, а стихія Європи, надто ж в її слов'янській іпостасі, — це правічне дихання хаосу і всіляке презирство до обмежень.

Іноді Шульга думав про те, що відстань, яка пролягла між ним і Юлією, хоч і завдає йому нестерпних мук, має в собі щось рятівне. Конфуція спитали: що таке знання? Робити належне стосовно до людей, шанувати богів і демонів і тримати їх на відстані. Бог, наблизений занадто, — це страшно, це катастрофа. А він безтямно наближав СВОЮ жінку, що звалася Юлією і була нею щоразу, і щоразу це кінчалося катастрофою. Шульзі приходили в сни всі вони ще живими: і Юлія з Ташкента, і Ульріка, і Ольга, і він не знав, хто з них хто, не знав, живі вони чи мертві, розгублений і розпачений прокидався в темряві, в холодній самотині, і йому здавалося, що він теж неживий і блукає в позасвітті, потрапляє до Азії, яка розляглася біля самого порога України і зазирає туди своїми жовтими очима, як міфічні ящури з трипільських фібул; тоді опиняється в Європі, зрадливій і захланно-зажерливій, мов пожадливе лоно Ульріки, а звідти переноситься туди, де була його страшна втрата, і туга, жах і безнадія зустрічають його, котяться степами, кучугурами, горіховою водою Дніпра-Борисфену, вічною водою, над якою туга, жах, безнадія, і тисячолітній відчай, якому немає кінця, чому ми народилися над цими жовтими водами, од яких жовкнуть не тільки листя восени і не самі трави в степах, а жовкнуть серця і наші душі? О Борисфене, ріко жовтої води, ріко води каламутної, де спасіння й помилування, на яких відстанях, в якій далечині?

Життя поштовхами, ті поштовхи були його судьбою, вони вели його й заводили — заводили, заманювали в чужі міста, в незнайомі вулиці і будинки, в подорожі, шукання, метушняву, в сни і прозріння, гармонія загубилася на війні тепер уже навіки, та й чи була гармонія, хіба що в дитинстві, коли ще не відчував у собі поклику статі, не мав

цього звіра в своїй крові, а тепер вимушений був годувати його, приборкувати, запобігати перед ним і вдовольняти його дикі примхи.

Тугу за Юлією Шульга пробував збувати іронією. "Россия — родина слонов", а ми лиш кормова база для тих слонів. І що для сановитої москвички якийсь сумний "хохол" з Києва? Знайшов якусь химерну російську писанину з XVIII століття "Лиодор и Юлия, или Награжденная постоянность": "Прошла зима, и возлюбленный Лиодор вернулся к прекрасной Юлии. Отдыхая, при корне черемух благоухающих обоняли они весенние амбры. Короткая луна плавала в эмалевой гемисфере.

— Сколь восхитителен феатр младых прелестей природы! — восклицала Юлия, в объятиях своего Лиодора предаваясь живейшей томности..."

Іронія не допомагала. Знов і знов летів він у божевільному електричному кільці, і в залізному стогоні електричок поставало з п'ятьми незабутнє жіноче лице, і хтиві очі з масним, як у татарської орди, поглядом, і безсоромні губи, що доводили його до відчаю. Була для нього матір'ю і коханою, Богородицею і дитиною, святиною і звіром, душею і безмежністю. Вона була з ним, біля нього, в ньому, а він був у ній, залишався в ній назавжди, навіки, і що там тимчасові розлуки, що відстані, що розбіжність часів і можливостей? Віддалившись од її тіла, він міцно тримав її душу і вів з нею безконечну розмову. Вона знов і знов переповідала йому банальну історію свого падіння, яке в жіночому засліпленні вважала вознесенням, про те, як вони животіли у Северодвинську, як її нещасний лейтенант по три місяці "лежав на ґрунті" в радіоактивній могилі підводного атомохода з ядерними ракетами, націленими на Америку, "лежав", зберігаючи радіомовчання, не знаючи, що діється на світі, перечитуючи старі газети, прокручуючи ззаду наперед фільми, які їм дали на базі, щодня на політзаняттях проробляючи "исторические высказывания" Микити Сергійовича Хрущова, і це тоді, коли Микиту "в связи с состоянием здоровья" вже потурили з усіх постів, і вже був новий вождь Леонід Ілліч, а її великий мореплавець Боря привіз з морських глибин безнадійну атомну імпотенцію, за яку йому заплатили третьою зірочкою на лейтенантські погони, і життя попереду таке безнадійно похмуре, що не розвіє тої похмурості навіть північне сяйво, але тут "луч света в темном царстве", з Москви прибуває важлива делегація, — і її, Юлію, виберуть, зважаючи на її зовнішні дані, для супроводу столичного начальства з усіма можливими наслідками, з глибоко провінційною покірливістю і безвідмовністю, але все добровільно, без будь-яких порушень морального кодексу, добровільно-індивідуально або індивідуально-добровільно, ось тут її й побачив кефірний Хомуха і роззявив свого індивідуального столичного рота: "А чому б вам не перейти в апарат міністерства, шановна Юліє Никонівно!" — "А тому, що я мужня жона, в мене трирічний синочок, а чоловік плаває на ракетному атомоході під кригою Північного океану". — "Немає проблем, ми переведемо вашого чоловіка з підвищенням у званні до Головного морського штабу, а вас запросимо до нашого міністерства, де для вас знайдеться робота, гідна вашої освіти, ваших знань і вашої особистості".

— Ах, як турчала мені в вуха ця сирена в столичних штанах, як вона зваблювала

мене, хоч не треба було й зваблювати, бо з-за полярного кола я готова була йти пішки будь-куди, втікати, рятуватися, затуляючи очі від мертвих спалахів північного сяйва, пісні Візбора й Пахмутової, тувдра, олені, аеродроми, геологи, болото, чергові комсомольські й партійні гавкуни на трибунах, щоб викрикувати гасла для ідіотів, даздравствуєть-пусьживоть, генерали й адмірали, які точно знають, скільки грамів пороху й заліза треба, щоб убити людину, а хто знає, що треба молодій жінці, у якої душа рветься вище небес, а тіло шматують дикі пристрасті, жінка лише зовні схожа на чоловіка — голова, дві руки, дві ноги, вертикальна постава, насправді ж це зовсім різні істоти, як кажуть китайці: шкіра тигра й леопарда така сама, як у собаки й вівці, але не така шкура, хто з чоловіків знає, що треба справжній жінці? — таких одиниці, Хомухін був саме такий, він сказав: "Вам треба бути не тут, а в Москві, в столиці, бо це оточення не для вас". Я подумала: чергове базікало, поїде й забуде, але він не забув, влаштував так, що мого атомного старлейта справді перевели до столиці, за три роки він став (фантастика!) капітаном другого рангу, хоч я зву його "морським майором", ми одержали двокімнатну квартиру на вулиці Чкалова біля Курського вокзалу, я з провінційної дурки вискочила в головні спеціалісти союзного міністерства, і все це тільки за так звані карі очі, мені навіть здалося, що я нічим не пожертвувала, а здобула майже все, відчайсно кинувшись у столичні вири, я готова була платити найдорожчим, втрачати те, що всі жінки вважають своєю найбільшою цінністю, тобто тіло, але згодом виявила, що доводиться втрачати душу, ось тут я й пропала, і вже ніщо мене тепер не порятує. — А гідність? — нагадав їй Шульга. — Може, ти покажеш, де вона в мені ховається? — гірко засміялася вона. — Моє тіло — ось воно. А так звана гідність? Її вигадали чоловіки, і вигадали для себе. Хомуха ще торочить про престиж! "Працювати в апараті нашого міністерства — це так престижно, Юліє Никонівно". Супроводити мене у відрядженнях — це надзвичайно престижно... І він тягне мене на Кавказ, до Середньої Азії, там усі ці чорні мужчини пожирають мене поглядами, потай поцмакують: ах, який щасливчик товариш Хомухін, ах, яка жінчина, ах, ох, а того й не знають, що для Москви головне зовсім не в жінці, хай вона буде навіть міс краси, а головне в самій ідеї супроводу, ескорту, супутниках, обрамленні. Сатурн і його кільця — ось що головне в Москві. Вам не видно цього навіть з Києва, а що вже там казати про Кавказ або Середню Азію... Сатурн і кільця... — Коли б я знав, що тебе треба шукати в астральних світах, я б давно кинув енергетику і став астрономом, пішов до Всехсвятського або Барабашова хоч і підмітальником у їхніх обсерваторіях... — А хто це такі — Всехсвятський і Барабашов? — Наші великі астрономи. — Боже, ти такий великий, а я ніби мала дитина. То філософи, то астрономи... Коли ти спробував залицятися до мене з допомогою філософії, я подумала: ой, який же божевільний чоловік, але потім подумала, що ніхто ніколи до мене ще так не звертався, всі кидаються на моє тіло, а тут — до моєї душі, скажи правду: невже ти хотів моєї душі, а не мого тіла? Чи, може, ти й не чоловік, а диявол? — Коли хочеш знати, жіноче тіло завжди заповнювало всю мою уяву, але не просто жіноче тіло, а тіло твоє, в усіх твоїх з'явленнях переді мною, починаючи з Ташкента, а душа — це форма тіла, це та іскра,

яка запалює в тілі вогонь гріха і вогонь святості водночас. Коли б навіть Адам не согрішив, Бог однаково б утілювався в людині. Бог не може обійтися без нас, як і ми без нього. Він повинен втілитися в людині так само, як людина повинна обожествитися. Для мене Бог — це жінка, що зветься Юлією, може, тому так тяжко, так болісно і безнадійно я йду до тебе ціле життя, і не можу дійти, і відстань між нами не тільки не знищується, а навіть не зменшується, не скорочується, мов у тій безнадійній античній притчі про Ахілла і черепаху...

Вона втішала його: тепер московська черепаха приповзе до київського Ахілла, нарешті доповзе, попри всі розумові спекуляції античних мудреців, жди! Він ждав, і не міг діждатися, демони знемоги шарпали й шматували йому душу, він уже не вірив, що знов колись побачить Юлію і триматиме в обіймах її золоте тіло; не повірив навіть тоді, коли вона подзвонила і сказала, що приїздить, що вирвала у Хомухи відрядження і до Києва, і до Львова, в "Інтеренерго", і Шульга повинен її супроводжувати, бо це ж його парафія, і вона така щаслива, і...

Вона подзвонила вранці, а по обіді покликав Шульгу міністр і сказав, що завтра приїздить Хомухін з командою, в готелі "Жовтневому" вже замовлено "люкс" і три "напівлюкси", а тоді Шульга полетить з начальством до Львова, треба там організувати поїздку в Карпати до гуцулів, може, полювання, як захоче начальство, то хоч і на ведмедя, ну, як водиться, сувеніри, здається, з Хомухіним буде дама, то для дами відповідно...

Шульга мало не закричав міністрові в обличчя: черепаха! Не дама, а московська черепаха, а він не Шульга, а київський Ахілл на безнадійному калиновому мості... Але міністрам у обличчя кричати не годиться, Шульга згідливо кивнув головою, і ніякі найточніші вимірні прилади не змогли б показати, що діялося в його душі.

Юлія відчувала свою провину і в ресторані за сніданком, поки Фелікс водив Хомухіна до туалету мити руки, спробувала виправдатися: в останню мить Хомуха передумав і вирішив "очолити" її поїздку, ще й по-єзуїтському спитав: "Ви не проти, коли я буду вас супроводжувати у вашому відрядженні?"

"Ти повинна вирватися тут від нього, — сказав Шульга. — У Львові не знаю, чи вдасться, а тут ми повинні щось придумати". — "Але що, що?" — "Поїдемо вночі до мене додому". — "Фелікс помітить і донесе! Цей гад все бачить навіть крізь сон. Наші номери знову поруч". — "Тоді давай поїдемо кудись ніби в справах. У район, у глибину. Щоб Хомухін туди не захотів..." — "Але він не відпустить мене! Він попреться й до чорта в зуби!.." — "Ага, а на атомні станції він їздить?" — "На атомні?" — "Ну, я скажу, що хочу показати тобі Чорнобильську атомну, і скажу, що там у нас не все гаразд з радіацією. Як він щодо радіації?.." — "Ти не повіриш, але він боїться побувати навіть у Обнінську, хоч там станційка на якихось п'ять тисяч кіловат, ти геній, Шульга, ми втечемо від Хомухи в радіацію, і вже там... але він знайде мене й там... Фелікс простежить кожен наш порух..." — "Хай простежує! Я пошлю свого водія Миколу з машиною до Чорнобиля, там у нього теща, хай поїсть вареників із сметаною, а на другу годину ночі щоб прибув до мене додому, і тоді я завезу тебе до готелю. Всі міліцейські пости, коли

цей гад Фелікс щось запідозрить, доповідатимуть про те, коли моя машина (тобто я з тобою) пройшла в напрямку атомної і коли повернулася, а тим часом..."

Вона не повірила, коли побачила його помешкання.

— Це справді твоя квартира?

— А чия ж? Ось мій одяг. Ось книжки. Фотокартки. Батько й мати. Сестра. Я малий. Я на фронті. Дурень, а тоді студент. У польових експедиціях... У закордонних поїздках...

— І жодної жінки поруч з тобою! Невже ти не брехав мені, коли казав, що ніколи не одружувався?.. Але в тебе й житло... В ньому нічого від жінки... Навіть ліжка немає, самі дивани...

— Не муч мене, — прошепотів він. — У нас так мало часу! Зроби, як тоді у вагоні! З волоссям своїм... Зроби!

— А чого в нас ще мало? Чого в тебе мало, Шульга?

— О Господи! Тебе мені мало! Мало, мало і вічно буде мало!

— Що ти пропонуєш?

— Ну, я все розумію... Я вже безнадійно старий, а ти... Ти в самому розквіті... Але... Невже ти не змогла б?..

— Що?

— Ну, я не знаю, як про це... Мені ще ніколи не доводилося... Ти, звісно, скажеш, що Москву на Київ Ніколи не...

— Київ — це фантастично золота казка, а Москва — просто всесоюзний смітник. Там підмітають тільки Красну площу і вулицю Горького, а решта — суцільний смітник...

Шульга вхопив її руки, притиснув собі до грудей.

— Чуєш, як калатає моє змучене серце? Кинь усе і переїзди сюди, до мене, назавжди, на все життя!

Вона обережно вивільнила руки з його стиску.

— Я тебе люблю, Шульга... З тобою в мене було... Ох, я не можу навіть сказати!.. Це якесь страшне божевілля! Це!.. Я приїждитиму до тебе!.. Приїждитиму, прилітатиму, приповзатиму, розумієш! Черепаха до Ахілла... Гублячи свій твердий панцир і беззахисно оголюючи своє вразливе, ніжне тіло... Ти мене чуєш, Шульга? Без панцира до тебе... А, ти до мене... Чуєш?

— Любов у відрядженнях? Юлю, про що ти?

— Інакше не можна.

— Але ж ти сама... Тоді, у вагоні... Що твій чоловік...

— Морський майор? Імпотент? Хомуха теж імпотент. Від народження. Ще внутрішньоутробний. Бувають внутрішньо-утробні дебіли, і бувають такі самі імпотенти. Хомуха з них. Ну, то й що? А ти знаєш, що буває, коли жінку стережуть аж два імпотенти? Це в тисячу разів страшніше за шекспірівського Отелло. Навіть у султанських гаремах на одну одаліску ніколи не припадало по два євнухи...

— Ти жартуєш, а мені...

— Коли без жартів, то не забувай, що в мене син. Ти ще зустрінеш десяток таких Юльок, як я, а в мого сина може бути тільки один батько... Що ти про це можеш знати,

коли не мав ні дружини, ні дітей?..

Шульга не знав, що відповідати, і мовчки став обціловувати її лице, шию, груди, живіт, стегна, Юлія вдавано пручалася і від того ставала ще принагідною, в лінивих вигинах її молодого дикого тіла таївся страшний дурман, загрозливий, смертельно небезпечний чар, втікати б, рятуватися, відчасно виборсуватися з чіпких тенет темного шалу, та чоловік уже був отруєний, зневолоданий, знетямлений і з радісною бездумністю кинувся в розставлені з умілим недбальством жіночі сіті, в хитрі пастки, в хащі первісних світів, у розкішні безодні, звідки немає вороття.

— Шульга, — покликала Юлія з незанихтих і з неможливих далечей. — Шульга, ти мене чуєш?

Він нічого не чув, нічого не знав, нічого не тямив, невагомо нависаючи над жінкою, як Бог у хмарі, і ввійшов у неї твердо, бурхливо, без жалю, майже жорстоко.

— Божевільний! — застогнала вона. — Ти просто варвар! Скіф. Тобі потрібен цілий гарем! Ох! Ох! Ох!

— Стогни! Плач! Гинь! — він видихав із себе ці жорстокі слова, вціловував їх то в одне її вухо, то в друге, від чого слова мовби змінювали свою суть і ставали шовковисто ласкавими, вже й не якісь там окремі згуки, а суцільне любоволюбство, безтямне плетиво скриків, жагучі поклики первісного світу, аромати захвату, джунглі, ліани, орхідеї...

— Ти ненаситний, як звір! — знеможено скинула руки догори Юлія.

— Ненаситець, — поправив він.

— Що це за слово?

— Так звався найбільший з дніпровських порогів. А я народився біля нього. Під ним. Дніпрогрес затопив усі пороги, а я виринув і став Ненаситцем.

— Яка жахлива символіка! Ти що, може, Камінний Господар?

— Коли вже містика, то не жахлива, а прекрасна. І не просто камінний, а гранітний!..

— Я вму від твоєї гранітності! Пустити мене! Пустити! Ох, який жах і яке блаженство. Не відпускай мене! Люби мене! Люби!..

Її витке, як дика ліана, тіло грало й вигравало під ним стобарвно й стозвуко, мов космічні оркестри, в своїй азіатській хтивості вона безконечно перевершувала Шульгу і знов, як тоді в божевільному електропоїзді, ставала Юлією з ташкентської ночі, його Юлією, його життям, бо чоловік може жити тільки в жінці, а все інше — безнадійна омана, страхітливий злочин так званих цивілізацій, філософій, не знати ким укладених моральних приписів і затверджуваних самозваними урядами цнот.

Вони лежали на вузькому, як вагонна полиця, дивані знеможені, вичерпані до краю, нещасні від безсилля і щасливі безмірно тим, що сталося, що було між ними, було, перебуло і ще буде й перебуде, повинно бути, статися, відбутися, тривати без кінця і без краю, в любові, божевіллі, аж до кінецьсвітності, до загибелі, До радісного самовбивства...

Бо хіба не самовбиваються щоразу чоловік у жінці, а жінка в чоловікові, і хіба любов не є самовбивством, бо сказано ж: любов, як смерть, страшна!

Шульга ще не знав тоді, не відчув, не відкрилося йому, де починається його кінець. Бо починалося в неземній радості, перед якою людина безсила, і коли здається, що радості цій ніколи не буде кінця.

Юлія ліниво куйовдила йому волосся на потилиці, не розплющуючи очей, говорила мовби сама до себе, а може, просто спроквола думала вголос:

— Коли ти сказав тоді у вагоні, що неодружений і ніколи не був... Я й на макове зернятко тобі не повірила, бо ви ж усі, оці паскудні радянські чиновнички, в службових відрядженнях, на курортах, за три метри від свого дому вже неодружені, вже святі та божі, і всі забріхані по самі вуха, і добре знають, що жінки, яким вони брешуть, теж знають про цю брехню, але брешуть далі нахабно, гидко і навіть радісно...

— І ти вважала, що я теж забріханий по самі вуха?

— А чому ти повинен був стати винятком?

— Ну, ти ж сама казала...

— Про філософію? Що залицявся містиками? А хіба це не могло бути хитрою димовою завісою?

— Ну, гаразд. А тепер ти мені віриш?

— Тепер, побачивши твої пенати, я справді... Ти що, холостяк за переконанням, чи, може, це якийсь київський чиновний шик?

— Я ж казав... Єдина жінка, з якою я справді міг би, і хотів, і...

— Це ота, з Ташкента... А тепер ніби я... Дублер. Як Герман Титов у Юрія Гагаріна...

— Вона — це ти. А ти — це вона. Ви обидві єдиносущі.

— І скільки нас ще є і скільки може бути?

— Кожної даної миті на світі для мене може бути лиш одна така жінка. Одна-єдина. На всіх континентах, на суші і на водах, аж до чорної Африки, до островів Японії й Полінезії, Індонезії, Мікронезії, мільярднолюдного Китаю!

— Ти забув про ескімосів і наших чукчів.

— Коли хочеш, то й до чукчів, де красуні, щоб привабити чоловіків, намащуються риб'ячим жиром.

— А коли ця жінка несподівано... Ну, зникне?

— Вона не може зникнути!

— І все ж таки.

— Неодмінно зродиться знову. Негайно.

— Переселення душ?

— Ні. Перевтілення тіл.

— Шульга, ти божевільний! Може, й у Горькому сподобався мені, що божевільний. Ти перевершив і піфагорійців, і буддистів, і містиків, і алхіміків. А що скаже товариш Суслов?

— Хіба я думав, що скаже товариш Суслов, коли ніс тебе на руках від Волги по ста дев'ятнадцяти східцях?

— Я тоді теж не думала про це, а пробувала полічити східці. Я рахувала і сміялася.

А ти обцілював мене з голови до ніг, і все жіноче населення великого індустріального центру Росії дико заздрило мені. Як і всі двадцять мільйонів незаміжніх жінок Радянського Союзу. Я забула, як звали того давнього героя, якого розшматували жінки.

— Орфей. Після смерті його коханої Евридики він зненавидів жінок і за це був розшматований фракіянками. Ти вважаєш, що таких, як я, радянські незаміжні жінки мали б розшматувати? Повір мені: я пробував...

— Одружитися?

— Ну, не зовсім так... Життя довге, ти не в порожнечі, довкола так багато зваб... Але... Хоч з якою жінкою я пробував бути, насправді був тільки з Юлією... З тобою... Знаєш, як у поета: "С еврейкой бешеной, простертой на постели, как подле трупа труп, я в душной темноте проснулся, и к твоей печальной красоте от этой — купленной — желанья полетели"[21].

— Тебе найчастіше пробували спокушати єврейки? Ти ж номенклатурний, а вони занадто розумні, щоб розмінюватися на якихось мугирів. І закабалити тебе їм не вдалося тільки завдяки ЇЙ?

— Так.

— Завдяки ЇЙ чи мені?

— Я ж сказав: ти — це вона.

— Навіть коли мене ще не було на світі? Навіть коли ти з отою німкенею?

— Ти вже була тоді в доконечності буття.

— І ти зрівнював усіх зі мною, не відаючи про моє існування?

— Тоді ще була вона.

— Але ж ти сам сказав, що ВОНА вмерла в Ташкенті від тифу.

— Я не знав про її Смерть. В моїй свідомості вона жила, аж поки я зустрів її в іншому місці, в іншому втіленні... Вона не зникала ніколи... Тобто в даному разі не зникаєш ти... А всі інші жінки... Уяви себе на моєму місці. Жити з жінкою і зраджувати її у своїй уяві? Щоразу потайки, не питаючи згоди, виставляти її на аукціон пам'яті, заздалегідь знаючи, що там їй судилося лиш принизливе знецінення?.. Я так не міг. Я ждав тебе.

— А коли б не побачив мене тоді в Хімках? Ще десять або двадцять років не побачив?

— Хоч і всі сто років!

— Ти сподіваєшся стільки прожити?

— Я житиму вічно. Бо коли жінка вічна, то чоловік біля неї теж вічний.

— Бідний, бідний Шульга! Ти вигадав собі цю чорнокоосу, з сексуальними ногами, повірив у її вічність і навіть не помічаєш, що вона щоразу вмирає, покидаючи тебе. Ти помітив це?

— Вона не може вмерти.

— Ну, як же не може? — Юлія підняла догори ліву руку, стала загинати пальці. — Поглянь. Перша Юлія вмерла в Ташкенті від тифу. Німецька Юлія втопилася в

млинових лотоках, злякавшись свого есесівця. Юлія з-над Дніпра загинула під колесами поїзда, зіштовхнута невідомими... Тепер що? Моя черга? Варто лиш вибрати вид смерті? Вибирай, Шульга!

Він злякано затулив долонею її уста.

— Мовчи! Не будь дурною, як усі москвички!

— Ти так багато знав москвичок?

— Сама казала, які вони дурні й самовпевнені.

— І я одна з них?

— Сказав уже: не будь, як вони. Ти не можеш такою бути... І ніхто не знає, якою ти можеш бути... Тільки я... Тільки зі мною, біля мене, в мені, коли я в тобі, коли, о Боже, мені тебе мало і вічно мало, Юлю, Юлько, ю... ю... ю...

— Люби мене, — шепотіла вона знеможено, — люби мене... і вбий вже отут зразу... вбий... вбий... щоб не мучитися, щоб не ждати, щоб... щоб... ю... ох, ніколи не знала, що все на ю, і я сама на Ю, може, й ти не Шульга, а Юльга, будь мені Юльгою, вільгою, росою, окропи мене, обкупай, потопи!

Ніхто не знає, що таке час, але всім відомо, що час — найневблаганніша річ на світі. Микола подав машину точно о другій ночі, став не коло під'їзду, а осторонь, щоб не колошкати сонних київських обивателів, Шульга з Юлією спустилися тихими сходами, вийшли з під'їзду, одразу побачили чорну "Волгу" в золотій прозорості вересневої ночі.

— Яка краса! — не стрималася Юлія. — Я починаю тебе розуміти, Шульга. В цьому місті справді хочеться вірити у вічне життя.

— Хіба я не казав тобі?

— Казав, а я не вірила. Тепер починаю вірити.

До ранку Шульга вже не заснув. Тинявся по своїх двох холостяцьких кімнатах, завалених книжками, вдихав мало не до спазмів у легенях дух жінки, який витав у цьому замкненому просторі, жив ще в кожній речі, до якої доторкалася Юлія, в тих меблях, якими вона користувалася цієї ночі, у книжках, які тримала в руках, у кавказькому килимкові, на який ступали її неповторні ноги, в китайському махровому рушникові, що ним вона переперезала собі груди, вийшовши з ванни, від чого її стегна стали ще ширшими, могутнішими, вбивчими для його чоловічого нетерпіння, для його багатолітнього, мало не містичного ждання в безнадії. Ходив по кімнатах, як дикий звір, хижо роздував ніздрі, був тут вже й не сам, а знов з нею, з Юлією, був і не був, повзав по землі, жадібно призбируючи крихти, що позоставалися від неї, від духу і запаху її тіла, від звуку її голосу, від її гарячих доторків, а тоді недбало жбурляв усе назбиране в принизливому плазуванні й безконечному пониженні, щоб знову — бодай у короткочасній уяві — опинитися в обіймах тої неповторної жінки, бути в її обіймах, обіймаючи її, переживаючи разом з нею крайню напруженість одночасних відчуттів безконечного буття й небуття, що створює в їхніх охоплених майже неземною пристрастю тілах ілюзію містичного польоту, який заносить їх по той бік добра і зла, мовби стверджуючи гіркі слова Бодлера про те, що від самого народження чоловік і

жінка вже знають, що насолоду слід шукати у злі.

Зло ждало Шульгу вранці; за сніданком у готельному ресторані Хомухін, споживаючи свій кефір, об'явив своїм "дорогим українським колегам" (на сніданку був, крім Шульги, й міністр), що до Львова він полетить сам із своїми спеціалістами, а колега Шульга хай залишається в Києві й "вирішує проблеми". У Шульги в машині лежав портфель з піжамою й туалетним причандаллям, в депутатській кімнаті аеропорту Жуляни на його ім'я ще вчора виписано квиток на рейс "Київ — Львів", у львівському готелі "Жорж" замовлено "люкс" поруч з "люксом" для Хомухіна і "напівлюксом" для Юлії, з командуючим Прикарпатським військовим округом вже домовлено про те, щоб Хомухіна закинути вертольотом днів на три в заповідну зону Карпат (а Шульга тим часом мав "показати Львів" головному спеціалісту міністерства Юлії Никонівні), — тепер весь цей геніально продуманий план нищився під булькання кефіру в широкій горлянці московського чина, і Шульга не міг проронити бодай звуку на його захист. Лиш коли супроводжував Юлію до машини, встиг сіштати її: "Ти що? Покаялася Хомухіну?" — "Він сам відчув. Ти не уявляєш, який він підозріливий! В ньому щось атавістичне. Від плазунів і рептилій. Може, навіть від динозаврів. Але ми з тобою ще надолужимо втрачене!" — "Я не хочу втрачати тебе навіть на день". — "Ти ж сам казав: перед нами вічність". — "Вічність — це коли з тобою. А без тебе — тільки навіки замерзлі всесвіти". — "Я їх розтоплю! Подивися на мене: хіба не зможу розтопити весь вічний холод?" — "Ти розтопила мене. А це ще більше, ніж крижані космоси!.."

В Жулянах Шульга стояв на злітному полі поруч з привітно-вродливою господинею депутатської кімнати аеропорту Ольгою Білобородовою, стежив, як сірий Ан-24 викотився на злітну смугу, гаркнув турбінами, розігнався, і злетів, і набрав висоту, і взяв курс на захід, і розтанув у блакитному київському небі, а в грудях у Шульги не тануло, а крижаніло, тяжко наростали льодові глиби, гнітили; душили, він був мало не на межі втрати свідомості, як колись на кладовищі над могилою Андруші Супруна, і блідий диявол, і червоні хризантеми, і втрати невідшкодовані, і вічна туга, і вічна розпука...

— Може, ще щось? — делікатно нагадала про свою присутність Оля Білобородова. — Повернемося до депутатської? Я зроблю вам каву. Може, ще щось...

Він давно знав цю привітну молоду жінку, в неї руки були, як у Юлії: зграбна долонька, делікатні короткі пальчики, ідеально випуклі нігтики. Якось, проводжаючи на літак зарубіжну делегацію і випивши в депутатській кімнаті трохи більше коньяку, ніж кави, Шульга навіть сказав Олі про її руки, але нічого іншого собі не дозволив, а тепер дивився на ці жіночі руки з якимсь нез'ясованим, мало не містичним жахом, бо чомусь видалося йому, ніби Юлія злетіла в голубе київське небо, злетіла й полетіла на захід сонця, а її неповторні руки zostалися тут, на землі, на цьому сірому бетоні, і вродлива білява жінка, усміхаючись до нього, намагається (не своїми — Юліїними!) безсилими руками погамувати буйне волосся, розкошлане аеродромним вітром (о, ці вічні вітри аеродромів!), і з небесним усміхом питає: "Може, ще щось?".

— Коньяк там у вас в депутатській є? — спитав Шульга.

— Знайдеться.

— Цей рейс до Львова — скільки часу?

— П'ятдесят хвилин.

— І вже будемо знати про прибуття?

— Будемо знати.

— Ну, тоді давайте витратимо ці п'ятдесят хвилин на каву і коньяк!

У депутатській кімнаті були дивани, крісла, килими, важкі штори на вікнах, кольоровий телевизор, "Огоньки" й "Крокодили" на столиках. Оля принесла каву і пляшку "Арарату", пити на службі не могла, тому Шульга замінив для неї коньяк на дві тахлі шоколаду "Сказки Пушкина", прослизнула через депутатську весела компанія донецьких лідерів (шахтарі десь глибоко під землею довбають антрацит, а ці збадьорені галстучники ніби представляють їхні інтереси в столицях), зраділо впізнали Шульгу, висипали йому на голову все каміння своїх претензій до енергетиків, які те й знають, що споживати, але не платять, не відшкодовують, не, не, не. Шульга спокійно пояснив їм, що відповідає не за східну орієнтацію української енергетики, а за орієнтацію західну, з сорока п'яти мільйонів кіловат, вироблюваних українськими електростанціями, ми споживаємо двадцять п'ять, а двадцять женемо за рубіж, продаємо, віддаємо, даруємо, жертвуємо — хто ж то знає, як це назвати? — і його поставлено над цим страхотливим потоком, то до чого ж тут донецьке вугілля, і хто там за нього платить, а хто не платить. А вже минуло п'ятдесят рейсових хвилин, і шістдесят, і більше, й більше, а Львів мовчав, і Оля Білобородова, безпорадно притискуючи до повних грудей зграбні руки з делікатними пальчиками (руки Юлії, Юлії!), мовчазно поставала перед Шульгою: знов нічого, ніяких повідомлень, щось незрозуміле: "Борт сімсот два не відповідає".

Він мовчки вклонився їй і пішов униз, де перед головним входом до аеропорту ждав його вірний Микола.

Микола, перш ніж потрапити до міністерських "недоторканих", служив водієм автобату в Вірменії, саме в тих місцях, що їх описав Пушкін в "Путешествии в Арзрум", Шульзі порекомендував Миколу прикордонний генерал Козлов: мовляв, золотий хлопець, візьми, не пошкодуєш, Шульга не був вразливий на чоловічу вроду, навпаки: до вродливих чоловіків, пам'ятаючи досвід Стародавньої Греції, ставився з підозрою, але Микола йому сподобався саме своєю суто мужською красою: лице гостре, мов на іконах, чорні очі й розльотисті брови, хижо-прекрасний хрящуватий ніс, твердо різьблені губи, до того ж уся постать мов туго напрутий лук, і коли десь там у Парижі зберігається в планетарній недоторканності іридієвий еталон метра, то чом би не зберігати там і чоловічий еталон планети з неповторними вимірами українського Миколи?

Згідно з принципами системного аналізу, в такого хлопця, як його водій, дружиною повинна бути коли не сама "міс Юніверсум", то принаймні міс Європи або міс соціалістичного табору, хоч там ці конкурси ще не влаштовувалися, бо, як вважав Леонід Іллєч Брежнєв, а також його генеральний ідеолог Суслов, вони суперечили

основним принципам марксизму-ленінізму...

Не маючи доступу до зарубіжних "міс", Микола зачепився за невеличку поліщучку з Чорнобиля, яка не відзначалася особливою вродою, зате мала майже бездонне лоно і груди такої вибухової сили, що перед ними могли б нікчемувати навіть тротиліві еквіваленти Хіросіми й Нагасакі, на таких грудях могла б утриматися не тільки європейська частина Радянського Союзу, а й уся Західна Європа з її свободою, благополуччям і вседозволеністю, і Микола, мабуть, підсвідомо відчував це і пишався своєю дружиною, тому познайомив свого начальника з нею, а тоді й з чорнобильською тещею, в якій груди начинені були ще потужнішими зарядами, та навіть біля таких грудей не втримався її чоловік: утонув у Прип'яті, замогоричений чи то київськими дачниками-напівінтелігентами, чи то п'янюгами з атомної станції, які вже й Чорнобиль перейменовували на Чорнопій.

— Чим ото літати до Львова, повіз би я вас, Романе Даниловичу, з Юлією Никонівною до своєї тещі в Чорнобиль на свіженького судачка, — сказав Микола.

— Втрачено зв'язок з сімсот другим бортом, — Шульга не чув Миколіних слів, здається, й не говорив до нього, а просто думав уголос.

— У міністерство? Чи ще трохи пождемо? — Микола вмів миттєво перейматися настроєм і тривогою свого шефа.

— Давай у міністерство. Може, звідти щось вдасться видзвонити...

Секретарка зустріла Шульгу налякано-розширеними очима.

— Міністр питав вас... Просив, щоб негайно...

Енергетика вся на нервах: аврали, зриви з паливом, порушення графіків, частотність, нестача енергії — погано, нічні надлишки — ще гірше, крім оперативок у міністра, засідань колегії, селекторних перекличок, нарад за квадратним столом, ще неодмінне доктринування (цінні вказівки!) міністром своїх заступників за обідом у їдальні Ради Міністрів на вулиці Кірова (всі керівні вказівки краще засвоюються в процесі споживання калорійної їжі), але сьогодні Шульга на обіді не був, отже, не одержав чергової порції цінних вказівок, може, тому й кликав його міністр. Прізвище в їхнього міністра було типово українське — Макушенко, сам він вважав, що походить воно від слова "мак", а міністерські дотепники виводили його від слова "макуха", прозоро натякаючи, як багато в їхнього високого начальника спільного з цим побічним продуктом олійного виробництва.

— Сідай, Шульга, — сказав міністр якимсь сірим, як макуха, голосом. — Я тебе шукаю.

— Я ж проводжав гостей.

— Хомухіна ти проводжав, — уточнив міністр.

— Ну, так.

(А душа кричала: не Хомухіна, а Юлію, її, її, і тільки її ти проводжав, і більше нікого, бо ніхто тебе більше не цікавить, ніхто не потрібен, ніхто й ніщо, хай навіть згине весь світ, аби тільки була вона, нині, і прісно, і вівіки...).

— У сорочці ти народився, Шульга, — ще сірішим голосом сказав міністр, — у

сорочці, от що я тобі скажу... Мені подзвонили зі Львова: Хомухін розбився...

— Роз... — Шульга не міг вимовити цього страшного слова. — Де? Як? Що?

Він не тямив, які слова кидає в обличчя міністрів, підхопившись із стільця, підбіг до міністра майже впритул, ладен був вчепитися йому в сіре, байдуже обличчя, м'яти, місити його, кришити, як макуху, домагатися правди, жакливі правди, ні, примусити його, щоб він сказав, що то неправда, що він пожартував, просто хотів налякати Шульгу.

— Розбився літак, — так само сіро повідомив міністр. — Заходами на посадку. Там ці наші Ан-24 весь час б'ються. Чи посадочна смуга якась не така, чи з диспетчерською службою щось... З обкому подзвонили, що створюють комісію для розслідування... Нашої вини тут ніякої... Для цього я тебе й запросив... Ти ж і сам повинен був летіти, та Хомухін закомизився: хай колега Шульга лишається на місці і вирішує проблеми... Ось тобі й проблеми... Ну, в сорочці, значить, ти народився... Ти мене чуєш, Шульга?

Шульга не чув, не слухав, не розумів, дика розпука роздирає йому груди, відчай, безсилля, безвихідь, що робити, куди подітися, хоч головою об стіну, хоч біжи світ за очі, хоч самовбийся, заточуючись, спотикаючись, мало не падаючи, наосліп посунув він по кабінету, натикався на стільці, на столи, на стіни, двері, вікна, безпорадно бився в цьому ворожому замкненому просторі, мов великий незграбний птах, що залетів сюди не знати як і не може знайти виходу, нарешті він знову опинився біля сірого чоловіка, біля урядових телефонів, селекторів, символів всемогутньої влади, яка виявилася такою нікчемною перед лицем смерті, вхопив міністра за плечі, потряс його, прошепотів:

— Хомухін розбився... Хто розбився? Хто?

— Всі, — прикрив повіками очі міністр. — В тому-то й справа, що всі... і пасажирів, і екіпаж... Там якась яма... літаки не сідають, а падають і — вщент... Та ще й загорівся... Грандіозний скандал... Москва скаже, чому не спецрейс... А спецрейс що? До речі, я не радив Хомухіну летіти. Осінь, тумани, краще поїздом... Але він уперся, як осел. Ти ж знаєш, Шульга, який осел цей Хомухін... Та ще ця дамочка... Ти її в Чорнобилі радіацією зарядив, чи що. По-моєму, це вона: тільки літаком! Поїзд їй не до смаку, повільно йде, зупиняється коло кожного стовпа... Ти, Шульга, не береш у відрядження жінок і правильно робиш...

— Мені треба було бути там... в тому літаку, — глухо промовив Шульга.

— Ти що? — здивувався міністр. — В тебе були особливі контакти з Хомухіним?

Шульга мовчки пішов до дверей. Вже звідти обізвався до міністра:

— Мені треба було бути в тому літаку. Там! І тільки там! І коли справді на землі буде колись Страшний суд, то я волію опинитися в тому літаку Ан-24, що розбився сьогодні у Львові!

— Що з тобою, Шульга? — занепокоєно поплямкав тонкими губами міністр. — Може, дати тобі позачергову відпустку? Поїдеш на Кубу в Варадеро, або, коли хочеш, до Кардових Вар у "Брістоль", або на Балатон до мадярок, чи на Золоті піски у Варну, а то й до Дубровника...

— Мені треба було бути в тому літаку! — вперто повторив Шульга.

— Так переживаєш за Хомухіна? Думаєш, Москва нам не простить? Про людське око трохи покривляться, а тоді й забудуть. Він там їм усім осточортів!

Шульга не слухав, не чув, не відповідав. Мовчки вийшов, не знав, куди йти, що робити, куди подіти себе. Юлія, Юлія, алілуя... Ще одне щастя і ще одна смерть, знов загибель... Чому? За віщо? Жінки його долі з'являлися на обрії життя несподівано й негадано і так само несподівано зникали, бо він чи то не владен, чи неспроможен був їх затримати, не відстоював, не боровся за них, не боровся і не виборював у суворій долі, а тому щоразу втрачав, хоч і знав, які болісні й тяжкі ті втрати, які невідшкодовні й трагічні. Дбав про власне задоволення, про власний спокій, захищав себе, а слід було захищати їх, відстоювати, битися, розпанахувати душу, лягати трупом!

Чого не бережеш, те втрачаєш. Назавжди. Навіки. Не вони спровинені перед ним, а він перед ними.

Винний і проклятий!

Пригода остання

ВІЗАНТІЯ

Коли ж душа не пізнала себе і того, що вона причетна до вищої гідності і поставлена вільною, то рабськи служить тілу і втрачає свою свободу. І її велике око природа вкриває полудою, і воно вже не світить.

Михайло Пселл. Про всіляку науку. XII ст.

Що всіх нас рятує, то це затаєне життя, що має мало спільного з щоденним і астрономічним, прихований могутній потік, який вберігає нас від безладності в спробах конформізму або пересічного бунту; це мовби нескінченна лавина черепак, чий спротив побутові ніколи не завмирає, бо рухається вона в темпі запізнення, навряд чи зберігаючи якийсь зв'язок з нашим особовим посвідченням, фото три на чотири на білому тлі, з життям, як з чимось чужим, але про яке однаково ж треба дбати, як про дитя, що його полишили на вас, доки мати клопочеться по господарству...

Хуліо Кортасар. 62. Модель для збирання (М.: Радуга, 1985, 71)

Цей стамбульський ресторанчик на нижньому поверсі Галатського мосту чимось схожий був на паризькі галабурди п'ятнадцятого століття, коли весь християнський світ в потрясінні від взяття Царгорода турецьким султаном Мехмедом Фатіхом (1453 рік) мовби збожеволів, забув про устійнені моральні засади, про святість, про звичайну людську порядність і коли в самому центрі Парижа найпопулярнішим був готель і ресторан якоїсь пані де Брюєр, що звався "Під чортячим бздом".

Тут було справді чортяче бздо, на горішньому поверсі мосту котилася нескінченна залізна армада автомашин і автобусів, все це гриміло, гучало, чхало, плювалося, смерділо майже пекельними димами, свинцевою безнадійністю і приреченістю, а внизу, за маленькими столиками, поставленими майже над самою водою Золотого Рогу, з раннього ранку до пізньої ночі висиджували чоловіки, пили "ені ракію", дуже багато пили, але ще більше їли (масні руки, масні губи, масні очі), гриміли голосами гучніше за іноземні туристські автобуси вгорі на мосту, але не обговорювали світових проблем, не було мови про валютні заробітки в рабських наймах у Німеччині або

Франції, ісламська порядність забороняла навіть щонайменші згадування про жінок, які не належать співрозмовникам, бо жінка належить чоловікові, який може їй належати за його згодою і бажанням, але не за її примхами і веліннями, хоч би вона була найбагатшою в світі.

А що таке наш світ? Це велика гра, в якій досягає успіху той, хто засвоїв і опанував усі її правила.

Шульга шкодував, що не знає турецької. На чужині людина живе лише частиною душі. Є мова буденного спілкування, яку досить просто вивчити, але є ще мова роздумів, і мова снів, і мова спогадів, все це дається від народження з таємничих глибин материнського лона, тйму ніякі переселенці, емігранти, перебіжчики й перекинчики ніколи не зможуть досягнути повноти життя в чужій землі і так і вмруть там людьми ніякими. Бо національна душа може бути тільки в національному тілі.

Власне, Шульга прибув до Стамбула не ради того, щоб розв'язувати проблеми адаптацій, пристосувань і людської безпритульності. Це була суто ділова поїздка, та водночас вона не належала до поїздок звичайних, сказати б, рутинних, бо досі він мав справу з Європою, а Туреччина, ця химерна, загадкова країна, зачепившись за маленьку закраїну Європи, належала все ж таки Азії, а до того була трагічно пов'язана історичною долею з його Україною.

Київський князь Олег, прибивши свій щит на брамі Царгорода, примусив всемогутніх візантійців укласти з ним мирний договір. Тоді великий гетьман України Богдан Хмельницький, скориставшись з того, що матір'ю малолітнюю турецького султана Мехмеда була українка, звана в Туреччині Турхан-хатун, продиктував пихатій Порті свої умови про поділ Чорного моря між двома державами: султанською Туреччиною і незалежною Україною. І все. Більше нічого. Україна зблиснула на тисячолітніх обріях, мов загадкове небесне тіло, і зникла на віки цілі, провалилася в безвісті, і тільки стогін з безодень, плач і зойк, "плачуть-тужать козаченьки в турецькій неволі...".

Шульга приїхав до Стамбула від незалежної держави Україна, по-справжньому незалежної за всі віки і тепер уже навіки. Два роки тому Радянський Союз розвалився остаточно й безповоротно, Україна обрала президента, парламент, розсилала по всьому світу своїх повноважних представників, тоді настала ера (в темпі крещендо, як сказали б музиканти) офіційних і державних візитів, парламентських і урядових делегацій, банального ярмарку марнославія, де нічого не купують (бо ні за що) і не продають (бо нічого), а тільки хизуються так званою незалежністю, все демонстрування якої зводиться до американських піджаків з натиканими на них до самих вух голови парламенту ґудзиками та змінюваних по п'ять разів на день американських же галстуків президента... Здається, в Туреччині незалежні українці вже встигли покрасуватися американськими галстуками і ґудзиками ще до приїзду сюди Шульги, та це його, власне, й не обходило, бо він прибув сюди вже не від кіл урядових і офіційних, а від ділових кіл, як президент концерну "Інтерелектро", для переговорів з двома турецькими транспортними компаніями про відкриття залізничного сполучення між

Києвом і Стамбулом. Мова йшла про експрес майже такої ваги, як легендарний експрес Берлін — Багдад. Але тоді йшлося про елементарну німецьку експансію на Близький Схід, а тепер тільки про нове партнерство новонародженої європейської держави з одним з найбільших центрів азіатської цивілізації.

Шульга прилетів до Стамбула разом з залізничним генералом. Мізерний чоловічок з мізерним світосприйманням. "Рухомий состав ми забезпечимо, — белькотів він, — знайдемо вагони-люкси і все, що треба, а остальне — це вже хай турецька сторона..." У Шульги була енергія. Без енергії сьогодні немає нічого. Навіть ота продубльовано-президентська (Америка — Росія) "червона кнопка" без енергії, як хук у шашках. Кілька днів їм показували Стамбул, тоді возили в прадавню турецьку столицю Бурсу, в славетну персикову долину, на Дарданелли і острови Мармари, перемови про експрес Київ — Стамбул (для турків навпаки) велися в суто східній манері: повільно, зовні мовби ненав'язливо, але згодом ти відчував, ніби занурюєшся в якусь трясовину, в медузачі драглі, в бездонні пропади, тебе заколисували словами, з тобою не сперечалися, з тобою ніби згоджувалися і навіть дякували за твої надзвичайно розумні пропозиції, та згодом непомітно все поверталось на круги своя, вирішене й узгоджене вчора виявлялося і невирішеним, і неузгодженим, колгоспна корова повинна була знов пережовувати вчорашній силос, український Рябко знов і знов ловити свій хвіст, і вже виявилось, що запевнення українського залізничного генерала щодо "рухомого складу" не варті понюшки тютюну (який, до речі, вже замінено американським вірджинським), бо вже є рішення якихось там спільноєвропейських структур про те, щоб українських вагонів через їхній троглодитський технічний рівень не пускати на європейські колії, отже, експрес Стамбул — Київ зможе народитися тільки завдяки тому, що турецька сторона забезпечить вагони, електровози і все інше, Україна ж може дати тільки те, що вона може дати: енергію. Шульга поцікавився: звідки в (гм... гм...) турецьких друзів така впевненість щодо енергетичних можливостей України? Турецькі друзі, які представляли дві зацікавлені фірми, звалися Самім Еміроглу і Некаті Алтан, перекладачем був "наш" азербайджанець Герай Мамедов, який після горбачовських катастроф переїхав до своїх родичів у Туреччині і тепер заробляв собі на хліб, вибудовуючи словесні мости між людьми Сходу й Заходу, всі троє були молоді (може, вдвічі молодші за Шульгу), звісно ж, вусаті (в Туреччині безвусі хіба що футболісти "Галатасарая"), страшенні чепуруни і модники мало не по-жіночому, що не заважало їм бути надзвичайно поінформованими, і саме цією поінформованістю Саміма й Некаті пояснювалося, як згодом зрозумів Шульга, і те, що його запросили для переговорів про центральноєвропейський експрес; і те, що саме він, а не залізничний генерал, попри всі сподівання, став головною дійовою особою на цих переговорах і головним суб'єктом уваги турецьких друзів; і те, що переговори про фантастичний експрес, в самому задумі якого було щось так само авантюрне, як у сумнозвісному експресі Берлін-Багдад на початку двадцятого століття, непомітно пересунулися в зовсім іншу площину, в площину енергетики, Самім і Некаті недвозначно дали зрозуміти Шульзі, що залізничний генерал їх, власне, зовсім не цікавить, як не цікавить їх і Україна як велика

залізнична держава, хай і з найгустішою в світі мережею залізниць, їхні ж інтереси спрямовані на енергетичний потенціал України, яка поряд з Францією є на сьогодні унікальною європейською державою, що виробляє електроенергії майже вдвічі більше, ніж потребує. І коли досі українська електроенергія йшла в Польщу, Чехословаччину, Румунію, Угорщину, Болгарію, то чому б вона не могла так само йти й до Туреччини, звісно ж, за відповідну плату у відповідних цінах, про які вони могли б домовитися, не відкладаючи в довгий ящик, надто, що містер Шульга є президентом концерну "Інтерелектро" і може вирішувати всі проблеми самостійно і незалежно.

Ці вусаті чепуруни знали все, що треба знати, тому й носилися з Шульгою, як з писаною торбою: він не захотів поселитися ні в "Хілтоні", ні в "Шератоні" на Істікляль[22] — вони зробили йому розкішний трикімнатний люкс в п'ятизірковому готелі "Етап" неподалік від історичної Галатської вежі; він досить скептично поставився до вечері в англійському ресторані "Чотири пори року" (вечеря коштувала пів річної платні турецького робітника) і до відвідин так званого російського ресторану "Рижанс" на Істікляль-Каддесі, надто ж до обіду в найдорожчому стамбульському ресторані на верхньому поверсі Галатської вежі, де гості мали змогу виходити на галереї (або, як казали у нас в давнину, на гульбище) і милуватися неповторними видами Стамбула, а Шульга дивився вниз і бачив іржаві плями на кам'яному тілі цієї проклятої споруди, іржаві плями, що значили страхітливі залізні гаки, якими колись їжачилася ця споруда і на які нанизували нещасних приречених жорстокі візантійці, а тоді ще жорстокіші турки-османи, — мабуть, і нашого пісенного Байду зачепили за ребро гаком саме на цій Галатській вежі, але Шульзі вже не судилося побачити ті варварські іржаві гаки, передбачлива стамбульська адміністрація акуратно поспилувала їх, і тепер ця історична вежа стала вежею псевдоісторичною, як стає псевдоісторичним майже все довкола нас, і тому Шульга, виявляючи типово українську делікатність, натякнув, що не дуже поривається відвідати всі ті історичні пам'ятки Стамбула, які показують тут ідіотам, звезеним автобусами й літаками з Європи й Америки; що ж до вишуканих ресторанів, то він залюбки б відвідав прості турецькі харчевні. Його не стали мордувати туристською програмою для ідіотів, та все ж показали гробницю славетної українки Роксолани, що була улюбленою жоною наймогутнішого турецького султана Сулеймана Пишного і єдина за всю османську історію удостоїлася окремої гробниці, що розмірами й пишнотою переверщує навіть султанські, показали колишній караван-сарай Валіде на Довгому ринку Узун-чарші, збудований у сімнадцятому столітті ще одною українкою, султанською матір'ю Турхан-ханум, загадковою могутньою жінкою, що походила з якогось вельможного українського роду (ім'я Турхан означає "вельможа"), зачарувала своїм розкішним тілом розпусного султана Ібрагіма, а тоді намовила євнухів убити султана і стала правителькою при своєму малолітньому синові Мураті, сприяла по змозі нашому великому гетьману Богданові Хмельницькому. Від Роксолани лишилися гробниця і мечеть у стамбульській дільниці Хасекі, від Турхан-валіде ці вічні кам'яні аркади велетенського караван-сарая, в якому колись одночасно могли стояти тисячі коней

або віслюків, а тепер знайшли притулок сотні ремісничих майстерень, крамничок, шинків. Роксолана стала легендою не тільки для українців, а й для всієї Європи; про Турхан-валіде в її рідній землі ніхто й не згадає, бо ту пам'ять потоптав копитами свого коня народжений нею жорстокий син. Щойно зіпнувся він на коня і змахнув шаблею, то й посунув з чорним своїм військом на степи його матері, палив городи й села, велів яничарам кидати під ноги його коневі ікони у здобутому штурмом неприступному Кам'янці, а його головна жона Кая-султанша, дика гаремниця черкеська, веліла напихати сіном засолені (щоб довести цілими з України до Стамбула!) козацькі голови, насаджувати там їх на яничарські піки і проносити в урочистому поході перед падишахом. Страшна історія і страшні нагадування про неї. Після безконечно-заморочливих переговорів, де, як на стамбульському Капали-чарші, всі намагаються обдурити один одного, і після тяжких згадок з минушини Шульга трохи відходив душею в нічних ресторанчиках-локантах в Чичек-пасажі, в забігайлівках дільниці Еміненю, за столиками закусочних на нижньому ярусі Галатського мосту. Шульга виріс на Дніпрі, з дитинства над усе любив рибу, останнім часом риба в Києві чомусь майже зникла, на Чорноморському узбережжі вже давно забули не тільки про кефаль і скумбрію, а навіть про примітивного бичка, а тут ти мовби потрапляв до морського царства, кожен ресторанчик найперше зустрічав тебе не бутафорською вітриною, не муляжами окороків, ковбас, риби і раків, а відкритими стелажми, на яких сріблясто вилискували щойно виловлені в морі тугі, ніби вгодовані підсвинки, тунці, звабливі макрелі, делікатні барабульки, загадкова меч-риба, смаглява кефаль, баламутна скумбрія, і тобі варто лиш тицьнути пальцем в рибину, яка припала до вподоби, і вже за кілька хвилин ти матимеш її чи то засмажену, чи нафаршировану, чи в юшці, рибу на сковорідках і в мангалах на розжареному вугіллі (Шульга бачив цілі гори мішків з деревним вугіллям під візантійськими мурами імператора Феодосія, куди звозять його на продаж вуглярі з фракійських лісів), найчастіше це відбувається перед твоїми очима, але в Чичек-пасажі кухні або ж підняті над столиками на другий поверх, або заховані в якихось нескінченних печерах, і там, ніби в таємних лабораторіях алхіміків, відбувається священнодійство творення казкових страв, яких не знає світ: фаршированих мідій, смаженої на мангалах барабульки, плову з мідій, приправленому трьома тисячами прянощів і знадоб, серед яких шафран, імбир, перець, кардамон, кориця, гвоздика, ревінь, нард і навіть алое, незмога перелічити все те, що з'їдається чоловіком непомітно і безслідно, а до риби, крабів і молюсків неодмінно додавалися цариці південних морів — устриці, надто ж устриці суто, турецькі лакос, з зеленим, а не білим, як звично, слизом, датовані Аллахом плоди моря, що укріплюють чоловіка, який хотів би аж так порадувати свою жону, щоб вона підскакувала.

Все це був чоловічий світ, жорстко обмежений, може, навіть примітивний через цю обмеженість, але Шульзі він подобався, бо це відповідало настроєві його чоловічої самотності, в якому він прожив усе своє життя, лиш іноді продираючись до звабливої жіночності та одразу й втрачаючи безнадійно й безповоротно знайдене і віднайдене і від того щоразу глибше й розпачливіше занурюючись в отхлань самозневаження,

самозаперечення, самознищення. В цих турецьких мужчинах він несподівано для себе коли й не знайшов казкового еліксиру молодості, то принаймні відчув у собі предківську жагу життя і велику дію первісних сил.

І в нічних ресторанчиках Чичек-пасажу, і в локанті риб'ячої діляниці Еміненю, і за чотирикутними столиками, на перший погляд, найубогішого, а насправді, може, наймальовничішого стамбульського "храму для жертв" було цілковите й неподільне панування чоловічого світу. Жодної жінки! Коли хто приводив з собою дитину (вдень на Еміненю або на мосту), то це мав бути неодмінно хлопчик. Це нагадувало війну, де життя так само жорстоко переполовинене на світ чоловічий і жіночий (поодинокі жінки у війську не бралися до уваги), де люди живуть у залізі і самі стають залізними, забуваючи про ніжність, ласкавість і красу, замінюючи все те лиш словами, грубими, брутальними, часто жорстокими, бо чоловіки соромляться один одного і неохоче відкривають свої душі в суворому товаристві. Шульга мовби повертався в свою далеку молодість, знов оточували його дужі, жилаві тіла, знову вхлинали його ніздрі тяжкий дух чоловічої плоті, знов бив у вуха безугавний гамір мужніх голосів, гучний сміх, молодецькі вигуки, похвальба, освідчення в вірності й любові. Чоловіки пили розбавлену водою ганусову горілку ракі (коли додати води, ракі ставала білою, як молоко, а молоко правовірним Коран пити не забороняв), чай у маленьких, мов чарочки, кришталевих скляночках, шербети й новітні фруктові соки, їли ягнятину, смажену з баклажанами, шиш-кебаб, варений телячий мозок, фали в карти, нарди, шеш-і-беш, гамір, сміх, стискання піднятих над головами рук, нескінченні чоловічі поцілунки-цмокання (як між членами московського Політбюро), а тоді, впиті й пересичені, виснажені до краю крикнявою, похвальбою, погрозами й каяттями, втомлені своєю чоловічою обмеженістю і осхлістю, вони починали несподівано тонкими, зривистими голосами співати любовних пісень, і Герай пробував перекладати для Шульги деякі з них, хоч це й незмога було зробити, бо хоч любов спільна для всіх людей на світі, та слова для неї кожен знаходить свої, неповторні, і, може, саме це й рятує нас від загибелі в світовому океані байдужості й зоднаковіння. Як казав колись Жан-Жак Руссо: "Природа сіє для всіх однаково, але врожай ми збираємо різний". "На моє гаптування сіла пташка, — співалося в одній з пісень, — спалахнуло моє сердечко, наповнилося кров'ю. Ліки від моєї недуги знайшов Кельюглан. Ах, мій Бахтіяре, ти занастив мене, через тебе зів'яло моє тіло, що колись цвіло, мов троянда..." Були пісні й цілком несподівані для мусульманського світу, де чоловік не обмежений у своїх статевих забаганках, а жінка приречена дотримуватися вірності: "З гір тече вода, вода, я заміжня, я вдова, вдова, мій Кереме, хоч і вдатна я за тебе, та Хасан покликав — лину я до нього..."

Дивний світ, дивні люди. Шульга не дуже й поривався до Стамбула. Власне, їхав і не до Туреччини, а до Візантії тисячолітніх згадок, бо Візантія більше пасувала його вікові, ніж Туреччина. Він давно вже належав-до людей, яких називають літніми, а то й просто старими, був ветераном усього на світі: війни, праці, партії, заслуг, страждань, — та водночас відчував у собі ніби помолодіння, давні рани зацементувалися, хворощі

вже не докучали, сил не меншало, а прибувало, він старішав тільки календарно, але не фізично і не біологічно, всупереч усім відомим законам природи, тому коли йому обережно запропонували очолити концерн "Інтерелектро", Шульга не став відмовлятися, надто що це була та сама робота, яку він виконував у міністерстві, а тепер ішлося тільки про зміну вивіски. Вивіски стали гарячково міняти, щойно затріщала неоковирна радянська імперія, підрита під саме коріння, мов криловський дуб свинею, горбачовською перебудовою. Вивіски міняли люди, установи, підприємства, цілі міністерства, директори заводів-велетів пускали димом свої технічні голіафи, створюючи на їхній базі так звані малі підприємства, на чолі яких опинялися їхні найближчі родичі й друзі; партійні й комсомольські секретарі, запускаючи руки в партійні каси, засновували біржі й комерційні банки; голови колгоспів і директори радгоспів, зрадивши узаконенню загадкової операції під назвою "бартер", донищували й дограбовували недонищене й недограбоване в нещасних селах; навіть інтелігенція, яка не мала нічого власного, крім штанів та того, що в штанях, і яка найбільше галасувала на підтримку "прорабів перестройки", а тепер виявила, що її ошукано, державний пиріг розділено між тими, хто всіляко зневажав і топтав інтелігенцію, а їй не дісталось навіть крихт, — і ось тоді ця так звана інтелігенція кинулася (яка ганьба!) обслуговувати всіх отих, що міняли вивіски: дворушників, ренегатів, відступників. У Корані сказано: "Відступництво тяжче за вбивство". Чому в наших кримінальних кодексах не передбачено такої норми?

Ще за багато років до краху радянської системи Шульга передчував неминучість катастрофи. Все несправедне рано чи пізно повинно бути знищене. Чи то силами зовнішніми, а чи самою своєю несправедністю. Він був начальником управління, тоді вже й заступником міністра, мав кабінет у Києві на Хрещатику, а вся його діяльність була націлена не на Київ і не на Україну, а на так звані країни соціалістичного табору, на вдоволення їхніх потреб в енергоресурсах: соціалістична кооперація, соціалістична інтеграція, мир — дружба, п'ять пунктів Бандунга і ще там чогось, кожен робить свою справу, і все гаразд, та з часом Шульга став помічати, що якась невидима підступна сила мовби навмисно підбирала в його управління не просто фахівців, а найзапекліших демагогів, лицемірів і дворушників, нікчемних людей, що знай били себе в груди і розпиналися на всіх трибунах за високі ідеали, а поза трибунами, активами, нарадами, засіданнями, коли кінчалися всі ритуальні дії, поза показушною чистотою ідеологічних риз, ідейні одностудії враз ставали жорстокими хижаками з первісних нетрів і з диким гарчанням, клацаючи зубами, наставляючи гострі ікла і ще гостріші пазурі, рвали кожен собі найласіші шматки здобичі, а здобиччю тут були найперше зарубіжні відрядження, престижні поїздки, валюта, розкішні прийоми, коштовні сувеніри, іноземне "барахло"... Шульга пояснював це духом Києва. Київ — столиця (хай і не світова), а до столиці завжди тягнуться кар'єристи, циніки, нахаби, пройдисвіти, красуні, авантюристи, ідеал Києва: галичан більше, ніж у Галичині, подоляків більше, ніж на Поділлі, волиняків більш, ніж на Волині, степовиків більше, ніж у степах, надто що там людей майже не зосталось, самі трактори-та комбайни, та й ті поламані, і над

усім цим всеукраїнським Вавилоном земляцтва, клани, касти, громади, гурти, а над ними гуртоправи, скотоправи, повелителі, керівники, вожді, Київ давав великі надії, майже безмежні шанси, тут треба було лиш замаскуватися під марксиста (хоч ніхто не знав, що то таке), і вже графомани ставали геніями, ремісники — академіками, п'яні комбайнери — державними діячами, затуркані провінційні задріпанки володарками сердець і повелительками моди... А матері вечерять ждуть...

Пращури з сивої давнини тільки й могли, що з правічних далечей безмовно спостерігати несправедне вознесіння своїх правнуків поганих, дивуючись, лякаючись і жахаючись... Треба було б тим нащадкам молитися, каятися в гріхах, хреститися "свят-свят-свят", але молитви були вже давно відмінені революційними декретами, і тому пращури, хоч і мали безмежні чорноземні сили, сили карпатських духів і прадавніх пущ, були цілковито безпорадні і тільки й могли, що мовчки стежити за вируванням і клекотнявою ярмарку марнослав'я і нікчемності на величезних просторах України.

З чорних московських "Волг" київське начальство мерщій пересідало в "мерседеси", "вольво" і "БМВ", міністр звелів Шульзі за валюту, отриману від продажу електроенергії зарубіжним сусідам, придбати два десятки "мерседесів" для керівництва, і хоч Шульга знав, що всі "мерседеси-600" будуть негайно викрадені "особами кавказької національності" і ніколи не будуть знайдені доблесною українською міліцією, він виконав розпорядження міністра не так від слухняності, як з байдужості до всього, що відбувається, бо всі ці роки й цілі десятиліття він тільки вдавав свою присутність і зацікавленість у діях цього викривленого світу (хоча й чесно виконував усі свої фахові обов'язки), а насправді жив своїм затаєним, беззахисновразливим життям, ховаючи його від грубих сторонніх поглядів під удаваною байдужістю, як ховає свою фантастично ніжну плоть черепаха під дарованим їй мудрою природою непробивним панциром. Атараксія. Стародавні греки звали цим словом стан душевного спокою, незворушність. Протиставити божевілля двадцятого віку атараксію давніх? Страшно опинитися між двома епохами, це страшніше, ніж дві водяні стіни Червоного моря, між якими Мойсей вів євреїв, утікаючи від фараона, а що ж казати про тих, кого безжально розчавлювали вже й не дві, а три, чотири, сорок чотири епохи: останній російський цар і Ленін, Ленін і Сталін, Сталін і Хрущов, Хрущов і Брежнев, Андропов і Горбачов, тисячолітня Російська імперія і українська незалежність, хто й коли питав нас, чого ми хочемо, чого нам треба, хто ми і що ми, чи ми є, чи, може, нас немає і ніколи не було й не буде, було прекрасно відомо, що думають уряди, про це невтомно сповіщалося по радіо й телебаченню, в газетах, з трибун, на всіх перехрестях і навіть у космосі, коли добралися туди, і в жахливій німотності чорнобильського атомного вмирання, за цим пильно стежили наймані гавкуни, втовкмачували всім, вдовбували в найдубовіші мізки, це було як молитва, як хліб щоденний, як повітря для дихання і вода для пиття, і нікому не було діла до того, що насправді думають люди, народи, нації, що думає людина вулиці, людина звичайного натовпу (а не так званого трудового колективу), відресированого, як циркові коні, відрежисерованого, мов нещасні маріонетки на

мотузочках, і, може, тому Нобелівський комітет, втомившись від дешевого політиканства, згадав про совість і нарешті викопав серед літературних гімалаїв понаписуваного несамовитими графоманами всіх континентів дивовижну книжку Еліо Канетті, химерного чоловіка, може, так само наднаціонального й інтернаціонального, як марксистські ідеї й американські долари, загадкового єврея, який народився чи то в Болгарії, чи то в Румунії, жив то в Швейцарії, то в Англії, писав усіма можливим європейськими мовами, здається, навіть циганською, а його книжка звалася "Самотня юрба" — краще не скажеш про наш час і про нас у ньому, та й не треба казати; а поряд з літератором Канетті після модних екзистенціоналістів К'єркегора, Сартра, Камю стала роалунюватися посмертна слава австрійського філософа Вітгенштейна, який проповідував ідею достовірності, здавалося б, навіки втрачену людством після Декарта, Паскаля, сімнадцятого століття, яке для України було століттям гетьманів, було, та не затрималося, не втрималося, пролетіло, пролинуло, розвіялося пилом..! Тоді, крім Декарта й Паскаля, був і великий Ньютон, і одкровення на межі божественного про масу і земне тяжіння — найдостовірніше з усього суцього, але вік двадцятий проголосив новий термін: — швидкість, за словами йдуть пророки (може, навпаки?), так з'явився Ейнштейн з його формулою енергії, де маса знищувалася в швидкості світла, і швидкість опанувала все суще, і хоч ми були свідками, сучасниками й співучасниками (жертвами і винуватцями) подій, якими можна б наповнити не роки, а цілі тисячоліття, але фантом несамовитої швидкості, який опанував людську свідомість, пожирав усе безслідно, як Кронос своїх дітей, загрожуючи пожерти й нас самих, а може, й справді давно пожер і нас нема, від нас лишилася сама шкаралуща, як ті химерні мушлі, що їх викидає на береги прибіїв великих океанів, ніжно-барвні мушлі, прекрасні, як лоно народженої з морської піни грецької богині, та, на жаль, мертві навіки, безнадійно й безповоротно, і все довкола теж тільки омертвілі мушлі, покидьки, сміття історії, все пролітає, провалюється в безвісті, кам'яніє, мов гроби поваплені: кузьчина мати Хрущова і червоний цитатник Мао, молитовно піднесені руки Мартіна Лютера Кінга і деголлівська велич Франції, "Слава КПРС" і потоплені ескадрою мадам Тетчер аргентинські моряки на Фолклендах, розстріляні арабськими терористами ізраїльські важкоатлети на Мюнхенській олімпіаді і три згорілі радянські космонавти Добровольський, Волков, Пацаєв, новітній Христос Че Гевара і Мерилін Монро, брати Кеннеді і якийсь Менгісту, син ефіопської прачки, який згноїв у ямі Хайле Селассіа, імператора найдавнішої на земній кулі династії, що вела свої початки від царя Соломона і цариці Савської, а ще ж були фізики і лірики, генетики і кібернетики, резиденти й дисиденти. Берлінська стіна і чучхе, тигри в моторах Марінетті й реактивні літаки, швидкісний стриптиз жінок і змагання машин у Формулі-1, натовпи прочан, що летять до Рима й Мекки, переганяючи ангелів у небесах, і мільйони байтів інформації в комп'ютерах, покоління яких множуються навальніше за людські покоління, все мчить, летить, шаленіє, стукотить і грюкотить, як кобиляча голова з страшної дитячої казки, цілі епохи спресовуються до років, днів, хвилин, знищуються вчення, які потрясали держави й континенти, западають у безодні непам'яті пророки й

провісники, адепти й авторитети, мелодії й ритми, тварини й рослини, занесені в Червону книгу, а старий чоловік жив далі, тільки став обережніший і повільніший в рухах та розважливіший в судженнях, а в душі так само горів вулканічним жаром, і мисль билася в льому неприборкана, мов дикий орел у сталевій клітці. Тепер він жив, як пам'ятник на майдані, на якому іде безконечна революція, — заглиблений у себе, навіки замкнений у собі, мов гірський кам'яний масив. Що є людина і навіщо вона на сім світі? Перебороти непереборне, досягти недосяжного, витерпіти нестерпне, знести незносне — і все те лиш для того, щоб зрештою скласти свої кістки і вже ніколи не мати змоги вигукнути разом з пророком: "Чи ж оживуть кості сії? Чи ж оживуть?".

До Стамбула вони з залізничним генералом летіли, звісно ж, першим класом, безплатна випивка, персональні стюардеси, залізничник налягав на французькі коньяки. Шульга посьорбував віскі і читав книжечку (мав звичку завжди брати собі в дорогу щось до читання — кишеньковий формат, бібліотечка "Иностранной литературы", 1986 рік, Герман Гессе, "Последнее лето Клингзора"),

— Ви мені налейте з нерозпечатаної бутылки! — вимагав

залізничний генерал, а Шульга читав тим часом: "Наш прекрасный разум стал безумием, наши деньги — бумаги, наши машины могут только стрелять и взрываться..."

— Турки — вони ж голі! — турчав на вухо Шульзі залізничний чин. — У них зверху вроді там щось і є — Стамбули, курорти, фісташки, чи я там знаю? — а в землі ж чортма! Нафту качали з Іраку, а президент Буш цикнув — і крапка! Російський газ котився з самого Уренгоя, а газопровід де пролягає? По території суверенної незалежної держави Україна. А держава Україна має свого президента, не треба нам ніяких Бушів. Наш президент сказав: газ іде по нашій суверенній території? То візьміть цей газ для наших потреб. І турки zostалися при своїх інтересах. Ти думаєш, чого вони вчепилися в цей експрес, на переговори про який ми з тобою летимо? Вони хочуть щось висмоктати з України! Ти мене слухаєш, Шульга? Турки — це...

А Шульга читав Германа Гессе: "... это человек, esse homo, усталый, жадный, дикий, инфантильный и изощренный человек нашей поздней эпохи, умирающий, желающий умереть европейский человек, утонченный всеми порывами, больной от всех пороков, воодушевленный знанием своей гибели, готовый ко всякому прогрессу, созревший для всякого регресса, весь — огонь, но и весь — усталость, покорный судьбе и боли, как морфинист яду, одинокий, опустошенный, древний, Фауст и Карамазов одновременно, зверь и мудрец, совершенно обнаженный, совершенно без честолубия, совершенно голый, полный детского страха перед смертью и полный усталой готовности умереть".

Шульга не знав цього письменника, але тепер здивувався незмірно збігові своїх думок з його словами про готовність умерти, він жив досі не завдяки вірності ідеалам, а тільки всупереч їм, бо людське життя — це життя душі, а його душа стала жити далекої ташкентської ночі, і все, що було потім, було трагічними втратами, тяжкими спогадами, історією, і, може, коли б не Київ з його загадковими тисячоліттями, то навряд чи вдалося б Шульзі уберегти свою нещасну покраяну душу.

Стамбул нагадував Київ. Тут з особливою силою розумієш, що таке історія, припускаєш навіть, що окрема людина може обійтися без історії (бо не всім пощастило жити в Києві або в Царгороді), але народ — ніколи. Схожість між Києвом і Стамбулом виявлялася також у натовпах на їхніх вулицях. Це були, сказати б, натовпи історичні. І не важить, що на київських вулицях були переважно жінки (вродливіші за жінок на вулицях Парижа і Варшави), а тут панував чоловічий світ, — золотий гомін давнини таємничим чином поєднував ці різнолікі натовпи, їхній невпинний рух і їхнє вічне існування, а ще поєднувало їх забуття. Так само як у Києві вуличними натовпами навіки були забуті князі в соборах, схимники в печерах, гетьмани на майданах, лицарі духу державної незалежності і "підніжки трону, грязь Москви", — у Стамбулі, який колись хотів тільки воювати, а тепер торгувати, забуття громадилося, мов Софія, що була перетворена колись Мехмедом-завойовником з візантійського храму на мечеть, щоб знищити всі спогади про казкову тисячолітню імперію, а тепер стала гігантським монументом забуття імперії Османської і, мліючи під пекучим стамбульським сонцем, додивляється свої тисячолітні сні понад мурами Костянтина і Феодосія, обелісками й кам'яними цистернами, золотими султанськими палацами і забутими султанами в замшених гробницях, величними мечетями і найбільшими в світі базарами, де сяє мідь, вирита з надр усієї Азії, пишно купчаться хутра й шкури, здерті з усіх тварин у лісах і степах, лежать піраміди килимів, якими можна вистелити цілі материки; і велетенські ріки людських натовпів, багатомовних, як на вавилонському румовищі, обтікають Софію, мечеті, палаци, заповнюють торговища, майдани, розкішні магістралі, старовинні вулиці, круті, як баранячі лоби, тісні завулки, що нагадують сліпу кишку, горби й падоли, мости й пристані, і скрізь клекіт, метушнява, вічний поспіх, двигтіння натовпів, землі, води, повітря, страхітливі машини, може, найбільші і найне зграбніші в світі, розлогі, як невідьничі галери, гарчать зношеними двигунами, їдуть, розгойдуючись, заповнюючи собою вузькі вулички, крешучи бортами об стіни будинків, дим од бурого вугілля, солодкий і гнітючий, завис над містом, хмари налягають над Босфором, густа імла, змішана з бензиновим чадом, наповзає на аромати лавру, троянд і жасмину, дорогих парфумів і вбивчих запахів смаженого й печеного: смажений мигдаль і печені каштани, величезні шматки жирного м'яса, мов для голодних тигрів, і риба, запечена з баклажанами, фарширована ягнятиною, і все з вибухово-гірким перцем, після якого сниться вогонь і чоловікові хочеться жінки, а жінці чоловіка, але тут це нагадує вулицю з одностороннім рухом, попри велику революцію, здійснену Ататюрком понад сімдесят років тому, право на вільне бажання застається за чоловіками, а жінки майже так само безправні, як і за султанів, і турецьку жінку побачиш хіба що в офісах могутніх фінансових корпорацій або на вулиці мільйонерів Істікляль, де можна сидіти в дорогих цукернях за свіжою баклавою і крізь вимиті спиртом дзеркальні вітрини пожадливым поглядом гнатися за справжніми туркенями, красою Азії і пишнотою Сходу; в бідних кварталах жінок немає, хіба що ті, які, скрадаючись, несуть воду з фонтанів до своїх домівок (відрами, глеками, пластиковими каністрами), або продажне м'ясо в притонах Юксек Калдирим, крутої вулички, що веде від розкішної Істікляль до Галатського

мосту. А Галатський міст — мовби Вавилон у Вавилоні, верхній ярус віддано в жертву знесамовитілій техніці: автобусам, автомобілям, мотоциклам — і знетямленим перехожим, на нижньому ярусі з одного боку пристань для морських трамваїв і поромів, дрібних човників-каїків і річкових катерів, тут з раннього ранку до пізньої ночі товчється люд в строкатих американо-європейських обносках, зоднаковілий так, що вже не розрізниш стамбульця від анатолійського селянина, кочовика-юрюка від язиди — шанувальника диявола, бедуїна з південних рубежів від гордого курда, вірменського торговця з Карса від єврея-сефарда або грека з Ізміра; а з другого, босфорського, боку мосту невеличкі столики на чотирьох, і за столиками вусаті чоловіки, схилені над округлими склянками з ракією, грають в шеш-і-беш, в карти, в кості, читають газети, гарячково жестикулюючи, сперечаються про віщось, просто сидять, втупивши погляди в масну воду Золотого Рогу, який уже давно перестав бути золотим, перетворившись на зливище нафти, мазуту, каналізаційних нечистот, і Шульга, сидячи за одним з тих столиків із своїми турецькими знайомими, спостерігаючи це дивне життя, думав: чому в цьому фантастичному місті, яке тисячі років з'єднувало і роз'єднувало не просто два материки, не тільки великі цивілізації Сходу і Заходу, а життя й долі мільйонів звичайних людей, — чому тепер тут опинився він, звичайний, примітивний технократ, а не славетний письменник, визначний політик, вже не кажучи про новітніх мудреців? Але де вони, і хто вони, і чи й існують взагалі? Він пробував поглянути на себе стороннім оком і внутрішньо усміхався. Зовні спокійний, пристойний, діловий чоловік. Тепер у моді бронежилета для бізнесменів і політиків, у людей його штабу-броньовані душі. Абсолютна незворушність. Що їм Гекуба, що вони Гекубі? Ви можете вільно мислити і так само вільно говорити, Сулова над вами вже давно немає, політбюро вмерло, кремлівські мури не кидають уже на вас свою похмуру тінь, але кантівського категоричного імперативу (Боже, яка наївність!) теж не існує, бо все полонив інтерес і жорстокі вимоги вигоди перш за все, понад усе, всупереч усьому на світі: богам, царям, героям, плебейам і всьому тому, що урочисто зветься народом, а насправді є звичайною здобиччю новітніх хижаків, жертвою їхнього цинізму і їхньої захланності.

За сусіднім столиком сиділо двоє молодих чоловіків, маленький хлопчик (здається, син одного з них) і ветхий турок, осоловілий від склерозу, збляклий і зсірілий, мов побите шашелем старе дерево. Дідуганові, мабуть, було холодно навіть на сонці, він зодягнений був у просторий старовинний каптан з грубого брунатного сукна, мав на собі широченні шаровари (з вшитю в них подушечкою для сидіння) з такого самого сукна, на голові теплу повстяну шапочку, та однаково мерз і пробував зігрітися теплим димом з кальяна — чудернацької череп'яної люльки, що являла собою доволі складне поєднання власне люльки, довгих чубуків, посудини для води, бо дим, перш ніж дійти до курця, мав пройти крізь воду в отих череп'яних посудинах і чи то очиститися, чи то сконцентруватися для відповідної дії на курця, бо в люльці горів не тільки тютюн — туди в тютюновий жар хлопчик час від часу підкладав сірувато-зелені кульки опію, які давав йому дід. Коли хлопчик барився, дідуган нетерпляче тупав ногою і гнівливо крутив своїми більмастими вирлами, йому, мабуть, кортіло нагримати на онука, але він

не хотів випускати з рота обслиненого чубука, тому тільки глухо мукав, надимав щоки, ось-ось лусне. Було щось символічне в цьому неприродному поєднанні двох світів — давнього, вже, власне, відмерлого, і молодого, який ніби у грі й пустошах глушить цю згасаючу свідомість отруйним димом наркотику.

Задивившись на цю сцену, Шульга не помітив, як між їхні столики влетів справжній вихор туристсько-джинсових молодих жінок (мабуть, пустили свій автобус по верхньому ярусу мосту, а самі вирішили подивитися на життя внизу), спам'ятався лиш, коли почув німецькі слова "вундербар", "майне траум", "шрекліх", "віайне вулькан"[23], ну, що ж, ще один туристський десант на береги Босфору, і знов німецький, як скрізь у Європі, до цього вже всі звикли, те, чого не змогли свого часу завоювати доблесні німецькі вояки, завоюють німецькі туристи, поперед яких іде всемогутній німецький капітал, і німецький орднунг, і німецька траум, спроможна позмагатися навіть з легендарною мрією американською... Німецькі туристки налинули на столики, за одним з яких сидів Шульга, і пролинули, мов сірі стамбульські горлиці, що налітають і пролітають безслідно, та несподівано серед німецьких слів пролунали слова, від яких Шульга весь стрепенувся, слова рідною мовою, і не на "языке межнационального общения", а саме рідною, українською мовою говорила чорнява невисока жінка до тоненької руської дівчини, яка тримала за руку зовсім мале дитя — дівчинку дво або трирічну: "Поглянь, Галю, на отого старого паралітика! Таке ж страховисько, три чисниці до смерті, а воно ще й з хлоп'яти збиткується!.."

Чорнява жінка повернулася в бік Шульги, він побачив її обличчя і тільки тоді зрозумів, де й коли чув цей голос, і цей сміх у голосі, і невимовлений поклик, все, що здавалося навіки вмерлим, знову оживало, воскресало, поверталось, жінка, в якій тонуть спогади про всіх інших жінок, знаних і не знаних тобою, можливих і неможливих, реальних і уявлюваних, жінка, вже втрачена безповоротно і безнадійно, знов була перед ним, мов чарівне золоте видиво, зіткане з його болю, туги й знемоги.

Це вже був не кантівський категоричний імператив, а всемогутній імператив людської жаждивості. Шульга, мовби катапультований незримими силами, вмиць опинився перед тою, яка була НЕЮ, захриплим від хвилювання голосом промовив до неї: "Даруйте", — а коли вона, здивовано вигнувши соковиті червоні уста, цікавим поглядом таких знайомих Шульзі загадково темних очей провела по його масивній постаті, він, може, вперше у житті по-справжньому злякався, його опанувала тиха паніка, все залежало від якогось слова, жесту, поруху.

Шульга сказав:

— Здається, ми земляки.

— Все може бути, — сказала вона. (І це була ВОНА, Юлія, Юлія, Юлія, ще одна Юлія — його жінка на всі часи, на всі віки і на всі можливості).

Він не знав, як йому повестися, длубався в кишенях і кишеньках, нарешті знайшов твердий чотирикутник глянцевого паперу — готельна візитка "Етапу".

— Ви могли б мені подзвонити в готель? Може, у вас якісь проблеми, я міг би...

Вона взяла картку, знов вигнула свої неповторні уста, тепер уже не здивовано й не

зацікавлено, а з прихованою глумливістю сказала:

— Я подивлюся, що можна буде зробити.

Шульга прагнув запевнень, уточнень, гарантій, але вона, зміїно вигнувшись своїм звабливим тілом, зникла так само несподівано і непростежувано, як і з'явилася, і він навіть подумав, що це якесь прекрасне наслання, та, на жаль, не тверда дійсність, заради якої всі наші терпіння, страждання і надії.

Все сталося так непростежувано швидко, що за столиком, здається, навіть не помітили його короткої відсутності, та все ж Шульга пояснив азербайджанцеві:

— Зустрів землячку.

— З Києва?

— Ну!

Чи він знав, звідки вона? Може, навіть з Німеччини, бо хіба ж не занесла лиха доля українців і туди. Коли б не бачив тоді мертвої Ульріки, міг би подумати, що це її донька... Божевільні думки...

— Світ тісний, — зауважив Самім.

Шульзі хотілося сказати: "А життя безмежне", — але він стримався. Хотів тепер тільки одного: якомога швидше опинитися в своєму готельному номері, замкнутися в своїй душі, знов і знов переживати те, що сталося ось тут над байдужою чужою водою, вірити й не вірити, ждати й не ждати...

Вважалося, що готель "Етап" міститься на Рефік Сайдам Кадцесі, звивистій магістралі, що в своїй горішній частині майже стикалася з вишуканою Істікляль, а внизу майже доходила до мосту Ататюрка через Золотий Ріг. Насправді "Етап" стояв осторонь від задимленої магістралі, на белебені, де ні мечетей, ні горлиць, ні кипарисів, ні розтелесованих стамбульських натовпів і несамовитої залізної орди автомобілів, зате була інтернаціональна юрба туристів з одурілими очима, дико розмальовані автобуси з усієї Європи, розкішні лімузини для багатих пожильців. Шульга належав до багатих, щодня зранку його ждав перед готелем темно-синій "мерседес" з ввічливим вусатим Мустафою, можна було їхати будь-куди, по всій Туреччині (територія навіть трохи більша за Україну), хоч на край світу, ясна річ, в такій їзді не було нічого спільного з нашим мовчазним пересуванням по вибоїстих українських шосе, тут усе відбувалося в дикому ревінні автомобільних сигналів, іще з дикішими швидкостями, з баламутним чханням і плюванням на всі правила їзди, здорового глузду і звичайного самозбереження. Шульга не боявся чужого божевілля, бо сам жив у ньому вже багато років і не знав, коли настане (і чи ж настане взагалі?) кінець цього страшного божевілля, чи прийде коли-небудь вибавлення, порятунк, спасіння?

Стамбул великий, дуже великий, але на цій землі ніщо не може бути більше за людину. І саме в Стамбулі відчуваєш це з особливою силою, опинившись в таємничій точці зіткнення, мільйоннолітньої загадкової Азії і молоді легковажної Європи. З вікон його номера було видно азіатський берег Босфору, султанський Стамбул з мечетями, палацами й гробницями, і далекі пагорби Ейюба на заході з візантійськими кладовищами. Фантастичний краєвид, може, єдиний на світі. Відчуття, що ти ніби стоїш

над двома материками, не зникало й уночі, бо тоді центральні дільниці Фатіх, Емінєню, Хасекі, Аксарай (головна магістраль мала назву Яничарська!) мінилися спазматично-голубуватим світлом Європи, а з Босфорського порту гіпнотично-жовтими очима протитуманних ліхтарів некліпно вдивлялася в розгублені душі європейців спокійна Азія.

Шульжин номер в "Етапі" теж був як Азія. Все безмежно просторе (аж до безглуздя) і оранжево-золотисте, як золоті сні про минулу велич. Волохатий бобрик на підлозі оранжевого кольору. Золотисті шпалери на стінах кімнат. Все оранжеве у ванні: стіни, сантехніка, мармурові плити підлоги, що підігрівається, мов у турецьких лазнях — хамамах. Жовтогарячий світ. Власне, Шульга не звертав уваги на цей колір, і тільки цього вечора після пригоди на Галатському мосту розкішні жовтогарячі апартаменти вжахнули його своїми нутрощами. Війнуло жаротою спаленої пустелі, майже пекельним вогнем, безнадією самотини. Він проклинав себе за розгубленість, нерішучість на мосту з тою жінкою, в якій відродилася для нього Юлія, нічого не зумів, не встиг їй пояснити, не наважився затримати її, утримати біля себе, не відпускати...

Тепер приречений ждати. Чи ж подзвонить, чи обізветься, чи відчує його душу? Він жив, здавалося, вже цілу вічність і мовби став забувати Юлію, та побачив її нове втілення, і знов відкрилося йому в запамороченні й знеціненості: був він неповний усі ці роки, як хлібина з відрізаним окрайцем, як Адам з вийнятим ребром, що з нього ще не сотворена Єва, як материк, що в нього велетенським океаном відторгнено не скелю, не мис, не виріжок суші, а величезний півострів, як Індостан, Аравія або Мала Азія, і в тій неповноті таїлося таке незносне страждання, від якого можна порятуватися лиш відновленням своєї первісної цілості, поєднанням з тим, що здавалося навіки втраченим: втрачена повнота часів, втрачений рай. Втрачаєш не рай — втрачаєш жінку як найвищу досконалість світу. І ніхто не знає шляхів повернення. Навіть премудрий Соломон не розумів чотирьох речей: шляху орла під небесами, дороги гадюки на скелі, дороги корабля на морі і дороги чоловіка до жінки.

Іти до жінки повинен чоловік, а він ждав, що жінка прийде до нього. Чи не безглуздя?

Телефонів у номері було натикано скрізь: у вітальні, в кабінеті, в спальні, навіть у ванній кімнаті, апарати з цифровим набором, всі жовтогарячого кольору, як і все тут, всі обпікали Шульгу своїм жовтогарячим мовчанням, він знецінено блукав од одного телефону до іншого, мовби шукаючи, де мовчання не таке страшне, не таке безнадійне... Подзвонить не подзвонить, обізветься не обізветься, буде не буде? Він жахався самої думки про те, що її не буде. Втратити Юлію тут — однаково, що людству було втратити Візантію. Це те, що ніколи не повертається.

Чому він не пояснив їй там, на мосту, не розповів, хто вона для нього і для себе самої теж? Адже це було б так просто. Просто? А може, цілого життя не вистачить, щоб розповісти? Всі ті жінки, які значилися для нього іменем Юлії, власне, були й не жінками, а мовби простором, диким, темним, страхітливим, як Азія, і всі зникали в тому просторі, поглиналися ним, як поглинається загадковим космосом галактика

Великої Магелланово! хмари, як буде поглинатися колись жахливими виплодами мільярднолітніх космічних катастроф і наша Галактика з нашим дрібненьким і, по суті, нікчемним, як комариний писк, життям.

Стамбул гримів десь унизу, а тут панувала тиша. Не гарчали машини, не туркотіли горлиці, не шуміло море, зачалися вітри... Згадалася прочитана колись фраза: "І краплини тиші спадають у тиші..."[24] Мабуть, читав у літаку під ревіння реактивних двигунів, і тому запам'яталося. Тут тиша не дробилася на краплі, зливалася в жовтогарячий первісний океан, як у "Солярісі" Тарковського, і Шульга потопав у тому океані, захинався, гинув, пропадав...

Його врятував ледь чутний звук. Не телефонний дзвінок, не людський голос, не музика (він не вмикав ні телевізорів, ні радіо), а звичайний стукіт у двері, тихий, делікатний, далекий.

Шульга був такий знесилений очікуванням і такий розгублений, що навіть не міг згадати, чи замовляв він привезти йому в номер вечерю на двох? Чи, може, замовляв квіти для дами?

Чи ще щось? Хоч у номері, власне, все було. Холодильник-бар повен найвишуканіших напоїв і закусок, щодня менеджер готелю разом з своєю візиткою прислав штуцерний кошик, повен розкішних плодів турецької землі, і до них дві малесенькі пляшечки шампанського, у бронзових вазах завжди свіжі квіти. Та все ж йому, мабуть, принесли ще щось, бо стукали в двері.

Шульга поволі пішов з глибин своїх апартаментів до високих білих дверей. Цивілізація вже докотилася й сюди. Двері зсередини яскравіли новісінькими електронними замками, строкатими текстами інструкцій і застережень, багатомовними нагадуваннями не відчиняти незнайомим, здійсмати тривогу у разі небезпеки, дзвонити по телефону, подавати аварійний сигнал...

Він відчинив двері, не питаючи.

У пустельному, як безнадія, готельному коридорі стояла темноволоса, темноока жінка в чорному тонкому платті. Його ніби вдарило в саме серце. Все те саме: і ретельна зачіска, і стривожені очі, і полохливий розхил безсоромних уст, і це чорне плаття з тонкого шовку, — Ульріка, Ульріка, Ульріка? Мить поєднання — і втрата навіки, а тепер це містичне повернення... Що це — марення, а чи, може, нагадування про неминучу відплату, Немезида, втілена в нещасну німкеню, що стала колись жертвою його вояцької мстивості, заповіданої йому його похмурим жорстоким вождем? Йому здалося, ніби він серед розкричаних німецьких туристок несподівано побачив свою Юлію, а насправді її там не було, як уже давно немає на цім світі, а було видиво загубленої ним Ульріки — знак і символ відплати й покарання, яке може запізнюватися на роки, десятиліття, може, й на століття, та однаково приходить, настає, торжествує!

— О Господи! — простогнав Шульга. — Ви ж Юлія? Ви ж не?..

В неї здивовано здригнулися брови:

— Звідки ви довідалися, що мене звуть Юлією?

— Хіба я не сказав вам про це, на мосту?

— Ви попросили подзвонити, але ви ж, мабуть, знаєте, які в Стамбулі телефони... Я подумала, що простіше ось так... Як казали колись більшовики, "в явочном порядке"... Ви ж, мабуть, більшовик?

— Ох, про що ми говоримо? Ви не можете уявити, який я вдячний, що ви... Прошу вас... О Господи... світ починається й кінчається ось тут, де ступає ваша нога...

Вона не слухала, не чула його розгубленого белькоту, пішла поперед нього в жовтогарячу пустелю величезних кімнат, здивувалася, злякалася, вжахнулася: "І все це для одного чоловіка?" Він не знав, що відповісти. Тоді вона проникла в безбереговість ванної кімнати, гралася, мов мале дитя, водоспадами холодної й гарячої води, допитувалася в нього: а чи може бути щось незбагненніше і прекрасніше, ніж вода холодна і вода гаряча, а чи може?..

Він мовчки стояв за порогом, і жінка, мабуть, збагнула недоречність своїх захватів, вийшла до нього, глянула знизу йому в обличчя, знизу й навскіс, погляд — як зблиск азіатської шаблі з далекої ташкентської ночі, з якої почалося вознесіння і руйнування його життя. Він вірив досі, що саме пам'ять про Юлію, золотий блиск її тіла крізь простори й часи зберегли йому життя, вберегли його від старощів, від зникчмення й смерті душі, а тепер, знов побачивши перед собою її такою самою, як цілі віки тому, розгубився, злякався, ладен був панічно відступати, втікати, рятуватися. Що він був? Мов брунька турецької смокви, яка народжує плід, не розквітаючи, не оголюючи перед світом своєї первозданності. Для людини розквіт дав славу, та водночас і марноту, людина квітне і в'яне на відміну від дерев і левів, які не відають безсилля, тому треба бути смоквою з чистою таїною зародження, і він намагався бути таким, бути невтомним шукачем душевної досконалості, втіленої в образ єдиної жінки, яку знав і яку тільки й хотів знати, так ніби жив не в сучасному збаламученому світі, населеному мільярдами чоловіків і жінок з гарячою кров'ю, а в тому неможливому Ццемі, де було лиш дві невинні й безмежно щасливі істоти з ангельською вічністю в ніжно-прозорих жилах. Він не здогадувався, що райське блаженство Ацама і Єви тривало всього-на-всього один день! Один день — і цілі тисячоліття розпуки й туги за втраченим раєм...

— Я вам усе розповім, — сказав Шульга, — я про все... але найперше про вас і про ваше ім'я... Бо ви і ваше ім'я — це для мене як віднайдений рай... пробачте за таке пишне висловлювання, але я... Де ми з вами? Кабінет — це завжди надто офіційно... У вітальні? Мені здається, тут для вас буде затишно і...

Він був увесь у здриганнях і затуманеності. Бачив і не бачив, як вона йде поперед нього, виблискуючи чорним страшним шовком, вбиваючи його до смерті, навіки, безнадійно, без вороття.

— Боже, ви такий великий і такий смішний, — вже на порозі вітальні креснула вона по ньому поглядом своїх відьомських очей, — я думала, що ви генерал міліції, який приїхав сюди ловити всіх жінок з України... А тоді згадала, що в нас у Харкові генерал міліції дрібненький і трохи смішний... Хоч я й не знаю... Яви он який великий... Як пам'ятник... А я теж із Харкова, і ви вгадали (я вже й не знаю, як саме), що мене звать

Юлією, це все моя мама, вона бібліотекарка і була в дикому захваті від Гофмана, а в його "Коті Муррі" героїню звати Юлія. "Мов якийсь несміливий, переповнений передчуттями вигук духів, лунало ім'я "Юлія". Уявляєте? І я теж, як моя мама, бібліотекар, закінчила бібліотечний факультет інституту культури, але не стала ні вигуком духів, на жаль, ні ангельськими покликами, а радше темною чортицею, отакою, як оце перед вами, якою ви мене бачите, яка... У вас знайдеться щось випити?

— Знайдеться? — Він зміг нарешті відітхнути, полегшено засміявся. — Сідайте, прошу, ось на цей диван, а я зараз... Тут є все, що може бути на світі... Все до ваших послуг. Найкращі коньяки, найдорожчі сорти віскі й джинів, екзотичні горілки, мартіні, лікери, вина, ну, і все, що треба до них... Але, звісно, ніде в світі, навіть у "найпроперченіших" країнах, таких, як, скажімо, Угорщина або Мексика, ніхто навіть не чув про існування горілки з перцем. Тому я, коли мені доводиться бувати в чужих землях, прихоплюю з собою кілька пляшок нашої єдиної в світі української — і вже тут, як казали класики, фурор!

— Ну, коли так, коли у вас є горілка з перцем, якої немає навіть у турецького президента Тургутта Озала, — лукаво вигнула вона свої звабливі уста, — тоді я пропоную вам... Вам доводилося коли-небудь пити горілку з перцем, змішану з шампанським? Мовчите? Ніколи не чули про таке? А хочете спробувати? Вважайте, що така несподівана суміш — це, власне, я, жінка з ім'ям, яке нагадує гофманівський вигук духів... Боже, який ви слухняний і який добрий! Заради мене, моїх дурних примх ви готові на все... Звідки у вас шампанське в таких маленьких пляшечках? Я навіть не уявляла, що може бути таке шампанське... Наливайте фіфті-фіфті, тобто наполовину горілки й шампанського, або ж для себе горілки на три чверті, бо ви чоловічина, а мені досить і фіфті-фіфті, або й ще менше, бо я така виснажена, так убита цим Стамбулом, доведена до такого відчаю, що... Господи, куди я попала? Хто ви і що ви? Я й досі не знаю навіть, як вас звати, а ви вже одразу вгадали, що я Юлія... Давайте вип'ємо, і скажіть мені, хто ви і що ви?

— Шульга, — сказав він.

— Це що — партійна кличка? Пароль? Код. А ім'я? У вас може бути ім'я?

Ім'я може бути, — сказав він. — Але воно не має значення. Я звик, щоб просто — Шульга. А ім'я — Роман, і я жахаюся його дотичності до імені Юлії...

— Над вами тяжіють шекспірівські Ромео і Джульєтта?

— Це набагато страшніше. Там була якась заморока, трагічне непорозуміння, а тут сама судьба з її чорними крилами, які огортають не тільки нас самих, а й усю землю, і всі понадземні простори, і...

— Слухайте, Шульга, вам ніколи не казали, що ви божевільний?

— Ну... Я не знаю... Може...

— І хто це казав? Жінка?

— Ну... Може...

— Бачите: я вгадала... Я ж просиділа в бібліотеці он скільки років і читала книжки, а в книжках усе написано. Вже нічого не залишилося на світі, що не було б написане в

книжках... Все наймудріше і найбожевільніше... І ось сьогодні переді мною те, чого не було і не могло бути в усьому мною прочитаному... Хто ви, Шульга?

— Я ваш раб, — затулив він долонею очі. — Раб, але й повелитель...

— Ну, гаразд, — вона пересунулася по широкому дивані, ледь креснула гарячим стегном по закам'янілій нозі Шульги, війнула на нього своїм гарячим духом, — ви не станете заперечувати, щоб я скористалася вашою розкішною ванною?

— Про що мова? — безсило підніс він руки. — Тут усе для вас, до ваших послуг... Там халати зелені, оранжеві, вони чисті, я ними не користався, ну, а все інше...

Вона цмокнула його в щоку, грайливо, мов дівчинка, підстрибнула, зникла в безмежжях цього ненормального готельного номера, Шульга провів її поглядом, у якому розгубленість межувала з переляком і майже жахом. Що з ним діється? Чого чекати від цієї нової зустрічі з Юлією, на яку вже ніколи не сподівався: ще одного дива, перестороги, загрози, катастрофи? Він давно вже впокоїв свою зболену душу, і та єдина для нього жінка жила тільки в його спогадах, тому, коли вона зненацька об'явилася тут, у Стамбулі, в Царгороді, у Візантії, він спершу зрадів, як мала дитина, що вві сні опинилася на небі, а тоді розгубився, злякався, вжахнувся. Хто ця жінка для нього і що вона для нього — розкішна бронзова брама в давнину, в золоті сні Візантії, а чи темна загроза, печать гріха, заборонене знання, початок і кінець?

"Юліїн коктейль" горілки з перцем і шампанського не діяв. Шульга знову взявся за віскі. В його скомп'ютеризованому міні-барі були тільки пляшечки з ординарним віскі трирічної витримки, тому він, ждучи Юлію, замовив собі з ресторану "Гленвілет" — дванадцятилітнє унікальне віскі, яке варять з малта-солоду, отримованого з ячменю, що проростає під водою. Здається, це був єдиний напій, од якого Шульга міг іноді сп'яніти навіть дужче, ніж від славетного українського перваку, жорсткого, як терпуг, але сьогодні не діяв і "Гленвілет", бо неусвідомлена загроза, яку випромінювало звабливе тіло отієї жінки, що хлюпосталася десь у духмяних водах жовтогарячої ванни, пересилювала всі енергетичні поля людської долі і космічної судьби. Зринали в пам'яті рядки з пісень-севдалінок у нічних кафе Стамбула. О, перлина в черепашці любові, о, океан краси, о, сонце з небес жіночності, напої друга шербетом стрічі і даруй йому зцілення... Любов — це безмежне тепле море, в якому купається людство. А він так і не зазнав справжньої любові. Може, хоч тепер? Боявся й подумати, бо чомусь боявся цієї жінки. Знову настирливо пхалося в пам'ять східне пишнослів'я: гіацинт кучерів, рожеві троянди щік, амбра родимки, рубіни уст, неторкані перли зубів, чорний мускус кучерів, білий сандал чола, мигдаль очей, фісташковий горіх рота, яблуко підборіддя, золота фольга тіла, корали рук, сріблястий цинк ніг, ароматне вино дихання... Яка марнота слів!

Він не помітив, як з'явилася в кімнаті Юлія. Побачив, коли вона вже наближалася до нього. Скупавшись, жінка загорнулася в широкий жовтогарячий халат, але, щойно переступивши поріг вітальні, стала скидати його з себе і тепер волокла одіж по кошлатому жовтогарячому килиму, а тоді недбало відкинула геть, щоб ніщо не заважало її оголеності, не було поневолення для її наготи, і вже ніби й не йшла до

Шульги, а напливала на нього, оточувала звідусіль, як вибухова хвиля, виникала з простору, зроджувалася з отого жовтогарячого вогню кошлатої підлоги, нага, як полум'я, безсоромно-пречиста в своєму наготствуванні, це була мовби втілена сутність наготи в її безсмертній кріпості й красі, ніколи ще Шульга не бачив такого жіночого тіла, йому навіть здалося, що воно звучить, неначе високі дзвони, і звук наповнює йому душу, густий, червоний, знадливий і водночас жахкий.

— Ти міг би зняти хоч оцей свій дурний галстук? — почув він гарячий шепіт Юлії і вже більше нічого не чув, не бачив, не знав, не розумів... Солодка, як смерть, любов. Він вмирав у цьому буйному жіночому волоссі, в цих палючих устах, в цих міцних, як бронзові чаші, грудях, на розложистих стегнах, на точено-круглих колінах, в кільці витких рук, у запаморочливих пахошах жіночого тіла, у її скриках, зойках, стогонах, шепотах, а тоді воскрес і пробудився від її сміху і від її голосу, такого близького, ніби він не йшов від неї, а жив у Шульзі завжди, але вмер надовго, на багато років, на цілу вічність, а тепер оживав і сміявся, радів і в radoшах воскресіння навіть кепкував і знущався.

— Кріпкий дідуля! — знеможено розпросталася під ним Юлія, вдаючи, ніби хоче визволитися з-під його чоловічої влади, але й далі залюбки і в заласі лишаючись його рабинею.

— Не називай мене так, — попросив він її.

— Боїшся? Так і я ж не піонерка!

— І про себе не треба так.

— А як же?

— З ніжністю.

— Ти мов цілий материк, а сам про ніжність? Хто ти, Шульга? Де ти взявся? І невже це правда, що я з таким чоловіком? Боже! Нарешті, нарешті! Шульга... Що це таке — Шульга? Звідки це слово і чи воно насправді існує. Чому я досі не прочитала про нього в своїх книжках? Я ж прочитала тисячі книжок, Шульга, а про тебе ніде нічого... Як же так? Як це назвати?

— Я хочу назвати тебе, — шепотів він їй, — я б назвав тебе Візантією, бо ми на її землі, і всі імена відлітають від тебе, як осіннє листя з дерев; і навіть найдорожче ім'я, яким ти звешся...

— Тобі не подобається моє ім'я?

— Хіба я казав таке?

— Але ти хочеш замінити його Візантією...

— Юлю! Ми з тобою на її землі, в її серці, в її величі, пристрастях і знемозі. Може, вона вже давно забула про свою велич, але ми нагадаємо про неї, воскресивши не тільки неповторний дух Візантії, який колись панував над усім зримим світом, а й панування, культ, розкошування і деспотію людського тіла, його потреб, домагань і пожадань...

— Шульга! О Боже, я вперше з таким чоловіком!.. Ти зі мною і в мені, а сам про Візантію! Що це? Нащо? Ну, ще б про султанів, там були хоч гареми з такими, як оце

я... А ця твоя Візантія... Я була з німецькими туристками в султанських гаремах,.. Там навіть не залишилося жіночого духу... Ніби й не було нічого. Все мертве, не лишилося нічого, ніякого живого сліду... Мені стало так страшно... Німкені, як сороки, те й знали, що "вундербар" та "вундерліх", а мені здавалося, що я теж вмерла і вже ніколи не затепліє, не загориться моє лоно і не стрепенеться душа...

— Ти живіша за всіх живих!

— То тільки омана. Що ти в мені бачиш? Тіло? Воно, може, ще й живе, а душа давно вмерла. Ти знаєш, як я опинилася в Туреччині?..

— Ну... Я думав... туристка... або... ти ж бібліотекарка... Може, бібліотечний обмін... Ну, одне слово, ділова поїздка...

— Ділова поїздка?.. Справді ділова... Ти вже мене відпускаєш? Ми щось вип'ємо? Може, знов нашу горілку з перцем і французьке шампанське, а може, ще якусь зарубіжну гидоту на твій вибір...

— Може, я замовлю вечерю в номер? — запропонував Шульга. — Або спустимося в ресторан... Як ти?

— Хіба я ще не наїлася? Я вже проковтнула тебе всього без решти, хоч і не вірила, що таке може бути...

— Це не ти мене, а я тебе, і тепер ти в мені вже навіки...

Він гладив її тіло, не міг відірватися від нього, навіки ув'язнений, навіки прикутий, навіки в рабстві..

— Можна тебе попросити? — доторкнулася вона йому до плеча своєю м'якою рукою, суцільна ніжність і суцільне здригання...

— Хіба я не казав тобі? Все, що зможу... Для цього ж і знайшов тебе!..

— Знайшов? — Вона гірко засміялася. — Хто кого знайшов? Ти ще й досі нічого не знаєш... Там десь мій халат. Я його загубила. Може, принесеш, бо мені не можна голою... Перед тобою не можна... А тобі треба так, як оце ти зараз... як в раю... Боже, я навіть не знала, що на світі може бути такий чоловік!.. Ти міг би мене поцілувати?.. Ось так... А тепер принеси, будь ласка, отой турецько-інтернаціональний сіро-буро-волохатий халат...

Він приніс і вгорнув її і, взявши на руки, переніс туди, де почалося їхнє безумство, всадовив у зручне крісло й спитав, що вони тепер питимуть, але вона рішуче наставила на нього ніжну долоньку і знов повторила те, з чим зверталася на ложі любові:

— Я могла б тебе попросити?

— Але ж про що? Я жду! — вигукнув Шульга. — Я ж казав тобі, що можу допомогти, зможу допомогти, все можу зробити...

— Не треба всього, — втомлено усміхнулася вона. — Все досить просто. Там, унизу, в готельному холі моя донька Галина і маленька внучечка Юльця. Можна, щоб вони сюди... і щоб покупалися в гарячій воді? Бо в Стамбулі все таке холодне: і вода, і турки, і вся оця твоя Візантія... Ти дозволиш, щоб Галина і Юлька?..

Він спантеличено дивився на неї.

— Стривай... Про що ти? Там, унизу, в холі... твої... Але чому ти там їх залишила?

Як можна?

— А ти хотів, щоб я з'явилася сюди з усім своїм сімейством? Ти ж хотів мене! Там, на мосту, ти ж тільки мене!..

Шульга квапливо одягався.

— Ми підемо з тобою разом і... Ти вже одягаєшся?

— Тобі туди не треба. Я сама. Головне, щоб ти не заперечував...

— Ні, ні, я з тобою! Як можна, щоб я не?.. Треба буде попросити в рецепції, щоб у номері постелили ще постелі на диванах... і вечерю... Можемо в ресторан або замовити сюди...

— Нічого не треба! їм аби гаряча вода... Ми не бачили її вже три місяці... Тільки ванна, а тоді ми підемо...

Він не слухав її слів. Швидше вниз! Ще швидше, майже бігцем до ліфтів і шугнути в прірву, заплющивши очі, без віддиху, без мислі в голові...

Внизу була звичайна колотнеча. Прибуло два автобуси з Іспанії. Галас, гармидер, метушнява, розкричані роти, розвогнені очі нетерплячих ідіотів, готових посеред ночі бігти по Стамбулу, дивитися, фотографувати, пожирати враження, запихатися враженнями, ковтати враження, хмари сигаретного диму, пронизливі запахи парфумів, дезодорантів, екзотичних квітів, кави з автоматів, у пластикових чашечках, коктейлі з соломинками, східні солодкі напої і заамериканизовані фруктові соки, виготовлені з концентрованої хімічної гідоти, цілі скирти видобутих з автобусного підчерев'я дорожніх валіз, уджинсовані чоловіко-жінки і жінко-чоловіки і вишукана публіка в дорогих вечірніх вбраннях, що прямувала до ресторанів і нічних клубів, — все змішалось в просторах холах "Етапу", і на самому дні того майже вавилонського стовпотворіння, вмостившись у глибоких розлогих кріслах, спокійно дивилися на цей чужий світ дві жінки, доросла й маленька, мати й дочка, та сама білява струнка жінка, якій Юлія на мосту казала про склеротичного турка з кальяном, і дитя, на яке Шульга тоді не звернув уваги, а тепер мало не закричав, глянувши уважно, мало не вмер від несподіванки: мала Юля була викапана Юлія велика, так ніби відлиті обидві з тої самої небесної форми, з того самого тигля з золотим литвом!

Він щось безладно бурмотів, брав руки Галини і малої Юлії, навіщось з'єднував їх з руками Юлії-старшої, перепрошував, про щось питав, тоді кинувся замовляти вечерю, подбати про неї необхідне для всіх трьох жінок у своєму номері, хотів навіть зняти для них окремий номер, але Юлія запротестувала, нарешті він згадав, що їм треба нагору, в номер, бо це ж головне, і в ліфті нетерпеливився майже по-хлоп'ячому, забувши, хто він і що, а коли вже Галина з малою зачинилися в ванні, а Шульга лишився віч-на-віч з Юлією, він був такий розгублений, зляканий і розтерзаний, що жінці стало його шкода, вона ласкаво доторкнулася йому до щоки, тихо промовила:

— Ти заспокойся. Я все поясню.

— Хіба я чогось вимагаю від тебе? — погладив він її руку. — Я прийняв тебе без пояснень. Коли зустрів, то прийняв назавжди. Це судьба. Я ж казав тобі...

— Боже, який же ти смішний, Шульга! Мабуть, і всі чоловіки були б смішні, коли б

не були жорстокі.

— Я не жорстокий, повір мені!

— Ти ні, а всі чоловіки, весь чоловічий світ жорстокий. Мені до того остогидли чоловіки, що я мрію про Гуллівера.

— Про Гуллівера?

— Коли він потрапив до країни гуїнґнів. Він купався в річці, і на нього напала хтива самиця йєху. І що ж? Він не кинувся на неї, а став відбиватися...

— Відбиватися від тебе? Тоді навіщо жити? Я не Гуллівер.

— Але мені чомусь здалося, що ти на нього схожий. А коли нас сьогодні відпустиш, то будеш Гуллівером справжнім...

— Про це не може бути й мови! Зараз привезуть вечерю, тоді я влаштую вас у спальні й у цій кімнаті, а сам у кабінеті, а вранці ми вирішимо, як бути далі...

— Але ти нічого про мене не знаєш!

— Я знаю тебе, а про тебе мені не треба нічого!..

У двері номера постукали. Два накрохмалені вусаті кельнери привезли на хромованих візках вечерю, швидко і вміло накрили на стіл, — щезли, розкланюючись, мовби їх тут і не було, Юлія пішла поглянути, як там її купальниці, і незабаром привела обох, загорнених у халати, з намотаними, ніби кольорові чалми, махровими рушниками на головах, рум'янощок, з зазорілими від вдовolenня очима.

— А я вже спатки не хо! — заявила мала Юлія, а тоді побачила те, що на столі, і заляпала в долоньки: — О, халава, халава!..

— Ми її привчили тут до халви, — сказала Юлія. — Навіть до халви в шоколаді. Здається, єдина розкіш, яку ми собі дозволили, але це заради Юльці...

— Мамо! — осудливо глянула на неї Галина. — Ну, навіщо?

— Я щоб пояснити... Бо наш добрий господар не все... власне, нічого ще не знає...

— І не треба, — втрутився Шульга. — Не треба нам нічого знати, а треба вечеряти, а тоді спати, а тоді...

— Халава! Халава! — ляскала долоньками маленька Юлія, а в Шульги від того дитячого ляскання мовби розполовинювалося серце, і ставало отими двома маленькими ніжними долоньками, і вже не пульсувало в звичному ритмі біологічного насоса, а все було в здриганнях, у захватах, у надчуттєвості, він злякався, що не зможе витримати того огрому несподіваного щастя, яке зненацька звалилося на нього, і безпорадно, навромацки, наосліп блукав у просторі, шукав доторків, дотиків, опертя, а коли знайшов і знову помандрував у золоту Візантію, то не знайшов там радості, а лиш темний, несвідомий ляк і розпачливе моління не знати до кого: "Спаси мене від того, чого я хочу!..".

Юлія попросила погасити світло, їй хотілося темряви, хотілося сховатися в тьму, десь за вікнами горів мільйонними вогнями Стамбул, у темних небесних просторах плавали підсвічені прожекторами мечеті, палаци, монументи, мертві й примарливі, ніби велетенські історичні привиди, а тут панував заспокійливий морок, і навіть близька й тривожна присутність Галини і її донечки в сусідній кімнаті не порушували

спокою, бо коли Шульга знов спробував завести мову про стад, Юлія поклала йому короткопалу ручку на уста і прошепотіла:

— Мала вже спить, а Галина все знає... То ти про нас нічого, а ми все про всіх... про чоловіків і все оте паскудство, що довкола них...

Він знов у темному безладному бурмотінні спробував розказати їй, хто вона для нього, продовженням яких жінок призначена стати, які простори в ній, які незвідані землі й материки, які таємничі мандри у тропічні країни, в джунглі, до нічних водопоїв, де леви, жирафи, зебри, антилопи і буйволи, в савани, прерії, степи, де кольорові пташки, ніжні метелики, хижі орли, змії з рубіновими й смарагдовими очима, саламандри, народжувані з вогню, і містичні орхідеї, що в'януть не тільки від доторку, а й від самого погляду... Путь змії на скелі, путь орла в небі, путь жіночого серця до серця чоловічого... Вона для нього ось тут, і ось тепер, немов гірський обвал, все руйнується в ньому, все нищиться, але не злими стихіями, а в радісній добровільності і в сліпучому сьайві щастя... Для нього це щастя вперше відкрилося в далеких просторах Азії (палючі поцілунки і ще палючіший шепіт: "О, мій хлопчику-лопчику-опчику!"), і згодом він уперто й безнадійно намагався вернути втрачене і не знав, що це станеться нарешті ось тут, на грані материків, просторів і віків, і все замкнеться й зосередиться в її неповторному тілі, яке заступило йому сонце і місяць і замінило цілий світ, бо що таке наш світ, як не жінка, жіночність, всемогутнє жіноче тіло? Колись жіноче тіло було просто плоть, тоді греки зробили його граматикою, кібернетичне осхле суспільство звело це чудо природи до примітивної інформатики, а політичні діячі — до цинічних спекуляцій, чи то йшлося про вигідний продаж кавказькими племінними князками гаремного жіночого м'яса для османських султанів, чи про обмін на африканські діаманти румунських солодкотілих дів між режимом Чаушеску і першим і останнім імператором-людодом Центрально-Африканської імперії Бокассою.

Юлія гірко сміялася в темряві. Які простори, які віки, яка Візантія, о Боже, про що це він тут над нею, коло неї, понад нею, Босфор, Золотий Ріг, султани, мечеті, тигрячі примружені очі хижого Сходу, зелене золото далеких вітрів, Стамбул, Царгород, Константинополь, Візантія... А в неї від Стамбула тільки одне: як цмокають у захваті вусаті турки, забачивши розкішний слов'янський зад, і як мало не кожен норовить жадібно обхопити той зад, відчутти в твердих долонях пружне солодке тіло, вхопити диким стиском чи бодай доторкнутися або зробити несміливий округлений жест руками, щоб хоч на відстані, хоч самими кінчиками пальців уловити солодкі струми, які йдуть від цієї чужинки, її мед, шербет і мускус... Екзотика майже як у романах П'єра Лоті або в французькому фільмі Робб-Грійє "Невмируща"... Він тут лоскотав їй вуха своїм палючим шепотом про її тіло, про те, що все на світі втрачає своє значення перед таким жіночим тілом: шовки, самоцвіти, золото, бронза, мармури, небесна лазур, бірюза морів, зелені шуми лісів, вогненні сплески гейзерів і навіть сонячні протуберанці тьмяніють перед сліпучістю цього тіла... Ну, то й що? В Святому письмі є гіркі рядки: "Де ти був, Адаме?" А де був він, Шульга, і де були всі ті, хто ще вчора порядкував у нашому житті, керував, очолював, визначав, спрямовував? Коли цей

лисий кремлівський ідіот з своєю "гадостю на курьих ножках" розвалив величезну державу, під її уламками, звісно ж, опинилися жінки і їхні діти, але до цього нікому не було ніякого діла, мовчали всі парламенти, так звані правозахисницькі організації, гуманіста і, щоб їх усі чорти побрали, ексгібіціоністи, новоявлені марксистки, мусульманські фундаменталісти і арабські терористи, мовчала чорна Африка і жовта Азія, товариство, яке мені діло, чи там перші жінки чи останні на останках величезної нелюдської імперії, а нам треба було жити далі на тих страхотливих уламках, під уламками, понад усіма мислимыми й немислимими світами, ми були найпершими жертвами, висловлюючись своєю технократською мовою, енергоносіями для великих державних перетворень, а насправді для нашого самознищення, самогубства, самовбивства... Ми вже думали колись, що не може бути нічого гидкішого за наших харківських сусловців, отих продажних сіроштанників і невдашківців, а тут ніби визволення від комуністичної імперії, ніби незалежна Україна, а гавкунів наплодилося в один рік ще більше, ніж за сімдесят років комунізації, і гавкуни ще продажніші, ще підліші, ще злочинніші... Якась м'ясоноса (хобот, як у морського слона) дамочка, куплена за долари, розпатякує впродовж кількох вечорів по українському телебаченню про бібліотеку Конгресу США, про мікрофільмування книжок, про декислотизацію, яка вберігає книжки від згубної дії атмосфери, зіпсованої індустріальною діяльністю... І — ах! — у нас нічого такого немає, і не було, і не може бути, бо ми ж могли, ми могли, ми гомо советікус, ми нікчемні уламки того людства, яке десь там, і щось, і якимось пробувало, хотіло, прагнуло, але через своє віковичне плебейство не змогло (і ніколи б не змогло!) сягнути й досягнути навіть такої найменшої вершини, як бібліотека Конгресу США зі її суцільною комп'ютеризацією, ще суцільнішим мікрофільмуванням і декислотизацією всіх книжкових фондів... І все це ніби в гуморесці Ковіньки: штрикни батькові в очі. Чим вони штрикали і що вони штрикали? Де ще в світі було стільки бібліотек, як у нас? В кожній школі, в кожному селі, на заводах, в райцентрах, в інститутах, сотні тисяч бібліотек з мільярдними книжковими фондами... В бібліотеці, якою я завідувала, було півмільйона книжок! Ну, так, поганий папір, погане оформлення, недбало видано, але ж мільйони людей мали доступ до знань! А нам штрикають у очі бібліотекою Конгресу США! А тоді ще якимсь духовним відродженням! Духовне відродження, духовне відродження... Нудить уже від цього їхнього відродження... Кому там, чи то у нас у Харкові, чи й у самому Києві, припало до вподоби приміщення нашої бібліотеки, і ось уже розпорядження: бібліотеку закрити і на її базі створити центр духовного відродження! На бібліотеку замок, всіх шістнадцять співробітників з вищою освітою на вулицю, ми не змогли навіть зібрати книжок, які були на руках у абонентів... Замок, мабуть, висить там на дверях і досі, ніяким центром духовного відродження там і не пахне, бо закриваються навіть величезні заводи, науково-дослідні інститути, театри... Моя Галина два роки тому закінчила політехнічний, інженер-конструктор, її завод теж закрили, і ось ми обидві безробітні, з малою дитиною на руках, і нікому не потрібна наіпа вища освіта і ми самі не потрібні... Зате духовне відродження... Про exodus єврейського народу з Єгипту людство згадує

тисячі років й ушлявляє пророка Мойсея, а де наші пророки і хто згадає про той страшний і ганебний exodus нашого народу, який розпочався непомітно, затаєно і не знати, скільки триватиме і скільки тисяч і мільйонів жертв затягне в свій чорний потік... А найжахливіше, що в тому потоці майже самі жінки — основа нації, основа життя. Жінки завжди стають першими жертвами. Коли нещасна жінка, тоді нещасна й держава, нещасний цілий світ... Може, він, Шульга, з іншої половини світу, прихованої від звичайних людей, як зворотний бік Місяця, може, він не все знав там у себе вдома, то хай тепер почує хоч тут, у своїй золотій Візантії... Як вони опинилися тут, в цьому пеклі для жінок з слов'янського світу? Покійна мама моя часто повторювала слова мудрих євреїв про те, що пекло — це місце, де немає жодної книжки. Коли в Україні почали закривати бібліотеки, перестали друкувати книжки, практично знищили всіх живих письменників, не випускають навіть шкільних підручників, я зрозуміла, що ми прямуємо до пекла. І тоді кинулася в оце чуже життя, як в ополонку. І вже тут справді потрапила в пекло. Бо в тих місцях, де нам доводиться "працювати", немає жодної книжки і взагалі не може бути ніколи. Навіть їхнього Корану. Та й навіщо там книжки. Пекло — це царство нагих тіл та й годі... А ми не маємо нічого, крім своїх тіл і своєї наготи, більшої за будь-яку іншу наготу, що будь-коли існувала на світі... І все починається з відчаю... Вони з Галиною піддалися на вмовляння доньчиної подруги Лери, яка кілька разів їздила до Туреччини, возила продавати електропобутові прилади, дитячі іграшки, горілку, заробляла на цьому долари і так трималася вже цілих півроку. Лера повезла їх через Грузію, за десяток кілометрів од Батумі прикордонна застава в Сарпі, далі річечка, на тім боці мовби друга половина Сарпі, але вже інша назва — Кемальпаша, — бо там уже Туреччина, хоч живуть у цих селищах родичі, ну, і все ж так просто, ніяких формальностей, ніяких віз, кордон — суцільна умовність... Ну, а в Сарпі наша Лера кудись зникла, а нас грузинські митники посадили на хліб і воду, а тоді стали втішатися з нами на міру своєї чоловічої потенції і знущалися так п'ять днів, аж поки приїхала з Батумі дружина начальника митниці, і тоді нас мерщій переправили в Кемальпашу, де з нами стали втішатися вже турецькі митники, але не таким варварським звичаєм, як учорашні гомо советікус, а за ринковими законами, тобто пояснили нам, що місячні візи, яких у нас немає, треба заробити і заробляти, доки не приїде сюди з міста Різе якийсь Мустафа, щоб забрати нас і повезти туди для бізнесу чи там для чого, і ми знов були жертвами, знов той жах тривав кілька днів, тоді нарешті приїхав Мустафа, заплакав, побачивши малу Юльку, всадив нас у свій іржавий драндулет і повіз до портового міста Різе, де він був господарем "Кафе Дігіл", де мають роботу всі жінки-втікачки з колишньої великої країни соціалізму, бо він сам переконаний соціаліст, запеклий ворог капіталізму, цього мерзенного породження людської історії, читає праці Леніна і Горбачова, а роман Горького "Мати" читав п'ять разів і щоразу гірко плакав... Сто кілометрів від кордону, де ми з Галиною були знищені як люди назавжди, навіки, тепер від нас лишилися самі оболонки, нічого людського, тільки мале дитя ще тримало нас на цьому світі і, може, й цей добрий Мустафа, який міг п'ять разів плакати над романом Горького, зненавидженого й проклятого всіма

радянськими школярами і студентами... Ох, який же добрий був цей шанувальник Горького, що проливав сльози над долею Павла Власова, Андрія Находки і Нилівни, а тепер готовий був проливати сльози над нашою долею і хвалився, що добув для нас візи на цілий місяць, — яке щастя: місяць в Туреччині! — і зробив це тільки тому, що ми з країни Леніна і Горбачова і в нас був такий великий письменник Горький... Від кордону до Різе їхати, може, трохи більше, ніж від Харкова до Мерефи, але дорога так само жахливо вибоїста, dobroпlachливий Мустафа влаштував нас у так званий готель з гучною назвою "Кент", примітивний барак, вода в колонці на вулиці, всі інші зручності невідомо де, три долари за добу — і ніяких скарг. "Кафе Дігіл" нагадувало явочну квартиру для підпільних революціонерів. Може, тому Мустафа був такий зачарований горьківськими героями. "Робота", запропонована Мустафою, виявилася такою самою, як і на кордоні у гвалтівників-митників. Жінки з кафе повинні вступати в контакт з чоловічим населенням Різе, плату за це бере Мустафа, жінкам видає тільки на харчі, і все це зветься "відробити візу". Ми спробували бунтувати, але Мустафа застосував геніальний принцип соціалізму: "Хто не працює, той не їсть", — до того ж у нас на руках було безвинне дитя, зрештою, я махнула на все: що там якась збезчещена жінка, коли збезчещена культура цілого народу, збезчещене саме його життя. Місяць жаху. Ми втратили все, навіть власні імена, всіх нас звали Наташами, Наташа-яташа, тобто: Наташа, в постіль! — турки виспівували модний шлягер сезону "Московська Наташа", всі притони Різе, Трабзона, Стамбула були переповнені охочими до "легких" грошей з Росії, України, Грузії, Вірменії, Азербайджану... Коли кінчилися наші візи, ми вирвали у Мустафи паспорти, пригрозивши заявити в поліцію, і поїхали сюди, до Стамбула, сподіваючись, що у великому місті зможемо якось заробити бодай на дорогу додому... І потрапили ще в страшніше пекло... Знов готельний барак з шикарною назвою "Маркіз", тільки тут десять доларів за ніч, знов "Наташа-яташа!" і хоч з мосту та в воду... В воду — насправді. Тільки за цей останній тиждень поліція виловила в Босфорі й Мармарі вісімнадцять трупів наших дівчат. Чи то їх утопили, чи самі кинулися в воду... Як вона зраділа, коли почула на Галатському мосту: "Землячка... Може, я вам чимось допоможу...". Це вже коли суцільний глум і наруга, коли все розтоптане, коли ніякої надії, а тут слово "поможу... допоможу...". Вони тоді пристали до автобуса з німецькими туристками, щоб "на халяву" поїздити по Стамбулу, подивитися на палаци й мечеті, і ось така несподіванка! Ми й удома ніколи не жили по-людськи. Квартира, правда, на Сумській, у самому центрі Харкова, але одна кімната в комуналці з чотирма сусідами. Кімнату одержав мій батько, такий самий бравий офіцер-фронтовик, яким, мабуть, був і він, Шульга. Ну, а коли я народилася, батько змандрував "на простори родини чудесной" і більше не об'являвся. Мій чоловік помер в тридцять два роки від алкоголізму. Галина привела дитину вже без законного чоловіка, бо в кімнаті на Сумській не було місця для любові... Три покоління в одній кімнатці комунальної квартири!.. Тільки й того, що був хліб. А коли нова держава позбавила й шматка хліба, тоді що ж? Як у Блока? "И ангел опускает крылья, и женщина теряет стыд". Покійна мама любила повторювати шістдесят шостий сонет Шекспіра:

Стомившись, вже смерті я благаю,
Бо скрізь нікчемність в розкоші сама,
І в злиднях честь доходить до одчаю,
І чистій вірності шляхів нема,
І силу неміч забива в кайдани,
І честь дівоча втоптана у бруд,
І почесні не тим, хто гідний шани,
І досконалості — ганебний суд,
І злу добро поставлене в служниці,
І владою уярмлені митці,
І істину вважають за дурниці,
І гине хист в недоума в руці.

Стомившись тим, спокою прагну я,
Та вмерти не дає любов моя.[25]

Написано чотириста років тому, а ніби сьогодні. Люди живуть вічно, і нещастя їхні так само вічні, виходить? Ти щось міг би сказати, Шульга?

Для своєї страшної сповіді Юлія вибрала крісло в протилежному від Шульги кінці кімнати, але він легко знайшов її в темряві, сів на бильце крісла, обійняв жінку за плечі, поцілував її чоло, щоки, губи.

— Не треба, — прошепотіла вона. — Ти повинен гидувати мною.

— Я винний перед тобою.

— Чим же ти винний?

— Усім своїм життям.

— Але ж ти не продавався так, як ми, жінки...

— Може, ще гірше. Жінки продають тіло, а чоловіки — душу. В людях ця потреба, мабуть, живе справіку. І коли нас ще вчора дресирували, як циркових коней, на відданість ідеям, партії, урядові, то мали на увазі нашу потребу і жадобу продаватися, бо, тільки продавшись, маєш змогу купувати, а це ми вважаємо головною ціллю свого життя. Ти бачила, як тут у ресторанах показують рибу, яку тобі хочуть продати? Її викладають на похилих решітках, оздоблюють зеленню, прозорі куби льоду, все таке привабливе... Про чоловіків часто кажуть: службісги, кар'єристи, чинодрали... А їм просто хочеться бути отакою рибою на продаж, вони продані вже від народження, і все їхнє життя — це суцільне державне рабство. А жінка від народження вільна, і жадоба продатися — це теж від свободи. Я хочу робити те, що мені до вподоби. Я повинна мати свободу для моїх бажань, примх, навіть для ідіотизмів...

— А коли від нужди, то яка ж тут свобода?

— Жінці прощається все!

— Це поки не знаєш про її гріх.

— На тобі немає гріха. І нічого немає. Ти для мене — як палімпсест. Знаєш палімпсест?

— Пергамент, на якому написали новий текст, позішкрібавши все, що було давніше.

— І читається тільки останній напис. Так і жінка. Я нічого не хочу знати. Я тільки хочу тебе мати біля себе і більше нічого.

— А тоді?

— А тоді знов і знов біля себе і вже не відпущу тебе... Іди до мене. І не плач.

— Який жах! — простогнала вона, заливаючи слізьми його шорсткі щоки.

— Як я тебе люблю! — шепотів він, переносючи Юлію на диван. — Ти навіть не уявляєш, як я тебе люблю. Я любив тебе ще до твого народження, любив твоє ім'я, саму твою суть, був тобою, твоїм тілом, і наші тіла — одне тіло, і душі — одна душа...

Він обіймав її, вона йшла назустріч його обіймам в солодких стогонах, в зляканих скриках, у безтямних здриганнях, і в спільній засліпленості темною пристрастю так і не знали вони, чи то любов, чи тільки дика стихія, незбагненна і несподівана, як велетенська блискавиця, що переперізує темні небеса, розпанахує їх, розверзаючи бездонні глибини, повні пекельного саява і білого жаху...

Він дбайливо накрив Юлію тонкою шовковою ковдрою і навшпиньках пробрався до кабінету. Знав, що не засне, тому влаштувався в кріслі біля низенького столика, поставивши на нього пляшку з віскі, лід, содову воду. На робочому столі була купка книжок, взятих з Києва для читання в дорозі, і на підставці — подарована колись прекрасною Регіною мідна копія "Меланхолії" Дюрера. У нього тут книжки, отже, немає пекла, про яке казала Юлія. Та від того його меланхолія не менша, а незмірно більша і тяжча за дюрерівську. Бо там є райдуга і саяво комети, а в його душі тільки темний хаос. Такий, як майже півстоліття тому на краю війни в розтерзаній Європі з розтерзаними беззахисними жінками. Як усе повторилося, в якій жахливій реальності і в жахливій, майже фотографічній точності! Ульріка і Юлія. Покинуті напризволяще своїми державами. Кинуті на мордування. Безмовні жертви. Навіть оте плаття з чорного шовку — мовби те саме на обох жінках... І те, що він знайшов Юлію серед німкенів, в звуках німецьких слів "вундербар", "шрекліх" на краю Азії, як тоді на краю війни. Материки, хоч і найбільші, нездатні захистити жінок і дітей, вони тільки поглинають їх, а держави, самим призначенням своїм покликані оберігати власних громадян, в часи занепаду, поразок і ганьби відмовляються від своїх обов'язків, і першими жертвами стають жінки. А нещасна жінка — нещасний весь світ. І чи ж варто тоді жити?

Шульга сидів, пив, намагався оглушити себе алкоголем, але ніщо не допомагало, збавче сп'яніння не приходило, свідомість працювала чітко, гостро, болісно, була суцільною раною, і він сам був мов великий смертельно поранений звір, що конає поблизу водопою, неспроможний доповзти до води, яка його порятує.

Те, що сталося колись, що повинно було б давно забутися, відійти в непам'ять, оживало знов і знов, починало самозмінюватися, варіюватися, пред'являтися йому як наслідок діяння відокремленого від нього, мовби навіки втраченого, але тепер віднайденого (на радість чи на згубу?) світу з своїми законами, нормами, примхами, з своїми радощами і своєю тугою, з якими, виходить, весь час співвідносилося його життя. А що таке життя? Життя окремої людини і цілих народів, уся світова історія

суворо обмежувалися, навіки замикалися в Книзі — ведійські тексти, Біблія, Тора, Коран, — все наперед визначене, все регламентоване, нормоване, все вибудоване в єдину ієрархічну лінію з точно вказаними початком і кінцем, з суворими наказами заборон, пересторог і забобонів. Допоки жив, був ніби старовинна книга між двох мідних дощок, обіпнутих шкірою вбитих тварин, вмираючи, так само опинявся між двох дощок дубової труни. Все записано в книгу життя або, як її називали п'ять тисяч років тому китайці, Книгу Перемін І-Цзин. Ким і чому записано? І чи немає справді в тому письмі "отруйності", про яку попереджував ще Платон? Свідомо чи несвідомо, але Шульга, може, починаючи від тої далекої ночі в Ташкенті, порушував канонічний текст, виприсав з обкладинок книги життя, рвався на свободу, він відважно вирушав у далекі, повні пригод мандри, в яких не гарантовано безпеки, де мовби відсутня мета, а є тільки бажання зайти якомога далі і звідати якомога більше вражень. Він став вічним кочівником, відважним номадою, він сміливо звертав з тисячолітніх караванних шляхів на ледь помітні півдоріжжя й непротоптані стежки, він не надавав переваги так званому головному перед другорядним, тотожності перед відмінністю, загальному перед окремим, "прийнятному", "належному", заздалегідь визначеному перед непередбачуваним, неконтрольованим, свавільним. Життя сприймалося ним не як конституційований, даний найвищим законом текст, а як вільна гра, окремі епізоди якої, ніби у велетенському комп'ютері, вільно розташовувалися в топологічному просторі, і в тому просторі можна було легко і просто переходити від одного епізоду до іншого, не дотримуючись суворої послідовності, не обмежуючись тільки суміжними епізодами, бо між ними немає відстаней, не існує ієрархії, всі вони рівноправні, однаково досяжні й приступні, велика, безмежна, прекрасна гра, гра в гру, кінець віковичному примітиву, облудно званому простотою, геть понуру серйозність, обставлену щільним частоколом заборон і обмежень. Так він жив і в самозасліпленні вважав себе вільним, може, навіть щасливим, і здавалося, що ніколи не шкодуватиме ні за чим, не знатиме розчарувань, але з роками дедалі гостріше відчував, що втеча від точної визначеності й простоти може давати якусь радість хіба що в молодості, для недозрілого розуму й недосвідченої душі, згодом же ти стаєш заложником власного схиляння перед ускладненістю, до якої так поривався. Розучившись дивитися на речі в їхній природній простоті, ти сам для себе сотворив культ подробиць, твань дрібниць, у якій тоні все найдорожче. На що він згайнував своє життя? Хіба тільки на те, щоб зрештою усвідомити, який гнітюче складний світ, і додати до його шаленої склужбченості ще дві чи три замороки — так само багатозначних, як і безвартісних? Шульзі здавалося, ніби вільна гра темної пристрасті, народжена в азіатській ночі, виведе його, зрештою, на давно забуту і втрачену людьми Велику Шовкову Путь краси, пристрасті й щастя, насправді ж ця гра, обрушування ієрархій, всездозволена насмішкватість, життя, мов пам'ятник на площі, лиш ускладнили і внутрішньо змінили його існування, так що воно взагалі перестало бути чимось, що можна схвалювати або засуджувати, все стало ніби частиною чогось невідомого й непотрібного, все стало несуттєвим і безглуздим.

Який тут міг бути вихід? Тільки єдиний: поставити крапку.

Не спати в Стамбулі. Тут і треба не спати. Він сидів цілу ніч біля вікна, ніч була синя, як небесні глибини, в сусідніх кімнатах тихо спали три жінки, він оберігав їхній сон, на одну ніч оберігав, ну, ще на одну, на дві, на п'ять-десять ночей, а далі? Життя їхнє він міг захистити? І не тільки їхнє, а всіх жінок України, його рідної землі міг захистити від ганьби, принижень, нещасть? Тисячі років вибудовує людство незграбні, страхітливі споруди, звані державами, і що ж виходить? Держава, висмоктуючи з людини всі соки, випиваючи її мозок і кров, нездатна захистити ні жінки, ні дитини... Держава, політичні крикуни, дрібні ошуканці, гендлярі народною довірою, і він теж серед них, він теж був ціле своє життя з ними, і тому тепер, коли він знайшов нарешті вихід, він спокутує не чийсь злочини, фальш і ошуканство, а розплатиться за провини власні.

Досвітнє небо глянуло йому в очі з-за Босфору мертвою свинцевістю, холодне передранкове світло сягнуло самого дна його душі, і душа здригнулася від того незнаного холоду, а тоді стрепенулася від суворо-усміхненої радості безсмертних, яка може бути дарована людині тільки в таких вічних містах, як Стамбул або Київ.

Рішення виникло, як блискавиця, вибухнуло, засліпило, знятило і вже не згасало більше, дедалі світилося в його мозку, двері долі стояли навстіж, і чорний вітер приреченості стугонів над ними, як безнадія.

Був би він на Україні, соколи б кричали йому з небес:

"Зупинися! Стривай, Шульга!"

Був би він удома, степи б загриміли розкотисто: "Схаменися, Шульга!"

Чом ти кинувся в цей чужий дикий вітер, чом покинув Київ на ласку й розтерзання самозванців і пройдисвітів? Де твої Ольги і Олеги, Володимири і Ярославів, де собори і саркофаги, гетьманські булави, золоті гривні і срібні хутра векш?

Він не знав ніяких богів, крім жінки, якою був зачарований навіки, він творив для себе у цій жінці Бога, насправді ж творив себе Богом для неї, для них, щоразу вбиваючи їх тільки своїм доторком, бо кожен, хто вбиває Бога, сам стає Богом, і хто творить Бога, теж стає Богом, а тоді рано чи пізно неминуче відомщення. Жінка може врятувати чоловіка від усього на світі, навіть від самовбивства, може, найперше — від самовбивства. А в нього виходило навпаки. Може, так і треба? Може, це доля точних інженерних розумів, як у інженера Кирилова з "Бісів" Достоевського: "Я вбиваю себе, щоб показати непокірливість і нову страшну свободу свою".

Йому треба було дуже багато встигнути за день. Він почав з того, що вкинув у склянку з содовою дві великі таблетки "Алка-зельцер", щоб протверезитися, став під холодний колючий душ, швиденько поголився, одягнувся по-спортивному, щоб без галстука і без офіційності, подзвонив Гераю і попросив передати Некаті й Саміму, що він ще два дні не зможе займатися справами, бо виникли сімейні клопоти, машини йому прислати не треба, і взагалі на ці два дні нічого не треба, донт дістарб, як кажуть американці, в такому місті, як Стамбул, це легко зрозуміти. Тоді став переглядати книгу інформації, щоб замовити рент-кар, тобто машину напрокат.

Ставши на ціле життя забобонним щодо жіночого імені Юлія, Шульга вірив і в магію чисел, несвідомо надаючи перевагу дев'ятці й п'ятірці, і тепер, переглядаючи адреси й телефони прокатних автомобільних контор, він вибрав Генсо на Шегіт Мухтар Кадессі не тому, що вона була найближче (контори Гекатай і Кайхан були так само поруч з "Етапом"), а тому, що в номері її телефону була дев'ятка і цілих три п'ятірки. Він попросив простору машину типу "Плімута", тоді передзвонив у рецепцію готелю, щоб вони прийняли машину і записали на його рахунок не тільки суму за прокат, а й усю заставну суму, щоб вільно почувався серед шаленого дорожнього руху на вулицях Стамбула.

Тоді вони снідали внизу в ресторані. Уперше в житті Шульга снідав мовби з власним сімейством, він нарешті мав сім'ю бодай на один чи два дні, міг вдовольняти забаганки малої Юльки, виявляти батьківську турботу до Галини, яка, мабуть, не здогадувалася про нічну материну сповідь, і, звісно ж, запобігати перед Юлією, вестися з нею надзвичайно обережно і делікатно, остерігаючись не те що необережного доторку до її оголених нервів, а навіть випадкового подиху...

В кінці сніданку він обережно запропонував свій план. У нього вже є машина, яку він вестиме сам. Вони незалежні віднині ні від кого. Він повезе їх, щоб вони забрали свої речі в тому готелі. З платою ніяких проблем. Тоді він повезе їх на Капалі-чарші, на Єгипетський базар, в магазини на Істікляль-Кадцесі, щоб вони купили собі і малій Юльці все, що треба, що їм хочеться, і навіть те, що їй не треба. А тоді він зможе влаштувати для них ексклюзивний тур по Стамбулу, а сам трохи попрацює над вирішенням деяких проблем з тим, щоб вони вже завтра вранці змогли з Єшількйюю вилетіти додому, де він теж постарається забезпечити їхнє нормальне життя, гідне людини життя, скажемо прямо, а сам тим часом спостерігатиме за ними звідси, радіючи і втішаючись, бо вони для нього все на світі і весь світ...

Він не хотів влаштовувати свої справи в "Етапі", тільки замовив квитки на завтрашній авіарейс до Києва, а тоді, поки жінки блукали по елегантних магазинах на Джумхуріет Каддесі, зайшов там до нотаріального бюро і послав завірені факси до своїх банків і до себе на роботу в концерн, потелефонував представникові авіаліній України і домовився про візи для Юлії і Галини (натякнувши про готовність сплатити турецьким чиновникам штраф або бакшиш — на вибір), тоді знайшов "свою сім'ю", як він називав їх сьогодні зранку, і повіз обідати в ресторан "Орієнталь" там-таки, на Джумхуріет. Щоб лишити від Стамбула не самі тільки лихі згадки.

Увечері мала засіла біля телевізора дивитися мультики. Шульга замовив для неї й Галини вечерю, а вони з Юлією спустилися вечеряти в готельний ресторан. Для хоробрості Шульга випив ще в номері, в ресторані вони пили тільки вино, але Юлія несподівано сп'яніла і сказала, що зможе протверезитися тільки тоді, коли Шульга з нею потанцює. Він вважав, що танцювати люблять лише фізично незахищені і душевно недозрілі люди, але Юлії не міг відмовити. Коли "Титанік" потопав у холодній Атлантиці, на ньому теж танцювали.

Він обіймав Юлію в ресторані, обіймав у ліфті, обіймав у темній просторій кімнаті,

— гостре, до здригання, відчуття заплутаності в сітках і очікування загибелі. Він нагадував того японця Тамікі Хара, який пережив Хіросіму, а коли почалася війна в Кореї і з'явилися повідомлення, що американці можуть застосувати там атомну зброю, покінчив самовбивством. Його останні нічні думки були, як останні думки Тамікі Хари: "Лежачи в постелі без сну, я раптом уявляю собі земну кулю. Нічний холод пробирається в мою постіль. Моє тіло, моя істота, моє нутро — чому я весь так промерз? Я волаю до земної кулі, яка дала мені життя. І тоді обрис земної кулі повільно виникає переді мною. Печальна земна куля. Промерзлий ґрунт. Але це ще не знана мені земна куля через тисячі мільярдів років.

Перед моїми очима похмурою глибою виникає ще одна земна куля. В її ядрі вирує яскраво-червоний згусток вогню. Що може існувати в цьому палаючому горнилі? Може, ще не відкрита матерія або неznана тайна і вони змішані там в суцільну масу? Яким стане світ, коли вони вихлюпнуться на земну поверхню? Всі люди мріють про підземні втечища, вони дивляться в майбутнє, не знаючи, що їх жде — загибель чи порятунок".

Юлія вже давно спала, вистраждана, вимучена кошмарами, які обступали її навіть тут, у, здавалося б, неприступному втечищі, а Шульга знов сидів безсонно біля вікна, свідомість у ньому була мертва, як місячне сяйво над цим вічним городом, місяць світив у Душу і назад у тисячоліття і висріблював смерть, як сухі кістки, і народжував примари й химери, позбавлені погляду й руху, позбавлені знання і сенсу. Може, то химери Візантії? Візантія — це краса і смерть. Краса повинна вмерти — в цьому її найвища принадливість. Ми жертви світової провокації сил земних і космічних, людських і сатанинських. Жертви здатні врятуватися від мучеництва, тільки зумівши кинути виклик темним силам, посміятися з них, щезнувши, обравши невловимість. Тільки тепер він збагнув нарешті незворотно-трагічну помилку свого життя: жінка, до якої він ішов крізь роки й десятиліття, яку вперто шукав, яку ждав і жадав, насправді ніколи не існувала. Він її вигадав. А жінку не можна вигадати. Все можна вигадати, окрім жінки й смерті.

Тепер неминуча розплата. Ціна свавільства. Юлія примандрувала до нього вдосвіта. Він обіймав її, обцілював, бурмотів щось нестямне: "Для чоловіка жінка — це найкраще з усього, що є в обох світах. А для жінки?" — "Коли ти входиш у мене, мовби мед вливається, солодкі річки, моря, океани втікають у мене, я глуха, німа, сліпа, я тільки відкрита порожнина, і немає земних сил перенести ненаповненість, і скімлення в усьому тілі, в кожній клітині, скімлення в мені й довкола мене, ох, яке ж нестерпне скімлення!.." — "Викрикуй його своїм голосом, — просив він, — не мовчи... не мовчи... не мов..." — "Ох, мій великане! Жінці завжди хочеться великана! І мені!.. І мені!.. І в мене він є!.. Є!.. Є!.. О, яке щастя!"

В аеропорту Єшількхой Юлія ніяк не могла повірити, що він не летить з ними до Києва.

— Як же так? — розгублено дивилася вона на Шульгу. — Ти з нами стільки тут клопотався, а тепер...

— В мене тут ще справи, тоді поїду до Болгарії, тоді... — Він спробував пожартувати: — Слідом за електронами... Для мене головне, щоб ти запам'ятала, що я сказав. Всі телефони, номери рахунків, адреси я вам з Галиною позаписував. В моїй квартирі почувайтесь господинями. Я дав факс до себе на роботу, там про все подбають. Моя сусідка через стіну збирається до Ізраїлю, пропонувала мені купити свою квартиру, щоб з'єднати. Але мені велике помешкання було ні до чого, ну, а тепер у мене велика сім'я... Ти можеш домовлятися з сусідкою... Ну, там зорієнтуєшся...

Юлія плакала, плакала й мала, ще не знаючи чому, Галина нічого не могла зрозуміти... А хіба він сам розумів що-не-будь?

Літак, рейс 1331, полетів з Єшількйюю на Київ, а Шульга сів у велику стару машину і поїхав через весь Стамбул, до нового мосту через Босфор, на той бік протоки, в жовту Азію, в тьму віків, туди, де був колись рай, але де, як стверджував славетний римлянин Пліній, було і жерло пекла. Зішестя в пекло. Найкраще було б загинути в літаку. Впасти з неба і вбитися. Прекрасна смерть, як на війні. Але в літаку ти не сам, а смерть вимагає самотності.

Коли вони були в стародавній столиці османів Бурсі, їх повезли через гори до поблизької Муданії, де на самому березі Мармурового моря був історичний будинок. У ньому 1922 року соратник Ататюрка Ісмет Іненю підписав з державами Антанти угоду, після якої Туреччина стала вільною і незалежною. Шульзі тоді чомусь укарбувалося в пам'яті і згодом весь час стояло перед очима гірське вікно на море по дорозі від Бурси до моря. Крутий віраж серпантину — і. зненацька пролом у гірському кряжі, ніби кінчався один світ і починався інший, зовсім новий, мов царські врата на небеса, і в них бірюзова клетотнява, і все бірюзове: вода, небо, гори довкіл, скелі, шосе і навіть кам'яний пил на узбіччях, море здіймається до самого неба, заливає обрій, ллється тобі в очі, в душу, дикий тріумф хаосу в нелюдській красі й величі, хижка приваба пучин і безодень.

Тоді він ще не знав, що ця безодня затягне його в себе, що повернеться туди знов і навіки, а тепер повертався добровільно, без примусу, з мужньою радістю. Низвергнутися в безодню — опинитися над безоднею, подолати її, зрівнятися з планетами, які через віки вернулися на місце їхнього сотворіння, заповнити безодню своїм відчаєм і своєю мужністю. Дві сотні кілометрів від Стамбула до Бурси, шосе ліниво визміюється серед азіатських передмість мегаполісу, проходить через Ізміт (давня Нікомедія), Ізнік (давня Нікея з її славетними вселенськими соборами), в цій землі поховано половину історії людства, тут могили Богородиці й філософа Геракліта, великого Ганнібала і троянських героїв, найбільших зарізак і найбільших мучеників. Шульга вів машину, майже звеселений у душі. Глина кладовищ йому не загрожує. Чомусь на кладовищах завжди глина. І в Азії, і в пісній Європі, і в чорноземній Україні. Але не буде в нього могили, не буде глини, не буде кладовищ, а тільки воля, безмежність і прекрасний хаос, над яким не владне ніщо. Хаос не страшний, він не відлякує, не жахає, він вабить, приликує, в ньому чар, чудо, в ньому обітниця таких безконечних перемін, яких не зможе тобі дати ніщо. Бо істинне буття — це суцільний

хаос, це всезагальне лоно, це вічне входження, занурення, розчинення. Великий дар мати несхоже життя, але дар ще вищий — мати несхожу смерть. Хто не думав ніколи про самовбивство — не людина. Коли б не звірячий інстинкт самозбереження, всі самовбивалися б у п'ять років. Покінчити з собою на берегах Середземного моря, де людство живе вічно і вічно мучиться, — що може бути прекрасніше? Сама думка про самовбивство приносить майже таке визволення, як самовбивство. Хто божевільний? Той, що далі живе, коли вже незмога жити, чи той, хто кінчає цю комедію? Апостол Павло казав, що справжня свобода в свободі від гріха. Сьогодні гріхом стає покірливе ждання раю або пекла. Бо навіть у пеклі запанував той самий лад державного пригнічення, насильства, панування посередності, демагогії й холуйства, а справжня воля тільки в хаосі.

Він вів машину повільно, часто зупинявся в придорожніх кафе, сидів, пив ені-ракі, спокійно дивився на людей, на машини, на будинки, дерева, траву на узбіччях. Після безнадійної пустелі нескінченних стамбульських передмість потягнулися виноградні пустелі, перикові пустелі, інжирові пустелі, гранатні пустелі, а над ними жах безбарвного неба і тільки звук ангельської сурми, яка возвіщає. Що вона возвіщає для людини двадцятого віку, яка кінчає цей вік і кінчається сама, полишаючи по собі тільки комп'ютер, це страшне породження осатанілого людського розуму, де немає ні добра, ні зла, де все однакове і безнадійне: боги, люди, звірі і навіть мертве каміння.

Шульга мав ще час, щоб заїхати в Бурсу і там з Челік-готелю подзвонити до себе додому в Київ. Минуло чотири години, відколи літак покинув Єшількйой, коли все гаразд, Юлія з дівчатами вже повинна бути на місці, номер відповів одразу, це був її голос.

— Все гаразд? — спитав Шульга.

— Ми ніяк не можемо спам'ятатися...

— Не забудь, що я тобі казав. І пам'ятай, що я тебе люблю. Чуєш мене?

— Я тебе теж люблю. Чую і люблю. Але ми ніяк не можемо спам'ятатися... Тут самі вітряки. Я хочу великана. Коли ти приїдеш?

— Вже їду, — сказав Шульга. — Я тебе дуже люблю і вже їду...

Він обережно поклав трубку. Не відступати. Колись йому довелося бути танкістом, а танкісти не відступають ніколи. Тільки наступ! Тільки вперед! Тільки до кінця!

Він заглибився в гори і навіть злякався, коли майже одразу опинився на тому закруті шосе, де розверзалася бездонна прірва. Клекіт, піна, бірюзова стіна води, хвилі, кинуті в пролом між сухими скелями, водяний пил над гребенями, гриміння валів, що котяться і розстеляються вже ніби по цих горах, по їхніх голих вершинах, і сіль на скелях, ніби засохлі сльози. Шульга вийшов з машини і став на самому краю прірви.

Прірва була морем, небом, лазурною бірюзою, світовим смарагдом, крізь який, ніби з-під густих жіночих вій, прозирнуло його ясно-зелене серце з дитячих снів, а тоді тихі води дніпровські, і в їхній повільній течії тисячократно віддзеркалювалося жіноче лице, одне-єдине і тисячоповторене, мовби сотворене з вод ріки, моря, з вічних вод буття, і воно усміхалося до нього, кликало, заманювало, і в тому мовчазному вічному усміхові

співали для нього фенікси і жар-птиці розсипали золоті райдуги свого казкового пір'я.

Мотоциклістка-поліцейська, вся в чорній шкірі, витка й прекрасна, як чорна змія, вискочила з-під повороту, різко загальмувала біля його машини, щось казала Шульзі, мабуть, нагадувала, що тут не можна зупинятися. "Тешеюор едерім"[26], — сказав він їй єдине, що знав по-турецьки, усміхнувся і пішов до машини. Спокуса жінкою — спокуса життям. Але він повинен перебороти спокусу.

Мотоциклістка погриміла далі, а він ніяк не міг потрапити підшоною черевика на педаль акселератора. Пальці його ніг стали чомусь липучі, так ніби між ними проступала кров. Він ворушив ними, тер один об один, як у дитинстві, коли снилося щось страшне і йому хотілося захиститися; тоді стало пекти в підшвах, так ніби сидить у запаленому німецьким термітом танку і вогонь охопив уже всю машину, підібрався йому до ніг, сягає вище й вище, він знає, що ось-ось вибухне боєкомплект, треба рятуватися, вистрибувати з баштового люка, летіти вниз, сторч головою на землю, забувши про триметрову висоту, про те, що весь простір довкола танка прошитий німецькими кулями і порятунку немає ніде, та однаково інстинкт самозбереження виштовхує його назовні, надто що так пече йому в підшвах, тому треба летіти, не гаючись, не вагаючись, не роздумуючи, летиш, як ангел, падаєш, як чорт, але падати будеш згодом, а спершу треба летіти, треба летіти, треба ле... і він кинув машину в прірву, і полетів, і вистрелив собі в голову, коли машина вже була в повітрі і коли за здивованим гарчанням двигуна і ревінням моря пострілу не було чути зовсім, і нічого не було йому чути, він летів у пучину, в хаос, летів у тишу, збавчу, вічну, неймовірно прекрасну.

Востаннє здригнувся для нього світ і згас навіки.

А тоді перед його духом, який у небесній легкості й радості злетів над умерлим тілом, непростежувано (в безнадії часів) і незбагнено (в тіснєві земної юдолі) виник і вознісся її всемогутній жіночий дух, і сміявся, і плакав, і кликав, заманював за собою, до себе, у себе, і було в ньому таке нестерпно сліпуче сяйво і така незмірна ласкавість любові, що земною людською мовою і назвати їх незмога, бо немає в ній для того ні слів, ні захватів, ні печалей і зітхань.

"Сіється у зотлінне, устає у нетлінні..."[27]

1.VIII.1993-15.XII.1994.

Конча-Озерна

ПРИМІТКИ

1

Китайська книга "Шицзин" уложена Конфуцієм 2,5 тисячі років тому з пісень і гімнів, що походять з часів міфічного китайського імператора Фу Сішу (3468 р. до н. е.).

2

"Прекрасна мельничиха": "Ах, сльози не примусять май зазеленіти, і тій любові, що вже вмерла, знов не розцвісти".

3

Б. Корнілов.

4

Шекспір. Антоній і Клеопатра, II, 67.

5

Арістотель.

6

М. Светлов.

7

В. Сосюра.

8

А. Малишко.

9

Б. Паскаль.

10

М. Кузмін.

11

3 віршів А. Малишка.

12

3 вірша В. Сосюри.

13

Шекспір. Отелло, V.

14

3 поезії О. Блока "Мітинг".

15

Замороженість.

16

Ортега-і-Гассет.

17

М. Кузмін.

18

Шекспір. Гамлет, 1, 4.

19

Ф. Ніцше.

20

Мик. Шатров. Помер 1977 р. 50-літнім.

21

Ш. Бодлер.

22

Головна вулиця ділової ділянки Стамбула Бейоглу.

23

Чудово, моя мрія, жахливо, ніби вулкан...

24

Слова С. Беккета.

25

Переклад Д. Паламарчука.

26

Дякую (тур.).

27

Перше послання св. апостола Павла до коринфян, 15, 42.